

LINGDOK 8.
NYELVÉSZ-DOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette Sinkovics Balázs

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2009

Sorozatszerkesztő Kenesei István

Letölthető az SzTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
<http://www.arts.u-szeged.hu/nydi/>

ISSN 1587-3226

TARTALOM

Kenesei István: Előszó	5
Boros Katalin: Fordítás és forrás viszonya a Horvát-kódexben	7
Márkus Andrea: Egy sokak vitatta szerkezetéről	27
Nádasdi Péter: Argumentumkonfigurációs kontra diskurzuskonfigurációs nyelvek: út az univerzális szórend felé	47
Nagy Ágoston: Kísérlet szintaktikai és statisztikai módszerekkel történő automatikus terminológikivonatolásra francia nyelvű szövegekből	71
Nagy C. Katalin: A grammatikalizáció kontextusai	87
Peredy Márta: A határozottsági korlátozást mutató szerkezetek kedvezményezettjei	113
Sass Bálint: Korpusznyelvészeti eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára	143
Simon Zsolt: A <i>lyd praet. sg. & pl. 3. -l</i> rag eredete	157
Starčević Attila: Az óangol mint templatikus nyelv	181
Szilárd Balázs: A kontextus szerepe a főnevek interpretációjában	223
Vincze Veronika: <i>Előadást tart</i> vs. <i>előad</i> : főnév + ige szerkezetek igei variánsai	265

A SZERZŐK ADATAI

BOROS KATALIN (boroskata@gmail.com)

DE BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola, magyar nyelvészet doktori program

MÁRKUS ANDREA (andrea.markus@hum.uit.no)

Centre for Advanced Study in Theoretical Linguistics, Universitetet i Tromsø

NÁDASDI PÉTER (nadasdi.peter@freemail.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

NAGY ÁGOSTON (nagyagoston@lit.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Francia nyelvészet doktori program

NAGY C. KATALIN (nagykati@hung.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

PEREDY MÁRTA (mperedy@nytud.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

SASS BÁLINT (sass.balint@itk.ppke.hu)

PPKE ITK Interdiszciplináris Műszaki Tudományok Doktori Iskola, Humán nyelvtechnológia doktori program

SIMON ZSOLT (zsltsimon@gmail.com)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

STARČEVIĆ ATTILA (mazanydella@hotmail.com)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Angol nyelvészet doktori program

SZILÁRD BALÁZS (szilardb@hung.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

VINCZE VERONIKA (vinczev@sol.cc.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

ELŐSZÓ

A nyelvész-doktoranduszok 11. konferenciájának a megrendezése, nyugodtan mondhatjuk, már rutinszerű, megszokott eseménynek számíthat. Az évenként megrendezett összejövetel azzal a céllal jött létre, hogy legyen egy olyan alkalom, amely a nyelvtudomány minden részterületén működő fiatal kutatókat, pontosabban a kutatói tanulmányaikat még be nem fejezett doktori diákokat hívja fel eredményeik bemutatására kritikus környezetben – de komolyabb következmények nélkül. Kezdeményezésünk mindig kettős szándékot valósít meg: egyrészt nekünk oktatóknak, kutatóknak bemutatja, hol mivel foglalkoznak (és milyen eredményességgel), másrészt maguknak a kutatói pályájuk kezdetén tartó doktoranduszoknak is lehetővé teszi, hogy egymás témáit, módszereit, gondolkodását megismerve, valamint a kérdéseket, kritikákat megválaszolva maguk is tanuljanak és tájékozódjanak a nyelvészet sok különböző részterületén. Arról nem is beszélve, hogy egymást is megismerhetik, és ez a kapcsolatépítés éppolyan fontos lehet egy kutató későbbi pályáján, mint maguk a kutatás végeredmékei, a publikációk.

A 2007. december 6–7-én a Szegedi Akadémiai Bizottságnak a Dóm mögötti igen szép klasszicista épületében megrendezett konferencián 30 előadás hangzott el, amelyet a beküldött 46 absztraktból választottak ki a különböző egyetemeken, de a jelentkezőtől különböző doktori iskolákban működő bírálók, akik adott esetben az elutasítás indokait is megadták, hogy ebből is okulhasson a sikertelen pályázó. Az absztraktválogatás bonyolult műveletét Németh T. Enikő docens szervezte az SZTE-n.

Az előadásokat azután a konferencián (ismét csak különböző doktori képzésekből) részt vett tanárok értékelték, és a 20 felkért szerzőből két lemondás után 18-an küldték be lektorálásra cikküket. Ezek közül többet, összesen 11-et fogadtunk el, alkalmasint csak jelentős mértékű átirás után 5 dolgozatot pedig a szigorú lektori és szerkesztői vélemények alapján el kellett utasítani.

Mindez jelentős mértékben emeli azoknak a szerzőknek az érdemét, akik e háromszoros szűrőn átjutottak a 11 „befutó” közé. Csakúgy, mint a konferenciasorozat, ez a névtelen lektorálás alapú szűrési eljárás is a „nagy életre” készíti fel a doktoranduszokat, akik így sajátítják el a bölcsész- és társadalomtudományokban is egyre jobban terjedő ún. referál(tat)ási módszerek ismeretét. Hogy ez mennyire fontos, onnan tudjuk, hogy a publikációk

között egyre inkább csak azok számítanak már idehaza is, amelyek a kettős névtelen lektorálási folyamaton mentek át, amit a folyóirat állásfoglalásának vagy a gyűjteményes kötet előszavának kell ismertetnie.

Az itt következő tanulmányok történeti nyelvészettől korpusz-nyelvészetig, fonológiától pragmatikáig a tudomány számos területét érintik, ami szépen mutatja, mi minden van a magyarországi nyelvészeti doktori képzés kínálatában.

A konferenciát és e kötet kiadását az SZTE BTK anyagilag is támogatta, ezért a BTK Tudományos Bizottságának és Almási Tibor dékán úrnak, a konferenciának a SZAB székházában való megrendezéséért Telegdi Gyula akadémikusnak, a SZAB elnökének, e kötet kiadásának nagyvonalú támogatásáért pedig Szabó Gábor rektor úrnak mondunk köszönetet.

Szeged, 2009. április 6.

Kenesei István
sorozatszerkesztő

FORDÍTÁS ÉS FORRÁS VISZONYA A HORVÁT-KÓDEXBEN*

BOROS KATALIN

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban a Horvát-kódex Mária-prédikációinak és forrásainak a kapcsolatát vizsgálom. Munkámhoz a Haader Lea és Papp Zsuzsa által gondozott 1994-es szövegkiadást használom. (A kódex szövegére a továbbiakban a szokásos HorvK., bevezető tanulmányára Haader–Papp 1994 rövidítéssel hivatkozom). A kódex, mint ismeretes, a Nyulak szigeti skriptóriumából (Haader 2004) Ráskay Lea 1522-es másolatában maradt ránk; két nagyobb, Mária életéről szóló prédikációfordítást és egy regulagyűjteményt tartalmaz. A benne jelentős részt kitevő skolasztikus beszédek a klasszikus értékrendű egyházi hitszónok, Európa-szerte népszerű prédikátoríró Temesvári Pelbárt Stellarium Coronae Mariae Virginis (a továbbiakban ST.), vagyis A Boldogságos Szűz Mária Csillagkoszorúja című munkája részleteinek magyarra fordítása (Haader–Papp 1994: 19). Ennek 1497-es Baselben kiadott példányát használtam. Pelbárt latin nyelvű beszédminta-gyűjteményei az anyanyelvű prédikálás alapforrásai voltak (Bárcki 2006: 65). A 12 könyvből álló műből a vizsgált kódex prédikációi az első és a tizedik részből vett nagyobb terjedelmű szövegek fordításait fogják egybe (a latin és a magyar szöveg egyes fejezeteinek megfelelőit l. Haader–Papp 1994: 20–21).

A doktori munkám jelenlegi fázisában a kódex szövegének forrásokkal ellátott és összevetett feldolgozását készítem elő. A prédikációkkal részletesebben foglalkozva célokom a későbbiekben megállapítani, hogy milyen nyelvi mintát nyújtanak Pelbárt szóban forgó latin beszédei, és hogyan tükröződik ez vissza a kódexben; ennek egy kis szegmensét mutatom be. Összehasonlítva a HorvK. két prédikációját a forrásaival, először is azt állapíthattam meg, hogy a két magyar prédikáció eltér a fordítás viszonylatában egymástól. Az elsősben (HorvK. 1–103., vö. ST. 1.1–3.), amely Isten fiának megtestesüléséről szól, nagyobb kihagyások, csonkítások és módosítások nélkül, összes-

* A munka elkészülését az OTKA K 69093 sz. pályázata is támogatta. Témavezetők: Dr. A. Molnár Ferenc és Dr. M. Nagy Ilona.

ségében hűen tolmácsolja a kódex a latin szöveget, nem úgy a második prédikációban (HorvK. 125–233., vö. ST. 10.1.1–3. és ST. 10.5.2–3.), amely Mária halálát és mennybemenetelét tárgyalja. A következőkben az utóbbi beszédnek a forrásokhoz való viszonyát vizsgálom részletesen. A párhuzamosan vizsgált latin és magyar szövegben azt figyelem, milyen módosítások történtek az anyanyelvűben, amelyek egyrészt kihagyásokban, másrészt betoldásokban, harmadrészt pedig egyéb módosításokban nyilvánulnak meg. A források ilyen változtatása a kompilálásakor nem ismeretlen a kódexeinkben, amint arra a szakirodalom többször rámutat. Hasonló megoldásokkal találkozunk a MünchK. (Végh 1971) és a JordK. (M. Nagy 2003a) evangéliumfordításában, valamint ilyen módszerrel dolgozott a Karthauzi Névtelen is pl. a Péterpál-napi beszédében (Ádám–Bata 2005).

2. A magyar szövegben fellelhető rövidítések, kihagyások osztályozása

Elsőként olyan eseteket veszek sorra, amelyekben a magyar szöveg a forráshoz képest rövidít, kihagy bizonyos részleteket. Ez a legjellemzőbb módja a forrás módosításának; nagyon sok példa van rá. A legegyszerűbb formában egyszerű szavak, kifejezések vagy magyarázó, fejtegető mondatok maradnak ki a magyarból. A kihagyott részek funkcióik szerint viszonylag világosan elkülöníthetők.

A beszéd szerkezetére vonatkozó technikai elemek kihagyásai közül a latin prédikációmintában levő témameghatározást mint propozíciót a magyar – azonos formában – egyszerűsíti négy helyen, a 131., 142., 163. és 197. lapokon. (A latin többletet vastagon szedett betűtípussal jelzem, a latinhoz képest a magyar szövegbe való betoldást aláhúzással, a két szöveg közötti egyéb módosításokat, pl. az általánosabb latin konkrét magyar fordítását alápontozással jelölöm, l. lejjebb; a latin forrásszöveget a magyar nyelvészeti szakirodalomban szokásos mód szerint normalizált helyesírással írom át).

Kezdetyk it az vyz. marianak menben fel
vitelerevl az ev lelkenek es testenek
meg dycheveleserevl ez keppen. (HorvK.
163)

**Articulus tertius, quod Beata Maria in
glorioso corpore simul et anima est
assumpta in caelum, ad quod assign-
nantur XII rationes. Tertium myste-
rium de gloriosa Beatae...Virginis
assumptione, et eius felicissima corporis
et animae glorificatione
(ST. 10.1.3)**

Az egyházatyák gondolatát lezáró anaforikus funkciójú *haec ille*, azaz 'ezeket mondta ő (eddig az idézet)' gyakran (11 esetben) nincs lefordítva a magyarban. Pelbárnál ez a mintaprédikációhoz tartozó didaktikus jelzés, ezzel szemben a magyar szöveg már egy kész beszéd, szükségtelen nyomatókósan jelezni az idézést újra „hivatkozás-szóval”, így is jól elkülönül a kor általános idéző mondategysége, a *mondja* „hivatkozás-ige”, illetve a héber *lémor* hatására elterjedt latin *dicens* visszaadásaként a *mondván mondja* által (Dömötör 1988: 292) a szöveg folyamatától. Az egyenes idézés formáiról, az idéző mondategységekről és az idézet beszerkesztéséről l. még Dömötör 1985: 339–343, 1988: 289–290, 292). (Az aláhúzással jelölt magyarban betoldott szavakra később még visszatérek; az idézésről részletesebben l. Károly 1995: 824–834 és Gallasy 2005: 569–570, 692.)

Annak
okaert mongva zent agoston assump
ciorol vala praedicacyoyaban az zvyz ma
riarol monduan · Jsten zeky · vrnak
terme · cristusnak haylaka · melto ot
lenny · hol cristus vagyon · Jlylen dra
galatos kenchet melto tartany me
nyorzagban · hognem fevldevn
(HorvK. 177)

Proinde Augustinus in sermone De
assumptione dicens: „Tronum Dei, thala-
mum Domini, Christi tabernaculum, dig-
num est ibi esse, ubi Christus est; tam
pretiosum thesaurum dignius est caelo
servari, quam terra.” **Haec ille.**
(ST. 10.1.3)

Az idézetek helyének jelzése (az egyházatyák gondolatainak és a bibliai igeverseknek a forrása) 28 esetben marad ki a magyar szövegből a latinhoz képest. Pelbárt tudós módon szerkesztett, segédanyagokat, azok példáit, hivatkozásait is – például egy előtte fekvő másik kommentált példányból, florilegiumból vagy sermonariumból – beépítve munkájába (erről l. Ádám 2006 és Madas 1999), az apácáknak felolvasásra szánt kódexben viszont érthető módon nem a források megnevezése volt a fontos, hanem az, hogy minél kifejezőbb példákkal beszéljék el Mária mennybemenetelét.

Legyetek kezek · mert mely horaba
nem velnetek · embernek fya el iev · az ·
az halalnak ityelyre · Azert ezt azzonvönk
be tellyeseyte · Harmadzer az my tanolsagonk

Estote parati, quia qua hora non putatis,
Filius hominis veniet, scilicet ad mortis
iudicium, **ut patet Matthaeus XXIV. ac**
Lucas XII. Ergo ipsa haec implevit.

ert · hogha valaky zent · meges meg zen
teltessek az egy hazy zentsegek myat · Es aky
bevnes · hyuattasseek indevtasseek meg
tyztulasra · egyhazi zentsegeknek myatta ·
De mykeppen zent agoston mongya · harom
zentsegek vadnak · kyknek myatta kel men
den embernek magat ielesben zerzeny ha
lalara · Az az · az penitencianak zentsege
uel · oltary zentsegnek veteleuel · es az vtol
so kenettel ·
(HorvK. 136)

Tertia propter nostram instructionem, ut
qui sanctus est, sanctificetur adhuc, **Apocalypsis XXII.**, et qui peccator est, pro-
vocetur ad expiationem per sacramenta. **Has et plures alias rationes habes
supra libro VII. par. I. ar. II. c. II.** Sed
quoniam ut dicit Augustinus **libro De
visitatione infirmorum, quem scripsit
ad nepotem suum:** sunt sacramenta, per
quae debet quilibet homo potissime praeparare se ad mortem, videlicet sacramen-
tum penitentiae, **et** sacramentum eucharistiae, **quod est viaticum nostrae salutis, ut patet dis. I. c. „His vero”, et c. „Poenitentes”,** necnon et sacramentum unctionis extremae.
(ST. 10.1.1)

A latinban idézett bibliai passzus forrása 19 esetben mellőződik a kódexben, de természetesen magát az igeverset a pontos hely megnevezése nélkül is használja a magyar, általában teljes egészében vagy a kezdő szavai-val. Erre példa a 136. lapon egyrészt a Máté és a Lukács Evangéliumában is megtalálható idézet: *Estote parati, quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet, azaz Legyetek készek, mert mely órába nem vélnétek, embernek fia eljő*, illetve az Apocalypsis, a Jelenések Könyve 22, 11-nek a mondata: *Qui sanctus est, sanctificetur adhuc, azaz Hogyha valaki szent, meges megszenteltessék* (l. fentebb).

A felhasznált bibliai és klasszikus auktorok műveiből vett idézetekkel való bánásmód a 15–16. századi prédikációírás módszertanára is rávilágít. Erről Tarnai (1984: 257–266; 307–316) részletesen ír, Madas (1999) pedig konkrétan a 13–15. századi műfaji jellegzetességeket veszi számba néhány magyarországi beszédgyűjtemény alapján. Pelbárt egy-egy tökéletesre csiszolt prédikációjának érveléseiben is nagy számban vannak jelen egyrészt bibliai, másrészt viszont közismert egyházi tekintélyektől származó idézetek is, hiszen következetesen szövi bele mondandójába, milyen „nyersanyagot” használt fel a beszédei építőköveiként; általában jelzi, hogy egy-egy részt, fejtegetést kinek mely műve alapján kompilált. Ezt a gazdag hivatkozás- és

utalásrendszer részben megtalálhatjuk a kódexben is, 21 helyen szerzővel és fejezetszámmal – és természetesen a citátummal – együtt, ám 31 esetben a latin forrásszöveghez képest a pontosabb helyjelölés, azaz a pontos cím vagy fejezetjelölés nélkül.

Maronis ferenchnek
es rikardosnak mondasoknak mō
dasok zerent · Ezbevl kevuetekevzne
yeek
(HorvK. 171)

secundum Franciscum de Mayronem
atque Richardum **super IV. di. XLIII.**
sequeretur
(ST. 10.1.3)

De mykeppen zent agoston mongya ·
(HorvK. 136)

Sed quoniam ut dicit Augustinus **libro**
De visitatione infirmorum, quem
scripsit ad nepotem suum:
(ST. 10.1.1)

Mykeppen ma latak
az istennek zylvevet · az bezed zerent ky
meg vagyon iruan harmad kyraly
kevnynek masod rezeben monduan
(HorvK. 129)

sicut hodie videntur ipsam. Iuxta illud
III. Regum. II.
(ST. 10.1)

A beszéd témájának kifejtésében tagmondat nagyságú elemek is kimaradhatnak, amelyek egy-egy distinctio mellékkörülményeit taglalják. Általában nem érezhető a hiány a magyar szövegben, többnyire magyarázatokról, kiegészítésekről esik szó bennük (15-ször: a 131., 133., 136., 139., 154., 157., 161. – 3-szor, 162. – 2-szer, 165., 189., 201. és a 217. lapokon).

Például a fentebbi példában idézett 136. lapon kihagyott *quod est viaticum nostrae salutis* szerkezet mellőzésében szerepet játszhatott, hogy a három szakramentum divisióként, tételszerűen kimondva jelen szövegrészben még csak felsorolódik, a folytatásban viszont mindhárom szentségről egyenként is részletes fejtegetés található.

Az egyik distinctióban az ítélet napjának tételszerű említésekor az a tagmondat marad ki a felsorolásból, hogy Krisztussal együtt az összes angyal és szent lejön az égből ítélkezni; ez köztudomású.

Annak okaert nem meltatlan ·
elegg igazan es byzonual mondatyk ne
melyektevl · hog az tevzes eeg keetzer le
gen meg evresevlt · es meeg harmadzer es
meg evresevlende · Elevzer cristusnak
menben menetykoron · mykoron menden
angelok eleyben ievuenek cristus vronk
nak · Masodzer azzonyvont marianak mē
ben fel viteleben · ez may napon · Har
madzer lezen itylet napyan ·
(HorvK. 157)

Propterea non immerito, satis congruenter et vere a quibusdam assertitur, quod caelum empireum sit evacuatum bis, et adhuc tertia vice evacuandum:

Primo in Christi ascensione, quando omnes angeli ei obviaverunt

Secundo in Beatae Virginis assumptione

Tertio **evacuandum erit** in extremi iudicii tempore, **quando omnes angeli et sancti venient de caelo unacum Christo ad iudicium etc.**

(ST. 10.1.2)

Mondat vagy bekezdés nagyságú elemek, elvont skolasztikus magyarázatok is kimaradnak esetenként a kódexből (17 helyen: 134. – 2-szer, 138., 139., 141. – 4-szer, 143., 152., 178., 185., 196., 201., 213., 221. – 2-szer). Az első példában a kimaradt rész azt tartalmazza, hogy a fájdalom a Krisztussal való létben oldódik fel.

Mert mykeppen az természet jndeygya
es haygya az lelket az testhez · ezenkeppen
az isteny zeretet sokkal erevsben jndeygya
es haygya az lelket cristushoz · Zent pal
nak mondasa zerent ky vgy mond · keuanok
meg feslenevm · es lennem cristussal ·
(HorvK. 151–152)

sicut autem natura movet et inclinat animam ad corpus, ita charitas multo fortius movet et inclinat animam ad Christum; iuxta illud Apostoli: Cupio dissolvi et esse cum Christo. **Poterat ergo ille dulcor amoris et suavitas contemplationis omnem dolorem absorbere, qui alias ex distrasia corporis solet evenire.**

(ST. 10.1.2)

A második esetben egy érv marad el amellett, miért nem maradhatott Mária teste halála után a földön. Akkor ugyanis úgy tűnne, hogy a Fiú az anyai tiszteletet semmibe veszi, ami abszurdum.

de latyvk hog nem tyztelte
tyk fevlden az ev teste · hanem meny
orzagban · Azert azzonyonk fel vi
tetet menyorzagban mynd testestevl ·
(HorvK. 185)

Sed videmus, quod non in terris, ergo in
caelo, et per consequens corpore est
assumpta. **Alias videretur Filius mater-
num honorem contempsisse, quod est
absurdum.**
(ST. 10.1.3)

A mondatszintű kihagyások között több esetben teljes bibliai idézetek is kimaradnak a 134., 138., 139., 141. – 2-szer, 201. és a 213. lapon. Gyakran egy hosszabb fejtegetésen belül található, és ha a kompilátor kihagyja a szakaszt, azzal együtt maradhat ki a belefoglalt igevers is. (A latin többletet vastagítva, azon belül a bibliai verset dőlt betűtípussal jelzem.)

Harmadzer byzonevtatyk keuanatossagnak
okauaal · mert minden ember evrevmest
keuanya es akarya meg tudny halalanak
napyat ·
(HorvK. 134)

Tertia ratio optati, quia omnis homo
libenter optat et vult praescire diem
obitus sui. **Unde Proverbia XIII.: *Spes,
quae differtur, affligit animam. Ergo
ipsa incertitudo temporis poenae fini-
endae huius miseriae, et gloriae con-
sequendae, anxiosa est animae.***
(ST. 10.1.1)

A második prédikációban a bibliai helyeket vizsgálva a latin forrás-
szövegben 90 idézet vagy bibliautánczó hely szövegét tártam fel, ebből csak
50-et vesz át egy az egyben magyarul a kódex, jelöletlenül épül be 13, a többi
pedig kimarad (ezek között vannak az elhagyott bibliai idézetek és azok a
nagyobb terjedelmű, le nem fordított latin szakaszok is, amelyek igeverset
tartalmaznak, l. fentebb).

Az egyháztatyáktól átvett forrásra Pelbárt 53 esetben utal, a forrás-
jelzést (l. fentebb) 44 esetben a kódex is átveszi. Egyetlen esetben fordul az
elő, hogy a latin jelzi az idézet helyét, a magyar szöveg viszont nem veszi át a
szerzőt. 8-szor nemcsak a hivatkozás marad ki a fordításból, hanem az a
mondat vagy hosszabb szövegegység is – a szabadabb átültetésből, kompilá-
lásból következően –, amiben a citátumok forrásai szerepelnek.

A leghosszabb, bekezdésnyi kihagyás a második prédikációban Alber-
tus Magnus fejtegetése arról, hogy vajon Mária miért vehette fel az utolsó
kenet szentségét. A magyar ennek csak a lényegét adja vissza a fejtegetés

elejének és végének lefordításával, a latint kivonatolva (láthatjuk ezt abból, hogy a szöveg két részének összekapcsolását, azaz a konklúzió kezdetét nem találjuk meg a latinban, csak a kódexben, szabad fogalmazásban, l. aláhúzva).

Azert mondanok kel nagy albertnak mondaszerent · hog azzonyonk marianak noha nem volt zevkseges · de maga fel vette az vtolso kenetnek zentseget · kyben fel vette az el mvlty adalmlnak be tellyeseytet iegzeseet · az ievuendev dychevsegnek es iegzeseet · Akara azert azzonyonk maria fel venny ev nagy ala zatossagabol az kenetnek zentsegeet · my koron az kenetnek zentsege zerezettet vala az bevnesegert · Hog az alazatossagot melyet azzonyonk maria mynd tellyes eleteben meg tartot vala · ev eletenek vegezete (HorvK. 138)

Ideo dicendum secundum Albertum, **ubi scribitur**, quod Beata Virgo et si non indiguerit, tamen sacramentum unctionis accepit, in qua completae victoriae praeteritae et plene gloriae futurae suscepit signationem. **Nec obstat, quod ipsa non indiguit pro venialium remissione et infirmitatis alleviatione, eo quod ipsa nec venialia habuit, nec infirmata exstitit, pro quibus causis unctionis sacramentum exstitit ordinatum, quoniam pro venialium remissione et infirmitatis alleviatione, ipsa Virgo accepit totius doloris mortis, quod maius erat remissionem atque totius animae et corporis glorificationem. Unde licet ipsa potuit, ut hoc sacramentum non reciperet exempta per privilegium, quod confert Dominus his, quos sine infirmitate et mortis dolore dignatur evocare, qui ut videtur, non tenentur ad unctionem extremam cum oleo pro infirmantibus instituto. Tamen videtur verisimile, quod Beata Virgo isti privilegio propter humilitatem abrenunciaverit, sicut et alia privilegia sua dum viveret, occultavit, et sacramentum istud pro peccatoribus institutum humiliter suscepit, ut humilitatem, quam per totam vitam suam tenuerat, etiam in extremo vitae articulo consummaret. **Haec Albertus.****

(ST. 10.1.1)

Hosszabb latin szövegrészlet marad el a prédikáció végén (221. lap) is. Mária az égi szférákba érve összesen 12 karral találkozik, üdvözlük őt az angyalok, a szentek, amíg csak fel nem ér a hierarchia csúcsán álló Szentháromsághoz. A latinban karról karra párhuzamosan szerkesztett jelenetek sorakoznak. A kódex szövege viszont a harmadik égi kar számbavétele után a nyolcadikkal folytatódik (1. a határozószavak vastagított és dőlt kiemelését).

Harmadzer menuen azzonyonk maria az angeloknak korokban · ezek es dychyreek azzonyonk maria at monduan · O angeloknak kyral ne azzonya · meltan magasztatol teremtet allatokon · Azert melto fe lyeb menned · es mynket meltoly meg aldanod · **Nyolchadzer** men ueen azzonyonk maria · iuta az vralkodo angelok karaban · Ezek es dychyrek azzonyonk maria at monduā · O nemes azzonyonk · nekevnk az tyztevnk · hog my az feyedelmkev dev angelok<.>nak felette legyevnk · parancholyonk nekyk · Teneked kedeg teruen zerent valo hatalmad vagon · mykeppen anyanak · pa rancholny meeg istennek es · az te zent fyadnak · Azert O nemes anya · meltan meegy felyeb my nalonk naal · es tegy mynket rezesse az te aldomasodban (HorvK. 220–221)

Tertio quoque ad chorum angelorum veniendo, et illi commendaverunt eam dicens: O regina angelorum, merito tu **super nos exaltaris, quia cum nos praesideamus singulis hominibus custodiendo. Tu es omnium universaliter protectrix et domina. Ascendendo igitur relinque nobis tuam benedictionem! Post haec.**

Quarto ad chorum archangelorum veniendo, et illi commendaverunt dicens: O felix Maria, nos quidem habemus nunciate mundo maiora, tu vero edidisti mundo omnium maximum, scilicet Filium Dei. Merito ergo exaltaris. Et ascendendo relinque nos in tua benedictione!

Quinto praeterea ad virtutum chorum veniendo commendaverunt ipsi eam dicens: Nostrum est facere miracula. Sed tu, Virgo summo et indicibili miraculo Deum in tuo utero conclusisti et carne induisti, ergo dignum est te ascendere et nobis benedictionem tuam impertire.

Sexto pote statuum ad chorum veniendo commendaverunt ipsi eam dicens: O benedicta femina, nostrum est potestates daemonum cohercere, sed tu caput serpentis contrivisti. Digne ergo ascendis, et nos benedic!

Septimo principatum veniendo in

ordinem commendaverunt dicens: O imperatrix omnium, nos principamur angelis, tu vero omnibus creaturis, iustum est ergo te ascendere et nos benedicere dignare.

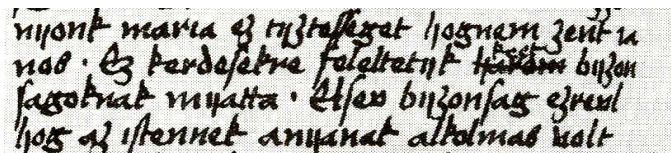
Octavo dominationes eam commendaverunt dicens: O domina inclita, nostrum est principatibus praeesse, tu vero ut mater ius habes etiam *Deo..Filio..tuo* praecipendi, ergo ascendis merito, et nos benedictione tua participes facito!
(ST. 10.5.3)

Több hipotézis is lehetséges, hogy vajon miért történhetett ez a nagy ugrás, miért maradt ki a *chorus archangelorum, chorus virtutum, chorus statuum, chorus principatum*. A fordító, a kompilátor vagy maga a másoló gondatlansága és / vagy szótévesztése (a *Tertio* utáni *Quarto* és az *Octavo* szó hasonlósága) alapján elképzelhető, hogy figyelmetlenségből a szövegalkotó lejjebb folytatta a munkáját úgy, hogy talán észre sem vette a hibázást.

Érdekes példája a kihagyásnak az a szövegjavítást tartalmazó hely, ami azt tárgyalja, hogy szükség volt-e Máriának meghalni, azaz köteles volt-e alávetni magát a halálnak. Mivel Isten anyjaként nélkülözött minden bűnt, „*kellet volna evneky eleuenen változtatny az dychevsegre*”. A párhuzamos latinban három érv szól emellett: „*Ad quaesitum igitur respondetur per tres veritates seu conclusiones*”. Ráskay Lea először leírja ezt a tételt magyarul, és azt is, hogy három pontba foglalva fogja ezt a gondolatot bebizonyítani, de aztán lehúzza a *három* szót, és felé írja, hogy *keet* (l. lejjebb a kódexrészletet), azaz „*Ez kérdésekre feleltetyk <harom> keet byzonsagoknak myatta*.” Csak két érvet ír le kifejtetten utána, azt is kivonatolt formában.

Ami a kézírást (a szó áthúzását és korrigálását) illeti, minden kétséget kizáróan Ráskay Lea rövidítette az érvelést. Ehhez l. a Haader–Papp (1994: 267) lábjegyzetében: „A szó a scriptor kezétől való, a törölt szó fölé írt interlineáris betoldás.” De azt, hogy latinul vagy magyarul volt-e az apáca előtt a forrásszöveg, amelyet kivonatolt, fordított, vagy kész magyarázást másolt-e be a kódexbe, nem lehet egyértelműen eldönteni. Haader (2004: 202) ezt írja: „Megoszlanak a vélemények arra nézve, hogy soror Lea beleavatkozott-e, és ha igen, milyen módon avatkozott bele az általa másolt szó-

vegekbe, fordított-e maga is szövegrészeket, vagy sem. Én inkább a nem pártján lennék, bár a latin szövegek másolásában igen otthonosnak tűnik.”

Megállapítható, hogy az első prédikációhoz képest a második szabadabb fordítású munka. Úgy tűnhet, hogy a legtöbb esetben tudatos szövegkihagyásokról beszélhetünk. A készítő gondosan emelte ki a lényegét az előtte lévő szövegből anélkül, hogy az egyháztudósok utalásait, megállapításait, skolasztikus fejtegetéseit szó szerint idézte volna; ez csökkentheti a másolási hibák és szövegévesztések valószínűségét, és erősítheti a szándékosságát. A kódexbeli vizsgált szöveg alkotóját a közönség érdeklődését figyelembe véve sokkal inkább a téma érdekelt, például célirányosan Mária mennybemenetele, az ascensio – amely a hallgatósághoz érzelmileg közelebb állt –, mint például egy-egy tudós érvelés logikus kifejtése. Az erről szóló mondatok szövegűen tolmácsolódnak a kódex lapjain. A készítőnek a témához fűződő viszonya tehát sokkal bensőségesebbnek tűnik a második esetben, mint a kódex első prédikációjában. Amíg azt pontosan, tagmondatról tagmondatra igyekezett valaki tolmácsolni, addig itt egy kicsiszolódott munkának lehetünk tanúi. A szövegű fordítás és az érzelmi motiváció túlsúlya váltakozva látszik a fordítás és forrás egymás mellé tételekor kibontakozni.

3. A magyar szövegben fellelhető kiegészítések osztályozása

A fordítás és forrás viszonyának tipologizálásakor a módosítások kiegészítésekben való megnyilvánulásaira, a szavak kódexbe történő betoldására, azaz a parafrázisra számos példát hozhatunk, l. ahogy ezt a korábban idézett részletekben aláhúzással jelöltem. A magyar részt gördülékenyebbé tevő aláhúzott szavak betoldások, nem szó szerinti, hanem értelemszerű fordítások.

Az idézésre vonatkozó, azt megelőlegező betoldások közül (l. fentebb is: Dömötör 1985, 1988 és Károly 1995: 827, 829) a leggyakoribbak az idézetet bevezető ún. „idéző igék”; jelen kódexben is a *mond*, *mondván* utal általánosan az utána álló idézetre, de ezt jelezheti az idézet forrásával, eredetével való összekapcsolás is. Az első példában dőlt betűtípussal szedem az

idézések szerepében álló szavakat. Jól látható a latin idézetbe szokásosan ékelődő idéző mondat és a magyar szövegben a – pontos fejezetszám nélküli – bibliai hely gördülékeny feloldása is.

*Es chodalkozuan
enekelnek vala ez aldot zvz marianak
dychretyre monduan · Kychoda ez fe
lette bodogsagos zvz · ky fel megyen
dychevsages fel menetnek myatta · az
kyetlenbevl · az az · ez also velagbol · Mely
velag kyetlennek neuztetyk mykeppen
zent bernald mongya · Mert el hagyatta
tot istentevl es angeloktwl · azert hog ez
velag tellyesseggel vettetevt gonossagba ·
zent janosnak mondasa zerent
(HorvK. 125–26)*

*et admirando canentes in laudem
ciusdem benedictae Virginis deprome-
bant in hac assumptione: „Quae est –
inquunt – ista, scilicet Virgo super-
beatissima, quae ascendit per assump-
tionem gloriosissimam de deserto”, id
est mundo isto inferiori, qui nomine
deserti significatur, ut dicit Bernardus,
quia desertus et derelictus est a Deo et
angelis, propterea quia totus est positus
in maligno I. Ioh. III.
(ST. 10.1)*

A következő esetekben nemcsak a mód, hanem az idézet helyének konkrétabb megnevezése (l. az alápontozást) és a többletként aláhúzott idéző mondategység is megmutatkozik a kódex szövegében.

*dauid prophetanak mondasaze
rent monduan · Valazta evtet az az · zvz
mariat vr isten · es eleue valazta · Es teue
evtet lakozny ev satoraban
(HorvK. 129)*

*Iuxta illud etiam P̄s.: Elegit eam Deus, et
praelegit eam, in tabernaculo suo habi-
tare facit eam.
(ST. 10.1)*

*Zent pal
nak mondasa zerent ky vgy mond · keuanok
meg feslenevm · es lennem cristussal ·
(HorvK. 151–152)*

*iuxta illud Apostolj: Cupio dissolvi et
esse cum Christo.
(ST. 10.1.2)*

Az idéző kifejezés mellett a bibliai hely jelölése is mutathatja az idézetek magyar szövegbe való gördülékeny beilleszkedését.

Mykeppen ma latak
az istennek zvelet · az bezed zerent ky
meg vagy on iruan harmad kyraly
kevénynek masod rezeben monduan
(HorvK. 129)

sicut hodie viderunt ipsam. Iuxta illud
III. Regum. II.
(ST. 10.1)

A lentebb közölt két ráció, azaz bizonyítási ok latin és magyar egymás mellé tett szövege (134. lap) is az anyanyelvi többletre mutat rá a prédikáció gondolati fűzésének példájaként, a „valahányadszor valamivel bizonyíttatik” szerkezetében. Itt felesleges az érvelésbe külön bizonyítást jelentő igét beszúrni, a magyar mondat viszont csiszoltabb, gördülékenyebb az íge által.

Harmadzer byzoneytatyk keuanatossagnak
okaua · mert minden ember evrevmest
keuanya es akarya meg tudny halalanak
napyat · Annak okaert azzonyonk maria es
keuanta meg tudny ev halalanak napvat ·
mykynt egyeb emberek · De valamyt
az zyz maria keuant meg tudny · az ev
zent fya evneky azt mynd meg ielentete ·
(HorvK. 134)

Tertia ratio optati, quia omnis homo
libenter optat et vult praescire diem
obitus sui. **Unde Proverbia XIII.: Spes,**
quae differtur, affligit animam. Ergo
ipsa incertitudo temporis poenae fini-
endae huius miseriae, et gloriae con-
sequendae, anxiosa est animae. Unde
ipsa Beata Virgo, sicut et alii, optavit
praescire mortem, sed quicquid optavit
scire, filius ei revelavit;
(ST. 10.1.1)

Masodzer byzoneytatyk erdemnek okabol ·
mert mychoda annak oka · hog valakynak
meg ielentetyk ev halaloknak napya ·
Ha valakynak ev halala meg ielentetyk
zentsegenek meltossagaert · azzonyonk maria
ria mendeneknel meltossagosb vala · Ha
isteny zeretetnek tellyessegeert · az zyz maria
ria mendeneknel tellyesb vala isteny
zeretettel · Ha az testnek meg feslesenek
keuansagaert · azzonyonk maria mende
neknel nagyobbban keuan vala meg fe
selny ev testebevl · es lenny cristussal ·
(HorvK. 134)

Secundo ratione causalis meriti; namque
est causa, quare aliquibus revelatur dies
obitus? Si dignitas sanctitatis, ipsa est
utique dignissima; si *charitas*, ipsa est
charitate plenissima; si *desiderium*, ipsa
summe cupiebat dissolui, et esse cum
Christo. **His quippe causis meretur,**
quis ut reveletur ei dies obitus, et
quaecumque alia causa potest assignari,
illa in Beata Virgine est excellentissime prae aliis, ergo etc.
(ST. 10.1.1)

Egy-egy szó használata is állandósulhat a magyarban, ilyen pl. a nevek előtti állandó jelző megszilárdult formája: *Augustinus – zent agoston* (136, 177); *Iohannis – zent ianos* (140); *Albertus – nagy albert* (138), alább (a kiemelés végett dőlt betűtípussal szedve és aláhúzva): *Dionysius – zent dyenes* stb. (A név kifejtettségéről és a grammatikai pozíciók kitöltéséről l. lejjebb.)

mykeppen *zent dyenes*
 mongya nemely epistulayaban · sevt my
 keppen *zent dyenes* mongya · evnen ma
 ga es *zent dyenes* nem tugya vala
 okat · Mykoron *zent dyenes* az jdevben
 meeg nem hyt vala cristusban · illyen
 jgeket monda az ev taneytuanyanak
monduan
 (HorvK. 128)

sicut refert *beatus Dionysius* in epistula
 quadam, immo ut fertur, ipse *Dionysius*
huius eclipsis causam ignorans, cum
 protunc nondum in Christum credidisset,
 discipulis suis dixit haec verba:
 (ST. 10.1)

Fordítói sajtóságnak tekinthető (l. Károly 1995: 792), hogy a kódex szövegében feleslegesen ismétlődik egy-egy olyan főnév vagy kifejezés, ami a latin szövegben hiányzik, vagy csupán egyszer fordul elő kifejtetten (az alábbi két példában a kiemelés végett félkövéren is szedve).

Harmadzer az my tanolsagonk
 ert · hogha valaky zent · meges meg zen
 teltessek **az egy hazy zentsegek myat** · Es aky
 bevnes · hyuattasseek indeytasseek meg
tyztulasra · egyhazi zentsegeknek myatta ·
 (HorvK. 136)

Tertia propter nostram instructionem, ut
 qui sanctus est, sanctificetur adhuc, **Apo-**
calypsis XXII., et qui peccator est, pro-
 vocetur ad expiationem **per sacramenta.**
 (ST. 10.1.1)

A Horvát-kódexben is fellelhető az a glosszázási módszer, amely révén egy szó a szinonimájával együtt jelenik meg a magyar szövegben. M. Nagy (203b: 52) a Ráskay-kódexek latin–magyar szóikerítéseit vizsgálva rámutatott, hogy a stílus változatosabbá tételére is felhasználható ezt a fajta technika, nemcsak kizárólag latin szavak esetén, hanem egy-egy szó újraemlítésekor is, mely mintegy általános stílusbeli modorosságnak is tekinthető.

Elevsev **malazt vagy avandok** · melyet ada az vr isten azzonyok marianak · hog ev meg halna faydalm nekevl · edesseges edeskedeeessel · Masodyk **malazt vagy avandok** · melyet ada az vr isten azzonyok marianak · hog meg halna keserevseg nekevl · nagy vigassagos vigasztalassal · Harmadyk **malazt vagy avandok** · melyet ada az vr isten azzonyok marianak · hog meg halna felelm ne kevl jgeen bÿzonsagos batorsaggal · (HorvK. 148)

Prima **gratia**, quod ipsam mori voluit sine dolore, cum suavissima dulcoratione
Secunda, quod ipsam mori voluit sine merore, cum laetissima consolatione
Tertia, quod ipsam mori voluit sine timore, cum certissima assecuratione.
(ST. 10.1.2)

A magyar kódexszövegekben a korabeli gyakorlatnak megfelelően a latinhoz képest tanító, ismeretterjesztő céllal (Horváth 2005: 478–479) is bővíthették a magyarázatok körét. Például egy-egy terminus használatakor megfigyelhetjük, hogy a magyarításban a megértésre törekedve, magyarázó jelleggel és az érzelmi ráhatás céljából fokozható a szó intenzitása is. A fentebbi példában (HorvK. 134) a *charitas* megfelelője: „*isteni szeretetnek teljességéért*”; a *desiderium*: „*az testnek meg fésülésének kívánságáért*”.

Egyetlen helyen bár, de előfordul az is, hogy a latinhoz képest mind a hivatkozás: *az magnificatban*, mind pedig maga a hivatkozott szövegrész: *es szent o neve* is bővítve és pontosítva van a kódexben.

Az mondaas zerent · melyet enekle eynen maga azzonyok maria az magnificatban monduan · Tevt en nekem vr isten nagyokat · ky ha talmas es zent ev neue (HorvK.190–191)

iuxta illud, quod et ip̄sa cecinit: Fecit – inquit – mihi Dominus magna, quia potens est etc.
(ST. 10.1.3)

A mondatszerkezet explicitté tételének példajaként az anyanyelvi szövegszerkesztés sajátossága tükröződik a 140. lapon, hogy a magyarban a *naggyal inkább* szintagma után a *hogy, hogynem* kifejezés betoldásként áll.

Esmeg zent ianos euangelystarol sokan tar
gyak · hog eleuenen változtatot az dychev
segre · Nagyal inkább erdemlette volna azzo
nyonk maria ez tyztessseget hognem zent ia
nos ·
(HorvK. 140)

Item de Iohanne evangelista plurimi
tenent, quod sit vivus translatus. Ergo
ipsa hoc privilegium magis debuit
habere.
(ST. 10.1.1)

A kontextusból és a közös előismeretekből fakadhat ez a használat; pl. a fentebbi példában az *ada az vr isten azzonyonk marianak* (HorvK. 148) kifejezés betoldása természetes kiegészítésként ismétlődik az anyanyelvi szövegben.

4. A grammatikai pozíciók tartalmas elemmel való kitöltése

Az általánosabb kifejezőmód helyett a konkrétabb megnevezésre cserélés is gyakori a kódexben. A szövegszerkesztés sajátosságaként jelentkező grammatikai túltöltést a Ráskay Lea másolatában fennmaradt *Margit-legenda* (1510) kapcsán legutóbb M. Nagy (2007) vizsgálta részletesen. Jellemző a kódexirodalomra, jelen prédikációra is, hogy a magyar szöveg minden grammatikai pozíciót igyekszik tartalmas elemekkel kitölteni. Leggyakrabban a névmással kifejezett vagy jelöletlen dolog vagy személy helyett használ tartalmas jelentésű szót (l. Károly 1995: 792; a névmás-főnév módosulást a fenti, hasábra szedett példákban alápontozással jeleztem). Ez a tendencia, az ún. túlbiztosítás és az affektivitásra való igény anyanyelvi eredetű lehet. Pl. *Primum mysterium de eius sanctissima morte, azaz Elsev tanolsagonk lezen · azzonyonk marianak zentseges halalarol* (ST. 10.1.; HorvK. 130.) vagy az előzőekben: *zent dyenes* négyzseri említése (HorvK. 128).

Ez a legszembeütőbbben Mária megnevezésekor jelentkezik. Amíg a forrás általában az *ipsa* szót használja ebben az értelemben, vagy jelöletlenül utal, addig ez a magyarban végig és következetesen tartalmas kifejezéssel van lefordítva, legtöbbször *Szűz Máriaként, Asszonyunk Máriaként* (az eddig közölt példákban is, pl. 134. és 140.), illetve ennek szinonimáiként; pl. *az istennek zvleyet* 129; *azzonyonk* 136. stb. Természetesen az általánosabb *ipsa Beata Virgo* kifejezést is nevesíthetik így; pl. *Virginis – zvz marianak* 125.; *Beata Virgo – azzonyonk marianak* 138.; *in Beatae Virginis – azzonyonk marianak* 157.; *eam – azzonyonk mariat* 220, 221. stb.

További példám a névmás tartalmasítására és az általános kifejezések konkrétabb használatára a fentebb közölt részletekben: *Ps. – dauid prophe-*

tanak 129.; alii – egyéb emberek 134.; Apostoli – Zent palnak 151–152.; ei – cristus vronknak 157.

5. Összegzés

A kódex szövegének személyesebbé és érthetőbbé tételét, valamint könnyebb befogadását segítik elő ezek a kihagyások, kiegészítések és egyéb módosítások, a hívek világához, gondolkodásához és anyanyelvhasználati módjához közelebb víve egy-egy fogalmat, eszmét, érvet, nevet, a korszak fordítási módszere által.

Noha a két nyelv kulturális nyelvi érintkezésének ebben a szakaszában a latin az emelkedettebb, az írásbeliségnek és az egyház intézményrendszerének a nyelve, a beszélőközösség anyanyelveként az adott zárt keretek között orálisan a magyart használja. A magyar a latin presztízsével, szimbolikus és kulturális értékével nem vetekedhet, használati módjaival viszont igen; a beszélők attitűdje, nyelvi identitása hatással van a fordításokra, a prédikációkra, így az anyanyelv státuszának látens megemelésére is.

A Horvát-kódex igényessége nemcsak magát a fordítást és alkotóinak a műveltségét minősíti, hanem rámutathat a „szöveggyűjtemény” használati körülményeire is. A megfogalmazásokon jól érződik a szövegalkotók magyar anyanyelvisége, és az a funkció is, amit a kódex az apácakolostorban betöltött (l. Haader–Papp 1994: 17). A prédikációmintákat felhasználják, de már olyan fázisát tapasztaljuk ennek a kihagyások, betoldások és a konkrétabb szóhasználat révén is, amely arra enged következtetni, hogy a latin szövegek átvételének kiforrott formája és hagyománya van a későközépkori magyar egyházi életben és apácakolostorokban. Ezt akkor tudjuk pontosabban látni, ha szélesebb spektrumban térképezzük fel annak a kérdéskörét, hogy a latin szövegek milyen átvételi móddal kerülhettek bele a magyar kódexekbe.

A későközépkori vallásos életben a híres teológusok latinul fogalmazott szövegeinek, prédikációinak gyors terjedése kiforrott és jól működő rendszerre világít rá. A külföldöt járt (idegenben tanult) egyháziak találkozhatnak friss kiadású latin egyházi szövegekkel, le is fordíthatják az arra méltónak ítéltet az anyanyelvükre az egyszerűbb hívek számára, az apácakolostorokban pedig sokszorosíthatják ezeket a magyarításokat, hogy ami igazán értékes teológiai mű, ismert legyen szélesebb egyházi körökben, központokban is (Madas 2002: 131). Hogy ezeknek a külföldön kiadott szövegeknek az elterjedését nem gátolta semmiféle nyelvi és földrajzi akadály, mutathatja maga a Stellarium is. A kódex eredeti latinját ugyanis alig húsz évvel Ráskay

Lea másolása előtt fogalmazta a nagy hitszónok Temesvári Pelbárt, és adták ki Németország több városában (és másutt is), ráadásul nem csak egy alkalommal. Hogy a mű hogyan és milyen nyelven jutott el a margitszigeti kolostorba, a magyarra való fordítás ténylegesen mikor és ki által készült, és hányadik változatban került a kódexet másoló apáca kezébe, mind-mind megválaszolhatatlan kérdések. Az viszont tény, hogy a nagyjából húsz éves időintervallum elegendő volt ahhoz, hogy a forrás – a fentebb vázolt módosítástípusok használata által is – a Horvát-kódex része legyen.

HIVATKOZÁSOK

- Ádám Edina–Bata Sarolta 2005: *A Karthauzi Névtelen munkamódszere a Péterpál-napi beszéd és forrásainak összehasonlítása alapján*. Plaustrum seculi III. konferencia, ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék.
[http://sermones.elte.hu/PlaustrumIII_net/04Edina-Saci.htm]
- Ádám Edina 2006: Temesvári Pelbárt prédikációinak műfaji kettőssége, in *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504–2004*. Szerk. Berhidai Piusz–Kedves Ilona. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium, Kollégium és Szakközépiskola, Esztergom, 99–116.
- Bárczi Ildikó 2006: A tematika sokszínűsége Temesvári Pelbárt prédikációiban, in *Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504–2004*. Szerk. Berhidai Piusz–Kedves Ilona. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium, Kollégium és Szakközépiskola, Esztergom, 65–97.
- Dömötör Adrienne 1985: Az idézés grammatikai módjai Heltai Gáspár nyelvében, *Magyar Nyelvőr* 109, 337–348.
- Dömötör Adrienne 1988: A grammatikailag jelölt idézések a könyvnyomtatás első évtizedeiben. I. Az egyenes idézés, *Magyar Nyelv* 84, 283–295.
- Gallasy Magdolna 2005: Szövegtörténet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc, 561–576; 691–693.
- Haader Lea–Papp Zsuzsanna 1994: *Horvát-kódex 1522. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, (Régi Magyar Kódexek 17.).

- Haader Lea 2004: A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely, *Magyar Nyelvőr* 128, 196–205.
- Horváth László 2005: Szó szerkezet-történet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc 2005, 430–482.
- Horvát-kódex 1522 = Haader Lea–Papp Zsuzsanna 1994.
- Károly Sándor 1995: Kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikája, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor, Mondattan. Szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 759–834.
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc 2005: *Magyar nyelvtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest.
- M. Nagy Ilona 2003a: A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól, in A. Molnár Ferenc–M. Nagy Ilona szerk.: *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*, Debrecen, 103–114.
- M. Nagy Ilona 2003b: A kódexirodalom latin–magyar „szóikerítéseinek” szövegbeli motivációjáról, in Hajdú Mihály–Keszler Borbála szerk.: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete és a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 49–55.
- M. Nagy Ilona 2007: Szövegformáló törekvések a Margit-legendában, in *Nyelv, nemzet, identitás. Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai II*, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság, Budapest–Debrecen, 351–359.
[http://mek.oszk.hu/05100/05146/pdf/hunkong2006_2.pdf]
- Madas Edit 1999: Említett és idézett klasszikus auktorok a középkori magyarországi prédikációirodalomban, *Magyar Könyvszemle* 115, 277–286.
- Madas Edit 2000: Temesvári Pelbárt, in *Új magyar irodalmi lexikon* 3., Budapest, 20–71.
- Madas Edit 2002: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem.
- Magyar nyelvtörténet 2005 = Kiss Jenő–Pusztai Ferenc 2005.
- Szilády Áron 1880: *Temesvári Pelbárt élete és művei*, Budapest.
- Tarnai Andor 1984: „A magyar nyelvet írni kezdik”, *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Temesvári Pelbárt 1497: *Stellarium corone benedictae virginis Marie in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime coaptatum*. Basel, Jakob Wolff von Pforzheim. RMK. III. 76.
- Végh József Mihály 1971: A Müncheni Kódex magyar szövegének és párhuzamosan közölt latin megfelelőjének összehasonlítása, in Nyíri Antal szerk.: *A Müncheni Kódex 1466-ból* (Codices Hungarici VII.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 59–72.

EGY SOKAK VITATTA SZERKEZETRŐL*

MÁRKUS ANDREA

A konstrukcióról, amelyet a jelen tanulmányban vizsgálok, számos egészen eltérő elemzés született már. Ennek az elsődleges oka a szerkezet kiemelkedően kivételes volta: a tulajdonságok, amelyek jellemzik vagy önmagukban is egészen speciálisak, vagy a szerkezet valamilyen más tulajdonság(együttes)ének mondanak ellent. Ehhez mérten a konstrukciót tekintették már melléknévi összetételnek, a birtokos szerkezethez hasonló nominális kifejezésnek, igenévi és időjeles vonatkozói mellékmondatnak. Csakhogy mindezidáig egyetlen elemzésnek sem sikerült számot adnia a szerkezet valamennyi problémás tulajdonságáról, mivel vagy csupán néhány kiemelt jellemzőre koncentráltak, vagy más tekintetben nem tarthatóak kielégítőnek.

Ez a cikk megkísérel egy a szerkezet minden tulajdonságára kiterjedő elemzést adni, amely azon a feltételezésen alapszik, hogy a vizsgált szerkezet csupán vP/AspP méretű vonatkozói mellékmondat egy fonológiailag üres visszamaradó névmási tárgyjal. Amellett érvelek, hogy a konstrukció egymástól látszólag független sajátosságai e két feltevés valamelyikével vagy azok kombinációjával indokolhatóak.

Először röviden áttekintem a szerkezet kivételes tulajdonságait, majd a korábbi elemzések kritikai értékelése következik. Ezután vázolom saját javaslatomat, amelyet azután részletesen összevetek a konstrukció sajátos jellemzőivel. Végül néhány további lehetséges kutatási téma kijelölése után összefoglalom a cikk főbb eredményeit. Az elemzés elméleti keretétül a Minimalista Program szolgál.

* Szeretném megköszönni mindazoknak a segítségét, akik hozzájárultak ahhoz, hogy ez a cikk eljusson a jelenlegi állapotába. Különösen hálás vagyok a sok mérhetetlenül hasznos átbeszéltetett óráért Surányi Balázsnak, valamint Bartos Hubának, aki mint témavezetőm nyomon követte és igazgatta a szakdolgozatom formálódását, benne ennek a dolgozatnak egy korábbi változatával. Nagyon köszönöm É. Kiss Katalinnak és az „adverbiumos projektum” tagjainak észrevételeiket és javaslataikat, valamint az ICSH8 és LingDok11 konferencia hallgatóságának a megfigyeléseit. Végül pedig köszönöm a névtelen bírálónak és a szerkesztőnek kritikai megjegyzéseiket, amelyekkel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megvizsgáljam azokat a kérdéseket, amelyeket óvatosan próbáltam elkerülni. A fennmaradó hibáért a felelősség természetesen az enyém. A cikk a TS 49873 sz. OTKA támogatásával készült.

1. A vizsgált konstrukció jellemzői

A vizsgált konstrukciót az alábbi példa szemlélteti:

- (1) [DP a [XP Hornstein szerkesztette] kötet]]

A szerkezet szakirodalomból jól ismert, sajátos tulajdonságait (l. Szepesi 1982; Kenesei 1986; Laczkó 2001; Nádasdi 2006) az alábbiakban listászerűen sorolom fel, törekedve arra, hogy az adatoknak ez az áttekintése elmélettől független legyen.

(i) Az első vitát kiváltó tulajdonsága a szerkezetnek, hogy tartalmaz egy bizonyos *-t(t)* toldalékot, amely azonos hangzású mind a múlt idő jelével, mind pedig a befejezett melléknévi igenevekben található igenévi toldalékkal. A különféle elemzések mindkét toldalékkal megkísérelték rokonítani a szerkezetben szereplő *-t(t)* végződést; ennek részletes kifejtésére a következő fejezetben kerül majd sor.

(ii) A következő probléma a szerkezet alanyának esetéhez kapcsolódik, ugyanis az alany látszólag nominatívuszi esetet visel. Ez azért okozhat nehézséget, mert alanyesetet a magyarban a véges mondatok alanya, illetve a birtokos szerkezetben a birtokos kaphat, noha az utóbbit elemezték már esetenélkülinek is (l. den Dikken 1999; É. Kiss 2002). A *-vÁn* igeneves szerkezetek alanyaként a beszélők egy része elfogad nominatívuszos DP-t (l. Kenesei 2003), míg mások egyértelműen elfogadhatatlannak tartják a testesen megjelenő alanyt:

- (2) % (?*) Péter hazaérvén, Mari feltálalta a vacsorát.

(iii) A *-t(t)* szuffixomot követő *-A* szintén több kérdést felvet: tekinthető (határozott) tárgyi egyeztetésnek, birtokjelnek vagy akár személyjelölőnek is. Ugyanakkor probléma, hogy a határozott tárgyi egyeztetés igeneves mondatokban nem fordul elő, és nem világos az sem, hogy ebben a szerkezetben mi lenne a szerepe a birtokjelnek.¹

¹ A szerkesztő rámutat arra, hogy például a török nyelvekben az igeneves szerkezetek a birtokos szerkezetnek felelnek meg. Egyetértek viszont Laczkóval (2001), aki úgy véli, hogy ez a megoldás a magyarban akkor lenne elfogadható, ha a „sokkalta természetesebb alanyi funkció feltevésére valamilyen oknál fogva nem nyílna lehetőség.”

- (3) (a) János látott *egy* balesetet
(b) János látta *a* balesetet.
(c) a János által látott baleset

- (4) (a) az ő könyve

(iv) Emellett az alannyal való egyeztetésnek, többek között az időjeles mondatokkal ellentétben, nincs morfológiai reflexe:

- (5) (a) Jánosék említették ezt a lehetőséget.
(b) a Jánosék említette/*említették lehetőség

Ugyanakkor ennél a pontnál meg kell említenünk, hogy bár a mai nyelvhasználatban nem elterjedt, a konstrukció archaikus változata megenged személyragot: ezekre az esetekre a harmadik fejezetben térek ki:

- (6) †/??a most említettem példa

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a mai nyelvhasználatban még az archaikus személyragos változat sem enged meg nyílt névmási alanyt (l. (v) alább):

- (7) *az én építettem homokvár [Laczkó 2001: 8]

(v) Személyes névmások elfogadhatatlanok vagy nagyon jelöltek a konstrukció alanyaként, miközben a lexikális DP-k és a visszaható névmás *maga* (különböző számú és személyű változatai) elfogadhatóak:

- (8) (a) * az én megoldotta(m) feladat
(b) a Mari/magad megoldotta feladat

(vi) Ráadásul a konstrukció szigorúan kéttagú: csupán a predikátum és annak 'alanya' jelenhet meg testesen, de ezeknek kötelezően jelen kell lenniük. Ez a megszorítás magába foglalja az igenévre és annak alanyára vonatko-

zó szomszédossági kívánalmat: semmilyen összetevő nem ékelődhet be e közé a két konstituens közé².

(9) *a {tegnap/jól} János {tegnap/jól} megoldotta {tegnap/jól} feladat

(vii) Továbbá Laczkó (2001) szerint a magyarban egyedülálló, hogy a módosított főnévi fej az attributív frázis rejtett tárgyával, nem pedig alanyával azonosítható.

(viii) Végül pedig köztudott, hogy a konstrukció alanyának, illetve tárgyának a szemantikai szerepe befolyásolja a kifejezés elfogadhatóságát: Kenesei (1986) mutat rá először arra, hogy amennyiben a meglévő argumentum nem ágensi szerepű, a konstrukció nem grammatikus:

(10) *A Mari tudta vers [Kenesei 1986: 115]

Ezt a megfigyelést Laczkó (2001) egészíti ki, hangsúlyozva azt, hogy az igenév produktív használatának az egyik feltétele az, hogy a cselekvés behatással legyen a tárgyra. Ennek a megszorításnak az okát Laczkó (2001) abban látja, hogy a szenvedő igenévi szerkezettel ($-T(T)^3$) szemben a vizsgált konstrukció aktív építkezésű, amely az alanyak szemantikai prominenciát kölcsönöz. A továbbiakban ezt az álláspontot teszem én is magamévá, és nem keresek további magyarázatot a szerkezetnek erre a tulajdonságára.

Felmerül tehát a kérdés, hogy hogyan képes a konstrukció különleges vagy ellentmondó tulajdonságairól egyetlen elemzés számot adni. A következő fejezetben bemutatam a korábbi vizsgálódások eredményeit, összemérem azokat az itt bemutatott adatokkal, majd kísérletet teszek egy átfogó elemzés felmutatására.

² A korábbi megközelítések közül több (l. Kenesei 1986; Laczkó 2001) ezt a megszorítást a szerkezet kötelező kéttagságára vonatkozó megkötésnek tartja. A mai nyelvhasználatban azonban ez a kéttagság az igenév és az alany jelenlétét írja elő, bár a konstrukció archaikus személyragos változata megengedett a testes alany helyett határozókat is:

(j) † az imént említettem példa

³ Laczkó (1999, 2000) munkásságára építve $-T(T)$, illetve $-Ó$ igenevekként utalok a hagyományosan befejezett illetve folyamatos melléknévi igeneveknek címkézett kategóriákra, ezzel is mutatva, hogy ezeknek az igeneveknek az általa leírt aktív/passzív és aspektuális eloszlását tekintem mérvadónak.

2. A korábbi elemzések

A nominális megközelítés a birtokos szerkezettel való párhuzamra épül (l. Szepesi 1982). A leglátványosabb érv, amely ebbe az irányba mutat, a (iii)-as és (iv)-es tulajdonság, vagyis a birtokjelre emlékeztető -A, és a többesszámbeli egyeztetés mintázata:

(11) Jánosék könyve/*könyvék

További érvként szokás felhozni (ii)-t és (vi)-ot, ám ha közelebbről szemügyre vesszük őket, ezek nem bizonyulnak meggyőzőnek. Ahogyan arra többek között Laczkó (2001) és Nádasi (2006) rámutat, nem világos, hogy a vizsgált szerkezetben a részeseset miért nem elérhető az alany/„birtokos” számára. Továbbá a birtokos szerkezetben melléknevek beékelődhetnek még a nominatívuszos alany és a birtok közé is, míg jelen esetben a *megoldotta* és *János* közé semmi nem férközhet be. Összefoglalva, a nominális megközelítés mellett (iii) és (iv) szól, miközben (i), (ii), (v), (vi), (vii) magyarázat nélkül marad, és ráadásul (iii) szerepe sem teljesen világos.

Az igeneves megközelítés mellett leginkább az (i) és (vii) tulajdonság szól: a *-tt* szuffixumot lehetne a befejezett melléknévi igenév *-tt*-jéhez hasonló participiális végződésnek tekinteni, és, ahogyan azt látni fogjuk, a (vii)-es jellemző sem mond ellent az igeneves elemzésnek. Ennek az irányzatnak a fő képviselője Kenesei (1986) és Laczkó (2001). Kenesei (1986) elsősorban a konstrukció hagyományos melléknévi összetételként való elemzése ellen érvel, a konstrukció problematikus tulajdonságai közül a következőket érinti: (ii), vagyis az alanyi kifejezés nominatívusza és az -A morféma szerepe. Az alanyesettel kapcsolatban Kenesei (1986) feltételezi, hogy a nominatívusz egyrészt megkívánja, hogy az esetosztó egyeztetést (AGR) viseljen, másrészt pedig megköveteli az esetadó és az esetjelölt DP szomszédosságát. (Ez a szomszédosság azonban, ahogyan azt Kenesei (1986) is megjegyzi, nem vonatkozik az időjeles mondatokra. Ezáltal azonban a szomszédossági feltétel csupán a birtokos szerkezetet szorítja meg,⁴ ami a megfigyelés általános voltát némiképp aláássa.) Kenesei elemzésében a konstruk-

⁴ A negyedik szerkezet, amelyben (bár vitatott, l. (2)) felbukkanhat az alanyeset, a *-vAn* igeneves mondat; a szomszédosság betartása vagy megsértése azonban nem tűnik módosítani a konstrukció elfogadhatóságát :

(i) % (?*) János {az ebédet} elfogyasztván {az ebédet}, Mari elmosogatott.

ció tartalmaz egyeztetést (l. -A), a szomszédossági kívánalom pedig teljesül, tehát az alanyeset engedélyezve lesz. Ami az -A szuffixumot illeti, ezt Kenesei (1986) egy nem-véges egyeztetési morfémanak tekinti, amely nominatívuszi esetet oszt. Ezzel a feltételezéssel kapcsolatban azonban felmerül a kérdés, az infinitívuszos mondatokban -A miért nem képes alanyesetet adni szomszédosság esetén sem.⁵ Mindazonáltal szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy Keneseihez hasonlóan a szerkezetet igeneves vonatkozói mellékmondatként elemzem majd, tehát Kenesei (1986) alapvető meglátását minden kritika ellenére osztom.

Laczkó (2001) személyragos igenévnek tartja a szerkezetet, és a (iv), (v), (vi) és (vii)-es tulajdonságokat vizsgálja. Állítása szerint ezek elsősorban történeti illetve percepciók okokra vezethetőek vissza. Ugyanakkor tudjuk, hogy a természetes nyelv tolerálja a többértelműséget, a történeti háttér pedig szinkrón magyarázatot nem ad. Formálisan, Laczkó (2001) az LFG keretén belül igyekszik számot adni erről a szerkezetről, csakhogy (vi)-ot alapvetően stipulálja, míg (vii)-et a derivációs toldalék inherens tulajdonságának tekinti. Úgy tűnik tehát, hogy az igeneves megközelítések, minden érdemük ellenére, legalább az alábbi tulajdonságokat magyarázat nélkül hagyják: (ii), (iii), (iv), (v) és (vi).

Nádasdi (2006) a konstrukciót véges igés prenominális mellékmondatnak tekinti, amelyben a „jobb híján” *pro* tárgyat C köti, a japán, ír stb. prenominális szerkezetek mintájára (Adger és Ramchand (2002) alapján). Nádasdi (2006) érvelése szerint nominatívuszi eset a magyar nem-véges szerkezetekben kizárólag a birtokos szerkezetben, illetve a -*vÁn* igeneveknél figyelhető meg. Mivel Nádasdi É. Kiss (2002) és den Dikken (1999) elemzésére hivatkozva a birtokost esettelennek tekinti, marad a [+Tns]-t tartalmazó -*vÁn* szerkezet. Ebből Nádasdi arra következtet, hogy a vizsgált szerkezetben a nominatívuszi eset [+Tns]-t indikál, míg az -A toldalék [+Agr] jelenlétét jelzi. Ezt a két megfigyelést ötvözve pedig nyilvánvaló, hogy a szerkezet véges konstrukció. Mindez számot adna (ii)-ről és (iii)-ról, de ezzel egyidejűleg a (i), (iv), (v), (vi) és (vii)-es jellemzők további magyarázatra szorulnak az ő elemzésében. Ezek közül kiemelten fontos az alanyi egyeztetés hiánya,

⁵ Kenesei (személyes közlés) szerint az 1986-os kontextusban elképzelhető, hogy a „Tense” lehetővé teszi az elszakadást. Mindazonáltal az infinitívuszos mondatokat [+Agr, -Tns]-nek szokás elemezni, míg a -*ván/-vén* igeneves szerkezetek elfogadott elemzése [-Agr, +Tns] (Nádasdi 2006: 78, és az ott található hivatkozások), a szomszédosság (vagy a jelenlévő +/- Tns) viszont nem játszik szerepet egyik esetben sem.

ami pedig az időjeles mondatok sarkalatos jellemzője. Mindezekből azonban Nádasdi csupán az (i)-es tulajdonságra tér ki, és ebben az esetben kénytelen a jelen idejű megfelelő nemlétét stipulálni. Ugyanakkor az üres tárgy „jobb híján” *prok*ént való elemzését indokoltnak tartom, és magam is hasonló módon adok számot a határozott tárgyi egyeztetésnek elemzett -A toldalékról.

3. Az elemzés

Kenesei (1986) és Laczkó (2001) elemzéséhez hasonlóan a vizsgált konstrukciót nem-véges ígét tartalmazó vonatkozó mellékmondatnak tekintem; a kivételes jellemzők levezetése azonban nagymértékben különbözni fog a korábbi javaslatoktól. Elemzésem a következő két feltételezésen alapszik:

(A) a vizsgált konstrukció TP-nél kisebb, csupán vP/AspP méretű

(B) a rejtett tárgy egy (potenciálisan felidéző) személyes típusú névmás

Az alábbiakban röviden bemutatom a két alapfeltevés hátterét és egymáshoz való viszonyukat, majd egyenként megvizsgálom, hogyan vezethetők le mindebből a szerkezet sajátos tulajdonságai.

A névmásos megközelítést a határozott tárgyi egyeztetésnek elemzett -A végződés teszi szükségessé: míg a vonatkozó névmások általában határozatlanok (l. *aki, ami*), addig a harmadik személyű személyes névmások határozottak. Ezért Nádasdihoz (2006) hasonlóan kézenfekvőnek tartom egy nem vonatkozó típusú névmás bevezetését. E feltevés ellen szól ugyan, hogy a magyarban a (potenciálisan hangalak nélküli) visszamaradó névmások léte nem bizonyított, másrésztől azonban a bázisgenerálás – mint a mozgatás alternatívája – különösen a vizsgált konstrukció esetén legitimnek tűnik. A bázisgenerálást javasló megközelítés legfőbb előnye ugyanis, hogy a felidéző névmást stipuláló premissza (B) összefüggésbe hozható a szerkezet méretére vonatkozó (A) megszorítással: a felidéző névmásnak mind a jelenléte a szerkezetben, mind pedig korlátozott előfordulása potenciálisan levezethető az (A) feltevésből, amennyiben megmutatható, hogy mozgatás nem fordulhat elő a vizsgált szerkezetben.

Mármost úgy tűnik, hogy mind a hagyományos megközelítést, mind pedig a vonatkozó mellékmondatok emeléses elemzését (l. Vergnaud 1974, Kayne 1994) alapul véve képesek lehetünk kizárni a mozgatást a konstrukció méretére való hivatkozással: a hagyományos megközelítés esetén a funkcionális réteg, ahová a relatív operátor mozogna, nem épül ki, és az emeléses

elemzés funkcionális projekciók tömegét igénylő módszerét is kizárja a szerkezet méretére vonatkozó megszorítás. Ugyanakkor a felidéző névmást alkalmazó stratégia lehetővé teszi, hogy a névmást a legmagasabb projekcióhoz kapcsolt operátor vagy – az emeléses megközelítés esetén – a mellékmondatból kimozgatott főnévi kifejezés mozgatas nélkül kösse. A felidézés többszörösen jelölt stratégiáját (l. Aoun, Hornstein and Choueiri 2001) a többi igenév esetén a mozgatas lehetőségének megléte zárna ki.

Egy másik lehetséges megoldást az antilokalitás jelensége kínál: amennyiben a nyom és kötője túl „közel” állnának egymáshoz, nem jöhet létre mozgatas (l. Grohmann 2003; Abels 2003). Egy vP/AspP méretű kifejezés esetén ez az alternatíva is hihető lehet. Végül pedig elképzelhető az is, hogy a konstrukcióban megjelenő névmás nem is felidéző: a főnév tartományát megszorító predikátum megalkotásának egy módja változó létrehozása operátormozgattással; emellett azonban egy névmás beillesztése az azt követő lambda-absztrakcióval szintén járható út.

Kikerülhetetlen azonban a tárgyi névmás rejtett voltának okát megvizsgálni. Ahogyan azt Nadasdi (2006)⁶ is megjegyzi, egy φ -jegyekkel rendelkező *pro* beillesztése, mint a szerkezet tárgya, azért jelent gondot, mert a magyarban tárgyi névmás látszólag csak egyes számban lehet rejtett (l. 12), miközben a vizsgált szerkezetben a többesszámú főnévi fej esetében sem jelenthet meg a tárgyi névmás hangalakkal (13):

(12) Láttam (öt/*öket).

(13) a János építette (*öket/azokat) házak

Ismerünk azonban olyan eseteket, amikor a gazdaságossági megfontolásokból kötelezően rejtett névmás (l. (14a)) nem kell, hogy többesszámra legyen jelölve ahhoz, hogy szemantikailag többesszámú legyen (l. (15b)):⁷

⁶ Nadasdi (2006) φ -jegyes *pro* helyett Adger és Ramchand (2002) alapján egy jobb-híján *pro*-t feltételez. Az itt javasolt privatív névmási elem akár azonosítható is Nadasdi jobb-híján *pro*-jával: mindkét elemzés mögött az a felismerés áll, hogy a határozott tárgyi egyeztetés miatt lehetetlen a szerkezetet emeléses relativizációval levezetni; a vonatkozó mellékmondatok hagyományos megközelítése számára pedig nehézséget jelent, hogy a magyarban a vonatkozó névmások általában határozatlanok. A lényeg tehát mindkét elemzés számára a névmás határozott tárgyi egyeztetést kiváltó tulajdonsága.

⁷ Surányi Balázs, személyes kommunikáció. A példák is tőle vannak.

- (14) (a) (*Pro/*θ*)**hozzá**vágta a tányért a gyerekhez.
(b) Jánoshoz(*zá) indultam.
(c) (Ő)hozzá indultam.

- (15) (a) **Hozzájuk** vágta a tányért.
(b) **Hozzá**vágta a tányért a gyerekekhez.

Köztudott az is, hogy a prenominális vonatkozó mellékmondatokban a vonatkozó vagy visszamaradó névmási elem nem jelenhet meg testesen⁸ (l. de Vries 2002). Feltételezhetjük tehát, hogy ez az általános megszorítás nem engedi a számegegyeztetés nélküli névmási tárgyat hangalakkal megjelenni a felszínen. Amennyiben pedig a koindexált főnévi fej többesszámú, a tárgyi névmás csupán szemantikailag lesz többesszámúként értelmezve: a módosított fejjel való függőségi viszony lehetővé teszi a visszakereshetőséget.

A főnti feltevések fényében tehát vegyük szemügyre ismét az adatokat:

(i) A konstrukció egy participiális vonatkozó mellékmondat, következésképp *-t(t)* nem a múlt idő jele, hanem egy igenévi végződés (l. az igeneves megközelítéseket általában: Kenesei 1986; Laczkó 2001). Ezt a következtetést erősíti, hogy a konstrukció kifejezhet egyidejűséget is:

- (16) A szél lengette nád csodálatos látvány.

Továbbá, ellentétben az időjeles mellékmondatos elemzéssel, az igeneves megközelítés magyarázza azt is, hogy a szerkezetnek miért nincs jelen idejű megfelelője:

- (17) *a Vágó István vezeti műsor

(ii) A strukturális Esetet gyakran az egyeztetési folyamat lecsapódásának, morfológiai reflexének tekintik (George and Kornfilt 1981, Chomsky 2001). A kurrens irányzatokban (l. Chomsky 2001) a szonda (alanyi egyeztetés esetén a T) φ jegyei egyeztetési viszonyba kerülnek a DP értelmezhető φ

⁸ Ezalól kivétel a kínai és a nama nyelv (l. Vries 2002).

jegyeivel, a DP (aszimmetrikus) Esetjegye pedig mintegy mellékesen törlődik, a \varnothing egyeztetés következményeképp:⁹

(18) ... [TP T_{u \varnothing} [VP Su_{i \varnothing +Case} v [VP V ...]]] ...

Csakhogy az (A) feltételezés szerint a konstrukció nem tartalmaz ((értelmezhetetlen) \varnothing jegyekkel rendelkező) T-t, így T és az igenév alanya között nem jöhet létre egyeztetés.

(19) ... [DP D [VP Su_{i \varnothing} v [VP V *pro*]] N...] ...

Ebből az következik, hogy a konstrukció alanya nem „kap” Esetet a szintaxisban. Hogyan lehet tehát akkor mégis grammatikus a szerkezet?

Felfigyelve a hagyományos esetelmélet hiányosságaira, az utóbbi időben többen megkíséreltek a bevett teória által magyarázatlanul hagyott esetekről is számot adni azáltal, hogy elkülönítették a morfológiai eset és az absztrakt Eset („strukturális engedélyezés”) fogalmát (l. Marantz 1991; Harley 1995; Schütze 1997; Frampton–Guttman 2000). Schütze (2001) különféle, a hagyományos megközelítés számára nehézséget okozó jelenséget vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az esetszűrő nem morfológiailag motivált megszorítás a testes főnévi kifejezéseket illetően, hanem sokkal inkább egy tisztán konfigurációs követelmény: egy DP akkor lesz strukturálisan engedélyezve, ha a megfelelő felszíni pozícióban van. A „jobb híján” eset tehát nem „megjavítja” az esetszűrőt megsértő mondatokat, hanem kiejti azokat a főnévi kifejezéseket, amelyek nem kapnak esetet szintaktikai vagy egyéb (l. szemantikai eset, terjedés vagy illeszkedés) mechanizmusok révén. Ez a felfogás többek között lehetővé teszi az úgynevezett „Mad Magazin”-beli mondatok, az elliptikus válaszok, a baloldali kihelyezés vagy a mellérendelés bizonyos formáinak magyarázatát, amelyre Schütze (2001) az izlandiból, a görögből, a latinból, az arabból, a spanyolból és számos más nyelvből hoz bizonyítékot. A következő példák az angolból ismert baloldali kihelyezést és az elliptikus válaszokat szemléltetik:

⁹ A minimalista gyakorlatnak megfelelően $u\varnothing$ a szondán megjelenő értelmezhetetlen \varnothing jegyeket (a magyarban személy- és számbeli egyeztetés az alannyal), $i\varnothing$ pedig a DP-n megjelenő értelmezhető \varnothing jegyeket jelenti.

(20) Me, I like beans.
én-ACC én-NOM szeretem babok-ACC
'Ami engem illet, én szeretem a babot.'

(21) (A): Who wants to try this game?
'Ki akarja kipróbálni ezt a játékot?'

(B1): Me/*I.
én-ACC/*én-NOM
'Én.'

(B2): I/*Me do (too).
én-NOM/*én-ACC AUX is
'Én (is).'

Különösen releváns a kontraszt a (21)-es példában: (B2) válaszában a segédige révén az alany strukturális alanyesetet kap, míg (B1)-ben az esetadó hiányában a névmási alany akkuzatívuszi „jobb híján” esettel lesz kiejtve.

A fenti esetekben és az általam vizsgált konstrukcióban közös vonás, hogy szemmel láthatóan nincs jelen esetadó: amennyiben tehát T oldaláról fogalmazzuk meg a strukturális engedélyezés mechanizmusát, elképzelhető, hogy T jelenléte nélkül is megjelenhet egy alanyi funkciót betöltő DP, amelynek morfológiai esetéről a posztszintaktikai komponens gondoskodik. Mindezek fényében tehát feltételezem, hogy a jelen szerkezetben az alany Eset (illetve eset) nélküli a szintaxisban,¹⁰ és posztszintaktikailag kap „jobb híján” alanyesetet. Ez egybecseng azzal a megfigyeléssel is, hogy a gazdag esetmorfológiájú nyelvekben a „jobb híján” eset a nominatívuszi (l. Schütze 2001). Érdeemes még megemlíteni, hogy ez a megközelítés potenciálisan kiterjeszhető a birtokos szerkezetre is, ahol az alanyesetű birtokossal kapcsolatban már feltételezték „Esetnélküliséget” (l. den Dikken 1999; É. Kiss 2002).

Röviden érdemes még megvizsgálni, hogyan zárható ki a „jobb híján” eset az egyéb igenevek esetén, illetve hogy mit kezdhetünk a személyragozott archaikus konstrukcióval. A participiális igenevek esetében a „jobb híján” esetet többféleképpen is ki lehet rekeszteni. Az -Ó igeneves szerkezetekben a

¹⁰ Ehhez Schützehez (2001:207) hasonlóan feltételezem, hogy a főnévi kifejezések értelmezhetetlen esetjegy nélkül is beléphetnek a derivációba.

„jobb híján” eset célpontja, a vonatkozó névmás által képviselt alany, független okokból nem jelenhet meg testesen (l. Vries 2002), míg a szenvedő $-T(T)$ igenevek demotált alanya szintaktikai Esettel is megjeleníthető a posztpozíció-beillesztés mechanizmusa révén (*János által*). Mindezekről függetlenül azonban T jelenléte megghiúsítja a „jobb híján” esetet bevetését. Hasonlóképpen, a főnévi igenevek esetében a személyegyeztetésnek tekintett végződés (l. É. Kiss 2001, 2002) képes részesesetet osztani; amennyiben pedig az igenév személyegyeztetés nélküli, T jelenléte továbbra is megakadályozza a „jobb híján” eset megjelenését, így az infinitívusz alanya PRO-ként fog realizálódni (l. a 14-es lábjegyzetet).¹¹ Végül pedig meg kell még említenünk az archaikus személyragos szerkezetet: a személy- és számegeztetés következtében a fenti premisszák alapján ennél a konstrukciónál kénytelen vagyok T jelenlétét feltenni. Érdekes azonban, hogy míg egy határozószóval a szerkezet, ha régiesen hangzik is, de grammatikus, addig nyílt névmási alanyal nem elfogadható:

- (22) (a) † az imént említettem/említetted példa
 (b) ?*a te említetted példa

Mindez ismételtlen arra mutat, hogy T jelenléte a „jobb híján” esetet elérhetetlenné teszi: az igenév alanya PRO-ként jelenik meg a felszínen.

(iii) A határozott tárgyi egyeztetés¹² következik a (B) feltételezésből: mivel a fonológiailag üres tárgy harmadik személyű személyes névmás, tárgyas ragozást fog kiváltani. Másrésztől a többi vonatkozó mellékmondatban az üres operátor vonatkozó névmás, és mivel a magyar vonatkozó névmások általában határozatlanok (l. *aki, ami*), a befejezett melléknévi igenevek és

¹¹ Bár nem feltétlenül szükséges a jelen elemzéshez, a non-finit T Nulla Esetet osztó képességéről ld. Martin (2001).

¹² A névtelen lektor felhívja a figyelmet arra, hogy az -A toldalékot nem ajánlott tisztán határozott tárgyi egyeztető morfémának elemezni, mert ez az alanyi egyeztetéssel együtt kódolja a tárgyi egyeztetést. Ugyanakkor a szakirodalomban többen (pl. den Dikken 2006) megalapozottan érvelnek amellett, hogy bár a magyarban a határozott tárgyi ragozást nem azonosíthatjuk egy bizonyos toldalékkal, az egyes szám harmadik személyben és többesszámban – mint vokális melódia – láthatóan elkülönül az alanyt egyeztető toldalékoktól: többek között a múlt idejű paradigma egyes szám harmadik személyében -A toldalékként nyilvánul meg. A mintázat kimerítő áttekintéséről és elemzéséről l. den Dikken (2006: 11).

részben a poszt-nominális vonatkozó mellékmondatok alanyi ragozással állnak.¹³

(iv) (A)-ból következik, hogy – mivel T hiányzik –, nem jön létre egyeztetés az alany és T között. A (iv)-es tulajdonság tehát a *számbeli* egyeztetés hiányának megnyilvánulása.

(v) Ez a tulajdonság (A) segítségével megragadható, ha (v)-öt a *személyegyeztetés* hiányának a következményeként elemezzük: ellentétben a személyes névmásokkal,¹⁴ a lexikális DP-k és a *maga*-névmások megjelenhetnek egyeztetés nélkül, például a névutós szerkezetekben. Figyeljük meg, hogy a lexikális DP és a *maga* névmás nem a harmadik személlyel egyeztetődik:

- (23) (a) Maga alatt(*a) vágja a fát.
(b) (Ő)alatt*(a) szakadt be a jég.

Mindez magyarázza azt is, hogy a jelen nyelvhasználatban az alany miért nem lehet üres névmás (*pro*).

(vi) Ez a tulajdonság részben levezethető a fejevégségi szűrő/peremhatás (Head Final Filter/Edge Effects) megszorításokból (Emonds

¹³ Amennyiben a befejezett melléknévi igenevek esetében létezik tárgyi egyeztetés (c.f. Nádasi 2006; Márkus 2008).

¹⁴ Az infinitívusos mondatokban a személyes névmás szemmel láthatóan megjelenhet egyezés nélkül is :

- (i) Neked nem szabad elmenned/elmenni.

Megfigyelve, hogy a főnévi igenevet vonzó predikátumok közül az egyargumentumúak (pl. episztemikus *kell* vagy irányultság nélküli *szabad*) esetében az egyeztetés nélküli igenév elfogadhatatlan, a kötelezően kétargumentumú predikátumok (pl. *illetlenség*) kizárólag személyegyeztetés nélküli főnévi igenevet szelektálnak, a választhatóan kétargumentumúak (pl. alanyi irányultságú deontikus *szabad*, *lehet* vagy *kell*) pedig összeegyeztethetőek mind a személyragos, mind a ragtalan főnévi igeneves szerkezettel, É. Kiss (2001, 2002) a személyrag nélküli főnévi igenevek esetében PRO alanyt feltételez (miközben a mátrix predikátum választhatóan/kötelezően szelektál egy részesesetű vagy ablatívusos argumentumot), míg a személyragos főnévi igenevek esetében a részesesetű argumentum az igenév vonzata:

- (ii) Fontos Jánosnak_i [PRO_i sötétedés előtt hazaérni].

- (iii) Fontos [Jánosnak sötétedés előtt hazaérnie].

Így az általánosítás fenntartható: a személyes névmások kötelezően egyezést váltanak ki.

1976; Williams 1982; Haider 2002), amely kimondja, hogy az attributív frázisok fejevégek.¹⁵ Amennyiben ezt az általánosítást kiegészítjük (A) feltételezéssel, következik, hogy semmilyen testes összetevő nem előzheti meg vagy követheti a vP-beli alanyt és igét. Ennek fényében az sem meglepő, hogy a kéttárgyas igék indirekt tárgya „eltűnik”: a fejevégségi szűrő/peremhatás megszorítás miatt az indirekt tárgy nem jelenhet meg az igenévi fej után, míg az (A) megkötés kizárja a belső topikalizáció lehetőségét, ellentétben a többi prenominális módosító kifejezéssel (pl. egyéb igenevek vagy az attributív melléknévi frázisok, I. É. Kiss 2002; Laczkó 2001).

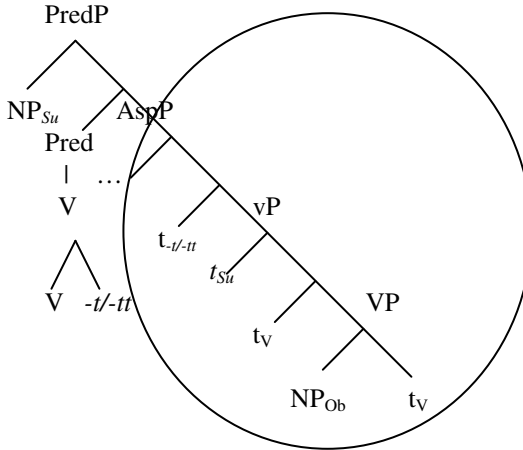
(24) a [Péter {*Jánosnak} adta {*Jánosnak}] pofon

Mielőtt tovább haladunk, meg kell említeni egy az (A) feltevésével kapcsolatban felmerült kérdést: nevezetesen, hogy T hiányában mi alakítja az igenevet és argumentumát propozícióvá. Erre egy lehetséges válasz a következő: először is, számos megközelítés feltételez egy bizonyos PredP-t (pl. Bowers 2001), amely predikációs viszonyt hoz létre az ige és alanya között; vagyis T jelenléte nem feltétlenül szükséges ennek a viszonynak a kialakításához. Ugyanakkor PredP mellett valószínűleg szükséges egy aspektuális projekciót is feltételezni a *-t(t)* szuffixum miatt. Mármint ha feltesszük, hogy a vP-re ráépül az AspP, arra pedig a PredP, amelynek a fejezési pozíciójába az igenév, specifikálójába pedig annak alanya mozog, a szerkezet jellemzői továbbra is levezethetők: a fejevégségi szűrő/peremhatás megszorítások miatt semmifajta testes konstituens nem követheti az igenevet a Pred fejben, sem pedig nem ékelődhet be a spec-fej viszonyban álló igenév és alanya közé. PredP-t elvben megelőzhetné valamilyen adverbium, de amennyiben elfogadjuk Cinque (1999) megközelítését, ezt a lehetőséget is ki lehet zárunk, ugyanis Cinque hierarchiájában az Asp típusú adverbiumok fölött a T-hez kapcsolódóak következnek, csak hogy T hiányában ezek nem jelenhetnek meg, míg az aspektushoz tartozóak túl alacsonyan vannak (követnék az igenevet a kötelezően fejevégi szerkezetben). A javaslat lényege tehát, hogy a konstrukció egy T-nél kisebb szerkezet, amelynek az igenév és alanya a legmagasabb projekció, például PredP fej illetve specifikáló pozícióját foglalja el. Az alábbi ábrán a bekarikázott terület jelöli a fejevégségi szü-

¹⁵ Bár az általánosítás tágabb ennél, Laczkó (2001) szintén megjegyzi, hogy a melléknévi igeneves illetve melléknévi kifejezések a magyarban kötelezően fejevégek (2001: 7).

rő/peremhatás megszorítás által fonológiai ürességre ítélt részét a szerkezetnek.

(25)

(vii) Tárgyi fejű vonatkozó mellékmondatként Laczkó (2001) szerint ez a konstrukció egyedi a magyarban. Mármost a preminális igeveket két dimenzió mentén különböztethetjük meg: beszélhetünk aktív és passzív igevekről (pl. Laczkó 1999, 2000; Alberti 1996; Márkus 2008), amelyek funkcionálhatnak alanyi, illetve tárgyi fejű vonatkozó mellékmondatként (l. Kenesei 2000 a mellékmondatos elemzésről, illetve Márkus 2008). Laczkó (2001) az argumentumok felszíni pozícióját tekinti meghatározónak, következésképp mind az -*Ó*, mind pedig a passzív -*T(T)* igevek esetében a módosított főnévi fej az igenev alanyával azonosítható.¹⁶ Amennyiben tehát ezeket az igeveket alanyi fejű vonatkozó mellékmondatoknak tekintjük és a vizsgált konstrukciót aktív, tárgyi fejű vonatkozó mellékmondatnak elemezzük, a következő eloszlást kapjuk (az aspektuális mintázat Laczkó 1999, 2000 munkáján alapszik):

¹⁶ Morfoszintaktikai megfontolások alapján Márkus (2008) egy alternatív megközelítés mellett érvel, amelyben a -*T(T)* igevek tárgyi fejű vonatkozó mellékmondatok. Ez a különbségtétel azonban a jelen esetben irreleváns, mivel a nemlétező passzív mellékmondat (alanyi Márkus 2008 számára, tárgyi Laczkó 2001 számára) hiánya mindenképp levezethető.

(26)

		TÁRGYI VMM	ALANYI VMM
AKTÍV	előidejű	TTA/TTE (TR), T/TT//Ó/Ő (UA)	Ó/Ő (UE, TR)
	egyidejű	TTA/TTE (TR), Ó/Ő (UA)	Ó/Ő (UE, TR)
PASSZÍV	előidejű	-----	T/TT (TR)
	egyidejű	-----	T/TT (TR)

Kulcs: TR = tranzitív ige Ó/Ő = foly. mnévi igenév
UA = unakkuzatív ige T/TT = bef. mnévi igenév
UE = unergatív ige TTA/TTE = a vizsgált szerkezet

A különböző igenévtípusokat az alábbi példák szemléltetik:

- (27) a [rétest sütő ec_i] diákok_i [Ó/Ő igenevek]
(28) a [(diákok által) süttött ec_i] rétes_i [T/TT igenevek]
(29) a [diákok sütötte ec_i] rétes_i [a vizsgált szerkezet]

A passzív tárgyi vonatkozó mellékmondatok hiánya azonban egyenesen következik: a passzív szerkezetek mögöttes tárgya alannyá lépett elő, tehát nincsen elérhető tárgy, amely alkalmas lenne arra, hogy a módosított főnévi fejjel kapcsolatba hozzuk. Ugyanakkor a passzív mondatokkal ellentétben az aktív mondatoknak mind az alanya, mind a tárgyja azonosítható a módosított főnévi fejjel, tehát semmi rendhagyó nincs az aktív tárgyi fejjel vonatkozó mellékmondatok létezésében. A tárgyi vonatkozó mellékmondatok tipológiai áttekintéséről l. Vries (2002).

3. További témák

Érdeemes még kitérni arra a megfigyelésre,¹⁷ amely szerint az igekötős változatok, ha egyáltalán elfogadhatóak, marginálisak, amennyiben létezik igekötő nélküli verzió:

¹⁷ Amelyre mind a bíráló, mind pedig a szerkesztő felhívja a figyelmemet.

- (30) (a) a János tervezte ház
(b) ?? a János megtervezte ház

Mindez könnyen kapcsolatba hozható a blokkolás jelenségével: azoknak az igéknek az esetében, amelyek igekötősen és igekötő nélkül is előfordulhatnak, továbbá az igekötő nélküli változat megenged mind telikus, mind pedig atelikus olvasatot, a vizsgált szerkezet erősen preferálja a telikus olvasatot. Ilyen szempontból tehát a mindig telikus igekötős változat redundáns, és egy a vizsgált szerkezetnél tapasztalt mértékű minimalitásra való törekvés az igekötő nélküli változatot fogja előnyben részesíteni. A feltevés, amely szerint a blokkolás egy típusával találkozunk, megerősítést nyer abból, hogy amennyiben az igekötő nem teszi (vagy nem az igekötő teszi) telikussá az igét, az igekötős változat nem lesz kevésbé elfogadható, mint az igekötő nélküli verzió:

- (31) (a) a János olvasta vers
(b) a János felolvasta vers

A technikai részletek további vizsgálódás tárgyát képezhetik.

Végül pedig meg kell említenem még egy kérdést, amelyet a jelen dolgozatban vázolt elemzés felvet, nevezetesen hogy a határozott tárgyi egyeztetés miért nem jelenik meg a többi melléknévi igeneves illetve a főnévi igeneves szerkezetben. Bár ez egy lényeges kérdés, jelenleg nem sok tartalmat tudok mondani róla. A $-T(T)$ igeneves esetében könnyen meg lehet kerülni a határozott tárgyi egyeztetést, mivel itt határozatlan vonatkozó névmás testesítené meg a rejtett tárgyat. Nem világos azonban, hogy az $-Ó$ igeneves és az infinitívusz esetén mi zárná ki a határozott tárgyi egyeztetést:

- (32) (a) egy [mindig a könyveket bújó(*ja)] fiú
(b) János könyvét olvasni(*ja) mindig egy élmény.

Ideiglenes megoldásként feltehetjük, hogy a tárgyi egyeztetés a nemvéges mondatoknál nem kötelező, ezért gazdaságossági megfontolásokból általában nem jelenik meg, míg a visszamaradó névmás azonosítása kikényszeríti az egyeztetést. Ennek a javaslatnak a formalizálása elképzelhető Frampton és Guttman (2000) jegymegosztásos elmélete mentén; a részletes kidolgozását l. Márkus (2008: 69–70).

4. Összegzés

A jelen dolgozatban a magyar nyelv egy sok tekintetben sajátos szerkezetének átfogó elemzésére vállalkoztam. A nehézséget jelentő tulajdonságok áttekintése után bemutattam a korábbi elemzéseket, felsorolva, hogy az eddigi megközelítések mely jellemzőket hagyják magyarázat nélkül. Ezután megvizsgáltam, hogy az elemzésem alapjául szolgáló premisszák hogyan képesek megbirkózni a nehézséget jelentő adatokkal. Láttuk, hogy amennyiben a konstrukciót egy kisméretű, felidézõ jellegű névmást tartalmazó igenévi vonatkozó mellékmondatnak tekintjük, a szerkezet valamennyi kivételes jellemzője levezethető. Továbbá amellet érveltem, hogy a két alapfeltevés közül a felidézõ névmás alkalmazásának szükségessége visszavezethető a szerkezet csonkoltságára; ezáltal a konstrukció sajátos tulajdonságeggyüttese egyetlen jellemzőre redukálható: a szerkezet defektív méretére. Bár néhány kérdést vagy azok kidolgozását nyitva hagytam, a javasolt elemzés eddig elért eredményei azt jelzik, hogy érdemes folytatni a kutatást az itt vázolt elképzelések mentén.

HIVATKOZÁSOK

- Abels, K. 2003: *Successive Cyclicity, Anti-locality and Adposition Stranding*. Ph.D. thesis, University of Connecticut, Storrs, CT.
- Adger, D.–G. Ramchand. 2002: Phases and Interpretability, in K. Megerdooian–L. A. Barel eds.: *Proceedings of West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL) 20*, Somerville, MA. Cascadilla Press.
- Alberti G. 1996: Passzíválási művelet a magyarban, in Büky L.–Maleczki M. szerk.: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei II*. Szeged, 7–46.
- Aoun, J.–N. Hornstein–L. Choueiri 2001: Resumption, Movement and Derivational Economy, *Linguistic Inquiry* 32: 371–403.
- Bakró-Nagy Marianne, Bánréti Zoltán és É. Kiss Katalin szerk. 2001: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, Osiris Kiadó, Budapest.
- Bowers, J. 2001: Predication, in Mark Baltin–Chris Collins eds.: *The handbook of contemporary syntactic theory*, Oxford, Blackwell, 299–333.

- Chomsky, N. 2001: Derivation by Phase, in M. Kenstowicz ed.: *Ken Hale: A Life in Language*, MIT, MIT Press.
- den Dikken, M. 1999: On the Structural Representation of Possession and Agreement: the Case of (Anti-) Agreement in Hungarian Possessed Nominals, in Kenesei, I. ed.: *Crossing Boundaries: Advances in the Theory of Central and Eastern European Languages*, Amsterdam, John Benjamins.
- den Dikken, M. 2006: When Hungarians Agree to Disagree – The Fine Art of ‘Phi’ and Art. Ms.
- Emonds, J. E. 1976: *A Transformational Approach to English Syntax*, New York, Academic Press.
- É. Kiss K. 2001: A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről, in Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. szerk.: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, Osiris Kiadó, Budapest, 42–58.
- É. Kiss, K. 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge Syntax Guides, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frampton, J. – S. Guttman. 2000: *Agreement as feature sharing*, Ms., Northeastern.
- George, L. – J. Kornfilt 1981: Finiteness and Boundedness in Turkish, in F. Heny ed.: *Binding and Filtering*, Cambridge, MIT Press.
- Grohmann, K. Prolific Domains: *On the anti-locality of movement dependencies*, Amsterdam: John Benjamins.
- Haider, H. 2004: Pre- and postverbal adverbials in OV and VO, *Lingua* 114, 779–807.
- Harley, H. B. 1995: Subjects, events and licensing. Ph.D. Dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- Kayne, R. 1994: *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press.
- Kenesei, I. 1986: On the role of the agreement morpheme in Hungarian, *Acta Linguistica* 36: 109–120.
- Kenesei I. 2000: Szavak, szófajok, toldalékok, in Kiefer F. szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, 75–136. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kenesei, I. 2005: Nonfinite clauses in Derived Nominals, in Kenesei, I., Ch. Pinon and P. Siptár eds.: *Approaches to Hungarian. Vol 9. Papers from the Düsseldorf Conference*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Laczkó, T. 1999: A Comprehensive Analysis of Three Hungarian Participles, in S. Bird, A. Carnie, J. Haugen and P. Norquest eds.: *WCCFL 18 Proceedings*, Somerville, MA, Cascadilla Press, 272–284.
- Laczkó T. 2000: A melléknévi és határozói igenévképzők, in Kiefer F. szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Laczkó T. 2001: Néhány lexikai-funkcionális gondolat a személyragos -(t)t igenévről, in Andor József–Szőcs Tibor–Terts Istvan szerk.: *Színes eszmék nem alszanak ...Szépe György 70. születésnapjára*, Pécs, Lingua Franca Csoport, 741–759.
- Marantz, A. 1991: Case and licensing, in *ESCOL '91: Proceedings of the 8th Eastern States Conference on Linguistics*, Columbus, Ohio State University, 234–253.
- Márkus, A. 2008: Participles and the passive in Hungarian. [Az igenevek és a passzív a magyarban]. Szakdolgozat, ELTE Elméleti Nyelvészet Tanszék.
- Martin, R. 2001: Null Case and the Distribution of PRO, *Linguistic Inquiry* 32: 141–166.
- Nádasdi P. 2006: Mozgatás nélkül? Egy prenominalis vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban, in Sinkovics Balázs szerk.: *LINGDOK 5*. Szeged, JATE Press.
- Schütze, C. T. 1999: *INFL in Child and Adult Language: Agreement, Case and Licensing*. Doktori disszertáció, MIT.
- Schütze, C. T. 2001: On the Nature of Default Case, *Syntax* 4/3, 205–238.
- Szepesi Gy. 1939: *Az istenadta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- de Vries, M. 2002: The Syntax of Relativisation. Doktori Disszertáció, LOT.
- Williams, E. 1982: Another Argument that Passive is Transformational, *Linguistic Inquiry* 13, 60–63.

ARGUMENTUMKONFIGURÁCIÓS KONTRA DISKURZUSKONFIGURÁCIÓS NYELVEK: ÚT AZ UNIVERZÁLIS SZÓREND FELÉ*

NÁDASDI PÉTER

1. Bevezetés

A dolgozat azt a hipotézist vélelmezi, mely szerint az emberi nyelvek szórendjét az információszerkezet, ezen belül az adott (topik) és az új (fókusz) információs státus határozza meg oly módon, hogy az adott információ megelőzi az újat. A cikk az alany és a tárgy egymáshoz viszonyított sorrendjéről tesz lényegi állítást, hogy a nyelvek kanonikus szórendjeiben az alanyi grammatikai funkció a topik diskurzus funkciónak feleltethető meg, és a tárgyi grammatikai funkció a fókusz diskurzus funkcióval esik egybe. Abból a hipotézisből pedig, hogy az adott (topik) megelőzi az újat (fókusz), és a két fő grammatikai funkció a két fő diskurzus funkcióval esik egybe a fentiek szerint, adódik az a predikció, hogy a nyelvek alapszórendjében az alany megelőzi a tárgyat.

A tipológiai kutatások nagy úttörője, Greenberg (1963) hat lehetséges (kanonikus) szórendi változat permutációs lehetőségét írta le az alanynak, a tárgynak és az igének egymáshoz viszonyított sorrendje alapján, melyek közül a nyelvek túlnyomó többsége három szórend köré csoportosul, nevezetesen a VSO, SVO, SOV szórendek köré. Tipológiai kutatásokra alapozva Mithun (1987) és Austin (2001) azt állítja, hogy nem létezik univerzálisan érvényes szintaktikai rendező elv, a szórendet pragmatikai tényezők befolyásolják. Ezzel szemben Kayne-nek (1994) a Lineáris Megfeleltetési Axiómájából (Linear Correspondence Axiom) az következik, hogy a kiinduló szerkezetben minden nyelv alapszórendje SVO típusú, és csak a felszíni szerkezetben mutatják a tipológiában felállított hat alapszórend valamelyik mintázatát az emberi nyelvek. A cikk Kayne-nel ellentétben nem konkrét szórendi változatról indul ki, hanem az adott és az új információ egymáshoz viszonyított sorrendiségéből, és bár Mithunhoz és Austinhoz hasonlóan az információ-

* Köszönetemet szeretném kifejezni a témavezetőmnek, Kenesei Istvánnak, névtelen lektoromnak, aki támogatta a cikk megjelenését, Lerch Ágnesnek a tipológiai tanácsaiért, Németh T. Enikőnek pedig a pragmatikai tárgyú megjegyzéseiért.

szerkezetet tartja a fő rendező elvnek a szórendi változatok kialakulásában, a szintaxist is figyelembe veszi. Ezt a hipotézist támasztja alá Cinque (1993), Zubizarreta (1994/1998) és Adger (1997). Cinque a Főhangsúly Szabályban (Nuclear Stress Rule) azt teszi fel, hogy a mondat leghangsúlyosabb eleme, tulajdonképpen a fókusza a legmélyebb, beágyazott XP konstituens, azaz a tárgy. Adger pedig az ír és a gael gyenge névmások vizsgálatakor arra a következtetésre jut, hogyha ezek a névmások a felszíni szerkezetben a VP-hez csatolt határozókon kívül jelennek meg, akkor nem viselhetnek többé fókusz hangsúlyt, és ezért inkább topikként értelmezhetők. Ennek alapján azt feltételezzük, hogy egy adott szórend esetében egy szintaktikai kategóriának, nevezetesen a tárgynak a kanonikus pozíciója és egy pragmatikai kategóriának, azaz a fókusznak a kanonikus pozíciója kölcsönösen megfeleltethető egymásnak. A fókuszt Zubizarreta (1998) értelmezésében használom, aki a mondat nem preszupponált részeként definiálja. A generatív elméletekre építve pedig az *in situ* és *ex situ* fókuszmegjelöléseket alkalmazom a vizsgálat során.

A bemutatott vizsgálat a fókusz mellett nagy figyelmet szentel a másik fontos pragmatikai szerepnek, a topiknak is. Az empirikus kutatások azt mutatják, hogy azokban nyelvekben, ahol az alanyi és tárgyi pozíció szerkezetileg kötött, az alany rendszerint topikként, a tárgy fókuszként értelmeződik, míg azokban a nyelvekben, ahol az alany és a tárgy helye szerkezetileg nem kötött, az alany többnyire a topikpozícióban, a tárgy fókuszpozícióban helyezkedik el. Ebből az következik, hogy nem létezik univerzális topik-, illetve fókuszpozíció, viszont az alapszórendek kialakulása univerzális elveknek engedelmeskedik, ti. az információk szerkezet követelményeinek. Így két csoport különíthető el: diskurzuskonfigurációs és argumentumkonfigurációs nyelvek, viszont a nyelvek többsége, ahogy a greenbergiánus szórendi változatoknál, itt sem sorolható be szigorúan egyik vagy másik csoportba. A különbség a két főcsoport között annyi, hogy a diskurzuskonfigurációsnál az argumentumszerkezet szabad, az argumentumkonfigurációsnál pedig kötött, viszont mindkettőnél a szórendi variáció alaphelyzetben a topik–fókusz viszonyt képezi le.

A kutatás tipológiailag különböző nyelvekre terjed ki, melyek közül terjedelmi korlátok miatt a dolgozat részletesen csak hármat mutat be, nevezetesen a VSO szórendű nyelvek közül az írt, az SVO szórendűek közül a hauszát és az SOV csoportból a törököt. Az empirikus adatok elemzésével azt

a hipotézisünket vizsgálhatjuk meg, hogy a szórendek létrejötte a topik-fókusz viszonyt képezi-e le az emberi nyelvekben.

2. A tipológia, a generatív szintaxis és a pragmatika metszéspontján

2.1. A greenbergiánus tipológia és továbbfejlesztése

Greenberg (1963) hat lehetséges (kanonikus) szórendi változat permutációs lehetőségét írja le az alanynak és a tárgynak és az igének egymáshoz viszonyított sorrendje alapján, melyek a mondat szintaktikai szerkezetéből indulnak ki, l. alább:¹

1. VSO: *ír, gael* stb.

2. SVO: *angol, spanyol, német, bolgár, román, újjörög*, bantu: *kitharaka*, csádi nyelvek: *hausza, tangale, ngizim, mupun*, ausztrál: *warlpiri (walbiri)* stb.

3. SOV: *japán, koreai, török, magyar* (eredeti szórend), *baszk* stb.

4. VOS: észak-amerikai: *ojibwa* stb.

5. OVS: ausztrál: *jiiwarli, ngandi*, észak-amerikai indián: *cayuga, coos* stb.

6. OSV: ausztrál: *dyrbal* stb.

A klasszikus greenbergiánus tipológia leírja, hogy a nyelvek túlnyomó többsége az első három csoportból kerül ki, nevezetesen a VSO, SVO és SOV szórendi változatból, viszont azt már nem magyarázza meg, hogy ennek mi lehet az oka.

Mithun (1987) a greenbergiánus alapelveket kiterjesztve vizsgálja meg, hogy mennyiben érvényes a csak szintaktikai alapú leírás. Mithun és követője, Austin (2001) amellet érvelnek, hogy nincs univerzálisan érvényes szintaktikai rendező elv, a nyelvek egy részét – pl. *coos, cayuga, ngandi* (Mithun 1987) és *jiiwarli* (Austin 2001) – pragmatikailag meghatározott szórend jellemzi. Mithun a nyelveket két nagy csoportra osztja: 1. szintaktikai alapú és 2. pragmatikai alapú nyelvekre. A 2. csoportnál a Hírérték Elv (Newsworthiness Principle) érvényesül: a pragmatikailag legfontosabb, nagyobb hírértékű elem, az új információ kerül a mondat legelejére, míg a kisebb hírértékű elem, a régi információ csak utána következik. Ugyanakkor Mithun kihangsúlyozza, hogy ez az elv nem mond ellent és nem a fordítottja

¹ Givón (1984) megkülönböztet szigorú és rugalmas szórendű nyelveket, Croft (1990) pedig megállapítja, hogy a szórendi változatokat ma már sokkal rugalmasabban értelmezik, mint ahogy korábban képzelték.

a Prágai Iskolától eredeztethető pragmatikai felosztásnak, ahol a már adott információ, a téma megelőzi az új információt, a rémát az aktuális tagolás szerint. Mithun azzal érvel, hogy ezek a nyelvek polyszintetikus nyelvek, amelyeknél sokszor csak egy szó, egy ige jelenik meg a mondatban, és a már korábban elhangzott információkat kódolva tartalmazzák a hozzá kapcsolódó különböző affixumok, ezért is nehéz meghatározni, mi tekinthető e nyelvek szintaktikai értelemben vett alapszórendjének. Mithun továbbá kiemeli, hogy a pragmatikai alapú nyelveknél a szintaktikai rendező elvek nem működnek, és a szórendek e csoportnál csakis pragmatikai szempontok alapján rendeződnek. Nem vonja azonban kétségbe a greenbergiánus alapelveket, hiszen azt állítja, hogy a pragmatikai alapú nyelvek nem nyújtanak erős bizonyítékot a hagyományos szórendi tipológiák ellen.

2.2. Az információs szerkezet

Miután nem pusztán szintaktikai, hanem pragmatikai alapú vizsgálatot is végzünk, szükséges röviden tárgyalni az információs szerkezetet és a mondat információs szerkezetére vonatkozó eddigi felfogásokat. Az információs szerkezet egy olyan reprezentációs szint, amely a mondat diskurzus–funkcionális információját fejezi ki (Lambrecht 1994). A mondat információs szerkezetét a Prágai Iskolától napjainkig három főbb vonalon írták le, de a lényeg mindegyiknél a nyelvtan és a nyelvhasználat közötti kapcsolat. A következőkben Maleczki (2003) összefoglalását követem a különböző elméletek, iskolák, változatok osztályozása tekintetében, amely bemutatja, hogyan módosul az információs szerkezeti felosztás aszerint, hogy a beszélő vagy a hallgató szempontjából vizsgáljuk az adott információt, és a felosztások eltérése valójában ebben a különbségben ragadható meg:

1. Téma–réma felosztás: a beszélő nézőpontját veszi alapul, hogy mit tart fontosnak kiemelni a megnyilatkozásából. Szerkezeti megszorítások jellemzik. A témával, azaz a logikai alannyal kezdődik mindig a mondat, amelyről állít valamit a mondat további része, a réma (logikai állítmány). A Prágai Iskola ezt az irányvonalat képviselte.
2. Topik–comment felosztás: a hallgató nézőpontjából történik a felosztás. A topik az a kifejezés, amelyről a megnyilatkozás szól, amelyről már korábban értesült a hallgató. Lényegében a témával egyenértékű. A különbség csak a mondatbeli elhelyez-

kedésben jelentkezik, mert míg a téma csupán a mondat legelső összetevője lehet, addig a topik a mondatban elvileg bárhol megjelenhet, nincs pozicionális megkötés számára. A mondat-eleji elhelyezkedés csak a topik default pozíciója.

3. Adott–új felosztás: kognitív nézőpontból történik a felosztás. A memóriában való elérhetőséget ragadja meg. Az adott (régi) információ az előfeltevések (preszuppozíció) segítségével ragadható meg. Az új információ tipikusan fókuszként jelenik meg.

Givón (1984) a régi információt a topik identifikációval azonosítja, amely a preszupponált vagy megosztott háttérinformácónak tekintendő. Az új információ pedig az állított, előtérbe helyezett információ. Kognitív perspektívából előnyösebb a feldolgozás, ha az adott információ megelőzi az újat. Ezt reprezentálja Gundel (1988) az „Adott Megelőzi az Újat” Elve (Given Before New Principle), amely kifejezi a már adott információ elsődlegességét az újhoz képest, mely a Prágai Iskolától eredeztethető. Pu és Prideaux (1993) szerint az általános tendencia a nyelvekben az, hogy az adott megelőzi az újat, mert kognitív nézőpontból az adott–új stratégia elősegíti a megértést, míg az új–adott séma megnöveli a memóriamegterhelést és gátolja a feldolgozást. A fókusz Zubizarreta (1998) értelmezésében a mondat nem preszupponált része, a topik pedig a preszupponált elem, amelyről a propozíció egy állítást tesz. Gundel és Fretheim (2003) a topik–fókusz struktúrát az adott–új egymáshoz való viszonyában értelmezi, azaz a topik már adott a fókuszhoz képest, míg a fókusz az új információt reprezentálja. A dolgozat a harmadik felosztást alkalmazza. A 3. ragadja meg legérzékletesebben azt az elképzelésünket, amelyet a szintaktikai szerkezetből is kiolvashatónak vélünk, hogy egy adott szórendnél az alany kanonikus pozíciója a topik kanonikus pozíciójának felel meg, míg a tárgy kanonikus pozíciója a fókusz kanonikus pozíciójával esik egybe.

A dolgozatban a fókusz–topik felosztásnál eltekintek a szokásos csoportosításoktól, mint pl. prezentációs vagy kontrasztív stb. topik/fókusz, és csak aszerint különböztetem meg őket, hogy *in situ* vagy *ex situ* léteznek. Az *in situ* helyben generált, nem kimozgatott, míg az *ex situ* a helyéről elmozgatót összetevőt jelenti. A szórendekkel összefüggésben elsősorban az *in situ* fókusz, illetve topik érdekel, hiszen csak a kanonikus mondatokról állítom, hogy az információszerkezetre érzékenyen jöttek létre. Azonban a nem kano-

nikus mondatszerkezetek esetében is igyekszem kimutatni, hogy a kanonikus mondat univerzális szerkezetéhez igazodnak.

2.3. Szintaktikai alapú elméleti megközelítések és alkalmazásuk a szórendi variációkra

A generatív elméletek közül a lineáris sorrendre vonatkozás leírásában az X' -elmélet (Jackendoff 1977) gyakorolta a legnagyobb hatást. Az X' -elméletnél a specifikáló és a komplementum fejhez viszonyított sorrendje alapján, parametrikus váltás következtében állnak elő a különböző szórendek, ahol S = alany, amely kötelezően a specifikáló pozícióban helyezkedik el, O = tárgy/komplementum pedig az X' alatt X testvércsomópontjaként. Kayne (1994) következetes álláspontot képvisel a generatív elméleteken belül, amikor is a diskurzustényezőket figyelmen kívül hagyva kijelenti, hogy a hierarchikus szerkezet teljesen meghatározza az összetevők felszíni rendjét. Kayne Lineáris Megfeleltetési Axiómája meghatározza a nem terminális elemek szigorú sorrendjét, ahol az első aszimmetrikusan k -vezérli a másodikat. A specifikáló–fej–komplementum sorrend megfeleltethető az SVO szórendnek, amely minden nyelv alapszórendjének tekinthető a kiinduló szerkezetben. Az eltérő szórendekért a felszíni szerkezetben mozgatus felelős.

Kayne szerint az SOV nyelveknél (pl. japán, koreai, török, baszk, magyar) a parametrikus különbségek valójában nem léteznek, a *fej hátra* elrendezés olyan állapot, amely esetében a komplementum egy magasabb specifikáló pozícióba emelkedik, és bár elismeri, hogy a japán esetében az összes látható fej követi a komplementumait és az adjunktumait, Kayne mégsem tekinti teljes egészében *fej hátra* nyelvnek a japánt. Azzal érvel, hogy a *fej hátra* nyelveknél léteznie kell legalább egy fejnek, amely megelőzi a komplementumát, hiszen ha egy Y^0 komplementum fel tudott mozogni egy Y^0 -nál magasabb Z^0 specifikálóba, akkor ennek a Z^0 fejnek a komplementuma szükségszerűen a Z^0 jobb oldalán fog elhelyezkedni, így Z^0 nem lehet végső elem. Az SOV nyelvek egy része, legalábbis a szigorú SOV szórendű nyelvek Givón (1984) besorolásánál, mint pl. a *serpa* (sino-tibeti), ellentmondanak annak, hogy Kayne hipotézise az SOV nyelvekre univerzális lenne. A japánt Givón a rugalmas SOV szórendbe sorolja, ezt támasztják alá az empirikus adatok is a japán nyelvben (Givón 1984):

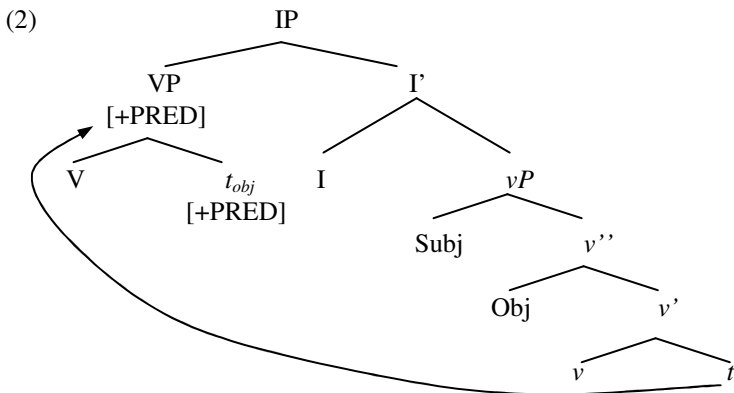
- (1) *san-setsu no hon o* vs. *hon o san-setsu*
három kötet GEN könyv ACC könyv ACC három kötet
'három könyvet'

Ugyanakkor a japán nyelvészek megkérdőjelezik az axióma egyetemes elveit, vö. Murasugi (2000), Harada (2000) és Miyamoto–Nakamura (2003).

A VSO nyelveknél (pl. ír, skót gael) az igekezdetű szórendet Chomsky (1995) szerint az ige balra tartó mozgatása hozza létre, miközben az alany *in situ* marad. A V-mozgatás morfológiai tényezőkkel magyarázható: mivel az NP inflexiók T (Tense) jegye gyenge, megakadályozza, hogy az alanyi NP a [Spec, [Agr T]-be mozogjon, amit a Kiterjesztett Projekciós Elv (Extended Projection Principle, EPP) írta elő. Ez az elv biztosítja, hogy az alany pozíciója mindig ki legyen töltve, és megakadályozza az alanytalan mondatok létrejöttét. Adger és Ramchand (2003) a kiinduló szerkezetben szintén SVO szórendet tart elfogadhatónak, és a felszíni szerkezetben Chomskyval egyetértően V-mozgatást tételez fel T^0 -be, melyet a T EPP jegyének ellenőrzése vált ki, miközben az alany *in situ* marad.

Miután a VSO nyelvekben az alanyi DP-k D vagy ϕ jegyei gyengék, így az EPP jegy mindig inaktív, és ez a Kiterjesztett Projekciós Elvnek az univerzális alkalmazhatóságát vonja kétségbe. Ez azt jelenti, hogy a Kiterjesztett Projekciós Elv csak a ϕ jegyre (vagy valamilyen főnévi jegyre) korlátozódik, amely ha erős, mint az SVO és SOV nyelveknél, biztosítja, hogy az alanyi DP fel tudjon mozogni [Spec, IP/TP]-be, hogy megkapja az alanyesetét, míg ha gyenge, mint a VSO nyelveknél, akkor ezt a felfelé történő mozgást lehetetlenné teszi. Ez azzal az eredménnyel jár, hogy ez a ϕ -s megoldás nem adekvát az írre, ill. a VSO nyelvekre: az EPP erős verziója *nem létezik* az írben. Oda (2002) a VSO nyelvekre a [+PRED] jegyű EPP-t alkalmazza, ahol a [+PRED] jegy felelős a VP kimozgatásáért, mert ez biztosítja a jegy ellenőrzését. Az EPP-nek ez a gyenge verziója azt mondja ki, hogy az EPP tagmondati követelménye a fontos egy adott nyelvben, ami így nem korlátozódik az alanyi tulajdonságokra, és az EPP egységes kezelését és univerzális alkalmazhatóságát teszi lehetővé: az EPP a predikáció elvévé lépett elő, és lényegtelen, hogy alannal vagy anélkül valósul-e meg. Ha egy nyelvben nem működik ez az elv, akkor az a predikáció hiányának a jele, tehát nem jöhet létre jólformált tagmondat. Az EPP jegyet a [Spec, IP]-ben nemcsak ϕ jegy ellenőrizheti, hanem [+PRED] jegy is, ahogy ez az írben megvalósul.

(2)-ben VP a [Spec, IP]-be mozog, hogy ellenőrizze az EPP [+PRED] jegyét, vö. Oda (2002):

Erős EPP jegy esetében a VSO nyelvek megkérdőjelezzik az elv fenntarthatóságát, míg gyenge jegy esetében a VSO nyelvek már kvázi alanytalan mondatúnak minősülnek: a nyilvánvaló alanyeset viszont ellentmond annak, hogy alanytalan mondatokról beszélhessünk, és továbbra is nyitva hagyja a kérdést: a VSO nyelvek esetében hogyan történik az alanyeset kiosztása. A gyenge EPP, amely így a predikáció elve lett, univerzálisan ugyan alkalmazható, de annyira kiüresítené az elvet, hogy gyakorlatilag önmagát tenné szükségtelemmé általánosan, míg az erős jegy esetében nem kellene lemondanunk az elv univerzalitásáról. A megoldást tehát nem az EPP jegy paraméterének gyengégre vagy erőse állítása nyújthatja. A kérdés így továbbra is az lesz, hogy az alanyi argumentumot mi kontrollálja, azaz, honnan kapja az alanyesetét, és végső soron mi biztosítja a szórendek kialakulásának univerzális elvét.

Az adekvát választ erre a problémára a szintaxis–pragmatika interfész nyújthatja. A dolgozat nem konkrét szórendi változatból indul ki, fő rendező elvnek az információs szerkezetet tartja, amely integrálja a tipológia, az elméleti szintaxis és a pragmatika határterületeit.

3. A vizsgálat

3.1. Főhangsúly Szabály

A továbbiakban elsősorban azokra, a generatív nyelvelméletekben íródott tanulmányokra fordítjuk figyelmünket, amelyek információszerkezeti szempontból is új utat nyitottak, és amelyek lehetőséget teremtenek a mondat e két eltérő szintjének egyidejű vizsgálatára. A kapcsolatot a szintaktikai és a pragmatikai megközelítés között Gundel (1988) egyik univerzáléja is feltételezi, amely kimondja: a fókusz számára a legsemlegesebb pozíció egy nyelvben, az, amelyet a tárgy foglal el. Ezt erősíti meg Cinque (1993) Főhangsúly Szabálya is, amely kimondja, hogy a mondat leghangsúlyosabb eleme, a legmélyebben beágyazott XP konstituens, azaz a tárgy. A szabály segítségével a főhangsúly közvetlenül a szintaktikai szerkezetből megjósolható. A szabály független a parametrikus különbségektől, és az SOV nyelvek esetében is helyesen jósolja meg, hogy a főhangsúly a tárgyon van, amely ennél a szórendnél is a legmélyebben beágyazott konstituens. Zubizarreta (1994/1998) már úgy módosít a szabályon, hogy közvetlen kapcsolatot teremt a legmélyebben beágyazott konstituens, a tárgy és a fókusz interpretációja között. Megállapítja, hogy egyes elemek azért mozognak ki a VP-ből, hogy elkerüljék a főhangsúlyt.

Adger (1997) átveszi Cinque (1993) és Zubizarreta (1994/ 1998) ötletét, és a VSO nyelvekre is alkalmazhatóvá teszi. A VSO nyelvekkel kapcsolatban megállapítja, hogyha egy VP-ben a tárgy kapja a főhangsúlyt, amely a legmélyebben beágyazott konstituens, és a főhangsúly a fókusz interpretációval esik egybe, akkor azok a tárgyak, amelyek a felszíni szerkezetben a VP-hez csatolt határozókon kívül jelennek meg, nem viselhetnek többé fókusz hangsúlyt, és ezért inkább topikként értelmezhetők.

Chung, Kim és Sells (2003) kimutatja, hogy a fókusz az argumentum-hierarchiában a belső argumentum felől terjed, azaz minden esetben a tárgy felől, ahogy ezt az alábbi példák jól mutatják mind az angolban, amely SVO szórendű, mind pedig a koreaiában, amely pedig SOV szórendű:

a. SVO (angol)

(3) *The butler* [**offered**² *the president* [*some COFFEE*]_F]_{FOC}.

ART komornyik ajánl.MÚLT ART elnök DET kávé

'A komornyik [kávéval kínálta meg az elnököt.]'

(4) **The butler* [**offered** [*the PRESIDENT*]_F *some coffee*]_{FOC}.³

Szándékolt jelentés: 'A komornyik [[az elnököt] kínálta kávéval meg.]'

(5) *The butler* **offered** [*the* [*PRESIDENT*]_F]_{FOC} *some coffee*

'[AZ ELNÖKÖT] kínálta meg a komornyik kávéval.'

b. SOV (koreai)

(6) *[[*SANGCA-EY*]_F *chayk-ul* **nehesse**]_F

doboz.ILL könyv.ACC tett

Szándékolt jelentés: '[[A DOBOZBA] könyvet tettem.]'

(7) [*sangca-ey* [*CHAYK-UL*]_F **nehesse**]_F

doboz.ILL könyv.ACC tett

'A dobozba [[KÖNYVET] tettem.]'

A fenti példákban a mondatok rosszul formáltak voltak, ha a belső argumentum nem a leghangsúlyosabb elem pozícióját foglalta el a szerkezetben.

Roussou és Tsimpli (2006) mély (beágyazott) fókusz projekciót tesz fel az új információs fókusz számára, és az (új) információs fókusznak nem tulajdonít szintaktikai mozgatót. Megállapítják, hogy csak erős névmások jelenhetnek meg a nem kanonikus alanypozícióban az ige után. Az olaszban, amely SVO nyelv, ez a kanonikus tárgyi pozícióval esik egybe. Ez bizonyítékkul szolgál egy mély (beágyazott) fókuszpozíció jelenlétére:

(8) *Gianni, parlerà lui/ *egli, con Maria*

G. beszél.FUT ő.EMPH/ ő INSTR Mária

'Jancsi maga fog beszélni Máriával.'

² A példákban egységesen félkövérrel jelölöm az igéket, hogy a szórendi variációk igéhez viszonyított sorrendjei jól észrevehetőek legyenek.

³ A *What did the butler do?* 'Mit csinált a komornyik?' kérdésre adandó válasz esetén lesz csak rosszul formált (Selkirk 1984).

A hangsúlytalan vagy gyenge névmás a fenti mondatban nem jelenhet meg kanonikus tárgyi pozícióban, azaz közvetlenül az ige után. A fenti példához hasonlóan a hangsúlytalan tárgyi névmás se fordulhat elő kanonikus tárgyi pozícióban, holott az olasz alapszórendje SVO, így azt várnánk, hogy minden esetben közvetlenül az ige mögött jelenjen meg a tárgy. Mint tudjuk, fókuszban hangsúlytalan elem nem állhat, és Lambrecht (1994) szerint a gyenge névmás tipikusan topikként interpretálható, így az olasznál is a tárgyi pozíció és a fókuszértelmezés korrelál egymással.

3.2. Topik kontra alany: elméleti megfontolások

Comrie (1989) az alanyról azt mondja, hogy bár a prototipikus alany topik és ágens funkciót tölt be, nem mindig esik egybe ez a három, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai kategória. Vallduví (1992) a topikról pedig azt állítja, hogy független okokból erősen a diskurzus–régi pozíciót részesíti előnyben. Lambrecht (1994) a hangsúlytalan névmásokat kognitívan preferált topik kifejezéseknek tartja, amelyeknek nem kell feltétlenül a mondat legelején állniuk, de a topikról azt állítja, hogy van egy általános elv, amely szerint a topik kifejezések a mondat legelső alkotórészei. Ezt az ellentmondást azzal oldja fel, hogy a Topik–előre Elv (Topic–first Principle) egyetemessége legalább két okból is megkérdőjelezhető: 1. a VSO nyelvek léte, 2. a fókusz is megjelenhet mondateleji pozícióban. A 2.-at azzal magyarázza, hogy a mondateleji pozíció kognitívan egy különösen kiugró pozíció ahhoz, hogy csak a topik jelölésére lenne használatos. Lambrecht elvileg nem zárja ki, hogy a topik a mondat végén is állhasson, de ritkának tartja. Maleczki (2003) ezt úgy fogalmazza meg, hogy a mondatkezdet a topik számára a default pozíció. McCloskey (2001) leírja, hogy a topik egy VSO nyelvben, így az írban is állhat mondatkezdő pozícióban. Ugyanakkor megállapítja, hogy mivel számos más pragmatikai funkció kifejezésére is alkalmas a mondatkezdet, mint pl. a fókuszálás, ezért nem jelenthetjük ki kategorikusan, hogy az írban is ez a pozíció kizárólagosan a topik bevezetésére szolgál (McCloskey, 2001):

- (9) [_T *An* *ghirseach*] *a* *ghoid* *na* *síogaí*.
 ART.DEF.SG lány COMP lopott ART.DEF.PL tündér.PL
 'A lányt elraborták a tündérek.'

- (10) *Is í* [_FAN *GHIRSEACH*] *a ghoid na síogaí.*
 COP 3.FEM ART.DEF.SG *lány* COMP *lopott* ART.DEF.PL *tündér.PL*
 'A lányt rabolták el a tündérek.'

(9)-ben *an ghirseach* topikként szerepel, míg (10)-ben a fókusz szerepét tölti be egy balra kihelyezett, ún. *it-cleft* szerkezetben, amely az angolhoz hasonlóan, gyakran a fókusz nem kanonikus kifejezésére szolgál. A kérdőfrázisok, amelyek inherensen fókuszkiefejezések, szintén ebben a konstrukcióban jelennek meg az írben (McCloskey, 2001):

- (11) [_F *CÉACU MAC*] *a thóg an teach sin?*
 melyik *fiú* COMP *emelt* ART.DEF.SG *ház* DEM
 'Melyik fiú építette azt a házat?'

Amint a (9)-es példából is láthatjuk, a VSO nyelvek léte nem kérdőjelezi meg a Topik–előre Elv egyetemességét. Lambrecht (1994) szerint a preferált topikkiefejezéseknek mint hangsúlytalan névmási argumentumoknak viszont azért nem szükséges, hogy a mondat elején jelenjenek meg (illetve, hogy egyáltalán megjelenjenek), mert ha már egyszer egy topikreferenst pragmatikailag megalapoztunk, akkor nem az a funkciója, hogy tájékoztasson a topikreferensről, hanem hogy jelölje annak szerepét argumentumként.

Az empirikus kutatások azt mutatják, hogy az SVO nyelvekben, ahol az alanyi és a tárgyi pozíció szerkezetileg kötött, az alany rendszerint topikként, a tárgy fókuszként értelmeződik a felszíni szerkezetben, míg az SOV nyelvekben, ahol az alany és a tárgy helye szerkezetileg nem kötött, az alany többnyire a topikpozícióban, a tárgy fókuszpozícióban helyezkedik el. A VSO nyelveknél a topik a mondat végén is állhat, a hangsúlytalan névmások esetében, és a tárgy fókuszként interpretálható, l. Adger (1997). Így két csoport különíthető el: a pragmatikai alapú diskurzuskonfigurációs (É. Kiss 1995; Maleczki, 2003) és a szintaktikai alapú argumentumkonfigurációs nyelvek (Maleczki, 2003), viszont a nyelvek többsége, ahogy a greenbergiánus szórendi változatoknál, itt sem sorolható be szigorúan egyik vagy másik csoportba. Az argumentumkonfigurációs nyelvek két alcsoportra oszthatók: alanyprominens (N-prominens) és igeprominens (V-prominens) nyelvekre, vö. Oda (2002). A különbség a két főcsoport között annyi, hogy a diskurzuskonfigurációsnál az argumentumszerkezet szabad, az argumentumkonfigurációsnál pedig kötött, viszont mindkettőnél a szórendi variáció alaphely-

zetben a topik–fókusz viszonyt képezi le, és a kanonikus mondatok szerkezte is eredetileg ilyen mintázatot mutatott.

3.3. Kiinduló állítások

A 3.1.-ben és 3.2.-ben ismertetett elméleti fejtegetésekből levonható következtetések deduktíve azt eredményezik, hogy a szintaxis és a pragmatika közötti párhuzamokat megtaláljuk, és általánosításokat fogalmazzunk meg a szintaxis és a pragmatika interfészén keresztül. Ennek megfelelően a szintaxis és a pragmatika két-két olyan kategóriáját vetjük egybe egymással, amelyek meghatározó szerepet játszanak a szórendek létrejöttében, és a pozicionális szerepükre vonatkozóan az alábbi kiinduló állításokat tesszük, melyek érvényességét az empirikus adatokon teszteljük:

1. **OBJ** \cong **FOC**: Egy adott szórend esetében egy szintaktikai kategóriának, nevezetesen a tárgynak a kanonikus pozíciója és egy pragmatikai kategóriának, azaz a fókusznak a kanonikus pozíciója kölcsönösen megfeleltethető egymásnak. Vö. Gundel (1988), Cinque (1993), Zubizarreta (1994/98) és Adger (1997).

2. **SUB** \cong **TOP**: Egy adott szórend esetében egy szintaktikai kategóriának, nevezetesen az alanyaknak a kanonikus pozíciója és egy pragmatikai kategóriának, azaz a topiknak a kanonikus pozíciója kölcsönösen megfeleltethető egymásnak. Vö. Comrie (1989).

3. **HA OBJ** \cong **FOC** & **SUB** \cong **TOP** \rightarrow (**SUB, OBJ**) \cong (**TOP, FOC**): Ha a nyelvek kanonikus szórendjeiben a tárgyi grammatikai funkció a fókusz diskurzus funkcióval esik egybe, az alanyi grammatikai funkció pedig a topik diskurzus funkciónak feleltethető meg, és a topik megelőzi a fókuszt, abból az a predikció adódik, hogy a nyelvek alapszórendjében az alany megelőzi a tárgyat. (Ez a cikk fő állítása.)

4. **GIVEN, NEW** \ni **U** / **GIVEN** = **TOP** & **NEW** = **FOC**: A szórendek kialakulása univerzális elveknek, az adott és az új egymáshoz viszonyított sorrendiségének engedelmeskedik, nevezetesen a kognitív perspektíva befolyásolja, ahol az adott a topiknak, az új pedig a fókuszaknak felel meg. Vö. Givón (1984), Maleczki (2003); Gundel és Fretheim (2003).

5. **{VSO, SVO, SOV}** \ni **GIVEN** > **NEW**: Az emberi nyelvek többségénél a már adott információ megelőzi az újat, ezt reprezentálja a három leggyakoribb szórend: VSO, SVO, SOV. Vö. Givón (1984); Pu és Prideaux (1993).

6. **{VSO, SVO, SOV}** > **{VOS, OVS, OSV}**: \rightarrow **COGN**_{GIVEN} > **NEW** > **COGN**_{NEW} > **GIVEN**: A VOS, OVS, OSV szórendű nyelvek előfordulása azért cse-

kély, mert az új-adott felosztás kognitív szempontból kevésbé előnyös. Vö. Pu és Prideaux (1993).

4. Empirikus adatok

Ebben a fejezetben az empirikus adatok segítségével teszteljük a fenti kiinduló állításaink helyességét a három leggyakoribb szórend esetében, azaz az SVO, SOV és VSO esetében. Mindegyik szórendnél annak csak egy-egy képviselőjén mutathatjuk be a hipotézisünk ellenőrzését a cikk terjedelmi korlátai miatt, így az SVO esetén a hausza, az SOV esetén a török és a VSO esetén pedig az ír példáján szemléltetjük mindazt, amit számos nyelven elvégeztünk. (A nyelvek listája megtalálható **2.1.**-ben.)

4.1. SVO nyelvek: hausza

A hausza csádi nyelv, melynek fókuszos és topikos szerkezetei az alábbiak szerint jönnek létre (Hartmann 2006):

In situ fókusz

- (12) *Wànè kaayaa ki-kà mântaa?*
Melyik dolog PERF.SG1.FEM elfelejt
'Mit felejtettél el?'
Naa mancee JÀKAATAADÀ RÌGAATAA
PERF.SG1 elfelejt táska.POSS.SG1 kabát.POSS.SG1
'A táskámat és a kabátomat felejtettem el.'

Ex situ fókusz

- (13) *KIIFII nèè Kànde ta-kèè dafàwaa*
hal FOC K. PROG.SG3 főz
'Kànde halat főz.'

A fenti fókuszos kifejezéseknél jól látható, hogy az *in situ* fókusz a kanonikus tárgyi pozícióban helyezkedik el (12)-ben, és az adott-új sorrendet képezi le a mondatban. A nem kanonikus, mozgatásos stratégiánál a fókuszpozíció fókuszjelölővel van jelölve (13)-ban. Hartmann megjegyzi, hogy (13) nyelvtörténetileg az ún. *it-cleft* szerkezetből származik.

Topik

(14) *Hàdizà (kàm) taa ci lambàà.*

H. TOP FEM.PERF.SG3 eszik díj

'Hàdizà megette a díjat.'

(14)-ben a topik a kanonikus alanyi pozícióban helyezkedik el. Hartmann megjegyzi, hogy a mondateleji fókusz mozgatóval jön létre, míg a topik helyben generálással. A fókuszos kifejezések lehetnek *in situ* vagy *ex situ* fókuszok az alany kivételével, amely csak *ex situ* lehet, hiszen az alany Comrie (1989) szerint prototipikus topik, így a fókusz szerep az alany számára nem kanonikus pozícióban érhető csak el.

4.2. SOV nyelvek: török

A törökben a topik posztverbálisan is megjelenhet (15d), de csak ha a diskurzusban a topikreferenst már pragmatikailag megalapoztuk, viszont közvetlenül ige előtt nem állhat (kanonikus fókuszpozíció) (15c), és új/információs topik csak mondateleji pozíciót foglalhat el (16a-b). Lásd Kılıçaslan (2004):

(15) *Istakoz-dan ne haber? O-nu KIM ye-di?*

homár.ABL mi újság ő.ACC ki eszik.MÚLT

'Mi van a homárral? Ki ette meg?'

a. [_T *Istakoz-u*] *birkaç gün önce* [_F *ALI*] *ye-di*.

homár.ACC néhány nap előtt Ali eszik.MÚLT

'A homárt néhány nappal ezelőtt Ali ette meg.'

b. *Birkaç gün önce* [_T *istakoz-u*] [_F *ALI*] *ye-di*.

néhány nap előtt homár.ACC Ali eszik.MÚLT

'Néhány nappal ezelőtt a homárt Ali ette meg.'

c. * *Birkaç gün önce* [_F *ALI*] [_T *istakoz-u*] *ye-di*.

néhány nap előtt Ali homár.ACC eszik.MÚLT

Szándékolt jelentés: 'Néhány nappal ezelőtt ALI a homárt megette.'

d. *Birkaç gün önce birisi* [_F ALI-YE] **ver-di** [_T *istakoz-u*].
 néhány nap előtt valaki Ali.DAT ad.MÚLT homár.ACC
 'Néhány nappal ezelőtt valaki Alinak adta oda a homárt.'

(16) a. [_T *Istanbul-da*] *ise on milyon civarında insan yaşı-yor.*
 İstambul.LOC COND tíz millió kb. ember él.PROG
 'İstambulban kb. 10 millió ember él.'

b.**On milyon civarında insan yaşı-yor* [_T *Istanbul-da*] *ise.*
 tíz millió kb. ember él.PROG İstambul.LOC COND
 Szándékolt jelentés: 'Kb. tízmillió ember él İstambulban.'

Az adott-új felosztás (15d)-ben épp a fordítottja annak, amit elvár-
 nánk, azonban ez nem mond ellent annak, hogy a topik kanonikus (default)
 pozíciója a mondateleji helyzet (15a-b és 16a), és vannak esetek, mikor csak
 ez az egyetlen lehetséges, l. (16), míg a fókuszé (közvetlenül) preverbális
 (15a, b, d).

4.3. VSO nyelvek

Lambrecht (1994) Topik–előre Elvéből az következik, hogy a VSO
 nyelvek is rendelkeznek mondateleji topikpozícióval, mégha nem is a mon-
 datkezdet számít az ilyen szórendű nyelvek esetében a topik kanonikus pozí-
 ciójának, ami miatt Lambrecht nem is tekinti univerzális érvényűnek ezt az
 elvet. Hewitt (2002) felállít egy a Topik–előre Elvnek megfelelő információ-
 struktúrát a VSO nyelvekre, amelyben a régi (adott) információ kerül alap-
 helyzetben az új információ elé. Hewitt a régi/adott információt témának
 nevezi, ami természetesen a mi rendszerünkben a topikkal egyenlő, l. **2.2.**,
 vö. (17):

- (17) Információstruktúra XPS(O...):⁴
1. TÉMA FÓKUSZ (alaphelyzet)
 2. FÓKUSZ TÉMA (mondateleji fókusz)
 3. FÓKUSZ FÓKUSZ (információ-túlterheltség)

⁴ A PS(O...) a „bare” *presentation* (puszta bemutatás), ahol a P(redikátum) a V-nek fe-
 leltethető meg. XPS „lead-in” *presentation* (bevezető bemutatás), ahol X = S / O / OP / CIRC /
 ADV. A kezdő X lehet téma (topik) vagy réma (fókuszált elem) is ebben a modellben.

A 3. azért ritka, mert teljes főnévi alany követ egy olyan igét, amelyet megelőz egy fókuszált mondateleji tárgy, l. (19). Ez csak akkor lesz elfogadható a fókuszált mondateleji tárggyal, ha az ige inkorporált alanyt tartalmaz, l. (18). Az alábbi példák Hewitt (2002) breton nyelvű mondatai:

(18) [_F *KRAMPOUZH*] *a* *zebr*-[_T *ont*]
 palacsinta COMP eszik.PL3
 'Palacsintát esznek.'

(19) ! [_F *KRAMPOUZH*] *a* *zebr* [_F *AR VUGALE*]
 palacsinta COMP eszik ART gyerekek
 Szándékolt jelentés: 'A GYEREKEK esznek PALACSINTÁT'

(19) a középbreton nyelvjárásban jólformálnak tekinthető. Hewitt információstruktúrája a következőképp magyarázható:

1. A TÉMA FÓKUSZ felosztás azért az alaphelyzet, mert mind az alany (téma), mind a tárgy (fókusz) a kanonikus mondatpozícióban helyezkedik el.

2. A FÓKUSZ TÉMA felosztás azért elfogadható annak ellenére, hogy a tárgyi fókusz nem kanonikus mondatpozícióban van, mert egyrészt egy topiknak (témának), ha kognitívan/pragmatikailag megalapoztuk, nem szükséges a mondat elején megjelennie, másrészt viszont, mivel az alany nem állhat kanonikus fókuszpozícióban, csak a mondateleji fókuszpozíció marad számára.

3. A FÓKUSZ FÓKUSZ felosztás azért kétséges, mert az alany posztverbális pozícióban fókuszként értelmeződik, bár már tartalmaz egy fókuszt a mondat, és ez információ-túlterheltséghez vezet.

4.3.1. Ír

Az írben a tárgyi pozíció kötelezően hangsúlyos (fókuszértelmezés), ezért hangsúlytalan tárgyi névmások ott nem jelenhetnek meg. Adatok kis módosítással Adger (1997) alapján:

(20) *Bhris sé AN DORAS leis an ord aréir.*
 tört ő.MASC ART.DEF.SG ajtó INSTR.DEF ART.DEF.SG kalapács tegnap este
 '(Ő) az ajtót törte be a kalapáccsal tegnap este.' (Mit tört be a kalapáccsal tegnap este? kérdésre)

(21) **Bhris sé É leis an ord aréir.*
 tört ő.MASC őt.MASC INSTR.DEF ART.DEF.SG kalapács tegnap este
 Szándékolt jelentés: '(Ő) AZT törte be egy kalapáccsal tegnap este.'

A hangsúlytalan tárgyi névmások csak mondatvégi pozícióban fordulhatnak elő (topikértelmezés), és ilyenkor a kanonikus tárgyi pozíciót elfoglaló elem lesz kötelezően hangsúlyos:

(22) *Bhris sé leis AN ORD aréir é.*
 tört ő.MASC INSTR.DEF ART.DEF.SG kalapács tegnap este őt.MASC
 '(Ő azt) egy kalapáccsal törte be tegnap este.' (Mivel törte be? kérdésre)

Kanonikus tárgyi pozícióban csak hangsúlyos névmások jelenhetnek meg, a hangsúlytalan változat rosszul formálttá teszi a mondatot:

(23) *Chonaic mé EI-SEAN/ *É inné.*
 látott én őt.MASC.EMPH őt.MASC tegnap
 '(Én) őt láttam tegnap.' (Kit láttál tegnap? kérdésre)

A hangsúlyos névmások mondatvégi pozícióban teszik rosszul formálttá a mondatot:

(24) *Chonaic mé INNÉ é/ *ei-sean.*
 látott én tegnap őt.MASC őt.MASC.EMPH
 '(Én) TEGNAP láttam (őt).' (Mikor láttad? kérdésre)

A fókusz az írben mondateleji pozíciót is elfoglalhat nem kanonikus fókuszpozícióban (*ex situ*) fókusz, l. Dillon – Ó Cróinín (1961):

(25) *Cad tá sí a dhéanamh?*

mi(csoda) van ő.FEM PREP készíteni

'(Ő) mit készít?'

(Is í) an CRIOS atá sí a dhéanamh.

COP ő.FEM ART.DEF.SG öv van.COMP ő.FEM PREP készíteni

'(Ő) az ÖVET készíti. Szó szerint: Az öv az, amit (ő) készíti.'

A kérdőfrázisok, amelyek inherens fókusz kifejezések az írben is, mindig mondateleji pozíciót foglalnak el. Ilyenkor a fókuszban levő DP-t a válaszban is a kérdőfrázis helyére tehetjük. Az ún. *it-cleft* többnyire a hangsúlyos elem kiemelésére szolgál, és az ír nyelv esetében is ez a funkciója a kiemelésének. A kopulás mondatban a kiemelt elem (*an crios*) a második argumentumpozícióban áll, ami megerősíti a tárgy (2. argumentumhely) és a fókusz korrelációját. Ugyanakkor a mondatvégi topik előfordulása sem kérdőjelezi meg az általános adott-új sorrend elvét a VSO nyelvekben, de Hewitt (2002) információs szerkezetéből is következően a nem kanonikus topik mondateleji pozíciót is elfoglalhat az írben, ahogy (9)-ben is láthattuk (McCloskey 2001), idézzük ide újra:

(26) *An ghirseach a ghoid na síogai*

ART.DEF.SG lány COMP lopott ART.DEF.PL tündér.PL

'A lányt elrabolták a tündérek.'

Alanyi pozícióban megjelenhet hangsúlyos névmás (kontrasztív topik, Dillon – Ó Cróinín 1961):

(27) *Is MISE an múinteoir agus SIBH-SE na scoláirí.*

COP én.EMPH ART.DEF.SG tanár és ti.EMPH ART.DEF.PL diák.PL

'Én vagyok a tanár, és ti vagytok a diákok.'

⁵ Az írben a tárgyi szerepű 3. személyű személyes névmás: egyes számban a hímnemű *é* és a nőnemű *í*, míg többes számban egységesen a *iad* a kopulás mondatokban alanyként jelenik meg. Ez nyelvtörténeti okokra vezethető vissza, hiszen eredetileg a *ma*, a kopulás és a szenvedő szerkezetű mondatok kivételével csak tárgyi szerepben előforduló alakokat használták általános alanyi szerepben is.

⁶ A mondatjellemző (complementizer) néhány rendhagyó ige esetében összeolvadt az igével, amit a helyesírás is jelöl.

Az információs szerkezet konfigurációja az írásban sem mond ellent a feltételezett általános elveknek, hiszen a fókusz kanonikus pozíciója az ige utáni második argumentumhely, azaz a tárgy, és mivel Lambrecht (1994) szerint a preferált topik kifejezéseknek nem szükséges, hogy a mondat elején jelenjenek meg, így az ige utáni első argumentumhely is betöltheti a topik szerepét a VSO nyelvekben, de csak az alanyi topik esetében. Ebből az következik, hogy mivel az argumentumszerkezet szigorúan kötött, a tárgy vagy csak mondatvégi pozícióban, l. (22) és (24), vagy ige előtti helyzetben, l. (26), azaz nem kanonikus pozíciókban, jelenhet meg topikként.

5. Az adatokból levonható következtetések és empirikus általánosítások

A 3.3.-ban megfogalmazott kiinduló állításainkat az empirikus adatokon teszteltük, és most újra ideidézve megvizsgáljuk, mennyiben támasztották alá előzetes hipotéziseinket, vagy esetleg cáfolták azokat.

1. **OBJ \cong FOC**: Mindhárom fő szórendnél a Főhangsúly Szabály a tárgyi pozíciót jelölte ki mindig a mondat leghangsúlyosabb elemének, így az empirikus adatok ezt az állítást alátámasztották, vö. (12), (15a), (15b), (15d), (20)–(24). A nem kanonikus megoldások pedig a tárgy mellett az alany fókuszalását is lehetővé teszik, vö. (18), (19) vagy az ún. *it-cleft*, vö. (25).

2. **SUB \cong TOP**: Ez a jóslás is helyesnek bizonyult. Az SVO és VSO nyelvekben, ahol az alanyi pozíció szerkezetileg kötött, az alany rendszerint topikként értelmeződik a felszíni szerkezetben, míg az SOV nyelvekben, ahol az alany helye szerkezetileg nem kötött, többnyire a topikpozícióban helyezkedik el az alany, vö. (14), (15a), (15b), (16a), (18), (20)–(25), (27). A nem kanonikus megoldások pedig a tárgy topikként való értelmezésére szolgálnak, vö. (15d), (22), (24), (26), de erre szolgál a passzivizálás is.

3. **HA OBJ \cong FOC & SUB \cong TOP \rightarrow (SUB, OBJ) \cong (TOP, FOC)**: Ez az állítás is plauzibilisnek tekinthető 1. és 2. alapján, vö. (14), (15a), (15b), (20)–(24). Ezt a gondolatot folytatva pedig, ha a topikot régi információként értelmezzük, a fókuszot pedig új információként, akkor 4.-hez jutunk, és már pontosabb általánosításra juthatunk a szórendek esetében.

4. **GIVEN, NEW \ni U / GIVEN = TOP & NEW = FOC**: Két változat lehetséges: a régi információ vagy megelőzi, vagy követi az új információt, és az a vizsgált nyelvekben is megfigyelhető, hogy általában csak az egyik konfiguráció érvényes a nyelvek egy adott csoportjára. A VSO, SVO, SOV szórendű

nyelveknél az adott többnyire megelőzi az újat, vö. (12), (14), (15a), (15b), (16a), (20)–(24), (26)–(27).

5. {VSO, SVO, SOV} \ni GIVEN \triangleright NEW: Az empirikus vizsgálatok megerősítik ezt a feltételezésünket, és alátámasztják, hogy a három fő szórendnél az adott–új felosztás érvényesül, vö. (12), (14), (15a), (15b), (16a), (20)–(24), (26)–(27).

6. {VSO, SVO, SOV} \triangleright {VOS, OVS, OSV}: \rightarrow COGN_{GIVEN \triangleright NEW} \triangleright COGN_{NEW \triangleright GIVEN}: Bár léteznek olyan nyelvek is, ahol az új–adott konfiguráció határozza meg az információszerkezetet, a Greenberg által leírt szórendeknek csak kis százalékát alkotják azok a nyelvek, amelyek szórendje ilyen elrendezést mutat. Az új–adott felosztás is elvileg ugyanolyan eloszlásban fordulhatna elő az emberi nyelvek között, mégsem ez a jellemző. E nyelvek létezése azonban nem mond ellent a Prágai Iskolától eredeztethető pragmatikai felosztásnak, ahol a már adott információ, a téma megelőzi az új információt, a rémát az aktuális tagolás szerint. Mithun (1987) azt állítja, hogy mivel ezek a nyelvek poliszintetikus nyelvek, amelyekben sokszor csak egy szó, egy ige jelenik meg a mondatban, és a már korábban elhangzott információkat kódolva tartalmazzák a hozzá kapcsolódó különböző affixumok, ezért is nehéz meghatározni, mi tekinthető e nyelvek szintaktikai értelemben vett alapszórendjének. Az adott–új sorrendet olyan független, nyelven kívüli tényezők is támogatják, mint a kognitív perspektíva. Ebben az esetben egy már megalapozott információhoz képest hangzik el egy új információ, amely az új gyorsabb lehorgonyzását teszi lehetővé.

Az empirikus vizsgálatok azt a feltételezésünket erősítették meg, hogy a Greenberg (1963) felállította szórendek helyesen jósolják meg az információszerkezet konfigurációját, azaz a szintaktikai {alany (S), tárgy (O)} sorrend a pragmatikai {adott (topik), új (fókusz)} sorrendjének feleltethető meg az emberi nyelvekben.

6. Összegzés

A dolgozat mind elméleti, mind pedig empirikus megközelítésből azt vizsgálta meg, hogy vonható-e párhuzam a szintaktikai szerkezet és az információszerkezet között az emberi nyelvekben, és az olyan szintaktikai kategóriák, mint az alany és a tárgy, megfeleltethetők-e az olyan pragmatikai kategóriáknak, mint a topik és a fókusz, és ha igen, milyen módon határozható meg az univerzális szórend konfigurációja, és egyáltalán, létezhet-e univerzálisan egységes szórend. A tanulmány az argumentumkonfigurációs (hausza és

ír), valamint a diskurzuskonfigurációs (török) nyelvek segítségével járta körül ezt a kérdést. A dolgozat végkövetkeztetése az volt, hogy nincs egyetlen, kiemelt szórendi típus, viszont a szórendek kialakulása olyan univerzális elvnek engedelmeskedik, mint a kognitív perspektíva: az adott és az új egymáshoz viszonyított sorrendisége hozza létre a különféle szórendeket.

HIVATKOZÁSOK

- Adger, David 1997: VSO Order and Weak Pronouns in Goidelic Celtic, *Canadian Journal of Linguistics* 42, 9–29.
- Adger, David–Gillian Ramchand 2003: Predication and Equation, *Linguistic Inquiry* 34, 325–359.
- Austin, Peter K. 2001: Word order in a free word order language: the case of Jiwari, in Jane Simpson et al. ed.: *Forty years on: Ken Hale and Australian languages*, Canberra, Pacific Linguistics, 305–324.
- Chomsky, Noam 1995: Categories and Transformations, in N. Chomsky: *The Minimalist Program*, Cambridge, MA, The MIT Press, 167–217.
- Chung, Chan–Kim, Jong-Bok & Sells, Peter 2003: On the Role of Argument Structure in Focus Projections, *Chicago Linguistics Society* 39, 386–404.
- Cinque, Guglielmo 1993: A null theory of phrase and compound stress, *Linguistic Inquiry* 24, 239–298.
- Comrie, Bernard 1989: *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and morphology*, Oxford, Blackwell.
- Croft, William 1990: *Typology and Universals*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dillon, Myles–Donncha Ó Cróinín 1961: *Irish*, London, Hodder and Stoughton.
- É. Kiss, Katalin 1995: Introduction in Katalin É. Kiss ed.: *Discourse Configurational Languages*, Oxford, Oxford University Press, 3–27.
- Givón, Talmy 1984: *Syntax. A functional-typological introduction*, Amsterdam, John Benjamins.
- Greenberg, Joseph 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements, in J. H. Greenberg ed.: *Universals of Language*, Cambridge, MA, The MIT Press, 73–113.

- Gundel, Jeanette K. 1988: Universals of topic–comment structure, in Michael Hammond, Edith Moravcsik és Jessica Wirth ed.: *Studies in Syntactic Typology*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 209–239.
- Gundel, Jeanette K. – Thorstein Fretheim 2003: Topic and Focus, in Laurence R. Horn–Gregory Ward ed.: *The Handbook of Pragmatics*, Oxford, Blackwell, 175–196.
- Harada, Kazuko 2000: On the Acquisition of Genitive and Locative Relative Clauses, *Grant-in-Aid for Center of Excellence Research Report 4*, 483–497.
- Hartmann, Katharina 2006: Focus constructions in Hausa, in Valéria Molnár and Susanne Winkler ed.: *The architecture of Focus*, Walter de Gruyter, Berlin, 582–610.
- Hewitt, Steve 2002: The Impersonal in Breton, *Journal of Celtic Linguistics (J CeltL)* 7, 1–39.
- Jackendoff, Ray 1977: *X' Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Kayne, Richard S. 1994: *The Antisymmetry of Syntax*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Kılıçaslan, Yılmaz 2004: Syntax of information structure in Turkish, *Linguistics* 42, 717–765.
- Lambrecht, Knud 1994: Pragmatic relations: Topic, in K. Lambrecht: *Information Structure and Sentence Form*, Cambridge, Cambridge University Press, 117–205.
- Maleczki, Márta 2003: Information structure, argument structure and typological variation, in Katarzyna M Jaszczolt–Ken Turner ed.: *Meaning Through Language Contrast*, Amsterdam, John Benjamins, 223–244.
- McCloskey, James 2001: The morphosyntax of WH-extraction in Irish, *Journal of Linguistics* 37, 67–100.
- Mithun, Marianne 1987: Is Basic Word Order Universal? in Russel M. Tomlin ed.: *Coherence and Grounding in Discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 15–61. [reprint 1992 in Doris Payne szerk.: *Pragmatics of word order flexibility*, Amsterdam, John Benjamins, 15–61.]
- Miyamoto, Edson – Michiko Nakamura 2003: Subject/Object Asymmetries in the Processing of Relative Clauses in Japanese, in Gina Garding – Mimu Tsujimura ed.: *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics 22*, Somerville, MA, Cascadilla Press, 342–355.

- Murasugi, Keiko 2000: An Antisymmetry Analysis of Japanese Relative Clauses, in Artemis Alexiadou et al. ed.: *The Syntax of Relative Clauses*, Amsterdam, John Benjamins, 231–263.
- Oda, Kenji 2002: *Wh-questions in V-initial languages*, MA Thesis, Department of Linguistics, University of Toronto, <http://individual.utoronto.ca/koda/paper/forum.pdf>
- Pu, Ming-Ming – Gary D. Prideaux 1993: New Presedes Given? A Response to Givón, *Papers in Experimental and Theoretical Linguistics* 1, 37–46.
- Roussou, Anna – Ianthi-Maria Tsimpli 2006: On Greek VSO again!, *Journal of Linguistics* 42, 317–354.
- Selkirk, Elisabeth 1984: *Phonology and syntax: The relation between sound and structure*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Vallduví, Enric 1992: *The Informational Component*, New York, Garland.
- Zubizarreta, Maria Luisa 1994/1998: *Prosody, Focus and Word Order*, *Linguistic Inquiry Monograph* 33, Cambridge, MA, The MIT Press, 213 pp. [kéziratban 1994 University of Southern California, LA].

KÍSÉRLET SZINTAKTIKAI ÉS STATISZTIKAI MÓDSZEREKKEL TÖRTÉNŐ AUTOMATIKUS TERMINOLÓGIKIVONATOLÁSRA FRANCIA NYELVŰ SZÖVEGEKBŐL

NAGY ÁGOSTON

A terminológikivonatoló alkalmazások leginkább csak más programok kiegészítéseként használatosak (mint ahogy a helyesírás-ellenőrök is), tehát önálló alkalmazásként csak ritkábban, ennek ellenére ez a számítógépes nyelvészet egyik igen kutatott területe. A terminológikivonatolás egyik alkalmazási célja az automatikus szövegindexelés, amely során egy megadott szöveges fájl rá jellemző fontosabb kifejezéseit kivonatoljuk. Erre az eszközre épülnek például az internetes keresőmotorok egy része is, amelyek a már indexelt honlapokat tárolják a gyorsabb és hatékonyabb keresés megvalósítása érdekében (Enguehard 2005). Ugyanakkor terminológikivonatoló eszközökre épülhetnek gépi fordítást megvalósító alkalmazások (pl. Vasconcellos 2001), illetve információkinyerő eszközök is (l. Ahmad 2001).

A terminológikivonatolás egy másik fontosabb felhasználási területe a fordítói munka elősegítése. Ha például egy többszáz oldalas szakmai könyvet (mondjuk egy szoftver vagy hardver leírását) kell rövid idő alatt konzekvensen lefordítani, azt általában egy fordító nem tudja megoldani. Ilyenkor fontos lehet egy terminusjelölt lista, amelyet ha a lektor előre kézhez kap, akkor már a szöveg fordítóknak történő kiadása előtt lehetősége lenne megadni az abban szereplő terminusok idegen megfelelőjét. Így a csoportban dolgozó fordítók biztos minden terminust ugyanúgy fognak fordítani.

A jelen cikknek több célja van: az egyik a terminológikivonatolás által felvetett problémák és egyben annak a bemutatása, hogy milyen nehézségekbe ütközhetünk egy terminológikivonatoló eszköz megalkotásakor, valamint egy saját fejlesztésű terminológia-kivonatoló eszköz működési elvének leírása. Jóllehet sokféle szófajú terminus létezik, ez az alkalmazás kizárólag a főnévi terminusok kinyerésére összpontosít, mint ahogy a legtöbb terminológikivonatoló eszköz. A cikk első részében a terminus fogalmának definiálási nehézségeiről esik szó, hiszen ez a fogalom is csak első látásra tűnik egyszerűnek, a valóságban azonban itt is nehézségekbe ütközünk. Ez-

után különböző terminológiai kivonatoló eszközök rövidebb bemutatása következnek; ez azért lényeges mert az általunk kidolgozott terminológiai kivonatoló alkalmazást is ezek alapján hoztuk létre. A saját terminológiai kivonatoló alkalmazás részletes bemutatása előtt a tesztkorpusz rövid leírása található. A cikk legvégén pedig kiértékeljük az alkalmazást az erények és hibák függvényében.

A terminus fogalma

Egy terminológiai kivonatoló alkalmazás megvalósításakor felmerül, hogy először a terminus fogalmát kell a lehető legpontosabban meghatározni. Azonban a terminológiával kapcsolatos szakirodalom alapján azt állíthatjuk, hogy ez a feladat korántsem olyan egyszerű, mint ahogy az első látásra tűnik. Azaz rengeteg definíció létezik, amelyek pontossága és helyállósága a kérdéses publikáció céljától is függ: nem mindegy ugyanis, hogy az adott cikk ezt a kérdést mint terminológiai (elméleti vagy gyakorlati) vagy nyelvészeti szemszögből közelíti meg. E két nézőponti különbséget jól szemlélteti például Petit (2001).

A jelen cikk a terminusok definíciójának terminológiai nézőpontját tükrözi, mert célunkhoz, tehát a terminológiai kivonatolóhoz, ez áll legközelebb. A klasszikus (tehát szemantikai alapú) nézőpont szerint a terminust az alábbi kritériumok alapján írhatjuk le: a terminushoz mindig tartozik egy fogalom (*concept*), amelyet a terminus egyértelműen elnevez, és a terminus mindig köthető valamilyen szakterülethez (Cabré 1999; Wüster 1976; Sager 2000). Ez matematikai fogalmakkal azt jelenti, hogy terminusok és fogalmak halmaza között bijektív leképezés van, tehát egy terminushoz (elvileg) egy és csakis egy fogalom tartozik, és egy fogalomhoz pedig egy és csakis egy terminus. Természetesen ez a kapcsolat csak konkrét szakterületen belül működik, hiszen például a *page* szó a szoftverek világában is több dolgot jelöl: míg a Wordben inkább *oldal*, addig a honlapok esetében *lap*.

Egy szövegegység akkor válik terminológiává, amint egy szakterülethez tartozó szemantikai hálózatba kerül. Itt megjegyzendő azonban, hogy ennél a pontnál is elég sok probléma merül fel, hiszen az, hogy mi tartozik egy szakterülethez és mi nem, azt néha nagyon nehéz eldönteni. Ennek oka, hogy a köznyelv és a szaknyelv (ez utóbbiak közötti különbségről a következő részben foglalkozunk bővebben) állandó kapcsolatban áll egymással. A szaknyelv tehát a köznyelvből vesz át szavakat, de ez fordított irányban is működik; erre példa lehetne a *háló* kifejezés, amely az informatikai szak-

nyelvben (sőt ma már a köznyelvben is) az Internetet jelöli. A szaknyelv és a köznyelv állandó kapcsolatban van tehát, a kettőjük közötti kapcsolatot leginkább a metszet és egymásba ágyazás kifejezésekkel írhatjuk le (Petit 2001). Másik probléma a szakterületek közötti átfedés. Nagyon sok kifejezés átkerül az egyik szaknyelvből a másikba. Ez a mi esetünkben is probléma volt, hiszen az *analyse coûts-bénéfices* (költség-haszon elemzés) kifejezés a mi, informatikai témájú korpuszunkban is szerepelt, és terminus is, de mégsem ehhez a szakterülethez köthető.

A terminus ismertetőjegyei

Terminológiai szemszögből a terminus a köznyelvi szó ellentétje. A továbbiakban a terminus és a köznyelvi szó közötti különbségeket tekintjük át, ami azért fontos, mert ezek azok a kritériumok, amelyek alapján az ellenőrzési fázisban megállapíthatjuk, hogy az adott kivonatolt terminus-jelölt valóban az-e. A különbségek leírásához Sager (2000) és Cabré (1998) publikációit vettük alapul.

Legfontosabb különbség a terminus és a köznyelvi szó között, hogy a terminus egy szaknyelvhez köthető. A köznyelv és szaknyelv közötti különbség pedig abban áll, hogy az elsőt folyamatosan és nem tudatosan sajátítjuk el, míg a másodikat a köznyelv elsajátítása után tanuljuk meg tudatosan.

A köznyelvi szó létező és nem létező vagy képzeletbeli entitásokat is leírhat. Azonban a terminus leginkább létező egységeket ír le, és mindezt az adott szakterület képviselői közötti kommunikáció elősegítése végett.

Különbség adódhat még a két elem legitimizálásával kapcsolatban is. Egy köznyelvi szó legitimizálásához elég, ha azt az adott nyelvi közösség elfogadja, majd utána használja és megérti. Használata spontán, tehát külső intézmény azt nem befolyásolhatja (de mint tudjuk, gyakran ebbe is próbálnak beleavatkozni). A terminus akkor válik legitimmé, ha azt egy arra jogosult személy vagy intézmény hitelesíti, például egy tudományos intézet.

A terminus univerzális, tehát egy-egy fogalomhoz elvileg létezhetne minden nyelven terminus. A szó mindig egy konkrét nyelvhez tartozik, és két külön nyelvben nehéz találni olyan megfeleltetést egy-egy szó között, amelyek a két nyelvben minden kontextusban ugyanúgy használhatóak.

A gyakran többértelmű köznyelvi szavak jelentései a szövegtörzsetből követhetőek ki, a kontextus ismerete nélkül nem mindig lehet egy adott szövegrészletnek jelentést adni. A terminus ezzel szemben univerzális,

és ezáltal jelentése magától értetődő és gyakran kontextus ismerete nélkül is megadható.

A szavak alapértelmezés szerint többértelműek, míg a terminusok nem. A szavak bizonyos stílushoz tartozhatnak, a választást mindig a nyelvi regiszter szintje adja meg. A terminusnak ezzel szemben nincsenek változatai.

A terminus definíciója – tisztán gyakorlati szemszögből

Kis (2005) szerint a terminológia által elfogadott hagyományos definíciók a terminusok pusztán formális tulajdonságait próbálják leírni a szövegbeli előfordulás figyelembevétele nélkül. A terminológia szerint például egy terminus akkor létezhet, ha az korábban explicit definiálásra és legitimizálásra került, és ezáltal egy adott szakterületen belül azt mindig konzekvensen használják. Azonban a valóságban, fordítói tapasztalat alapján, állítható, hogy terminusok egy szövegben előzetes definíció vagy legitimizálás nélkül is bármikor megjelenhetnek. Azonban, fordítási szempontból lényeges, hogy a terminusokat a fordításokat végző személy konzekvensen adja vissza, mind szemantikai, mind formai szemszögből.

A hagyományos terminológiai nézőpont azért sem válhat sikeressé a fordítók körében, mert őket nem érdekli a terminus eredete. Egyetlen céljuk van: az adott terminus helyes és konzekvens fordítása (ami valljuk be, több fordítót magába foglaló projektek esetében igencsak időigényes lehet a folytonos egyeztetések miatt). Kis (2005) szerint tehát a fordítás szemszögeből nézve a terminusnak egy fő tulajdonsága van: mindig következetesen kell fordítani.

Kis és mások (2004) szerint a terminus egy szövegyelvészeti jelenség, amelyet két fő jellemző határoz meg:

- (i) terminológiai helyzet: a terminológiai helyzet olyan úrként jelenik meg a szövegben, amelyet terminussal kell megtölteni; ebbe a helyzetbe az olvasó egy terminust vár.
- (ii) terminológiai szerep: ha egy szó a fent említett helyzetben van, akkor terminusként értékelődik. Ebben a helyzetben az adott szó a köznyelvi helyzettől eltérően viselkedik, felveszi a terminusra vonatkozó tulajdonságokat.

A terminológikivonatolók működési elvei

A terminológikivonatolás célja olyan szavak és kifejezések listájának létrehozása, amelyek lehetséges terminusok. Azonban vizsgálatok kimutatták, hogy ezen alkalmazások kimenete nem tekinthető teljesen biztosnak emberi utóellenőrzés nélkül, ezért a kimeneti lista elemeire a „terminusjelölt” kifejezést alkalmazzuk a továbbiakban (Jacquemin 2001).

Alapjában véve két fő módszer létezik: a statisztikai alapú és a szabályalapú (tehát nyelvészeti alapú) terminológikivonatolók. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ezen alkalmazások csak az egyikre támaszkodnának: a többségük a kettőt ötvözi (Maynard & Ananiadou 2001). Cabré et al. (2001) szerint nem is javasolt, hogy a két módszer közül csak az egyikre támaszkodjunk, mivel a szabályalapú kivonatolók túl nagy zajt okoznak (tehát a kivonatolt terminusjelöltek száma magasabb, mint a valós terminusoké), a statisztikai alapúak pedig túl nagy csendet (a terminusjelöltek listája sok terminust nem tartalmaz).

A hagyományos megközelítés a szabály alapú megközelítést támogatja: a terminusok a belső morfoszintaktikai szerkezetük segítségével vonathatók ki, ugyanis vannak olyan szintaktikai minták, amelyekre csak a terminusok illeszkednek. Ez a francia nyelvre különösen jellemző, ezért a saját kivonatolónk is elsősorban erre épít. Ez azonban leginkább csak a gazdasági és informatikai szövegek esetén alkalmazható, egy filozófiai szakszövegben például már nehezebb dolgunk lenne, mivel az ilyen típusú szövegek sokkal inkább szabálykövetőek, így ezekben a nem-terminusok szerkezete megegyezik a terminusokéval. A gazdasági és informatikai nyelvre pedig az egyszerűsítés jellemző, amely miatt a terminusok szerkezete egyszerűbb lesz a köznyelvi főnévi csoportokhoz képest.¹ A nyelvészeti megközelítés tehát a szabályos kifejezések és a véges állapotú automaták technikájára épül (Cabré et al. 2001).

A statisztikai kivonatolók olyan lexikai egységeket keresnek fel a szövegekben, amelyek gyakrabban fordulnak elő együtt a többi egységhez képest. Ezt Kis (2005) még ki is egészíti azzal, hogy ezután minden nemüres szópárra meg kell mérni annak gyakoriságát egy hétköznapi nyelvet tükröző referenciakorpuszban. Ha a gyakoriság nagyon eltér, akkor biztos terminusról beszélhetünk. A statisztikai alkalmazások gyakran használnak még asszociá-

¹ Leggyakoribb ilyen eset a prepozíció elhagyása, például *doseuse produits aigres* (savanyított termék töltőgép) a szabályt követő *doseuse de produits aigres* helyett.

ciós és távolsági mértéket is. Ugyanis azok az igazi terminusok, amelyek egy szövegben egymáshoz mindig közelebb vannak, illetve gyakrabban fordulnak elő együtt, mint külön.²

A terminológiai kivonatolók sokasága mind azt mutatja, hogy a terminológiai kivonatolás korántsem egyszerű feladat, és a szakirodalmat áttekintve az is kiderülhet, hogy minden kivonatoló vagy egy-egy speciális szakterületre vagy nyelvre van kidolgozva. Különbség adódik még az „extrák” tekintetében is. Többek között ezek alapján fogjuk bemutatni a különböző kivonatolókat.

Az egyik leghíresebb és legtöbbet idézett kivonatoló a FASTR (Jacquemin 2001). Ez az alkalmazás nemcsak a terminusok kivonatolására képes, de nagy előnye, hogy azok variánsait is képes felfedezni, így hatékonyabb is. Jacquemin (2001) ehhez a szintaktikából már jól ismert újraírószabályokat használ, amelyeket ő metasabályoknak nevez. Ezek különböző nyelvtani jelenségeket fednek le, léteznek ugyanis mellérendelő, beszúró és permutációs szabályok. A mellérendelés egyik szabálya a:

$$\text{Metarule } \text{Coor}(X_1 \rightarrow X_2 X_3) = X_2 C_4 X_5 X_3,$$

ahol C_4 egy mellérendelő kötőszó (*conjunction*), X pedig egy nyelvtani kategória (nagy valószínűséggel N). Ezen szabály segítségével például megtalálhatjuk a *serum albumin* (savófehérje) variánsait, mint például *egg and serum albumin* (tojás- és savófehérje).

A LEXTER (Bourrigault 1994) is említést érdemel: elsősorban a franciaországi áramszolgáltató vállalat, az EDF dokumentumainak indexelése végett hozták létre. Ennek a kivonatolónak nagy előnye, hogy képes helyesen elhatárolni a főnévi csoportokat: először maximális hosszúsági főnévi csoportokat kivonatol, amelyeket aztán később feldarabol kisebb egységekre, ha szükséges. Ezt a vágást a prepozíció bal oldali kontextusa dönti el, amely a főnévi csoport lehetséges határa.

Kis (2005) alkalmazása a kontextust is figyelembe veszi. A szerző ugyanis észrevette, hogy egy lapos mondatelemző segítségével újabb terminusokat lehet felfedezni. A magyarban például a fókuszban lévő kifejezések nagyobb valószínűséggel válnak terminussá. Másik előnye ennek a kivonatolónak egy köznyelvi használatot tükröző referenciakorpusz használata. Ha a

² Az asszociációs mértékekről bővebben Daille (1994)-ben.

terminusjelölt ebben nem vagy csak alig szerepel, akkor sokkal valószínűbb, hogy az terminus.

Végül érdemes még megemlítenünk Meilland & Bellot (2005) kivonatolóját is, amelyet rövid termékismertető terminusainak kivonatolására alkottak. Mint ahogy azt mindenki beláthatja, ezek a termékismertető röviddek, tömörek, szóisméltéstől mentesek, tehát a nagy korpuszokon hatékony alkalmazások itt nem sokat érnek. Ők ki is mutatták, hogy ezen szövegtípus esetén a terminusok gyakoriságára építő alkalmazások vajmi keveset érnek, de az asszociációs mértékek használata nagy fedést biztosít. Ezen asszociációs mértékek kiszámítása matematikai alapon történik, a leggyakoribb mérték például a tapasztalati korrigált szórásnégyzet képletét alkalmazza, amelyet két adott szövegelem távolságainak értékéből számítunk.

Tesztkorpusz

Tesztkorpuszként egy nagyon széles körben ismert informatikai e-könyvet választottunk, amely az objektumorientált programozásba vezet be az érdeklődőket. Ez egészen pontosan Bruce Eckel *Thinking in Java* című műve, illetve annak is francia nyelvű változata, *Penser en java*. Jogos a kérdés, hogy miért választunk angoloról fordított, és interneten elérhető művet korpuszként, de a választást számos érv támasztja alá. Például számos egyetemi kurzus esetén van feltüntetve hivatalos és megbízható szakirodalomként, valamint ez az a mű, amely alapján sokan elkezdik a Java nyelv tanulását, illetve amely alapján sokan elmélyítik programozói ismeretüket. A második ok, hogy ez az a terület, amely esetében mi magunk is könnyebben tudjuk eldönteni, hogy mi terminus és mi nem, ez pedig az ellenőrzési szakaszban különösen fontos.

A korpuszt ezen belül is a könyv első fejezete alkotja, mégpedig az *Introduction sur les objets* [Bevezetés az objektumokba] című rész. Azért ez a fejezet, mert itt szinte az összes terminus megjelenik, amely az objektumorientált programozáshoz köthető.

A korpusz először az Unitex v1.2. programmal és annak kézzel megírt egyértelműsítő gráfjaival lett szótövesítve, majd a szavak szófaj szerint meglettek címkézve. Fontos megjegyezni, hogy a könnyebb kezelhetőség érdekében a Unicode (2B/karakter) kódolás helyett a szöveget ASCII formátumra (1B/karakter) kellett konvertálni, mert a használt programozási nyelv (Perl), az előbbit nem támogatja. Így ugyan az ékezetes karakterek egy része elvesztett, de ez nem okozott kivonatolási hibát.

A kivonatolás módszere

A terminológiai kivonatoláshoz mi is követjük azt a megoldást, amit a legtöbb ilyen jellegű alkalmazás követ, tehát az alkalmazásunk kombinálja a szabályalapú és a statisztikai módszerek előnyeit, de elsősorban szabályalapú. A terminuskivonatoló alkalmazás Perl nyelven íródott, mivel ez az egyik legelterjedtebb és legkönnyebben kezelhető alkalmazás, amellyel mintát lehet illeszteni. A szintaktikai mintákat a programnak előre megadjuk, és az annotált korpuszból ő automatikusan kiválogatja a terminusjelölteket. Ezután a jelöltek egy valószínűségi értéket kapnak, amely több tényezőtől áll össze. Az első, és egyben legegyszerűbb ilyen tényező, a belső morfoszintaktikai szerkezet, ugyanis észrevettük, hogy bizonyos szerkezetű főnévi frázisok nagyobb valószínűséggel válnak terminussá, mint mások. A franciában például majdnem biztosan terminus a N-N-N mintára illeszkedő csoportok: ezek biztosan terminusnak tekinthetők. Az olyan szerkezeteknél pedig, amelyek nem tipikus terminusszerkezetek, akkor ott a statisztikai módszerekhez folyamodtunk, tehát a program az előfordulási gyakoriságuk alapján döntött azok terminus jellegéről. Hiszen azt vehetjük észre, hogy minél gyakrabban fordul elő egy kifejezés egy adott szövegen belül, annál biztosabb, hogy az terminus. A *serveur* (szerver) szó például 52 előfordulással büszkélkedhet, míg a *vélo* (bicikli) csak eggyel. A gyakoriság minél inkább nő, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az terminus, ezért a valószínűségi értéket a legjobban az exponenciális eloszlás függvénye írja le. Azonban ezt az eloszlásfüggvényt annyival módosítottuk, hogy az eredeti $P(\xi \leq x)$ helyére $P(\xi = x)$ -et írtunk, mivel jelen esetünkben nem folytonos, hanem diszkrét valószínűségi változóról van szó, hiszen minden egyes előfordulási gyakoriságnál arra vagyunk kíváncsiak, hogy ahhoz a konkrét előforduláshoz milyen valószínűségi érték tartozik. A képlet tehát:

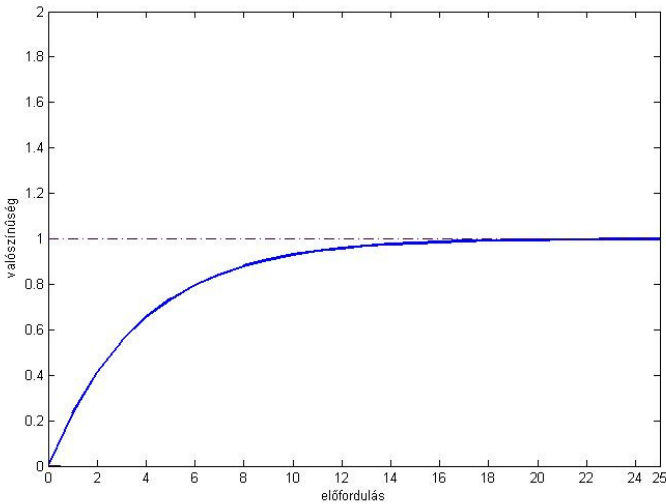
$$F(x) = P(\xi = x) = 1 - e^{-\lambda x}$$

(ha $x \rightarrow \infty$, akkor $P(x) \rightarrow 1$),

ahol x az adott főnévi csoport gyakorisága, λ az eloszlás paramétere, értéke pedig $\lambda = \frac{1}{E(x)}$. Fontos, hogy ezt az eloszlásfüggvényt kategóriánként kell kiszámítani, hiszen más gyakorisággal szerepelnek terminusok az N-A és más az N-P-N főnévi csoportok esetében. Mivel ez a paraméter ismeretlen,

ezért azt maximum likelihood módszerrel számíthatjuk ki. Ehhez vesszük a korpusz adott kategóriába beillő terminusait, majd a maximum likelihood módszer alapján behelyettesítjük azok előfordulásait.

Az N-P-N kategória esetén számításunk alapján $\lambda = 0,141$. Az ehhez tartozó eloszlásfüggvényt az alábbi ábra jelképezi:

1. ábra

Az N PREP N kategóriához tartozó főnévi csoportok előfordulási számához tartozó valószínűség

Íme néhány példa a különböző morfoszintaktikai szerkezetekhez tartozó valószínűségi értékekről, illetve egy-egy konkrét példa minden kategóriához:

Minta	Terminus	Nem terminus	Valószínűség
N N N	<i>programmation côté serveur</i> (szerver oldali programozás)	-	100%
N PREP N A N	<i>langage de programmation orienté objet</i> (objektumorientált programozási nyelv)	-	100%
N PREP N A	<i>nombre en virgule flottante</i> (lebegőpontos szám) <i>hiérarchie de classes unique</i> (egyedi osztályhierarchia)	<i>partie de code utile</i> (hasznos programrészlet)	75%
N PREP N	<i>durée de vie</i> (élettartam) <i>chaîne de décision</i> (döntési lánc)	<i>point de vue</i> (nézőpont)	75%
N A N	<i>programmation orientée objet</i> (objektumorientált programozás)	-	100%
N PREP INF	<i>code à exécuter</i> (végrehajtandó kód)	<i>capacité à étendre</i> (kiterjeszhetőségi képesség)	10%
N N N	<i>Common Gateway Interface</i> ³	<i>mot clef interface</i> (interfész kulcsszó)	86%
N A	<i>classe abstraite</i> (absztrakt osztály) <i>héritage multiple</i> (többszörös öröklődés)	<i>module requis</i> (megkívánt modul) <i>machine lente</i> (lassú gép)	38%
N N	<i>ramasse-miettes</i> (szemétgyűjtő) <i>navigateur web</i> (webböngésző)	<i>mot clef</i> (kulcsszó)	98%
N	<i>disque</i> (lemez) <i>objet</i> (objektum)	<i>arbre</i> (fa) <i>cas</i> (eset)	70%

1. táblázat
Példák kategóriánként terminusokra és nem-terminusokra

³ Az idegen szavak az egyszerűség kedvéért mind főnévként lettek annotálva.

Ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy alkalmaztuk még Kis (2005) ötletét, még ha egy kicsit más formában is. Ő referenciaszótár segítségével szűr ki olyan kifejezéseket, amelyek egy szövegben gyakran előfordulnak, de mégsem terminusok. Egy hasonló szótárt mi is használunk, de ennek tagjait mi állítottuk össze. Ha az ebben szereplő szavak valamelyike szerepel a kivonatolt terminusban, akkor azt a rész töröljük a jelöltből, majd a főnévi csoport maradék tagjaival folytatjuk a kivonatolást. Ilyen szavak vagy kifejezések például az *ensemble de ...* (vminek az együttese), *certaine de ...* (mintegy száz ...), *gens* (emberek) stb.

Nagyon fontos szempont volt még a tipográfiai jelek figyelembevétele az eredeti szövegben, ugyanis az idézőjelben, dőlt vagy félkövér karakterrel szedett szavak valószínűleg terminusok (pl. *interface*, *abstract*).

Ezen kívül létrehoztunk még egy olyan listát, amely azokból a szavakból áll, amelyet az Unitex szoftver szótövesítője és POS-címkézője nem ismert fel, mert az nem szerepelt annak szótárában. Ezek általában mind angol eredetű lexémák voltak vagy mozaikszavak, mint például *plug-in*, *LinkedList*, *applet*, stb. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezeket automatikusan terminusként ismertük el, vagy ha ezek terminusjelöltben szerepeltek, akkor azokat a jelölteket is terminusnak vettük.

Ezeket kívül létrehoztunk még egy másik listát is, amely az összes olyan „gyanús” kifejezést tartalmazta, amelyek szinte soha nem részei terminusoknak, de ha egy főnévi csoportban szerepel, akkor az utánuk következő szó vagy kifejezés nagy valószínűséggel terminus. Gyanús kifejezés például a *mot clef* (kulcsszó), *notion de* (vminek a fogalma), stb.

A FASTR (Jacquemin 2001) mintájára mi is próbáltuk figyelembe venni a különböző terminusvariánsokat. A leggyakoribb eset például a melléknévi csoport határozó általi kibővülése volt. Hasonló esetekben, a határozószt töröltük, és a határozószó nélküli főnévi csoportot besoroltuk a neki megfelelő kategóriába. Ezért került be például az *approche purement orientée objet* (tisztán objektumorientált megközelítés) az N Adv A N nemlétező terminuskategória helyett az N A N kategóriába *approche orientée objet* 0(objektumorientált megközelítés) címszóként.

Összegzésképpen, először maximális hosszúságú, és a terminusok mintájára illeszkedő, főnévi csoportokat kivonatoltunk. Ezután eltávolítottuk a referenciaszótárban is szereplő elemeket, így eltávolítottuk azokat a szavakat, amelyek terminusban nem szerepelhetnek. Ezután, ha a főnévi csoport „gyanús” kifejezéseket tartalmazott, akkor azt róla levágtuk, és a megmaradt

rész szinte maximális valószínűségi értékkel bekerült a terminusjelöltek listájába. Ezután minden terminusjelölthöz valószínűségi értéket rendeltünk, attól függően, hogy milyen gyakran fordultak elő a szövegben. Majd végül a különböző valószínűségi értékekből egyet hoztunk létre, amelyet minden jelölthöz hozzárendeltünk.

A valószínűségi értékek alapján pedig minden kivonatolt kifejezést bevettünk a terminusjelöltek listájába, ha egy bizonyos intervallumon belül helyezkedett el. Az intervallum meghatározásához kiválasztottunk egy száz terminust tartalmazó reprezentatív mintát. Mivel a valószínűségi értékek szórása ebben a mintában ismeretlen, ezért ez egy $n-1$ szabadsági fokú Student-eloszlás, amelyhez könnyedén számolhatunk konfidenciaintervallumot a megfelelő képlettel:

$$\left[E_n(\xi) - x_\alpha \frac{\sigma}{\sqrt{n}}, E_n(\xi) + x_\alpha \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \right].$$

Ha a kivonatolt elem valószínűségi értéke ebbe az intervallumba belesik, akkor bekerül a terminusjelöltek halmazába. Mi egy 90%-os konfidenciaintervallum mellett döntöttünk a minta alapján.

Eredmények

A számítógépes nyelvészeti alkalmazások hatékonyságának elemzéséhez általában két fő koefficienset használunk, az egyik a fedés (*recall*), a másik a pontosság (*precision*). A terminológiai kivonatolás esetében a pontosság az eredményesen kivonatolt terminusok számának és a kivonatolt elemek számának hányadosa. A fedés pedig az összes kivonatolt terminusok számának és a valós terminusok aránya (Kis 2005).

Célunk egy hozzávetőlegesen magas fedés elérése volt, tehát hogy az összes lehetséges terminust kivonatoljuk, még ha a terminusjelölt listába olyan elemek is kerülhetnek, amik nem terminusok. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy az alkalmazásunk nagyjából szabályalapú, így az a fedés értékét még jobban növelte. A fedés növelése végett bizonyos szintaktikai csoportoknál, ahol magas volt a terminusok előfordulásának valószínűsége, ott azok gyakorisági értékét nem vettük figyelembe, hogy ne veszítsünk el terminust, még ha ez a pontosság kárára is válik. Így sikerült is egy 85%-os fedést elérni, amely nagyban annak is betudható, hogy a francia informatikai és gazdasági szaknyelv terminusainak szerkezete igencsak különbözik a hétköznapi főnévi csoportokétól.

Korpusz mérete	15382 szó
ebből főnevek száma	3950
Valós terminusok száma	649
Terminus-jelöltek száma	784
Összes kivonatolt terminus száma	545
Észre nem vett terminusok száma	135
Nem terminusok száma a terminus-jelöltek között	239
Fedés	82,78%
Pontosság	69,51%

2. táblázat
Az alkalmazás pontos eredményei

Hibaforrások

Azt mondhatjuk, hogy a legjelentősebb hibaforrást a korpusz hozzávetőlegesen kis mérete okozta, hiszen a valószínűségi arányok tekintetében hátrányban lévő szintaktikai csoportok esetében (például szimpla N, vagy N-A) főleg a kivonatolt elemek gyakorisága döntött azok terminus voltáról, így a ritkábban előforduló szakkifejezések nem szerepeltek a kimeneti listában.

Hibaforrás volt még a determinánsok kizárása, ami mellett korábban azért döntöttünk, mert a francia nyelv szakkifejezései ritkán engedik meg belső determináns előfordulását (a terminus előtt persze lehet). Ha azokat megengedtük volna, a hosszú NP-k esetében a bennük előforduló terminusokat eltakarva kivonatolta volna azokat a program, így a valós terminusok előfordulását csökkentette volna, és ezáltal a fedést is. Azonban szerencsére csak két, determinánst tartalmazó főnévi terminusunk volt, a *traitement des exceptions* (kivétekezézés) és a *traitement des erreurs* (hibakezelés), ahol a *des* a *de* prepozíció és a *les* határozott névelő összevont alakja.

A harmadik problémát a minták jelentik, hiszen a statisztikai alapú rendszerekkel ellentétben ez az alkalmazás elsősorban a mintákra épít. Azonban szinte lehetetlennek tűnik az a feladat, hogy az összes létező mintát felsoroljuk. Ráadásul kevésbé valószínű, hogy az adott korpuszon kívül bárhol máshol megjelenik egy N-Pro-PREP-Pro, márpedig a szövegben volt ilyen: *relation un-à-un* (egy-az-egyhez kapcsolat).

További hibaforrás volt például az eleve a pontosság növelése végett használt gyanús kifejezések listája, amely például tartalmazta a *type de* (egy-

fajta ...) kifejezést; az ezután következő elemet automatikusan terminusnak vettük. Azonban a szövegben (és egyben a Java nyelvben) bőven akad *type de* kezdetű terminus, amelynek az előbbi szerkezet is a része, például *type de donnée abstrait* (absztrakt adattípus). Így ezek lekerültek a terminusjelölt listáról, vagy máshogy kerültek oda be, mint például *donnée abstrait* (absztrakt adat).

Ezen kívül probléma volt az is, hogy a terminológiai kivonatoló program pontossága, szabály alapú mivolta miatt, nem volt megfelelő mértékű a magas fedés mellett, de egy statisztikai alapú programmal pontosan az ellenkezőjét értük volna el, a mi célunk pedig elsősorban a terminusok többségének kinyerése volt.

Gond lehet még a terminus fogalmának értékelésével is: mint ahogy egy korábbi alfejezetben is elhangzott, nem mindig evidens, hogy mi terminus és mi nem. Ezt nem mindig volt könnyű eldönteni, és itt fontos megjegyezni, hogy mindig a definíciók alapján próbáltuk ezt megítélni, és szerencsére csak egy-két esetben kellett önkényes döntést hoznunk.

Az utolsó problematikát igazából az jelentené, ha ezt a programot más nyelvű korpuszokra alkalmaznánk, és ez egyben az összes szabályalapú kivonatoló alkalmazás problémája is, hiszen ugyanaz a szintaktikai minta valószínűleg más nyelveken nem köthető terminusokhoz, már ha azokban a nyelvekben egyáltalán előfordulhat az a minta.

Összegzés

Célunk egy olyan terminológiai kivonatoló eszköz kidolgozása volt, amely francia nyelvű, szótővesített és annotált, informatikai szakszövegekből képes az abban található főnévi terminusok kinyerésére. Előtte azonban áttekintettük, hogy egyáltalán mik azok a formai definíciók, amelyek alapján a terminusokat fel lehet ismerni egy adott szövegben: ez különösen a végső fázisban volt fontos, ahol a programot kiértékeljük, hiszen így lehet megítélni, hogy a terminusjelölt-lista mennyi nem odatartozó elemet tartalmaz, illetve mennyi terminus hiányzik onnan.

Ezután bemutattunk különböző terminológiai kivonatolókat, amelyekre mi is építettünk az alkalmazás létrehozásakor. A mi terminológiai kivonatolónk elsősorban szabályalapú, de matematikai statisztikai elemeket is tartalmaz, ezért nagy fedéssel és kisebb pontossággal dolgozik. A problémák lehetséges forrása a mintakorpusz viszonylagosan kis mérete, valamint a túlzott szabályalapúság volt, hiszen minden mintát lehetetlen felsorolni, meg

kell elégednünk csak a legfontosabbakkal; ezen kívül problémát okozott még a pontosság növelése végett beépített bővítmények közül egy-két elem, mert azok időnként éppen a terminusokat szűrték ki.

Azonban a pontosság és a fedés növelése érdekében az alkalmazást különböző bővítményekkel láttuk el. Használtunk újraíró szabályokat a terminusvariánsok megkeresésére, és referenciaszótárt a gyakran előforduló, de terminusnak semmiképpen sem tekinthető elemek kiszűrésére. Ezen kívül alkalmaztunk még biztosan terminusokat tartalmazó listát is (ezek főleg idegen nyelvű szavak), és egy olyan listát, amely azon elemeket tartalmazza, amelyeket biztosan terminus követ. A többi, és főleg a terminusokra nem jellemző belső morfoszintaktikai szerkezet esetén pedig az előfordulás gyakorisága határozta meg, hogy az adott elem terminusjelölt-e vagy sem. Ezen kívül figyelembe vettük még az eredeti szöveg tipográfiai jegyeit is.

FORRÁS

Eckel, Bruce 2004: *Penser en Java* (2. kiadás).
[<http://penserenjava.free.fr/>]

HIVATKOZÁSOK

- Ahmad, K. 2001: The role of specialist terminology in artificial intelligence and knowledge acquisition, in Wright, S-E., Budin, G. eds.: *Handbook of terminology management 2*, 809–844.
- Bourrigault, D. 1994: *LEXTER, un Logiciel d'EXtraction de TERminologie. Application à l'acquisition des connaissances à partir des textes*. Doktori értekezés. Paris: École des Hautes Etudes en Sciences Sociales.
- Cabré, M. T. 1998: *Terminology. Theory, methods and applications*, John Benjamins Pub Co.
- Cabré Castellvi, M. T.–Estopa Bagot, R.–Vivaldi Palatresi, J. 2001: Automatic term detection: A review of current systems, in Bourrigault, D.–Jacquemin, C.–L'homme, M-C. eds.: *Recent advantages in computational terminology*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 53–88.

- Daille, B. 1994: *Approche mixte pour l'extraction automatique de terminologie: statistique lexicale et filtres linguistiques*. Doktori értekezés. Paris: Université de Paris VII.
- Enguehard, Chantal. 2005: Un banc de test pour la reconnaissance de termes en corpus, in Williams, G. ed.: *La linguistique de corpus*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 273–286.
- Jacquemin, C. 2001: *Spotting and discovering terms through natural language processing*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Kis Á. – Kis B. – Pohl G. 2004. A számítógépes terminológiakivonatolás új megközelítése, in *A II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia gyűjteményes kötete*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 63–72.
- Kis B. 2005: Automatikus terminológia keresés számítógéppel – kísérlet, *Fordítástudomány* 7/1. 84–96.
- Maynard, D. – Ananiadou, S. 2001: Term extraction using a similarity-based approach, in Bourigault, D. – Jacquemin, C. – L'homme, M-C. éd.: *Recent advantages in computational terminology*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 261–278.
- Meilland, J-C. – Bellot, P. 2005: Extraction automatique de terminologie à partir de libellés textuels courts, in Williams, G. éd.: *La linguistique de corpus*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 357–370.
- Petit, Gérard 2001: L'introuvable identité du terme technique, *Revue Française de Linguistique Appliquée*. 2001 (Volume VI-2), 63–79.
- Sager, J.C. 2000: Pour une approche fonctionnelle de la terminologie, in Béjoint, H. – Thoiron, P. éd.: *Le sens en terminologie*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Vasconcellos, M. 2001: Terminology and Machine translation, in Wright, S-E. – Budin, G. éd.: *Handbook of terminology management 2*, 697–723.
- Wüster, E. 1976: La théorie générale de la terminologie. Un domaine interdisciplinaire impliquant la linguistique, la logique, l'ontologie, l'informatique et les sciences des objets, *Actes du colloque international de terminologie*, Québec 5-8 octobre 1975, Québec.

A GRAMMATIKALIZÁCIÓ KONTEXTUSAI

MIRE JÓ A KÖZÉPKORI EPIKA ELŐADÓI STRATÉGIÁIT TÜKRÖZŐ
KATALÁN PERIFRÁZISOK VIZSGÁLATA?¹

NAGY C. KATALIN

1. Bevezetés

1.1. Problémafelvetés

A grammatikalizációs folyamatban bekövetkező jelentésváltozás a történeti pragmatika egyik sokat vizsgált témaköre. Konkrét fázisainak feltárása azonban még további kutatást igényel. Míg korábban elsősorban a jelentéshalványulásra, a lexikális jelentés elvesztésére irányult a figyelem (vö. Givón 1973, idézi Heine 2003), újabban az ún. „jelentésnyereségek” vizsgálata kapott nagyobb szerepet (vö. Sweetser 1990, idézi Heine 2003). A jelentésnyereség nemcsak új grammatikai jelentések kialakulását jelenti a grammatikalizáció folyamán, hanem azt is, hogy a forma új pragmatikai jelentésekkel gazdagodhat és így újabb kommunikációs funkciók betöltésére válhat alkalmassá. E folyamat kognitív háttérét az adja, hogy a grammatikalizálódó kifejezés vagy szerkezet jelentésstruktúrájában változások következnek be, melyek új funkciók ellátására teszik azt alkalmassá. Azt a folyamatot, ahogyan az egyes jelentésárnyalatok háttérbe szorulnak, illetve előtérbe kerülnek a grammatikalizáció során azért nehéz vizsgálni, mert nehéz olyan adatokra szert tenni, amelyekből biztos következtetéseket vonhatnánk le ezen változásokról. Tanulmányom az ilyen jellegű kutatások egy módszertani aspektusát tárgyalja egy konkrét grammatikalizációs vizsgálat tükrében.

1.2. A tanulmány felépítése

Írásomban a katalán befejezett múlt („*anar* + főnévi igenév”) grammatikalizációja során bekövetkező jelentésváltozás egy aspektusának rekonstruálására teszek kísérletet: hogyan, milyen szakaszokon át tett szert a

¹ Jelen tanulmány a MTA-DE-PTE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, valamint az OTKA NI 68436 támogatásával jött létre. Ezúton fejezem ki köszönetemet Németh T. Enikőnek a tanulmányban szereplő gondolatok kibontásában nyújtott segítségéért, Kenesi Istvánnak a tanulmány egy korábbi változatához fűzött észrevételeiért, valamint az ismeretlen lektornak.

katalán „*anar* ’menni’ + főnévi igenév” szerkezet mai absztrakt, grammatikai jelentésére, elveszítve konkrét, mozgásra utaló jelentését. Írásomban kettős célt tűzök ki. Egyrészt azzal az elképzeléssel szemben érvelek, miszerint a katalán befejezett múlt eredete az inchoatív aspektussal lenne kapcsolatba hozható (vö. Detges 2004). Másrészt szeretném megmutatni, hogy a jelentés-változások kognitív hátterének kutatásában milyen adatok állnak a történeti pragmatika rendelkezésére. Tanulmányomban nem célozom áttekinteni a történeti pragmatika adatproblémájának teljességét, csupán egy tényezőre koncentrálok: a kontextusból kinyerhető információkra.

Jelen bevezetés után, a 2. pontban röviden áttekintem a jelentés-változás történeti pragmatikai szempontú vizsgálatát, a történeti pragmatika adatait és a kontextus szerepét. A 3. pontban bevezetek egy, a katalán „*anar* ’menni’ + főnévi igenév” grammatikalizációjára vonatkozó esettanulmányt. E grammatikalizációs folyamat egy korábbi elemzését (Detges 2004), amely a szerkezet korai előfordulásait az inchoatív aspektussal hozza kapcsolatba, részletesebben is bemutatom, majd a továbbiakban ezen elképzelés ellen érvelek. A 4. pontban ezért összevetem a vizsgált szerkezet és egy inchoatív aspektust kifejező perifrázis („*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + főnévi igenév”) használatát szűk kontextusaikban. Az a feltevés azonban, hogy a katalán befejezett múlt kezdetei nem az inchoatív aspektusra vezethetőek vissza, csupán úgy támasztható alá, ha az előfordulások bővebb kontextusát is figyelembe vesszük, ugyanakkor bevonunk a vizsgálatba egyéb, formailag és funkciójukban hasonló korabeli szerkezeteket is (vö. Fischer 2004, 2007: 15–7). Ezért az 5. pontban újra szemügyre veszem az „*ir/anar*² ’menni’ + főnévi igenév” és az „*començar de/a*³ ’(el)kezdeni’ + főnévi igenév” szerkezeteket bővebb kontextusban, majd a 6. pontban bevonok az elemzésbe egy újabb perifrázist („*pensar de* ’gondolni’ + főnévi igenév”), amely további adalékokkal szolgál a katalán befejezett múlt történetének felfedésében. A következő, 7. pontban összefoglalom e három szerkezet együttes vizsgálatából levonható tanulságokat a katalán „*anar* ’menni’ + főnévi igenév” szerkezet

² Az *ir* a spanyol, míg az *anar* a katalán ’menni’ jelentésű főnévi igenév.

³ A *començar* ’elkezdeni’ ige a középkori katalán korpuszban *començar* vagy *comensar*, a középkori spanyol korpuszban *començar*, *conpeçar* vagy *compeçar* írásmóddal is megjelenik. Jelen cikkben az egyszerűség kedvéért a *començar* írásmódot használok a továbbiakban a főszövegben, mert ez mindkét nyelvben előfordul. A példákban azonban mindig megőrzöm az eredeti írásmódot. Másrészt a *començar* ige mind az *a*, mind a *de* prepozícióval kapcsolódhat a főnévi igenévhez, úgy tűnik azonban, hogy e két verzió között jelentésbeli eltérés nincs. Jelenleg mindkét nyelvet az *a* prepozíció változatát használja.

grammatikalizációjára és a történeti pragmatika módszertanára vonatkozóan. Az utolsó, 8. pont a tanulmány eredményeinek összefoglalását és a konklúziókat tartalmazza.

2. Történeti pragmatika és jelentésváltozás

2.1. Innováció és nyelvi változás

A grammatikalizációs jelentésváltozással kapcsolatban feltehető alapvető kérdés, hogy vajon e folyamat mögött meghúzódó fő mechanizmusok diskurzushoz kötődőek vagy kognitív jellegűek-e. A kérdésben meghúzódó szembenállás csupán látszólagos, a válasz ugyanis annak függvénye, milyen nézőpontból tekintünk a grammatikalizáció folyamatára. A grammatikalizációs folyamat egyes lépései csak jól körülhatárolható pragmatikai kontextusokban képzelhetőek el, amelyekben a beszélő nyelvhasználatban alkalmazott stratégiái a hallgatót különböző implikaturák kikövetkeztetésére ösztönzik. Egyes grammatikalizációs jelentésváltozásokban kimutathatóan szerepe van a nyelvhasználat során felmerülő implikaturáknak. E pragmatikai következtetések szerepét már többen tárgyalták és elismerték a történeti pragmatikában (vö. Hopper és Traugott 1993; Traugott 1999; Levinson 2000; Kearns 2002). Ugyanakkor elég egyértelműnek látszik, hogy jelentésváltozások nem következhetnének be olyan mögöttes kognitív képességek nélkül, melyek birtokában képesek vagyunk egy szó értelmezését a diskurzuskontextusnak megfelelően véghezvinni. Ezért ha mintegy „felülről” tekintünk a grammatikalizációs jelentésváltozás századokon átívelő folyamatára, szemügyre vehetjük azokat az ösvényeket, amelyek mentén a jelentések a világ nyelveiben változni képesek. E két nézőpontot az innováció és a nyelvi változás szétválasztásában érhetjük tetten, amelyek megkülönböztetése azért is lényeges, mert e két fázis vizsgálatához más-más jellegű adatokat kell figyelembe vennünk. Dolgozatom elsősorban a jelentésváltozás kognitív lefolyásával kapcsolatos problémákra koncentrálok.

A jelentésváltozás kognitív hátterére vonatkozólag a történeti pragmatikai kutatások feltártak egyes kognitív ösvényeket, amelyek mentén absztrakt jelentések alakulnak ki a világ nyelveiben (Bybee 2002, 2003; Heine és Kuteva 2002). Az (1) alatt látható két skála a jövő idő absztrakt kategóriájának kialakulását mutatja. A skálán jól látszik, hogy jövő időt jelölő morfémák mozgást vagy szándékot jelölő lexikai elemekből is kialakulhatnak az egyes nyelvekben a grammatikalizáció folyamán.

- (1) a. 'mozgás ösvény': mozgás egy cél felé > szándék > jövő
b. 'akarat ösvény': akarat, vágy > szándék > jövő (Bybee 2002: 181)

Kevésbé ismert, hogy pontosan hogyan következik be az egyes lexikai jelentések szerkezetében az az elmozdulás, amely új, absztraktabb jelentések kialakulásához vezet és hogyan érhetőek tetten e folyamat egyes lépései a konkrét történeti előfordulásokban. A grammatikalizálódó kifejezés vagy szerkezet jelentésstruktúrájában bekövetkező változások vizsgálata tehát módszertani kérdéseket vet fel a történeti pragmatikában. Hogyan lehetséges régebbi korokból fennmaradt, pusztán írott forrásokból olyan adatokra szert tenni, amelyek segítségével biztos következtetéseket vonhatnánk le az egyes jelentésárnyalatok háttérbe szorulását, illetve előtérbe kerülését illetően a grammatikalizáció során?

2.2. A történeti pragmatika adatai és a kontextus

A történeti kutatások hagyományosan a történeti dokumentumokból kinyerhető vagy rekonstruált adatokkal dolgoznak. Ezen kívül felhasználnak tipológiai adatokat, a szinkrón nyelvből nyert, nyelvi változatossággal kapcsolatos információkat és magából a grammatikalizációs elméletből eredő adatokat is (ehhez l. Heine 2003: 580, 585–6). Szerencsés esetben metalingvisztikai evidencia is rendelkezésükre áll (pl. korabeli nyelvtanítók fennmaradt írásai). Kérdés azonban, hogyan használhatóak fel mindezek a források a jelentésváltozás vizsgálatában. Kinyerhetőek-e, és ha igen, hogyan, olyan adatok, amelyek lehetővé teszik a jelentésváltozás egyes konkrét lépéseinek tettenérését és történeti pragmatikai szempontú vizsgálatát? A kutatási gyakorlat arra enged következtetni, hogy a történeti pragmatikai vizsgálatok az adatok minél szélesebb körét kell, hogy használják, adatforrásaikat folyamatosan bővíteniük kell. Fischer (2004, 2007: 15–7) azt javasolja a történeti nyelvészet adatforrásainak bővítésére, hogy legyünk érzékenyek a teljes nyelvállapotra: ne csak azt az elemet vizsgáljuk, amely a kutatás kimondott tárgya, hanem más, funkcionálisan és formailag hasonló elemeket is. Fischer mindezt nem a pragmatikai kutatásokra vonatkozóan állapítja meg, javaslatai azonban a történeti pragmatikai kutatásokban még megfontolandóbbnak tűnnek.

Letűnt történeti korok nyelvhasználatának vizsgálata, különösen a jelentések vizsgálata, igen nagy vállalkozás, amely körültekintő és átgondolt módszertani eljárásokat igényel. A történeti szövegekben szereplő nyelvi

szerkezetek jelentésének megragadásában a kontextusnak kétségkívül nagy szerep jut, így a történeti pragmatikában kézenfekvőnek tűnik a kontextusok minél mélyrehatóbb vizsgálata a jelentésváltozás tettenérése érdekében (vö. Diewald 2002; Heine 2002; Bybee 2003: 607; Fischer 2004). Ennek konkrét kivitelezése azonban korántsem egyértelmű. Kontextuson sok minden érthető, így ez a tág megfogalmazás számos módszertani eljárást megenged.

Írásomban kétfajta kontextus, szűk és bővebb kontextus között teszek különbséget. Szűk kontextus alatt azokat a kombinációkat értem, amelyekben egy segédige megjelenhet fejlődésének egy adott szakaszában. Tehát a szűk kontextus vizsgálata megmutatja, hogy az adott segédige milyen igét vehet maga mellé, milyen igékkel alkothat egy szerkezetet. Új grammatikai jelentések kialakulásakor gyakran láthatjuk, hogyan terjed ki egy szerkezet használata egyre több igeosztályra, míg végül megkötések nélkül, minden igével összeférhető lesz. E jelenség kétségkívül elmond valamit a segédigeként szolgáló lexikai elem jelentésének alakulásáról, a történeti vizsgálatokban azonban nem elég csupán a szűk kontextust figyelembe venni. Amellett érvelek, hogy csupán a szűk kontextusok vizsgálata a grammatikalizációs jelentésváltozás helytelen feltérképezéséhez vezethet. Ezért bevezetem a bővebb kontextus fogalmát, amelyen több, a történeti szövegben egymást követően megjelenő írott megnyilatkozást értek, amelyek a jelentést tekintve koherens egységet, összefüggő szövegrészletet alkotnak. Ennek hossza az adott szöveghelytől függően más és más lehet. Jelen esettanulmányban a vizsgált szerkezet előfordulását *követő* szövegrészek bevonása eredményezi a bővebb kontextust. Lehetségesnek tartom azonban, hogy más jelentésű szerkezetek történeti vizsgálata esetén az előfordulást *megelőző* szövegrész kapjon nagyobb jelentőséget. A jelen történeti pragmatikai vizsgálatban a kontextus elsősorban konkrétan *szöveggörnyezetre* utal. A fizikai kontextus rekonstruálására nincs lehetőség a történeti nyelvészetben, a kognitív kontextust pedig csupán olyan mértékben tudjuk figyelembe venni, amennyiben az adott szöveggörnyezetből egyértelműen kikövetkeztethető valamely pragmatikai következtetés jelenléte.

Felmerül a kérdés, hogy a kontextust milyen mértékig érdemes bővíteni. A bővebb kontextus figyelembevétele felülírhatja azokat az elképzeléseinket, amelyeket a vizsgált szerkezet jelentéséről csupán a szűk kontextus vizsgálatával alakítottunk ki. Egyes esetekben ilyen módosulást már akár egyetlen további megnyilatkozás bevonásával is észlelhetünk. Más esetekben a szűk és a bővebb kontextus figyelembevétele nem vezet eltérő eredményre

a vizsgált egység jelentését illetően. Nem érdemes tovább bővíteni a kontextust, ha azt látjuk, hogy egy tartalmilag önálló, új szövegrész kezdődik, amely várhatóan már nem befolyásolja a jelentésértelmezést. Az eljárás tehát *tartalmi* tényezőkre támaszkodik, így az egyes esetek megítélése kvalitatív elemzést igényel.

Tanulmányomban a következő módszert alkalmazom: a vizsgált szerkezetet először szűk kontextusokban vizsgálom, azaz megnézem, mely igékkel fordul elő. Majd egyes előfordulások bővebb kontextusát is megvizsgálom, és megnézem, így is helytállóak maradnak-e a korábbi feltételezések. E módszerrel arra is szeretnék rávilágítani, hogy bár a kvantitatív adatoknak igen nagy a jelentősége a nyelvi változás elterjedésének felderítésében, a jelentésváltozás hogyanjának vizsgálata kvalitatív adatokat is igényel.

3. Egy esettanulmány

3.1. A katalán befejezett múlt

A katalán befejezett múlt érdekessége, hogy segédigéje a 'menni' jelentésű igéből származik, szemben más újlatin – és egyéb – nyelvekkel, amelyekben a megegyező jelentésű ige a (közel)jövő idő segédigéjévé alakult (l. Badia i Margarit 1981; Nadal és Prats 1996; Pérez Saldanya 1998; Detges 2004; Juge 2006). Ez utóbbi változás igen általános a világ nyelveiben (vö.: spanyol „*ir* (*a*) + főnévi igenév” (főnévi igenév: a továbbiakban FI), francia „*aller* + FI”, angol „*be going to* + FI” stb.), és nem szorítkozik csupán az újlatin nyelvekre. Ezzel szemben az, hogy az említett mozgásigéből a katalánban a múlt idő segédigéje alakult ki, a katalán nyelv idioszinkratikus jelenségének tűnik. Még érdekesebb, hogy a történeti adatokat vizsgálva megállapítható, hogy az újlatin nyelvek „'menni' + FI” szerkezetei a középkorban még hasonló jelentésárnyalatokat mutattak. Ezért célszerű ezeket együttesen vizsgálni, hogy választ kapjunk arra, miért vett a katalán forma fejlődése később eltérő irányt. A vizsgált katalán szerkezet korai előfordulásai formában, jelentésben és funkcióban hasonlóak egyéb középkori újlatin nyelvekben fellelhető mozgásígés perifrázisokéhoz. Tanulmányomban a katalán „*anar* 'menni' + FI” szerkezet alakulását a spanyol közeljövő („*ir* (*a*) + főnévi igenév”) alakulásával együttesen elemzem, hogy megmutassam, hogyan alakulhat ugyanazon jelentésű lexikai elemből más-más igeidő segédigéje a különböző nyelvekben. Az „*ir/anar* 'menni' + FI” perifrázis a középkori spanyolban és katalánban még hasonló módon viselkedett, a tanulmány állításai mindkettőjükre egységesen érvényesek, útjaik csak később váltak szét.

3.2. A korpusz

A történeti pragmatikai kutatások egyik központi feltételezése, hogy a grammatikalizáció mögött meghúzódó legerősebb motiváció a sikeres kommunikációra való törekvés. E jelenség jól tanulmányozható a középkori epika történeti adatain, hiszen ezek számos olyan beszélői stratégiát tükröznek, amelyek a hallgatói figyelem felkeltésére irányulnak. A középkori spanyol és katalán „,menni’ + FI” perifrázis előfordulásai a történeti szövegekben a mozgásra való utaláson túl a cselekvés szándékát, az alany aktív részvételét fejezik ki. Elsősorban csatajelenetek, nagy érzelmi töltetű jelenetek kontextusában hivatottak dinamizmust és életszerűséget biztosítani az esemény leírásának. Ugyanakkor metalingvisztikai evidenciával is rendelkezünk e szerkezet korai használatáról: 16. századi francia és katalán nyelvtanírók a szerkezetet vulgárisnak minősítik és használatát megbélyegzik (Detges 2004: 218), ami beszélt nyelvi jelenségre utal. A források, amelyekben e perifrázis korai előfordulásai fellelhetők, a beszélt nyelvet tükröző szövegek. A középkori katalán és spanyol előfordulások e két nyelv két-két középkori nyelvmlékéből származnak, melyek a vizsgálat korpuszát alkotják:

- Katalán: Muntaner, Ramón. *Crònica II.* (1325 k.)
Desclot, Bernat. *Crònica.* (1283–88)
Spanyol: *Cantar de mio Cid.* (XII-XIII sz.)
Cuento de Tristan de Leonis (1410 k.)

A vizsgált szövegekben több eszköz, stratégia figyelhető meg a hallgatói figyelem felkeltésére. Egyik ilyen a történeti jelen használata, amelynek jól ismert funkciója, hogy a taglalt eseményt mintegy a hallgató szemei elé vetítse. Különböző perifrázisok használata is alkalmas azonban arra, hogy az esemény bemutatását élénkebbé, színesebbé tegye az elbeszélő. Az a tény, hogy a középkori katalán és spanyol „,ir/andar ’menni’ + FI” szerkezet elsősorban csatajelenetek és nagy emocionális töltetű jelenetek leírásánál fordul elő, arra utal, hogy e perifrázis is ilyen funkcióval bírt. További szerkezeteket is találhatunk, amelyek hasonló célt látszanak szolgálni, mégpedig a „,pensar de ’gondolni’ + FI” és a „,començar dela ’elkezdeni’ + FI” szerkezeteket. A központi kérdés az, hogy miért alkalmasak éppen ezek a szerkezetek bizonyos stilisztikai hatások elérésére. Milyen következtetési mechanizmusokat indítanak be? Milyen következtetések vonhatóak le együttes vizsgálatukból?

3.3. Történeti adatok

Tekintsünk két középkori katalán nyelvű adatot, amelyek a *ferir* 'támadni' igét tartalmazzák. A *ferir* 'támadni' a középkori katalánban, spanyolban – és franciában is – a leggyakrabban használt ige e szerkezetben, amely tipikus fordulatot alkot a 'menni' (segéd)igével.

- (2) *Sobr.assò vengren-li bé X cavalers justats e anaren-lo ferir*⁴
megy.3Tsz.M támad.FI
'Ekkor odajött hozzá 10 lovas és **meztámadták** („mentek meztámadni”).'
(KAT, Desc II 43, 28)
- (3) *va ferir entre.ls serraÿns molt ardidament*
megy.3Esz.J támad.FI
'nagyon hevesen **rátámadt** („megy rátámadni”) a szaracénokra' (KAT, Desc II 144, 7–9)

A jelenleg használatos katalán befejezett múlt jelentése a középkori múlt idejű segédigés formákra vezethető vissza. Amint azonban a (2) és a (3) is mutatják, a középkori katalánban az „*anar* + FI” szerkezet mind jelen idejű segédigés, mind múlt idejű segédigés változatban megfigyelhető. A szerkezet segédigéjének igeideje a spanyolban még nagyobb változatosságot mutat. Az igeidők váltakozására vonatkozó morfológiai kérdésekkel jelen tanulmányban nem foglalkozom.⁵

3.4. Detges (2004) elemzése

A katalán befejezett múlt grammatikalizációjának kutatói közül Detges (2004) nyújtja a legátfogóbb elemzést a szerkezet jelentésében bekövetkező változás magyarázatára. Detges a katalán „*anar* + FI” szerkezet grammatikalizációjában a diskurzusbeli tényezők elsődleges szerepe mellett

⁴ A könnyebb áttekinthetőség kedvéért csak a releváns részeket glosszázom. A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazom: KAT: katalán; SPA: spanyol; Tsz: többes szám; Esz: egyes szám; M: múlt idő; J: jelen idő; FI: főnévi igenév; Prep: prepozíció; Köt: kötőmód.

⁵ Jelen írásban nem célolok azon elképzelés mellett érvelni, miszerint a katalán „*anar* 'menni' + FI” legkorábbi előfordulásaiban a segédige befejezett múltban áll, így a jelenlegi jelentés is ezekből vezetendő le. A jelen idejű segédigés alakok a grammatikalizáció előrehaladottabb állapotát mutatják. Ehhez l. Juge (2006), Nagy C. (megjelenés alatt).

érvel, és kijelenti, hogy kognitív magyarázat nem adható. Ő a szerkezet grammatikalizációjának a kezdeteinél az inchoatív aspektust hangsúlyozza. Az inchoatív aspektus kommunikatív relevanciát sugall, ezért igen gyakran alkalmazott stratégia a hallgatói figyelem felkeltésére. Az „*anar* ’menni’ + FI” szerkezet Detges szerint azért alkalmas az inchoatív aspektus kifejezésére, mert a mozgás és a cselekvés kezdete, amelyre a mozgás irányul, átfedésben vannak, így a mozgás magára a cselekvésre irányítja a figyelmet. Detges hangsúlyozza, hogy a későbbiekben a szerkezet fejlődése nem kognitív alapokon, hanem az inchoatív aspektus diskurzusszervező tulajdonságainak köszönhetően alakult tovább. Az inchoatív aspektus ugyanis egy lehetséges retorikai eszköz egy elbeszélés különösen drámai pillanatának hangsúlyozására.

Detges a katalán befejezett múlt kialakulásában több, időben egymást követő szakaszt feltételez, amelyekhez hasonló változások külön-külön feltehetőek a világ egyéb nyelveiben is. Az első az inchoatív aspektus kialakulása. Ahhoz, hogy a további lépések helytállóak lehessenek, elengedhetetlen a kiinduló feltételezés helytállósága, így ezt veszem részletesebben szemügyre.⁶ Ahogy fentebb már utaltam rá, e feltevés abban áll, hogy a korai szövegekben a katalán „*anar* ’menni’ + FI” (egyéb hasonló újlatin szerkezetekkel egyezően) az inchoatív aspektus képviselője. Detges kiinduló hipotézise helytállóságának megállapítására a következő eljárást alkalmazom. Amennyiben a vizsgált mozgásigés szerkezet valóban inchoatív aspektust jelöl a történeti szövegekben, hasonlóságot kell mutatnia egyéb inchoatív aspektus kifejezésére alkalmas perifrázisok használatával. Erre az egyik legkézenfekvőbb példa a „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI”⁷ szerkezet. Ha azonban azt találjuk, hogy használatukban különbségek mutatkoznak, az gyengíti a hipotézist. Ekkor az lesz a megfelelő eljárás, hogy megnézzük, léteznek-e a középkorban olyan perifrázisok, amelyek használata hasonlóságot mutat a „’menni’ + FI” szerkezet használatával. Amennyiben találunk ilyet, akkor a vizsgált szerkezet használatát inkább ennek jelentésével célszerű összefüggésbe hozni, nem pedig az inchoatív aspektusú „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” szerkezetével.

A továbbiakban tehát vizsgáljuk meg a „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” szerkezet használatát és kontextusait a középkori spanyolban és a katalánban! E két nyelv szövegeiben a szerkezetek hasonló kontextusokban és

⁶ Detges elemzésének további lépéseivel itt nem foglalkozok részletesebben.

⁷ A *començar* igével alkotott szerkezetben az a prepozíció előfordulása jóval gyakoribb, mint a *de* prepozícióé. Jelentésbeli különbséget azonban ezidáig nem sikerült felfedni.

funkciókkal állnak, ezért együttesen elemzem őket annak illusztrálására, hogy lehetséges ezen mozgásigés szerkezetek alakulásának egységes elemzése, annak ellenére, hogy a változás végpontja nem esik egybe e két nyelvben. Egy ilyen egységes elemzés nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is, hiszen az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezet használata a középkori spanyolban és katalánban még egységes képet mutat, fejlődésük útja csak később válik szét.

4. Vizsgálatok szűk kontextusban

4.1. A „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” perifrázis szűk kontextusban

A „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” szerkezet egy tipikus inchoatív aspektust kifejező forma, amely az esemény kezdetére utal. Középkori használatának felméréséhez először is vizsgáljuk meg a szűk nyelvi kontextust, azaz azt, hogy mely igék szerepelhetnek e szerkezetben. A *començar de/a* ’(el)kezdeni’ ige túlnyomórészt beszéddel, hangadással kapcsolatos igékkel fordul elő, illetve valamilyen belső állapot kifejezésére szolgáló igékkel. Tekintsünk egy példát:

- (4) *E el rrey le començo a demandar cauallero donde soys o de qua`l*
kezd.3Esz.M Prep kérdez.FI
parte venjades

’A király **elkezdte kérdezni**, lovag, honnan származol, honnan jöttél.’ (SPA, Tris 6v)

A fenti spanyol példa e perifrázis használatának tipikus esetét mutatja, amikor azt a hangadás tartalmának részletesebb kifejtése követi, esetenként direkt idézet formájában. Helyesnek tűnik tehát azt feltételezni, hogy e szerkezet használata az azt követő rész tartalmára kívánja irányítani a figyelmet. Tehát az inchoatív aspektus mibenléte valójában abban áll, hogy felhívja a hallgató figyelmét egy hosszabb lezajlású eseményre, ezen esemény kezdetének hangsúlyozása által. Az eseménynek azonban nem a kezdete, hanem a folytatása az érdekes.

Hasonlóképpen, „*començar de/a* + FI” perifrázis egy további funkciójaként nevezhető meg olyan hosszú lezajlású folyamatok jelzése, amikor azonban nem valamilyen hangadással kapcsolatos eseményről van szó. Tekintsük az (5) példát:

- (5) *en l'entrant de deembre lo chomte En Nuno comensà a fer*
kezd.3Esz.M Prep csinál.FI

I^a gran cava

'december elején Nuno gróf egy nagy vájatot **kezdet** készíteni' (KAT, Desc II 126, 21–3)

Az (5)-ben a perifrázist nem követi ugyan az esemény részletesebb kifejtése, mint az előző példa beszédeseménye esetében, azonban annak jellegéből jól látszik, hogy egy hosszabb lezajlású tevékenységről van szó, az ilyen jellegű munkálatok nem vihetőek végbe egyik pillanatról a másikra.

A szerkezet egy további funkciója épp ellentétes a lassú, elhúzódozó folyamat ábrázolásával: mozgást, hirtelen, dinamikus cselekvést is leírhat. Ilyenkor a vizsgált perifrázis az esemény kezdetének hangsúlyozásával kívánja érzékeltetni annak hirtelen voltát. Ugyanakkor ezáltal azt is érzékeltetjük, hogy az esemény továbbra is folytatódni fog, nem ért egyből véget. Azaz mintegy az esemény kezdeténél kapcsolódunk be a történésekbe, hogy végignézhesünk az egészet. Ez tehát egy igazi inchoatív aspektus, ami kognitív relevanciát sugall, ahogyan azt Detges is leírja a katalán befejezett múlt alakulásával kapcsolatban. Ő a katalán befejezett múlt előfordulásainak is hasonló funkciót tulajdonít, amelyet „hirtelen kezdetként” („*abrupt start*”) nevez meg (Detges 2004: 213). Éppen azért hangsúlyozzuk az esemény elejét, hogy érzékeltessük, érdemes lesz végigtekinteni az egész eseményt, akár csak a hangadással kapcsolatos igék esetében, ahol a hangadás tartalmának végighallgattatása a perifrázis használatának a célja.

Tekintsük a (6) és (7) előfordulásokat a perifrázis mozgást, dinamikus cselekvést leíró funkciójának szemléltetésére:

- (6) *(el rey) fuese contra los escuderos & començo los de ferir*
kezd.3Esz.M Prep támad.FI

'(a király) odament a fegyverhordozókhoz és **elkezdte támadni** őket' (SPA, Tris 131v)

- (7) *lançarote començo de saltar al deredor dela tienda*
kezd.3Esz.M Prep ugrat.FI

'Lanzarote **elkezdett ugratni** a sátor körül.' (SPA, Tris 108v)

A (6) és (7) példák mutatják azokat az előfordulásokat, amelyek kapcsán Detges (2004) a katalán „*anar* + FI” szerkezet kialakulását az inchoatív aspektushoz köti. Ez utóbbi ugyanis elsősorban ilyen hirtelen mozgásra utaló igékkel fordul elő. A továbbiakban tehát meg kell néznünk, hogy a „*començar de/a* + FI” és az „*ir/anar* + FI” ilyen előfordulásai valóban kapcsolatba hozhatóak-e egymással. E célból tekintsük az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezet középkori előfordulásait.

4.2. Az „*ir / anar* ’menni’ + FI” perifrázis szűk kontextusban

A középkori előfordulások vizsgálatakor valóban azt találjuk, hogy a „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” szerkezethez hasonló kontextusokban az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezet is előfordul. Tekintsünk egy katalán példát, ahol a kettő együtt jelenik meg:

- (8) *E el rey, qui assò hac entès, va pendre ses armes,*
megy.3Esz.J megfog.FI
e muntà a caval e comensà a córrer après d’èls
kezd.3Esz.M Prep fut.FI

’A király, aki meghallotta ezt, **fogta** a fegyvereit, lóra szállt és **elkezdett vág-tatni** utánuk’ (KAT, Desc II 43, 5–7)

A (8) katalán példa egy hirtelen lezajlású, két dinamikus cselekvést összefűző eseménysort mutat. A vizsgálat jelenlegi pontján tehát Detges feltevése helytállónak bizonyul: úgy tűnik, valóban mindkét perifrázis alkalmas a „hirtelen kezdet” kifejezésére. A továbbiakban térjünk át az „*ir/anar* ’menni’ + FI” perifrázis részletesebb vizsgálatára!

Amennyiben az „*ir/anar* ’menni’ + FI” perifrázis grammatikalizációját szeretnénk tetten érni, azokat az előfordulásokat érdemes megvizsgálni, ahol a ’mozgás’ jelentés kizárható vagy nem valószínű, hiszen ezek esetében feltételezhető, hogy a lexikai jelentés (a ’mozgás’ jelentés) már „halványodni” kezdett. Milyen kontextusokban találjuk tehát meg e perifrázist? A mozgásra való utaláson túl e szerkezet használata dinamikus cselekvést vagy érzelmi töltetet jelez. Ugyanakkor használatos kérés, felszólítás megtételére is. Ez utóbbi esetekben a ’mozgás’ jelentés nem zárható ki, de a kontextusból világos, hogy a hangsúly nem a térben való elmozduláson van. Ilyen előfordulásokat a „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” esetében nem találunk.

A segédige mozgás jelentésének elhalványulása azokban a kontextusokban a legnyilvánvalóbb, ahol az egy másik mozgásigével áll, vö. (9). Ilyenkor teljes mértékben kizárható, hogy a segédige eredeti, lexikális jelentésében tűnne fel.

- (9) *Por santa Maria uos **vayades** **passar***
 megy.2Tsz.J.Köt átmegy.FI
 'Santa Marián át **menjete**.' (SPA, Cid 1462)

A (9) spanyol példa mutatja az „*ir/anan* 'menni' + FI" szerkezet egyik tipikus használatát, amikor is mozgásigékkel fordul elő. Meg kell jegyezni, hogy a mozgásigék a „*començar de/a* + FI" szerkezetben is igen gyakoriak. A másik korábban már említett tipikus eset az, amikor hirtelen, dinamikus eseményt kifejező igék állnak a 'menni' (segéd)igével, amint azt a (10) és a (11) katalán előfordulások mutatják:

- (10) *E quant fo defora, puyí lo cavayl dels esperons e **aná** **ferir***
 megy.3Esz.M támad.FI
entre.ls sarraÿns
 'És amikor kint volt, megsarkantyúzta a lovát, és **ment rátámadni** a szaracénokra' (KAT, Desc III 93, 23–25)

- (11) *e **van** *tan règeu* **ferir**, que açò fo la major meravella del món (...)*
 megy.3Tsz.J támad.FI
*e llavors lo comte Galceran e don Blasco, rompent, **van** **ferir** en ells*
 megy.3Tsz.J támad.FI
 'és olyan vadul **mentek támadni**, hogy az volt a világ legnagyobb csodája (...) ekkor Galceran gróf és don Blasco hirtelen **mentek rájuk támadni**' (KAT, Munt II 53, 39–43)

A két szerkezet tehát valóban hasonlóságokat mutat, amennyiben szűk kontextusban vizsgáljuk őket. A következő fejezetben megnézzük, hogy e hasonlóságok a bővebb kontextus megfigyelése esetén is fennmaradnak-e.

5. Vizsgálatok bővebb kontextusban

A kontextusnak minden kétséget kizáróan szerepe van egyes jelentésváltozások lezajlásában. Ugyanakkor a kontextusok vizsgálata megmutathat

ja, hogy az adott változás éppen melyik fázisban tart. A leggyakoribb eset az, amikor a szűk nyelvi kontextust vesszük szemügyre, azaz megnézzük, hogy egy adott segédige milyen egyéb igékkel fér össze. Amilyen mértékben a lexikai jelentés elhalványulásának folyamata előrehalad, úgy válik az adott segédige egyre több igeosztály tagjaival összeférhetővé. Egy tipikus esetben a folyamat vége, hogy az adott ige pl. a jövő idő (vagy más igeidő) segédigéjévé válik és bármilyen igével összefér. Más esetekben egyes megszorítások megőrződnek és utalnak az adott szerkezet történetére. A katalán befejezett múlt grammatikalizációjában is megfigyelhető azon kontextusok körének fokozatos kibővülése, amelyekben a perifrázis használható. Kezdetben egy olyan mozgást jelzett, amely egy ágens által végrehajtani kívánt cselekvésre irányul, így élő alanyokkal és cselekvést kifejező igékkel állhatott. A grammatikalizáció előrehaladását mutatja, amikor már mozgásigékkel is előfordulhat az eredetileg szintén mozgást jelentő segédige, majd eltűnik az agentív alany kívánalma is. Ma a befejezett múlt segédigéjeként a szerkezet alanya lehet élettelen is, és minden ige előfordulhat benne.

A kontextus fogalma azonban tágabban is értelmezhető. Megfigyelhető, hogy egyes igék más-más kontextusokban más-más aspektusban szerepelnek. Nem elég tehát pusztán az adott lexikai elemek figyelembevétele, amelyek a vizsgálat tárgyát képező, grammatikalizálódó szerkezetben megjelennek. A tágabb értelemben vett kontextus megfigyelése felülírhatja korábbi megállapításainkat. A tanulmány további részében ezért nézzük meg, hogy korábbi megfigyeléseink a bővebb kontextus figyelembevétele esetén is fenntarthatóak-e. A korábban bemutatott (6)–(8) és (10)–(11) példákat tehát újra áttekintjük bővebb kontextusukban.

5.1. A „començar de/a ’(el)kezdeni’ + FI” bővebb kontextusban

Tekintsük (6’)-t, amely a spanyol (6) példa ismétlése bővebb kontextusban.

- (6’) *(el rey) fuese contra los escuderos & començo los de ferir*
 kezd.3Ész.M Prep támad.FI
& la donzella que auja traydo a tri`stan / vio como la falsa donzella se acogia
& començo a dar bozes contra tri`stan & a dezjr
 kezd.3Ész.M Prep ad.FI Prep mond.FI
Señor catad que non se vaya la mala muger ca por ventura otro tal faria ella otra
vegada tri`stan ferio el cauuallo contra el castillo & ante que ella entrase tomola
por los cabellos & pusola en poder del Rey & tornose contra los escuderos

'(a király) odament a fegyverhordozókhoz és **elkezdte támadni** őket. És a hajadon, aki odahozta Trisztánt, látta, hogy az álnok leány menekülni készül és **elkezdett kiabálni** Trisztánnak és **mondani**: Uram, vigyázz, hogy el ne szökjön ez a rossz nő, mert lehet, hogy ugyanúgy tenne legközelebb is. Trisztán megsarkantyúzta a lovát és a kastélyhoz ment és mielőtt a lány belépett volna, megragadta őt a hajánál fogva és átadta a királynak. Majd a fegyverhordozók felé vette az irányt.' (SPA, Tris 131v)

A bővebb kontextus figyelembevételével a (6')-ben némileg módosítja a (6) alapján kialakított képünket az eseményről. A (meg)támadás (*ferir* '(meg)támadni') önmagában véve egy hirtelen lezajlású, befejezett esemény. A bővebb szövegkörnyezet azonban megmutatja, hogy ennek az eseménynek a leírása egy másik, hirtelen esemény miatt félbeszakadt. A fegyverhordozók megtámadásának eseményéről hirtelen egy másik eseményre irányul át a figyelem: egy álnok személy, aki a korábbiakban már sok bajt okozott, menekülni készül. Ennek megakadályozása fontosabb, mint a fegyverhordozók lefegyverzése, amire csak később tér vissza az elbeszélő. Összefoglalóan tehát úgy tűnik, hogy az inchoatív aspektus itt szintén azt jelzi, hogy ne a szerkezet által kifejezett eseményre figyeljünk, hanem az azt követő elbeszélésrészre, amely közbeékelődik.

A (7) példa szintén egy hirtelen lezajlású cselekvést mutatott (*saltar* 'ugrani, ugratni'). A (7')-ben látható bővebb kontextus azonban ismét árnyalja a képet:

(7') *lançarote començo de saltar al deredor dela tienda*
 kezd.3Esz.M Prep ugrat.FI

E commo brangel vio que saltauan en derredor / dela tienda ella salio fuera & dixo Señor cauallero amj paresçe agora que uos non sodes cortes commo yo vi de otros asaz que vos andades saltando aqui` çerca do duerme otro cauallero que por ventura` (a) ualle tanto commo vos & asy dios me de bien que yo creo que vos andades buscando rruyo & bien lo podredes fallar

'Lancelot **elkezdett ugratni** a sátor körül. Amikor Brangel látta, hogy ott ugrat a sátor körül, kijött és így szólt: kedves lovag, úgy látom, hogy Ön nem olyan udvarias, mint ahogy azt másoktól láttam, hogy itt ugrat a közelben, ahol egy másik lovag alszik, aki talán ér annyit, mint Ön. És Isten engem úgy segítjen, én azt gondolom, hogy Ön keresi a bajt, és meg is találhatja.' (SPA, Tris 108v)

Az előző példához hasonlóan az ugratás – elvileg hirtelen lezajlású – eseménye hirtelen megszakad, így egy hosszabb eseményként kell értelmeznünk, amelyet egy másik, fontosabb történet félbeszakít.

A (8) katalán példa a *començar* '(el)kezdeni' ige mozgásigével (*córrer* 'fut, vágat') való előfordulását mutatja. Ennek bővebb kontextusban való megisméltése (8').

(8') *E el rey, qui assò hac entès, va pendre ses armes, e muntà a caval e comensà a córrer après d'èls; e no foren pus de .XX. cavalers*
kezd.3Esz.M Prep fut.FI

ab él, que.ls altres no eren tantost aparellats. El rey era molt bon cavaler e coratgós e era molt bé encavalquat, sí que.ls altres cavalers no podien tant córrer com él; sí que.l rey fo molt a davant de tota sa companya e conseguia en aquels qui se'n fugien, sí que.ls fo molt prop, e regiraren-se e conegren que aquest era.l rey.

'A király, aki meghallotta ezt, fogta a fegyvereit, lóra szállt és **elkezdett vágatni** utánuk; nem volt vele több, mint húsz lovak, mert a többiek nem tudtak olyan gyorsan elkészülni. A király kiváló, bátor lovak volt és jól is lovagolt, így a többi lovak nem tudott annyira vágatni, mint ő. Így hát a király jóval a társai előtt haladt, és utolérte a menekülőket. Amikor már nagyon közel volt hozzájuk, azok megfordultak, és felismerték, hogy a király az.' (KAT, Desc II 43, 5–15)

A korábbiakhoz hasonlóan (8') is egy hosszabb lezajlású eseményt mutat: az, hogy a király az ellenség után vágatott, nem befejezett eseményként jelenítődik meg. A vágatás mintegy megáll, a kép kimerevítődik azáltal, hogy a történet mesélője kitér a vágatás mikéntjének ecsetelésére és az aközben bekövetkező eseményekre. A közbeékelődő történet igen jelentős, hiszen az ellenség ekkor ismeri fel a király személyét. A beszélő feltehetőleg erre kívánja ráirányítani a hallgatóság figyelmét az inchoatív szerkezet használata által.

Tehát a „*començar de/a* + FI” bővebb kontextusainak vizsgálata megmutatja, hogy e szerkezet arra szolgál, hogy az eseményt, amely hirtelen lezajlású is lehet, hosszú lezajlásúvá változtassa és így felhívja a figyelmet a közben bekövetkező esemény(ek)re, amely(ek)et az elbeszélő fontosabbnak ítél meg. Azzal, hogy mintegy kimerevíti a képet az esemény kezdeténél,

felhívja a hallgatóság figyelmét az elbeszélés következő szakaszának fontosságára.

5.2. Az „*ir/anar* ’menni’ + FI” perifrázis bővebb kontextusban

A továbbiakban nézzük meg bővebb kontextusok figyelembevételével, hogy az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezet is hasonló funkciót tölt-e be! A következő példák a (10) és a (11) katalán előfordulásokat mutatják bővebb kontextusban:

(10') *E quant fo defora, puyí lo cavayl dels esperons e anà ferir*
megy.3Esz.M támad.FI
entre.ls sarraïns, sí que.l primer colp n'abaté, ab lo pits del caval seu, .IIII. a terra.

’És amikor kint volt, megsarkantyúzta a lovát és **rátámadt** a szaracénokra, elsőre négyet ledöntött a földre a lovával.’ (KAT, Desc III 93, 23–26)

(11') *e cridaren: -Aragó! Aragó! -; e llavors aquell nom escalfà'lstots, e van tan règeu ferir, que açò fo la major meravella del món,*
megy.3Tsz.J támad.FI
així que dels cavallers francesos no en foren romases pus de vuitanta (...) e llavors lo comte Galceran e don Blasco, rompent, van ferir en ells.
megy.3Tsz.J támad.FI

’és azt kiáltották: – Aragón! Aragón!; és ez a név mindannyiukat feltüzelt, és olyan vadul **támadtak**, hogy az volt a világ legnagyobb csodája. A francia lovagok közül nem maradtak meg többen, mint nyolcvanán (...) ekkor Galceran gróf és don Blasco hirtelen **rájuk támadtak**.’ (KAT, Munt II 53, 38–43)

Ezekben az előfordulásokban a *ferir* ’(meg)támadni’ ige szerepel a szerkezetben, amelyet már a „*començar de/a* + FI” szerkezetben is láthattunk. A (10’) és a (11’) megmutatja, hogy itt a hirtelen, dinamikus események egy másfajta bemutatásáról van szó, mint a „*començar de/a* + FI” esetében. A (10’)-ben leírt támadásesemény négy szaracén elstét okozza, a (11’)-ben leírt támadásesemény következményeként pedig csupán nyolcvannál kevesebben maradnak életben az ellenség soraiból. A (10’) és a (11’) tehát teljes egészében megvalósult eseményeket mutatnak be. A „’menni’ + FI” szerkezet egy egységes egészként, egy befejezett eseményként tünteti fel a szóban forgó történést, amely összefüggően, megszakítás nélkül zajlik le. Ennek megfelelően, a szerkezetet követő rész nem egy beékelődő újabb, fontosabb-

nak tartott eseményt ír le, hanem magának az eseménynek a következményeit. Így ez a szerkezet magára az ige által leírt eseményre irányítja a hallgató figyelmét, amelyet fontos, következményekkel járó történésként tüntet fel.

A bővebb kontextusok tehát megvilágítják, hogy Detges állításával elentétkben a „*anar* ’menni’ + FI” szerkezet előfordulásai nem tekinthetők az inchoatív aspektus példáinak. A továbbiakban tehát meg kell mutatnunk, hogy ha nem az inchoatív aspektuson keresztül, akkor hogyan másképp alakult e mozgásigés szerkezet jelentése.

A történeti szövegekben találunk egy másik olyan perifrázist is, amely kapcsolatba hozható az „*ir/anar* ’menni’ + FI” perifrázissal, mégpedig a „*pensar de* ’gondolni’ + FI” szerkezetet. A továbbiakban tekintsük ennek használatát!

6. A „*pensar de* ’gondolni’ + FI”

6.1. A perifrázis szűk kontextusban

A „*pensar de* + FI” perifrázis a középkori szövegekben jelen vagy múlt idejű kötómódú használat esetén az udvarias felszólítás, kérés, tanács kifejezésének konvencionális eszköze. Tekintsük a (12) katalán és a (13) spanyol példát!

- (12) – *Sènyer, pensats* *hich d’ axir*
gondol.2Tsz.J.Köt Prep kimegy.FI
’– Uram, **vonuljon ki** („**gondoljon kivonulni**”) oda’ (KAT, Desc IV 93, 22)

- (13) *abbat, dezildes que prendan el rastro e piessen* *de andar*
gondol.3Tsz.J.Köt Prep megy.FI
’Apát, mondd nekik, hogy kövessék a nyomunkat és **menjenek** („**gondoljanak menni**”)’ (SPA, Cid 389)

Bár e példáknak nincs különösebb jelentőségük a katalán befejezett múlt alakulására nézve, mégis fontos őket megemlítenünk, hiszen a „*pensar de* + FI” és az „*ir/anar* + FI” szerkezetek hasonlóságát mutatják. Ez utóbbinak ugyanis szintén van hasonló használata, amikor is felszólító értelmű használat esetén a hangsúly nem magára a mozgásra, hanem annak céljára, az elvégzendő cselekvésre esik. Hasonlóképpen, a (12) és a (13) példákban is a cselekvésre való „gondolásról” áttolódik a hangsúly annak végrehajtására.

A „*pensar de* + FI” kijelentő módú, befejezett múltban álló segédigével azonban inkább lezajlott cselekvésre utal. A gondolatot, tervet, amit a segédige lexikális jelentése kifejez, ez az igeidő befejezett cselekvésként tünteti fel. Ezen előfordulások esetében az elbeszélő úgy írja le az eseményt, mint amely az alany előzetes elhatározásán múlik és érdemes a hallgató figyelmének felkeltésére. Ezt mutatja a (14) és (15) katalán, illetve a (16) spanyol példa.

(14) *E pensaren de fugir ab tota lur roba*
 gondol.3Tsz.M Prep menekül.FI
 ’És **el gondoltak menekülni (= elmenekültek)** az összes hadizsákmánnyal együtt’ (KAT, Desc III 69, 16–7)

(15) *e los turcs, qui veeren que els muntaven darrera, pensaren ab les segetes*
 gondol.3Tsz.M
de trer
 Prep kivesz.FI
 ’a törökök, akik meglátták, hogy mögöttük jönnek, **elő gondolták venni (= elővették)** a nyilaikat’ (KAT, Munt 77, 2–4)

(16) *Tres dias e dos noches pensaron de andar*
 gondol.3Tsz.M Prep megy.FI
 ’Három nap és két éjszaka **gondoltak menni (= mentek)**’ (SPA, Cid 970)

A „*pensar de* ’gondolni’ + FI” perifrázis által leírt események tehát igencsak szembetűnő hasonlóságot mutatnak az „*ir/andar* ’menni’ + FI” szerkezetben szereplő igeik által bemutatott eseményekkel, amelyek szintén egy-egy egészként, lezajlott történésként jelennek meg.

6.2. A „*pensar de* ’gondolni’ + FI” perifrázis bővebb kontextusban

Ebben a fejezetben megvizsgáljuk bővebb kontextusban a „*pensar de* + FI” szerkezet azon előfordulásait, amelyek fontosak a tárgyunk, azaz a katalán „*andar* ’menni’ + FI” szerkezet grammatikalizációja szempontjából. Kezdjük a (14)–(16) példák bővebb kontextusaival!

- (14') *E pensaren de fugir ab tota lur roba; sí que quant la host del rey*
 gondol.3Tsz.M Prep menekül.FI
hy fo junta, trobaren la vila desempurada.
 'És („el gondoltak menekülni” =) **elmenekültek** az összes hadizsákmánnyal együtt; így amikor a király serege odaért, csak az elhagyott várost találták.’
 (KAT, Desc III 69, 16–8)
- (15') *e los turcs, qui veeren que els muntaven darrera, pensaren trer,*
 gondol.3Tsz.M kivesz.FI
e per desastre una sageta va ferir En Corberan, qui
 megy.3Esz.J sebez.FI
s'hac desarmat lo cap per calor, per lo polç. E aquí ell morí,
 'a törökök, akik meglátták, hogy mögöttük jönnek, („elő gondolták venni” =) **elővették** a nyilaikat, és sajnálatos módon egy nyíl **megsebezte** Corberant, aki fedetlenül hagyta a fejét a meleg és a por miatt. És meg is halt.’ (KAT, Munt 77, 2–5)
- (16') *Tres dias e dos noches pensaron de andar*
 gondol.3Tsz.M Prep megy.FI
Alcançaron a myo çid en teuar e el pinar
 'Három nap és három éjjel („gondoltak menni” =) **mentek** a tevari fenyvesben érték utol Cidet’ (SPA, Cid 970–1)

Mindhárom példa hasonlít az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezet használatahoz, amennyiben bennük a szerkezet előfordulását az általa kifejezett esemény következményeinek leírása követi. A (14’)-ben nemcsak gondoltak a menekülésre, hanem meg is tették, így a király serege üresen találta a várost. Hasonlóképpen, a (15’)-ben a törökök nemcsak gondoltak arra, hogy elővegyék a nyilaikat, hanem meg is tették, amint ez kiderül abból, hogy egy nyíl el is találta Corberan lovagot. Hasonlóképpen, a (16’)-ben leírt utazás eredményeképp utolérték Cidet. A „*pensar de* + FI” szerkezet tehát a „*començar de/a* + FI” szerkezettel ellentétben nemcsak a szűk, hanem a bővebb kontextusok figyelembevétele esetén is fennálló hasonlóságot mutat az „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezettel.

7. A három perifrázis összehasonlítása és a tanulságok

A grammatikalizálódó újlatin „,menni” + FI” szerkezet előfordulásainak bővebb kontextusban való vizsgálata rávilágít, hogy a teljes perifrázis és a kontextus együttesen adják ki a jelentést. A kérdés az, hogy mivel járul hozzá a segédige ehhez a jelentéshez. Az azonos igék azonban nem jelentenek feltétlenül azonos kontextust. A továbbiakban tekintsük összefoglalóan, amit megállapítottunk e három perifrázis középkori használatáról a spanyol és katalán szövegekben.

A *començar* ’(el)kezdeni’, a *pensar* ’gondolni’ és az *ir/anar* ’menni’ is előfordul mozgásigékkel, de más-más kontextusban. A *començar* esetében a beszélő egy hosszabb lezajlású eseményként írja le a mozgást, amely félbeszakad, és inkább az utána következő kifejtésre kívánja felhívni a figyelmet, míg a *pensar* és az *ir/anar* esetében magára a mozgás eseményre, amely lehet rövid, hirtelen lezajlású, de mindenképpen egységes egész.

Az ’(el)kezdeni’ előfordulhat hangadással, belső állapottal kapcsolatos igékkel, amit a hangadásnak vagy belső, érzelmi állapotnak részletesebb kifejtése követ. Ilyen igékkel a ’gondolni’ és a ’menni’ nem fordul elő. Ez utóbbiak azonban mindketten alkalmasak felszólítás, kérdés, parancs kifejezésére és olyan hirtelen lezajlású események egységes egészként való feltüntetésére, amelyek valamilyen, a beszélő által fontosnak tartott következménnyel járnak. Így a leírt esemény jelentőségteljes, következményekkel járó történésként tűnik fel, amely az alany erős elhatározásából született. Ez utóbbi tulajdonság egyfajta érzelmi színezetet kölcsönöz e két perifrázisknak, ami alkalmassá teszi őket izgalmas események, csatajelenetek leírására. Hasonló jelenetek leírásában a *començar* ’(el)kezdeni’ igével alkotott perifrázis inkább „előkészítő” szerepet tölt be: az igazán izgalmas rész csak utána következik.

E középkori perifrázisok együttes vizsgálata tehát rávilágít arra, hogy az „*anar* + FI” használata nem a „*començar de/a* ’(el)kezdeni’ + FI” szerkezet használatával, hanem a „*pensar de* ’gondolni’ + FI” szerkezetével mutat párhuzamot. Tehát grammatikalizációjának egy adott fázisában nem az ’esemény kezdete’ vagy a ’hirtelen kezdet’ (inchoatív aspektus), hanem a ’szándék’ jelentés kellett, hogy kiugró legyen.

További érvet szolgáltat ezen elképzelés mellett, hogy a középkori spanyol és katalán „*ir/anar* ’menni’ + FI” szerkezetben gyakran előforduló másik igecsoportot a nagy emocionális töltetű helyzeteket leíró igék alkotják. Ilyenek az *abraçar* ’átölel, *besar* ’(meg)csókol’, amelyek nem fordulnak elő

a másik két vizsgált szerkezetben. A 'hirtelen kezdet' jelentése erre a csoportra nem alkalmazható, ezekre az előfordulásokra nem igazak az inchoatív aspektusról fentebb leírtak. Sem a hirtelenség nem jellemző ezekre a jelene-tekre, sem az, hogy az utánuk következő eseményre irányítanak a figyelmet. Feltehetőleg a 'szándék, akarat' jelentéskomponens előtérbe kerülése teszi lehetővé, hogy e perifrázis egyfajta érzelmi színezet kifejezésére is alkalmas legyen. A 'szándék' jelentéselem az alanyhoz, annak akaratú világához való kötődést hangsúlyozza, így annak aktív – ez esetben emocionális – részvételét sugallja a cselekvésben.

Mivel a 'mozgás' jelentés eleve tartalmazza a szándékosságot, akaratlagosságot, e jelentéselem eredete nem implikátúra, nem kívülről ered: a 'szándék, akarat' jelentéskomponens a lexéma jelentésén belül válhatott kiugróvá.⁸ A 'szándék' jelentéskomponens előtérbe kerülésére vonatkozó feltételezést egy további perifrázis viselkedésével is alátámaszthatjuk. A beszélő akaratára, szándékára utaló igék használata esetén általában kikövetkeztethető az esemény tényleges bekövetkezése, amelyre az akarat, szándék irányul. Így ezek explicit kifejtése az adott kontextusban nem feltétlenül szükséges. Tekintsük a következő példát!

(17) *e llur pare era bon d'armes, e volc ésser a la batalla de Corralí contra*
akar.3Esz.M van.FI

lo rei Carles, e en aquella morí.

'az apjuk jól értett a fegyverforgatáshoz ott **akart lenni** Károly király Corralí ellen vívott csatájában, és ott meghalt' (KAT, Munt 59, 3–5)

⇒ akarta és meg is tette

Világtudásunk része, hogy az akaratot általában cselekvés követi, ezért magára az akaratra, szándékra való utalás a cselekvés bekövetkeztének várakozását kelti a hallgatóban. Ezért amennyiben a megnyilatkozás úgy folytatódik, hogy a cselekvés bekövetkeztére nyílt utalás ugyan nem történik, de a koherens értelmezéshez e következtetés levonása szükséges, a hallgató minden további nélkül integrálni tudja e feltételezést az értelmezésbe. A (17) katalán példában ugyan a beszélő expliciten nem fejezi ki, hogy az apa el is

⁸ Természetesen e megállapítás az élő alany által végzett mozgásra utal, így inkább „hely-változtatás” értendő alatta. A „mozgás” megjelölést azért használok, mert a szakirodalomban a jövő idő jelentés kialakulásának egyik formája az ún. mozgás-ösvényként ismert (vö. Bybee 2002: 181; Bybee, Perkins and Pagliuca 1994: 243–80.)

ment a csatába, ez azonban az apa ezen szándékára való utalásból előrejelezhető. Így az a tény, hogy meghalt a csatában, amely feltételezi a következtetést, könnyedén értelmezhető a hallgató számára.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy e három formailag és funkcióban hasonló perifrázis együttes vizsgálatából következtetéseket vonhatunk le a grammatikalizálódó „'menni' + FI” szerkezet jelentésszerkezetében bekövetkezett változásokról. A (18)-ban látható skála a katalán befejezett múlt alakulását mutatja az eddigiekből levont következtetések alapján, párhuzamba állítva egyéb nyelvek mozgásigés szerkezeteivel, amelyekből jövő idő alakult:

- (18) mozgás egy adott cselekvés céljával → a cselekvés előrevetítése → hangsúly a cselekvésen
- a. → jelen idejű segédige → JÖVŐ (spanyol, francia, angol, stb.)
 - b. → múlt idejű segédige → a cselekvés megtörténte valószínű → MÚLT (katalán)

A (18) alatt látható skála megmutatja, hogy a „'menni' + főnévi igenév” esetében kiugróvá vált a 'szándék' jelentéselem, azaz a perifrázis első sorban a szándékra, elhatározásra utalt (amit alátámaszt ilyen jelentésű perifrázisokkal való megegyező használata). Így egy a (17)-ben bemutatotthoz hasonló, a cselekvés tényleges bekövetkeztére vonatkozó következtetés ezen perifrázis esetében is lehetővé kellett, hogy váljon. A grammatikalizáció további menetét a segédige igeideje befolyásolja, amennyiben meghatározza, hogy a hallgató a cselekvés bekövetkeztét mely időintervallumra nézve várja el. Így alakulhat jövő, illetve múlt idő a „'menni' + FI” szerkezetből.

8. Konklúzió

Írásomban megmutattam, hogy lehetséges egy olyan elemzés, amely a 'menni' lexikai egység jelentésszerkezetében bekövetkező változások feltérképezésével egységes magyarázatot ad a több újlatin nyelvben fellelhető „'menni' + főnévi igenév” típusú szerkezetek grammatikalizációs jelentésváltozására, annak ellenére, hogy ezen változások végeredménye nem feltétlenül egyezik meg. Egy ilyen elemzés úgy vált lehetségessé, hogy a történeti vizsgálat folyamán több, hasonló funkciókban és kontextusokban szereplő szerkezetet is figyelembe vettem és azokat bővebb kontextusban vizsgáltam meg. A bővebb kontextusok figyelembevétele rávilágított, hogy a katalán „*anar* 'menni' + FI” szerkezet kezdetei nem az inchoatív aspektussal hozhatóak

összefüggésbe, hanem a 'szándék' jelentéskomponens előtérbe kerülésével a 'menni' (segéd)ige jelentésszerkezetében.

A tanulmány módszertani tanulsága, hogy a formailag és funkcionálisan hasonló szerkezetek és bővebb használati kontextusaik részletes vizsgálatából nyert adatok segíthetnek a történeti pragmatika adatproblémáján. A kontextus vizsgálatát nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív adatok kinyerésére is fel kell használni. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha nemcsak az adott szerkezetben előforduló igéket, illetve különböző igecsoportok előfordulásának arányait vizsgáljuk, hanem a bővebb szöveggörnyezetet is figyelembe vesszük. Egy ilyen elemzés során nemcsak azt figyeljük meg, hogy egy adott szerkezet milyen igékkel fér össze a grammatikalizáció egy adott fázisában, hanem azt is, hogy hogyan folytatható, milyen bővebb kontextusokban fordul elő. A bővebb kontextus elemzése szintén érdekes adatokat szolgáltathat arról, hogy a szerkezet milyen jelentésben szerepel, hogyan halad a grammatikalizációs jelentésváltozás útján.

Különös jelentőséget nyer továbbá az adatforrások kibővítése, a nyelvi változás rendszerben történő vizsgálata. Több, egymással formai és funkcionális rokonságot mutató szerkezet együttes elemzése alátámaszthatja vagy cáfolhatja a vizsgálat elsődleges tárgyát képező szerkezet történetéről alkotott feltevéseinket. Az azonos funkciót betöltő formák együttes vizsgálata tehát rávilágíthat a jelentésváltozás mögöttes kognitív lefolyására.

TÖRTÉNETI FORRÁSOK

Cid: *Cantar de mio Cid*. Espasa – Calpe, Madrid. 1976. (XII–XIII sz.)

Desc: Desclot, Bernat 1990: *Crònica*. Edicions 62, Barcelona. (1283–88)

Munt: Muntaner, Ramón. *Crònica I–II*. Edicions 62, Barcelona. 1990–1991. (1325 körül)

HIVATKOZÁSOK

Badia i Margarit, Antonio 1981: *Gramàtica històrica catalana*, Tres i Quatre, València.

- Bybee, Joan L. 2002: Cognitive processes in grammaticalization, in Michael Tomasello ed.: *The New Psychology of Language*, Vol. II. Lawrence Erlbaum, New Jersey, 145–167.
- Bybee, Joan L. 2003: Mechanisms of Change in Grammaticization: The Role of Frequency, in Joseph, Brian D.–Janda, Richard D. ed.: *The Handbook of Historical Linguistics*, Blackwell, Oxford, 602–23.
- Bybee, Joan–Perkins, Revere–Pagliuca, William 1994: *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*, The University of Chicago Press, Chicago/London.
- Detges, Ulrich 2004: How cognitive is grammaticalization? The history of the Catalan *perfet perifràstic*, in O. Fischer–M. Norde–H. Perridon eds.: *Up and down the cline – The Nature of Grammaticalization*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 211–27.
- Diewald, Gabriele 2002: A model for relevant types of contexts in grammaticalization, in Ilse Wischer–Gabriele Diewald (szerk.) *New reflections on grammaticalization*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 103–120.
- Fischer, Olga 2004: What counts as evidence in historical linguistics? *Studies in Language* 28/3. 710–40.
- Fischer, Olga 2007: *Morphosyntactic Change. Functional and Formal Perspectives*, Oxford University Press, Oxford.
- Heine, Bernd 2002: On the role of context in grammaticalization, in Ilse Wischer–Gabriele Diewald eds.: *New reflections on grammaticalization*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 83–102.
- Heine, Bernd 2003: Grammaticalization, in Joseph, Brian D.–Janda, Richard D. eds.: *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell, Oxford, 575–601.
- Heine, Bernd–Kuteva, Tania 2002: *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hopper, Paul J.–Traugott, Elizabeth Closs 1993: *Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Juge, Matthew L. 2006: Morphological factors in the grammaticalization of the Catalan „go” past, *Diachronica* 23/2. 313–39.
- Kearns, Kate 2002: Implicature and Language Change, in Verschueren, Jef–Jan-Ola Östman–Jan Blommaert–Chris Bulcaen eds.: *Handbook of Pragmatics*, Blackwell, Oxford.

- Levinson, Stephen C. 2000: *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*, MIT, Cambridge.
- Nadal, Josep M.–Prats, Modest 1996: *Història de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- Nagy C., Katalin 2008: *The pragmatics of grammaticalization. The role of implicatures in semantic change*. Megjelenés alatt.
- Pérez Saldanya, Manuel 1998: *Del llatí al català: Morfosintaxi verbal històrica*, Universitat de València, València.
- Traugott, Elizabeth Closs 1999: The role of Pragmatics in Semantic Change, in Jef Verschueren ed.: *Pragmatics in 1998: Selected Papers from the 6th International Pragmatics Conference*, vol. II: 93–102. Ambers.

A HATÁROZOTTSÁGI KORLÁTOZÁST MUTATÓ SZERKEZETEK KEDVEZMÉNYEZETTJEI¹

PEREDY MÁRTA

0. Bevezetés

Határozottsági korlátozás alatt azt értjük, hogy bizonyos szerkezetek megkövetelik valamely argumentumuk nem-specifikus voltát, vö. (1a).² A határozottsági korlátozást mutató szerkezeteket röviden HK-szerkezeteknek fogom nevezni, vizsgálataimban a magyar adatokra szorítkozom. A magyarban a HK-szerkezetek a következő jellegzetességekkel bírnak. (i) A szerkezet befejezett aspektusú (vö. (1a) és (1b))³, (ii) a ragozott ige igekötő nélküli (vö. (1a) és (1c)) és hangsúlyos (vö. (1a) és (1d)), (iii) a kötelezően nem-specifikus főnévi csoport a témaargumentumra utal. (iv) Valamint (1a) és (1e) összevetése mutatja, hogy az igekötőtlen igéknek is csak egy bizonyos csoportja képes a nem-specifikus témaargumentummal befejezett aspektusú szerkezetet (azaz HK-szerkezetet) létrehozni. Ezeket az igéket HK-igéknek nevezi az irodalom.

- (1.a) Két év alatt 'épült *a ház / egy ház / ház. – HK-szerkezet
(1b) Két éven át 'épült a ház / egy ház / *ház.
(1c) Két év alatt 'megépült a ház / egy ház / *ház.
(1d) 'Budapesten épült a ház / egy ház / ház.
(1e) *Két perc alatt 'gurult a golyó / egy golyó / golyó.

¹ A tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum keretében készült. Köszönettel tartozom dolgozatom névtelen lektorának, nagyon alapos munkájáért és értékes megjegyzéseierért, valamint a kötet szerkesztőjének, Kenesei Istvánnak. Továbbá köszönettel tartozom téma-vezetőmnek és projektvezetőmnek, É. Kiss Katalinnak is munkám folyamatos támogatásáért.

² Mint azt a jelenség elnevezése mutatja, eredetileg az argumentum határozottsága tűnt a döntő tulajdonságnak (Milsark 1977), ám később kiderült, hogy valójában az argumentum nem-specifikusságát követelik meg ezek a szerkezetek.

³ A folyamatos aspektusú illetve az igekötős igét tartalmazó szerkezetekre a HK-sal el-
lentében, egy specifikussági követelmény mondható ki: a témaargumentumnak specifikusnak
kell lennie (l. É. Kiss 1995). (Azonban Szilárd 2009 szerint bizonyos igekötős igékre ez a köve-
telmény nem áll.) Az egy határozatlan névelő (1a)-ban nem-specifikus értelemben, míg (1b-d)-
ben specifikusan szerepel.

További jellegzetessége a szerkezetnek, hogy természetes módon ki-egészíthető kedvezményezett tematikus szerepű bővítménnyel, pl. (2a,b); sőt bizonyos igék csak a megfelelő bővítménnyel kiegészülve viselkednek HK-igeként, mint azt Szabolcsi Anna híres példája szemlélteti a (2c) jelű példában.

(2a) Épült egy nagyobb garázs (az új kocsinak).

(2b) Van egy túró rudi (neked) a hűtőben.

(2c) Mostam *(magamnak) egy autót.

Az alábbi példák mutatják, hogy a HK-szerkezetek jellegzetes bővít-
ményei a kedvezményezettek (3e,g) mellett, a terminatív (3a,d,f) és a cél
(3b,h) tematikus szerepű kifejezések is. A bővítmények bizonyos igék mel-
lett kötelezők (3g-i), mások mellett megfelelő kontextusban (3d-f) vagy akár
mindig (3a-c) elhagyhatók.

(3a) Épült egy új ház (a Gellérthegyre)

(3b) Vettem egy napernyőt (az erkélyre).

(3c) Van egy hatalmas tál somlói (az esti vendégségre).

(3d) Ültettem egy virágot ?(a kertbe).

(3e) Vasaltam egy inget ?(Tóbiásnak).

(3f) Fesztettem egy kerítést ?(a tájképre).

(3g) Dobtam egy csontot *(a Bodrinak).

(3h) Hegyezttem egy ceruzát *(a levélíráshoz).

(3i) Ütöttem egy tojást *(a serpenyőbe).

Jelen dolgozat arra keresi a választ, hogy mi a szerepe a fenti példák
határozóinak a HK-szerkezet kialakításában, és mitől függ, hogy kötelezően
vagy szabadon jelennek-e meg. A HK-szerkezetek ezen határozóit *célállapot-
határozónak* fogom nevezni utalva a szerkezet által kifejezett esemény-
szerűség végállapota és célállapota közötti fontos különbségre. Kedvezmé-
nyezett, terminatív és célhatározó egyaránt szolgálhat célállapot-határozó-
ként. A határozók szerepének megértéséhez a HK-szerkezetek új megközelí-
tésén keresztül jutok majd el.

A határozottsági korlátozás jelenségének középpontjában a specifikus-
ság pragmatikai (és nem igazságfeltételes szemantikai) fogalma áll. A határo-
zottsági korlátozás magyarázatára vállalkozó elméletek fő kérdése az, hogy a

szerkezet ezen pragmatikai tulajdonságával hogyan számoljanak el. Az összes korábbi magyarázat lexikalista abban az értelemben, hogy vagy a szerkezetben megjelenő HK-ige (Szabolcsi 1986, 1992; Bende-Farkas 2002; Piñón 2006) vagy a HK-konstrukció (Kálmán és Varasdi 2005) lexikális tulajdonságaiból vezeti le a jelenséget, vagyis információszerkezeti fogalmakra (specifikusság, információs állapot, nézőponti aspektus (befejezettség)) hivatkozik a lexikonban. A (3)-asban szereplő, általam célállapot-határozónak nevezett kötelező bővítményeket (ha említik) az ige szemantikai argumentumának tekintik (Bende-Farkas 2002; Kálmán és Varasdi 2005), a szerepükre vonatkozó magyarázat háttérben pedig az az intuíció áll, hogy a HK-szerkezet által leírt esemény szándékolt végállapotát, illetve célját fejezik ki.

A jelen magyarázat célja ezzel szemben az, hogy egyrészt kizárólag az igazságfeltételes szemantika keretein belül maradó lexikális információt használjon föl, másrészt hogy az ugyanazt az eseményt ugyanazzal az igével (pl. *épit*), de más-más nézőpontból leíró három szerkezetben (a HK-szerkezet – (1a), a folyamatos szerkezet – (1b) és az igekötős szerkezet (1c)) az ige ugyanazt az információt hozza a lexikonból. Javaslatom tehát ebben az értelemben antilexikalista. A szándék és cél fogalmát egy új entitástípus: a lehetséges entitások bevezetésével csempézem be a statikus szemantikába. Egyrészt támaszkodom Kálmán és Varasdi (2005) lehetségesentitás-fogalmára, másrészt a Piñón (2005, 2008) által a létesítő- (kreatív) igék leírásához javasolt modellt veszem alapul. Ennek kapcsán tisztázom a HK-szerkezetek és a létesítő események viszonyát. Az itteni lehetséges entitások Piñón temp-látumfogalmának felelnek meg. A javasolt megoldás a valódi és nem-valódi létesítőesemények közötti különbségekre is rávilágít.

Javaslatomban a célállapot-határozók definíció szerint olyan állapot-határozók, a HK-igék pedig olyan igék, melyek témája nem aktuális, hanem lehetséges entitás.

A dolgozatban először az 1. pontban röviden összefoglalom a kedvezményezett és a határozottsági korlátozás viszonyának korábbi lexikalista magyarázatait, majd a 2. pontban empirikus érveket hozok a kedvezményezett (és a többi célszerepű bővítmény) argumentum volta ellen, és néhány elméleti ellenvetést is teszek. A 3. pontban összefoglalom a határozottsági korlátozás általam javasolt magyarázatát, mely egyrészt a lehetséges entitások bevezetésén alapul (3.1.), másrészt pedig annak a szemantikai viszonynak a pontos vizsgálatán, mely a vonzatfunkciójú kifejezéseket az esemény szereplőinek (azaz a tematikus argumentumoknak) megfelelteti (3.2.). A

3.3. alpontban a HK ezen új megközelítésének előnyeit hangsúlyozom. Ebből a javaslatból kiindulva válik világossá a 4. pontban a vizsgált bővítmények szerepe. A javaslat legfőbb érdeme a határozós és határozó nélküli HK-szerkezetek egységes magyarázata. Az 5. pont összefoglalás.

1. Lexikalista elemzések

1.1. Szabolcsi (1986, 1992) – a „létezik” jelentésszortevő

A (4)-esben szemléltetett kontrasztokat nevezi a szakirodalom határozottsági korlátozásnak (HK). A jelenséget Milsark (1977) írta le először az angol *there*-szerkezetek kapcsán. Szabolcsi (1986) világitott rá első ízben arra, hogy a magyarban az igekötő nélküli igéknek egy jelentős csoportja megkívánja a téma-argumentum nem-specifikus (sőt még pontosabban: *utóspecifikus* – lásd alább) voltát.

(4a) Született egy kisbaba. – *Született a kisbaba.

(4b) Érkezett egy vendég. – *Érkezett a vendég.

(4c) Sütöttem egy zserbót. – *Sütöttem a zserbót.

A * jelölés a mondatok befejezett olvasatára érvényes, hiszen ezeket kívánjuk szembeállítani a mondatpárok első mondatai által megtestesített, szintén befejezett HK-szerkezetekkel, melyekben a belső argumentum⁴ *utóspecifikus* értelmezést nyer. A folyamatos (5b) illetve a progresszív (5b') értelmezés duratív események esetén, mint pl. (4c), elérhető. Továbbá befejezett szerkezetet kapunk (durativitástól függetlenül), ha a csupasz igék megfelelő igekötős párja szerepel (leggyakrabban a *meg* igekötő), az NP ilyenkor is specifikus – vö. (5c).

(5a) Sütöttem egy zserbót. utóspec., bef. → HK-szerk.

(5b) Egy órán át sütöttem a zserbót. spec., foly.

(5b') Éppen sütöttem a zserbót, amikor... spec., prog.

(5c) Megsütöttem a zserbót. spec., bef.

Szabolcsi az *utóspecifikusság* fogalmát Wacha (1978) utótárgy-fogalmára alapozva vezeti be, és a nem-specifikusság altípusának tekinti. Az Enç-féle értelemben (mellyel Szabolcsi szóhasználata összefér) specifikus

⁴ A *belső argumentum* kifejezést a dolgozatban végig szintaktikai értelemben fogom használni, tehát egy vonzatszerepű, akár predikatív, akár nem-specifikus, akár specifikus főnévi csoportra utal. Míg szemantikai értelemben értem a *thematikus argumentum*, illetve a konkrét tematikus szereppel (pl. *téma, ágens* stb.) hivatkozott terminusokat.

egy főnévi csoport, ha van a diskurzusban előzménye, referensére vagy már korábban is történt utalás, vagy egy olyan halmazra történt utalás, melynek a referens eleme. Szabolcsi (1992: 143) ezt úgy fogalmazza meg, hogy a specifikus főnévi kifejezéseknek van egzisztenciális preszuppozíciója, a nem-specifikusoknak nincs. A nem-specifikusság tehát a diskurzuselőzmény hiányát jelenti. A nem-specifikus főnévi csoportok kétfélék lehetnek viszont a diskurzus további részéhez való viszonyuk szerint, vagyis aszerint, hogy vezetnek-e be olyan új diskurzusreferenst, mely a diskurzus későbbi szakaszában elérhető. Ha igen, akkor nevezi őket Szabolcsi utóspecifikusnak. Wacha a semleges mondatoknak négyféle aspektuális típusát különíti el. Figyeljük meg a tárgy specifikusságát!

(6a) 'Hoztam föl 'három 'csövet.

Szabolcsi (1992: (14a-d))

(6b) 'Hoztam 'föl 'három 'csövet.

(6c) 'Fölhoztam 'három 'csövet.

(6d) 'Hoztam föl három csövet.

A (6a-c) példák az (5a-c) példák típusaival rendre megegyeznek, a (b) és (c) mondatokban a tárgy specifikus, az (a) mondatban, ez a HK-szerkezet⁵, a tárgy referense korábbról nem ismert, tehát a főnévi csoport nem specifikus. A (6d) jelű mondat egzisztenciális aspektusú, a tárgy itt is nem-specifikus. (6d) jelentése: történt egy „háromcső-felhozási” esemény. A különbség a (6a) és (6d) mondatok között az, hogy míg (6a) tárgyára a mondat elhangzása után vissza tudunk utalni, (6d)-jére nem:

(7a) 'Hoztam föl 'három 'csövet. ... Odaadom neked *az egyiket*.

(7b) 'Hoztam föl három csövet. ... #Odaadom neked *az egyiket*.

Ezért az előbbi utóspecifikusnak nevezzük, az utóbbit nem. Wacha az eredménytárgy (*Főztem egy faszék levest.*) és az iránytárgy (*Béreltem egy összecsukható sátrat.*) fogalmának összevonásával jut az utótárgy-

⁵ Láthatjuk, hogy a (6a) példában igekötős ige szerepel, az igekötő hangsúlytalanul hátravetve áll, és a szerkezet a HK-szerkezetekkel teljesen párhuzamos:

(i) 'Hoztam föl (*a) 'három 'csövet.

A HK-szerkezet a bevezető elején felsorolt (ii) tulajdonsága (mely szerint az ige igekötő nélküli) tehát szigorúan véve nem áll, a lényeges tulajdonság az igére eső komment eleji hangsúly.

fogalmához. Szabolcsi (1992: 116.) így ír: „Wacha Balázs tehát létesítő szerkezet utótárgyáról beszél minden olyan esetben, amikor a tárgy a cselekvés eredményeképpen válik számunkra létezővé és egyedivé.”

Az ige szerepét vizsgálva Szabolcsi két igtét (pl. két *süít* igtét) különböztet meg a lexikonban. Az egyik az állapotváltozást kifejező (nem-kreatív) ige, mely a „cselekvés módját” írja le, ez szerepel szerinte az (5b-c) jelű példákban, a másik a létesítést kifejező (kreatív) ige, mely tartalmaz egy „létezik”, „létrejön” vagy „létrehoz” jelentésösszetevőt is. Szabolcsi a határozottsági korlátozás magyarázatát a következőképpen foglalta össze:

„Végső általánosításként tehát azt mondhatjuk, hogy a ’létezik’, ’létrejön’ és ’létrehoz’ absztrakt logikai jelentéskomponenst tartalmazó igék csak olyan kitüntetett bővítménnyel (alannal ill. tárggyal) társulhatnak, amely nem előfeltételezi denotátumának a létezését. Ha a denotátum létezése előfeltétel [azaz a főnévi csoport specifikus], a főnévi csoport [ezekkel az] igékkel állító változatban tautológiát, tagadó változatban kontradikciót hoz létre.

[...] úgy gondolom, hogy ha valamely grammatikai elmélet ugyanezt a jelenségcsoportot más módszerekkel és eszközökkel írja is le, mindenképpen ennek a magyarázatnak az analogonját kell a maga módján reprodukálnia” (Szabolcsi 1992: 143–144).

1.2. Maleczki (2000) – speciális szintaktikai szerkezet

Maleczki (2000) a jelenség információs szerkezeti vonatkozását kívánta hangsúlyozni az által, hogy a HK-szerkezeteknek speciális szintaktikai szerkezetet tulajdonított mondván, hogy a magyarban az információs szerkezet leképeződik a szintaxisban. Ez a megoldás azonban az információs szerkezetet, bár nem közvetlenül, hanem a szintaxis által közvetítve, a lexikonhoz köti, ugyanis a HK-szerkezetnek megfelelő szintaktikai szerkezetet az ige lexikális tétele hívja elő.

1.3. Bende-Farkas (2002) – DRT

Bende-Farkas (2002) a diskurzus-reprezentációs elmélet (DRT) keretében vizsgálja a HK-t. A szerkezet jellegzetességeiért itt is az ige a felelős: a HK-igék olyan könnyű (azaz szemantikailag defektív) igék, melyek igemódosítóként tartalmaznak egy rejtett aspektus-operátort, mely a befejezett aspektusért felelős és bevezet egy állapotot a komplex eseményszerkezetbe. Az állapotot Bende-Farkas a témaargumentum és egy *általánosított célszerelvű argumentum* közötti kapcsolat létrejöttével definiálja, a belső argumentum

reprezentációját egyesíti az állapot leírásával, azaz a belső argumentum inkorporálódik az igébe, és a határozatlan névelő ellenére tulajdonképpen csupán predikatív tartalmat hordoz. A belső argumentumhoz tartozó diskurzusreferenst azért a névelő vezeti be, az ige leírása csupán egy helyet (*placeholder*-t) tartalmaz ennek számára.

A dolgozatban vizsgált határozókat Bende-Farkas tehát a HK-ige általánosított célszerepű argumentumának tekinti. Szerinte azon igék esetén, melyek mellett a határozó kontextustól függetlenül implicit marad, ez az argumentum egy tartomány- vagy világváltozó.

1.4. Piñón (2006) – diskurzusreferensek a lexikonban

Piñón (2006) a HK-igéknek egy olyan lexikális szemantikai leírását adja, melybe expliciten belefoglalja a jelenség alapvetően dinamikus szemantikai jellegét. A lexikai tételekben megjelennek az információs állapotok, és a HK-szerkezet jellegzetes diskurzusfunkciójáért, az új diskurzusreferens bevezetéséért, teljes mértékben a HK-ige lexikális tétele a felelős, míg a legtöbb elemzés szerint (pl. Bende-Farkas 2002; Farkas és de Swart 2003) ebben a névelőnek is szerepe van. Ennek megfelelően ő is szemantikai inkorporációról beszél, és a határozatlan NP-t predikatív tartalmúnak tekinti.

1.5. Piñón (2005, 2008) – aktuális entitások és templátumok

Piñón két másik munkájában a valódi létesítőigékkel foglalkozik statikus, extenzionális szemantikai keretben. Mivel a valódi létesítőeseményekre HK-szerkezetekkel is tudunk utalni, pl. (5a) (az igekötős (5c) és a folyamatos (5b) illetve progresszív (5b') szerkezetek mellett), sőt a HK-szerkezetek interpretációja az új diskurzusreferens megjelenése miatt mindenképpen valami absztrakt, diskurzusbeli létesítésnek felel meg, ezért a létesítés és a HK-szerkezet szemantikájának vizsgálata összekapcsolódik. (Viszonyukról még szó esik a 3.1.1. alpontban.) Piñón bevezeti modelljébe az ún. templátumokat (*template*) az aktuális entitások mellett. Az aktuális entitások két nagy csoportjának (individuumok és események) megfelelően vannak individuum- és eseménytemplátumok.⁶ A templátumok és aktuális entitások kétféle viszonyát különbözteti meg: az instanciaviszonyt (pl. egy ház absztrakt terve mint templátum és a felépült ház mint aktuális entitás közötti viszony) és a

⁶ Piñón modelljében időintervallumok és ennek megfelelően intervallum-templátumok is szerepelnek.

reprezentációs viszonyt (mely a ház absztrakt terve és a tervrajz mint aktuális entitás között áll fenn). A *terveztem egy házat* mondat a templátum reprezentációjának létrehozásáról szól, míg az *építettem egy házat* az instanciájáérol. A reprezentációs viszony kulcsfontosságú, ugyanis a templátumok megszűnnek létezni, ha nem létezik reprezentációjuk az aktuális világban. Mindebből kitűnik, hogy Piñón szigorúan az aktuális világhoz való viszony révén ragadja meg a templátum fogalmát a lehetséges világok szemantikájától függetlenül. Azaz függetlennek tekinti a létesítés kérdéskörét és az intenzionális jelenségeket; így modellje egyesíthető egy modális logikai kerettel, de a létesítést magát nem modális jelenségként ragadja meg.

1.6. Kálmán és Varasdi (2005) – a specifikusság lehetségességen alapuló fogalma

Kálmán és Varasdi (2005) elsősorban arra keresi a választ, hogy honnan ered a HK-igék megfelelő igekötős alakja mellett a főnévi csoport feltétlen specifikus értelmezése, és arra jut, hogy a specifikusság Enç-féle fogalmát (Enç 1991) tágítani kell. A lehetséges entitás fogalmát azon folyamatokhoz kötve definiálják, melyek betetőzése az aktuális világbeli instancia létrejöttéhez vezetne. Ezek után egy főnévi csoportot akkor és csak akkor neveznek specifikusnak, ha az előfeltételezi egy olyan lehetséges entitás létezését, melynek aktuális világbeli instanciája a kérdéses entitás lenne.

Kálmán és Varasdi röviden kitér a kedvezményezetti bővítmény szerepére: azt a HK-konstrukcióban megjelenő ige argumentumának tekinti, a létesítőesemény betetőzésekor a téma és a kedvezményezett között meghatározott kapcsolat („intim viszony”) létesül.

1.7. Összegezve

Mindegyik magyarázat kiemelt jelentőséget tulajdonít a végállapotnak, az utóspecifikus belső argumentumot valamiképpen erről az állapotról szóló predikátumnak tekintik, míg az ige lexikai tétele tartalmazza magát a végállapotot. Ennek következtében ugyanahhoz az igehez más-más lexikális tartalmat rendelnek az (5)-ös példában szemléltetett három különböző szerkezetben; köztük lexikális transzformációk teremthetnek kapcsolatot.

Az általánosított cél szerepű bővítmény kérdésre összpontosítva azt állapíthatjuk meg, hogy csak Bende-Farkas illetve Kálmán és Varasdi foglalja bele őket közvetlenül a HK-igék szemantikai leírásába, ők az ige argumen-

tumának tekintik őket és a HK-szerkezet által kifejezett esemény végállapothoz rendelik.

A 3. pontban vázolom föl határozottsági korlátozás antilexikalista megközelítését, előtte azonban lássuk a célállapotok argumentumként való interpretációja ellen felhozható érveket.

2. A célállapotok argumentumként való elemzésének gyenge pontjai

2.1. Empirikus ellenvetések

2.1.1. A mondat főhangsúlya

A magyar mondat főhangsúlya a mondat fő állítására esik, összetett predikátumok esetén befejezett aspektusban a végállapokra utaló kifejezés (leggyakrabban egy igekötő) kapja a főhangsúlyt. Amennyiben igaz az, hogy mind a célállapot, mind az utóspecifikus belső argumentum az esemény végállapotát adja meg, nem világos, hogy a HK-szerkezetben egyikük miért nem a főhangsúlyos, ige előtti pozíciót foglalja el. Szabolcsi (1986) a határozatlan NP-t „túl nagyknak” ítéli, és ezért egy vele koreferens üres elemet feltételez az igemódosítóban, Bende-Farkasnál pedig a rejtett perfektivitás-operátor áll ott. Valójában azonban teljes DP-k is előfordulnak igemódosítói pozícióban (pl. *Az árokba gurult a labda*), a rejtett elemek feltételezése pedig stipuláció, melyre a jelen javaslatban nem lesz szükség.

2.1.2. A célállapotot nem implikálja a mondat

A HK-szerkezetek befejezett aspektusúak. Ha a célállapot-határozók valóban a végállapokra utaltnak, akkor a határozó által leírt állapot beálltát implikálnia kellene a mondatnak. Ez azonban nincs így. A (8a)-beli példa mutatja, hogy a tényleges végállapot beállta (a piros tojás léte) nem kérdőjelezhető meg, viszont a célállapot beállta megszüntethető implikátúra, vö. (8b).

(8a) Festettem egy piros tojást *... de végül kéket festettem.

(8b) Festettem egy piros tojást Tádénak ... de végül nem adtam oda neki.

Alább szerepelnek a (3)-as példák közül azok, melyekben a célállapot fennállása megszüntethető implikátúra, azaz elképzelhető olyan kontextus, melyben az új entitás létrejön ugyan, de nem kerül a határozó által jelölt állapotba. Ezek a példák a végállapot és a célállapot elkülönülését bizonyít-

ják. Az implikatúra azokban a példákban szüntethető meg, melyekben a határozó cél vagy kedvezményezett szerepű volt.

- (9b) Vettem egy napernyőt az erkélyre, ... de végül a kertben használom.
(9c) Volt egy tál somlói az esti vendégségre, ... de végül már ebédre elfogyott.
(9e) Vasaltam egy inget Tóbiásnak, ... de végül nem is azt vette föl.
(9g) Dobtam egy csontot a Bodrinak, ... de végül a Bundi kapta el.
(9h) Hegyeztam a levélíráshoz egy ceruzát, ... de végül nem írtam levelet.

Azokban a példákban viszont, melyekben a határozót terminatív szerepűnek azonosítottuk, az állítás a célállapot fennálltát is maga után vonja. Ennek magyarázatára a 4.3. alpontban kerül sor.

- (9a) Épült egy új ház a Gellérthegyre, *... de végül a Sashegyen állt.
(9d) Ültettem egy virágot a kertbe, *... de végül a verandán pompázott.
(9f) Fesztettem egy kerítést a tájképre, *...de végül nem volt a képen kerítés.
(9i) Ütöttem egy tojást a serpenyőbe, *... de mellément.

2.1.3. A célállapot-határozói bővítmények nem a HK-szerkezet jellegzetességei

A korábbi elemzések (Bende-Farkas 2002; Kálmán és Varasdi 2005) csak a HK-szerkezet, pl. (5a), esetén állítják, hogy van az igének egy célállapot argumentuma, a folyamatos (illetve progresszív) és igekötős rokon szerkezetekben, (5b-c), nem. Vagyis eltérő argumentumszerkezeteket feltételeznek. Ugyanakkor az utóbbiakban is megjelenhet a célállapot, vö. (10b-c), tehát nem világos, hogy mi alapján tekintendő a határozó (10a)-ban argumentumnak, (10b-c)-ben viszont szabad határozónak.

- (10a) Sütöttem egy zserbót Húsvétra.
(10b) Éppen sütöttem egy zserbót Húsvétra, amikor...
(10c) Megsütöttem egy zserbót Húsvétra.

2.2. Elméleti ellenvetések

2.2.1. Két argumentum is reprezentálja a végállapotot

Az 1. pontban említett javaslatok egyetértenek abban, hogy a HK-szerkezetek belső argumentuma a leírt esemény végállapotára utal. Tehát például egy valódi létesítőesemény esetén (*épült egy ház*) nem a folyamat-

szakasz témájára referál (ami először csupán egy téglahalom, majd egy félház stb.), hanem az esemény betetőzésekor létrejött objektumra. Ezt fejezik ki úgy az elméletek, hogy a témaargumentum szemantikailag inkorporálódott a végállapotba (vagy a végállapot a témába). Ha a célállapot-határozók is argumentumai a HK-igének, és szintén a végállapotot azonosítják, akkor az esemény, és így a téma, végállapotát az ige két argumentuma is reprezentálja, míg a folyamatszakasz témájára szigorúan véve nem utal semmi. Ez elvben lehetséges, ám nem tudok más esetről, amikor a téma végállapotára két kötelező argumentum is utalna.

Ellenpéldaként felmerülnek a visszaható névmási és testrészi áltárgyas szerkezetek, pl. *vörösre sírta a szemeit*. Csakhogy itt a *vörös* tulajdonság adja meg a végállapotot, az *a szemei* pedig a végállapot témáját. Viszont a HK-szerkezetekben, pl. *rajzolt Tádénak egy almát*, az állítás szerint a *Tádénak* is a téma végállapotát adja meg (a Tádé birtokában levés tulajdonságával), és az *egy alma* is az almaság tulajdonsága által, mely a végállapotban, és csak ott, áll a témára. A téma maga viszont implicit marad. (Parsons (1990) elemzésében a belső argumentum a témát jelöli, javaslatára a 3.1. alpontban kitérek.)

2.2.2. Az implicit argumentum mint tartományváltó

A célállapotra utaló határozó hiánya intuitíven jól megfeleltethető valamiféle tartomány- vagy világváltozó implicit jelenlétének, ám az efféle objektumokra való hivatkozás határai nem világosak. Például a ki nem fejezett hely- és időhatározókról is állíthatnánk, hogy impliciten jelen vannak, és így minden ige argumentumszerkezetébe felvehetnénk őket. Ez konceptuálisan indokolt is lenne, de nyelviileg nem. A célállapotok esetén a célállapot beálltára vonatkozó implikáció 2.1.2. alpontban tárgyalt hiánya miatt még konceptuálisan sem egyértelmű a helyzet.

Ha el is fogadjuk a tartományváltó implicit jelenlétét, akkor is további magyarázatot igénylő nyelvi tény marad, hogy bizonyos esetekben kötelező a határozó megjelenése, más esetekben nem.

2.2.3. Entitást jelölő vs. tulajdonságot jelölő argumentumok

Az argumentum-státusz meghatározása általában sem problémamentes. Kérdés többek között, hogy a hagyományos argumentumtesztek és az aspektuális alapon való besorolás (ez utóbbit képviseli például Tenny (1994)) egységes argumentumfogalomhoz vezetnek-e. Reinhart (2002) Théta-rendszere egyáltalán nem támaszkodik aspektuális információra. Az aspektuális

alapon argumentumnak tekintett kifejezések (pl. terminatív és rezultatív elemek) nem az esemény valamely szereplőjét adják meg, hanem valamely szereplő (általában a téma) (vég)állapotát, mégpedig úgy, hogy egy az adott állapotban releváns tulajdonságot jelölnek. Ezért másodlagos predikátumnak is szokás őket nevezni a szintaktikai irodalomban. Ha a most vizsgált célállapot-határozókat a végállapotot megadó kifejezéseknek tartjuk, akkor ők is ebbe a csoportba tartoznak. Ezek a bővítmények kilógnak a hagyományos argumentumtesztek alól. A releváns tesztek Rákosi (2007) összefoglalójából emelem ki.

1. Az argumentumok az eseményben szereplő entitásokat jelölik. Ez, mint említettem, a célállapotokra nem igaz, ők egy szereplő tulajdonságát jelölik.

2. Komlósy (1992) is említi, hogy a szabad határozók egyik fő ismérve, hogy a mondat jelentéséhez való hozzájárulásuk kiszámítható morfológiai összetevőik jelentéséből, míg az argumentumok thematikus szerepe csak régensük ismeretében határozható meg. Ennek alapján az itt vizsgált határozók nem argumentumok.

3. Adott típusú szabad határozóból szerepelhet több is a mondatban, vö. (11). Ez a tulajdonság a terminatív és célhatározókra igaz, a kedvezményezett viszont nem ismételhető. Ez mégsem bizonyítja a kedvezményezett argumentum voltát, mert az ismételhetőség csupán elégséges, de nem szükséges feltétele a szabad határozói státusznak.

(11) Vettem egy új bakancsot a nyaralásra az erdőbe a túrázáshoz.

4. A valódi argumentumok morfológiai kódolása kötött, míg az adjunktumoké szabad. A vizsgált határozók e szempont alapján is adjunktumok, vö. (12).

(12) Vettem egy új bakancsot a túrához / a túrára / a túra kedvéért.

A célállapot-határozók argumentumstátusza tehát még azokban az esetekben sem megkérdőjelezhetetlen, amikor implikálja a mondat az általuk kifejezett állapotot, mint a (9a,d,f,i) példákban.

2.3. Összegezve

Összegezve tehát a 2. pont eredményeit: a célállapot-határozók nem a HK-szerkezet által leírt esemény végállapotát fejezik ki (sok esetben megszüntethető implikaturá csupán az állapot beállta, vö. (9)), illetve még a végállapotra utaló határozók esetén is hozhatók fel érvek az argumentum-státusz ellen (bár ennek az általánosabb kérdéskörnek a részletes vizsgálata túlmutat a jelen dolgozat célkitűzésein).

3. A határozottsági korlátozás új megközelítése

A célállapot-határozók szerepének magyarázatában a HK egy újabb megközelítésére támaszkodom. Javaslatom lényege az, hogy a határozottsági korlátozást nem feltétlenül az igének tulajdonítja, hanem egy olyan általánosabb jelenségnek, mellyel egyszerre magyarázhatók a hagyományos HK-igét tartalmazó HK-szerkezetek és a jelen vizsgálat középpontjában álló azon szerkezetek is, melyekben a határozó látszik szerepet játszani a határozottsági korlátozás szempontjából.

A fő állítás az lesz, hogy a határozottsági korlátozás megjelenése az impliciten jelenlévő témaargumentum, mely a HK-szerkezetekben lehetséges entitás, és a belső argumentum által jelölt aktuális entitás azonosításához köthető. A kérdés az, hogy honnan származik a szerkezetben a lehetséges entitás. Ha az ige témaargumentuma, akkor kapjuk az irodalomban vizsgált eseteket, melyek a HK-ige-szemléletet támasztják alá. Ha viszont egy másodlagos predikátumként megjelenő állapothatározó témaargumentuma, akkor azt tapasztaljuk, hogy a határozó kötelező a szerkezetben, az ige viszont nem tipikus HK-ige.

A 3.1.-es alponthban bemutatom, hogy a lehetséges entitások bevezetése a HK-szerkezetnek és a vele rokon jelenségeknek az eddigieknél általánosabb tárgyalását teszi lehetővé, a 3.2.-es alponthban pedig a belső argumentum és a neki megfelelő tematikus argumentum közti megfeleltetésre vonatkozó javaslatomat mutatom be, mely a névszói állítmányú (azaz nominális) mondatokkal való analógián alapul.

3.1. Lehetséges entitások

Javaslatom célja, hogy a lexikális információt különválassa az információszerkezeti és pragmatikai információtól. A lexikális tételek leírásában egyetlen új feltételezést teszek: bevezetem a *lehetséges entitások* fogalmát Piñón (2005, 2008) templátumainak mintájára (l. 1.5.). A lehetséges entitá-

sokra a következők állnak. (i) Nem elemei az aktuális világnak, hanem tervként, lehetőségként léteznek, (ii) és a reprezentációs viszony által kapcsolódnak az aktuális világ valamely eleméhez (pl. Piñón (2008) szerint a ház mint lehetséges entitás reprezentációja a tervrajz vagy akár az a neurális állapot, mely a ház tervezőjének agyában a ház tervéért felelős). Ugyan a templátumok Piñónnál a lehetséges világok bevezetése nélkül jelennek meg a modellben, nagyon hasonlítanak Kálmán és Varasdi (2005) lehetséges entitásaihoz, ugyanis igaz rájuk az, hogy (iii) a templátum-témájú folyamatok betetőzése, a templátum aktuális világbeli instanciájának létrejöttével jár.

Azt állítom, hogy a HK-szerkezet belső argumentuma aktuális entításra referál, míg az (5)-ös példában szereplő, másik két létesítést kifejező (az igekötős és a folyamatos) szerkezeté lehetséges entításra. Parsons (1990: 172–180) ez ellen az ontológiai megkülönböztetés ellen érvel mondván, hogy a folyamatos szerkezet belső argumentuma egy ún. részleges objektumra (*unfinished object*), azaz a folyamat témaargumentumának elkészült részére utal, melyre hivatkozhatunk ugyanazzal a főnévi kifejezéssel, mint a kész objektumra. Egyetértek Parsons-szal abban, hogy a részleges objektumokra hivatkozhatunk ugyanúgy, mint a kész objektumra, és azzal is, hogy vannak olyan folyamatos (és progresszív) valamint igekötős szerkezetek, melyekben ezekre történik utalás (ezek az állapotváltozást leíró szerkezetek, l. 3.1.2.), de mindez nem zárja ki, hogy léteznek lehetséges entításokról szóló szerkezetek is. Alább a 3.1.2. alpontban érvelek e kettősség mellett.

3.1.1. A HK-szerkezet és a létesítőesemények viszonya

Átveszem Piñón (2005, 2008) modelljét, de nem veszem át konkrét elemzését, melyet a valódi létesítést kifejező igék különböző típusaira (fizikai objektum, esemény, illetve templátum létesítése) ad a „növekvő” (*incremental*) és a „létesített” (*created*) tematikus szerepekre támaszkodva, illetve azt sem, ahogy a magyar *meg* igekötőt elemzi. Fő ellenvetésem az, hogy az efféle elemzések erősen támaszkodnak a való világbeli létesítésről való tudásunkra. Ugyanakkor nyelvileg nem alkotnak külön osztályt ezek az események sem lexikális szinten (hogy a valódi létesítést kifejező igéknek és csak nekik lenne valamilyen speciális tulajdonsága), sem a szerkezet szintjén (hogy csak bizonyos szerkezetek lennének alkalmasak a kifejezésükre). Egyrészt tudjuk, hogy a HK-szerkezetek, bár kifejezhetnek valódi létesítést (pl. *épült egy ház, sütittem egy tortát* stb.) vagy, absztraktabban, adott kontextusbeli „létesítést”, azaz a cselekvés általi elérhetővé válást (pl. *érkezett egy*

vendég, hoztam egy asztalt stb.), de akár olyan eseményeket is, melyek a valóságban „elérhetetlenné válásnak” felelnek meg (pl. *ettem egy almát*). Másrészt a létesítőesemények nyelvi leképezésének csupán egyik lehetséges módja a HK-szerkezet, hiszen az igekötős szerkezet (*megépiült a ház*), a folyamatos (*egy éven át épült a ház*) vagy a progresszív szerkezet (*éppen épült a ház, amikor ...*) egyaránt szólhat létesítésről. A szerkezet típusa és a való világbeli esemény (ha egyáltalán azt fejez ki az adott szerkezet) két független dimenzió tehát. Ami miatt a HK-szerkezet fogalmát mégis könnyen azonosítjuk valamiféle létesítés fogalmával, az az, hogy a diskurzus szintjén (és csak ott) valóban a HK-szerkezetek a létesítőszerkezetek, hiszen a diskurzus szintjén a létesítés nem jelent mást, mint egy tartós, új diskurzusreferens bevezetését, azaz egy utóspecifikus kifejezés megjelenését. (A nem utó-, de nem-specifikus kifejezés diskurzusreferense nem marad fenn tartósan a diskurzusban, azaz a későbbiekben már nem elérhető.)

Ezek után felmerül a kérdés, hogy a diskurzusbeli létesítés, azaz egy utóspecifikus kifejezés megjelenésének kizárólagos lehetősége-e a HK-szerkezet. Javaslatom szerint igen, ugyanis az utóspecifikus kifejezés felelős a szerkezet befejezett olvasatáért, azaz az időbeli nem-homogenitásért (hiszen a végállapotban új entitásként jelenik meg). Ha tehát az utóspecifikus kifejezést nem-utóspecifikusra cseréljük, akkor már egy másik, nem befejezett aspektusú szerkezetet kapunk. Az eredmény tehát az, hogy a nem utóspecifikus kifejezés ki van zárva a szerkezetből, azaz a szerkezet HK-szerkezet.⁷

⁷ A helyzet ennél bonyolultabb, ugyanis az igekötős befejezett (ia) mondat elhangzása után is utalhatunk határozott kifejezéssel az aktuális entitásra, l. (ib), pedig az igekötős szerkezetben, a jelen javaslat szerint, a belső argumentum a lehetséges entitásra referál, instanciájára, az aktuális entitásra nem történik utalás. Az viszont igaz, hogy az (ia) jelű mondat befejezett aspektusa implikálja az instancia létrejöttét, ami elegendő ahhoz, hogy (ib) határozott NP-jének (*benne*) referensét akkomodáció révén azonosítani tudjuk. Ezen az indirekt módon tehát az igekötős szerkezet is „bevezette” az aktuális entitás diskurzusreferensét.

(ia) Megépiült végre a Művészetek Palotája.

(ib) Kocsis Zoltán szerint olyan az akusztikája, hogy még a légyfingot is meghallani *benne*.

Maleczki (2000) tárgyal olyan példákat, melyben az atelikus esemény ágense lehet utóspecifikus, ha egy helyhatározó is van a mondatban:

(i) Egy tündér táncolt a tó tükrén.

Ez a szerkezet nem HK-szerkezet, mivel a specifikus alany sincs kizárva, tehát ellenpéldaként szolgál azon állításomra, mely szerint kizárólag HK-szerkezetekben fordulhat elő utóspecifikus kifejezés. Ezt a problémát ebben a dolgozatban nem tárgyalom, csak megjegyzem, hogy a megoldást abban látom, ha a HK-jelenségről, a hagyományos szemlélettel ellentétben,

3.1.2. Az igék kombinálódása az aktuális és a lehetséges entitásokkal

Az eddigiekben is igyekeztem világosan különválasztani két fogalmat: a predikátum szemantikai (más néven tematikus) argumentumát és a megfelelő szintaktikai argumentum (vonzat) diskurzusreferensét. A kettőjük közötti pontos viszonyról szólok a 3.2. alpontban, de a különbséget már most is fontos szem előtt tartani.

Javaslatomban azoknak az igéknek, melyeket a HK-igékhez szokás sorolni, az felel meg, hogy az ige témaargumentuma lehetséges entitás. Például a *süít* ige témája lehetséges entitás az (5)-ös példa mindegyik szerkezetében. Ez talán meglepő, hiszen eddig azt a kontrasztot hangsúlyoztam, hogy míg az igekötős és folyamatos szerkezetek szintaktikai belső argumentuma lehetséges entitásra referál, addig a HK-szerkezeté aktuális entitásra. Ez továbbra is fennáll, de ettől még a téma mindhárom esetben lehetséges entitás. Pontosan ezért fontos a fent említett különbségtétel. A 3.2. alpontban azt fogjuk látni, hogy azonosítás egy aktuális és egy lehetséges entitás között is létrejöhet (ez a köztük lévő instanciaviszony), tehát lehet lehetséges entitás a szemantikai argumentum és aktuális entitás a neki megfelelő vonzat referense.

A létesítést, elérhetővé válást kifejező események jellegzetessége, hogy témájuk lehetséges entitás, betetőzésük implikálja az instancia létrejöttét, elérhetővé válását. Az állapotváltozást leíró igék témája ezzel szemben aktuális entitás. Ezért az ilyen események betetőzése nem jelenti új entitás megjelenését, csupán a téma állapotváltozásának lezajlását.

Gyakran ugyanazok az igék fejezhetnek ki állapotváltozást (az aktuális téma valamely paraméterének változását) és létesítést (vagy elérhetővé válást) is. Ez azt jelenti, hogy az adott ige nem szelektálja szigorúan a témája lehetséges/aktuális voltát, hanem az ige+témaargumentum együttes jelentését az ige jelentése és a téma ±lehetséges tulajdonsága kompozicionálisan hozza létre. Az alábbi párokban az első tárgy az aktuális, a második a lehetséges interpretációt valószínűsíti.

(13) veri a tojást / a habot; örlí a búzát / a lisztet; fúrja a falat / a lyukat; olvasztja a jeget / a vizet; kavarja a levest / a tésztát

nem mint a specifikusság tiltásáról, hanem mint az *utóspecifikusság engedélyezéséről* gondolkodunk.

3.1.3. Az ige lexikális jelentése: a „cselekvés módja” jelentésösszetevő

Az előző alpontról az derül ki, hogy megoldásomban nem az ige Szabolcsi-féle „létezik” jelentésösszetevője teszi lehetővé a HK-szerkezetet, hanem a témaargumentum lehetséges entitás volta. Ez önmagában azonban csak szükséges feltétel, hiszen a lehetséges témával álló ige még folyamatos szerkezetben és megfelelő igekötővel kiegészülve igekötős befejezett szerkezetben is szerepelhet. A HK-szerkezetben a belső argumentum referensének típusa (aktuális volta) lesz meghatározó. Ebben az alpontról csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy az ige maga minden szerkezetbe kizárólag a „cselekvés módja” jelentésösszetevőt hozza. Aktuális téma esetén ez a mód az állapotváltoz(tat)ás végrehajtásának, lezajlásának a mikéntjére vonatkozik, míg lehetséges téma esetén az instancializálódáshoz vezető cselekvés mikéntjére.

Az, hogy a HK-szerkezet igéje „könnyű” igének tűnik, vagyis az, hogy nem a „cselekvés módja” jelentésösszetevő dominál, nem az ige speciális lexikális tulajdonságaiból (a „létezik” jelentésösszetevőből) következik, hanem a teljes mondat diskurzusfunkciójából. A folyamatos és az igekötős szerkezetben csupán az ige által kifejezett esemény (vagy annak betetőzése) az új információ, míg a belső argumentum specifikus, azaz már ismert dologra vonatkozik, így az esemény típusa nagyobb hangsúlyt kap, mint a HK-szerkezetben, ahol a belső argumentum is új információt közvetít. Sőt a HK-szerkezetek leggyakoribb funkciója az új entitás, nem pedig az új esemény bevezetése (prezentálása). Adott kontextusban ugyanis az entitás megjelenéséből a hozzá tartozó esemény típusa (a cselekvés módja) általában kikövetkeztethető (pl.: ház → épül; gyerek → születik stb.).

3.2. Az azonosítások típusai

A szemantika és a pragmatika határán húzódó vizsgálatokban, mint amilyen a jelen dolgozatban tárgyalt probléma is, fontos különbséget tenni a predikátumok tematikus argumentumai és a vonzat-DP-k (egészen pontosan azok determinánsa) által bevezetett diskurzusreferensek között, vö. pl. Farkas és de Swart (2003). Farkas és de Swart az inkorporáció jelenségét vizsgálva két alapvető viszonyt vezet be. Az egyik az instanciaviszony, mely az esemény egy tematikus argumentuma és az őt megjelenítő DP által bevezetett diskurzusreferens azonosítása, pl. (14a), a másik az unifikációs viszony, mely egy tematikus argumentumot azonosít a neki megfelelő, de diskurzusreferenst be nem vezető, predikatív vonzat argumentumával, ez az inkorporáció

esete, pl. (14b). Az instanciaviszony természetes nyelvi megfelelője az azonosító nominális mondat, az unifikációé pedig a predikatív nominális mondat.

(14a) Mari fúrta a falat. → A témaargumentum a fal / azonos a fallal.

(14b) Mari téglafalat fűrt. → A témaargumentum téglafal.

A nominális mondatok alaposabb vizsgálata azonban az azonosító típuson belül további típusokat különböztet meg. Ha a Farkas és de Swart által bevezetett instanciaviszony azonosító mondatokkal való analógiáját komolyan vesszük, el kell gondolkodnunk azon, hogy az azonosító mondatok típusai miféle azonosításokat eredményeznek a tematikus argumentum és a vonzat referense között. Den Dik Kent (2001) követve három azonosítómondat-típust különböztet meg. 1. Identifikáló (*identificational*): ennek alanya deiktikus kifejezés, pl. bemutatásnál használjuk, pl. *Az (a férfi) János*. 2. Specifikáló (*specificational*): kimerítően azonosítja egy „változó” értékét, pl. *A bankrabló János*. Ezt a típust ismeri föl É. Kiss (2006) a fókusz általi kimerítő azonosításban. 3. Ekvatív/Azonosító (*equative/ identity*): tipikusan arra szolgál, hogy a hallgatót tájékoztassa arról, hogy két különböző leírás referense azonos. A (14a) példa és általában a semleges nem-HK-szerkezetek nem predikatív vonzataihoz tartozó instanciaviszony az identifikáló típusnak feleltethető meg, hiszen az esemény adott szereplőjéről a hallgatónak nincs előzetes tudása, a beszélő identifikálja azt számára (*Az a dolog, amit Mari fúr, történetesen a fal.*). A specifikáló nominális mondatokat É. Kisst követve a fókuszált vonzat általi instanciálásnak feleltetem meg, pl. (14c).

(14c) Mari A FALAT fúrta. → Az ismert fűrási esemény témája kizárólag a fal.

A jelen dolgozat szempontjából a harmadik eset a legérdekesebb. Már csak egy vonzattípusról nem beszélünk: a HK-szerkezet belső argumentumáról, mely különbözik az identifikáció esetétől abban, hogy valójában nem a folyamat témáját, hanem csak annak végállapotbeli formáját nevezi meg, másrészt különbözik a specifikáló esettől abban, hogy maga az esemény sem ismert az adott kontextusban. A szemantikai inkorporációra hivatkozó korábbi elemzések (Bende-Farkas 2002; Kálmán és Varasdi 2005; Piñón 2006) tulajdonképpen a predikatív nominális mondatokkal való analógián alapulnának, ám ehhez a diskurzusraferens bevezetését az ígéhez kellett kapcsolniuk. A jelen gondolatmenet akkor válna teljessé, ha a HK-szerkezet belső argu-

mentuma által bevezetett referens és a témaargumentum viszonya az ekvatív nominális mondatokkal lenne párhuzamba állítható – (14d).

(14d) Mari fűrt egy lyukat. → A lehetséges téma instanciája egy aktuális lyuk.

3.2.1. Ekvatív viszony – instanciaviszony

A (14d) példa önmagában nem győzi meg az olvasót arról, hogy az instanciaviszonynak bármi köze lenne az ekvatív azonosításhoz. Ahhoz, hogy a javaslat egyáltalán érthető legyen, az azonosítás fogalmát fogom röviden és célratorően vizsgálni.

Az azonosító állítások két entitásra (vagy általánosabban két azonos szemantikai típusú dologra) referáló kifejezésből és egy kopulából állnak (utóbbi olykor elhagyható). Az egyik lehetőség, hogy a két referáló kifejezés között fennálló azonosító viszonyt a kopula jelentésének tulajdonítjuk. Azokban a nyelvekben azonban, ahol nem vagy nem mindig jelenik meg igei kopula (a magyar is ilyen) nehéz lenne megmagyarázni, hogy a mondat jelentésének lényegét kifejező elem miért hagyható el. A másik lehetőség, hogy a kopula nem hordoz önálló jelentést, ekkor viszont nem világos, hogy milyen szemantikai művelet által jön létre a két entitás-típusú kifejezésből egy pozíció. Egy lehetséges út azt állítani, hogy mégsem azonos típusú a két kifejezés, hanem a DP-k is lehetnek tulajdonságjelölők (I. Partee 1987). Mikkelsen (2004) szerint például a specifikáló mondat típusban az egyik DP valójában tulajdonságot jelöl, ám ő is azt állítja, hogy léteznek valódi, azaz két entitásjelölőből álló ekvatív mondatok is, bár ezeket nem vizsgálja. Én is ebből indulok ki, és a jelen dolgozatban nem vizsgálom, hogy mi fejezi ki az azonosítást, ha nem a kopula.

További nehézség, hogy létezhetnek-e egyáltalán olyan állítások, melyek két ismert referenciájú entitást azonosítanak. Hiszen, ha egyszer ismert a referenciájuk, akkor vagy nyilvánvaló az azonosság, vagy nyilvánvalóan hamis. Az egyik lehetséges válasz az – és fentebb ennek szellemében fogalmaztam meg az ekvatív típus használati körét –, hogy a leírásokat azonosítjuk valójában, nem magukat az entitásokat. Ez azonban azt jelenti, hogy az ekvatív azonosítást kiemeljük a természetes nyelvből, és egy metanyelvi jelenségnek tekintjük. Viszont meglepő, hogy míg a metanyelvi eszközöknek általában tudatában vannak a beszélők, az ekvatív azonosítás esetén nincsenek. Az én javaslatom az, hogy igenis létezik olyan eset, amikor két ismert entitás azonosítása nem nyilvánvaló, mégpedig akkor, ha az egyikük lehetsé-

ges, a másíkuu aktuális entitás. A természetes nyelv azonosító állításainak tehát nem a logikai azonosítást feleltetem meg a logikai nyelvben, hanem a lehetséges és aktuális entítások közötti instanciaviszonyt. Ez matematikailag óriási különbség, hiszen az instanciaviszony nemhogy az ekvivalencia-relációk egyik tulajdonságával sem bír (nem tranzitív, nem szimmetrikus, nem reflexív), de két diszjunkt halmaz közötti reláció. A nyelv kommunikációs szerepére gondolva viszont plauzibilis, hogy az azonosítást ne szigorú logikai azonosításként, hanem valamiféle megfeleltetésként írjuk le.

3.2.2. Utóspecifikus kifejezések az ekvatív mondatban, specifikus kifejezések a HK-szerkezetben

Ha elfogadjuk az ekvatív azonosítást és az instanciaviszony azonosítást, akkor azzal az empirikus nehézséggel találjuk szemben magunkat, hogy míg az ekvatív azonosító mondatokban általában két határozott főnévi csoport szerepel, addig a HK-szerkezetek belső argumentuma, melynek a téma-argumentummal való instanciaviszonyáról szó van, utóspecifikus. Emlékeztetek Szabolcsi (1992) Barwise és Cooper (1981) munkájára támaszkodó azon megállapítására, mely szerint a specifikus kifejezések valójában nem agrammatikusak a HK-szerkezetben, hanem csupán tautologikusak. Jelen magyarázat szerint ennek oka nem az ige „létezik” jelentéskomponense, hanem az instanciaviszony ismert volta. Ha már ismert egy instancia, akkor az is kontextuálisan kikövetkeztethető, hogy minek az instanciája. Vannak azonban olyan esetek, amikor megjelenhetnek határozott kifejezések a HK-szerkezetben, ekkor emlékeztető szerepű (vö. Ward és Birner 1995) lesz a mondat pont a feltételezett ismertség miatt, l. (15). Emlékeztetnék arra, hogy az ekvatív mondatípust is szokás ezzel a hallgatót emlékeztető, tájékoztató szereppel jellemezni, tehát áll a párhuzam.

(15a) A: Elromlott a kocsi. Mitévők legyünk? Szabolcsi (1992) alapján

B: Hát van *a ló*.

(15b) A: Mit főztek vacsorára?

B: Hát vettem *azt a nagy fej karfiolt*.

Kérdés még az, hogy a nem-specifikus főnévi csoportot tartalmazó ekvatívok is (ha egyáltalán vannak ilyenek) párhuzamba állíthatók-e a nem-specifikus NP-t tartalmazó HK-szerkezettel. A szemantikai inkorporációt

feltételező elemzések a HK-szerkezet belső argumentumát predikatív szerepűnek tartják, míg a jelen javaslat ragaszkodik diskurzusraferenst bevezető szerepükhöz. A határozatlan névelős kifejezést tartalmazó nominális mondatok szerepe ugyanígy vitás; a (16a) és (17a) mondatok közti különbséget szóhasználati különbségnek szokás tekinteni. Ám a fentiek fényében azt mondhatjuk, hogy mivel (17a)-ban a nem-specifikus NP vezet be tartós diskurzusraferenst (azaz utóspecifikus), ezért nem lehet szó predikatív viszonyról, csak azonosításról. Tehát a (17a) mondat egy újonnan bevezetett entitással való ekvatív viszonyt fejez ki, míg (16a) predikatív.⁸ (A (b) mondatok az (a) jelű mondatok állítmányi kifejezésére való visszautalás lehetőségét mutatják.) Látjuk, hogy az utóspecifikus NP-t tartalmazó HK-szerkezettel párhuzamosan az utóspecifikus NP-t tartalmazó ekvatív mondat szerepe is az új diskurzusraferens bevezetése, és a lehetséges entitás (azaz *Tóbiás*) és az aktuális entitás közötti instanciaviszony létrehozása. Hogy az ekvatív viszonyban mi jelenik meg lehetséges entitásként, az a beszélgetés résztvevőinek tudásától függ, mint látjuk, akár egy személynevet is értelmezhetünk lehetséges individuum jelölőjeként, (17a)-ban: *az, akit te Tóbiásként ismersz; az, akinek te Tóbiást képzeled.*

(16a) Tóbiás örült. (16b) #Ezzel az örülttel akarsz együtt élni?

(17a) Tóbiás egy örült. (17b) Ezzel az örülttel akarsz együtt élni?

Mind a határozott kifejezést tartalmazó HK-szerkezetek, mind az utóspecifikus kifejezéssel álló ekvatívok részletes tárgyalást igényelnének. A fentiekben csak röviden említettem őket jelzendő, hogy a két szerkezet közötti párhuzam megalapozható. A párhuzam tehát összefoglalva abban áll, hogy mindkét szerkezet egy lehetséges és egy aktuális entitás közötti instanciaviszonyt tartalmaz. Az ekvatív szerkezetben a lehetséges entitásra is utal főnévi csoport, míg a HK-szerkezetben csak tematikus argumentumként van jelen.

⁸ Kenesei (sz. k.) Az *anyósom* (egy) *örmester* típusú példákról azt állítja, hogy a névelő a metaforikus használatban kötelező, viszont ezekben az esetekben nincsen szó azonosításról. A határozatlan névelő azonosítást csak nem-metaforikus használat esetén fejez ki, pl. *Péter (egy) jó nőgyógyász*. Én mindegyik névelős szerkezetet azonosítóknak tekintem. Russell (1919) a névelős és névelőtlen típus különbségéről a következőt mondja. "The proposition *Socrates is a man* is no doubt 'equivalent' to *Socrates is human*, but it is not the very same proposition. The *is of Socrates is human* expresses the relation of subject and predicate; the *is of Socrates is a man* expresses identity" (Russell 1919: 172, idézi Kádár 2006).

Farkas és de Swart (2003)-at követve javaslatom azt feltételezi, hogy az eseményszerűségek thematikus argumentumai mindig impliciten vannak jelen a szerkezetben és a megfelelő szintaktikai argumentumok különféle, a nominális mondatok típusainak megfelelő relációkat létesítenek velük.

3.3. A javaslat előnyei

3.3.1. Az ágens nyújtotta lehetőségek

A 3.1.1. alpontban hangsúlyoztam, hogy ha a HK-szerkezet használati körét akarjuk meghatározni, akkor a diskurzusbeli létesítés fogalma a releváns, mely vonatkozhat egyben való világbeli létesítésre is vagy elérhetővé válásra vagy akár másra. A lehetséges entitásokat a diskurzusban releváns cél, terv, szándék, lehetőség hordozójaként interpretálhatjuk. E megközelítés alapján érthetővé válik az a tény, hogy a nem valódi létesítésemények mindig tartalmazznak ágenst, vö. (18a) és (18b), azaz a téma lehetséges entitásként való értelmezéséhez szükséges annak a tudatos lénynak a jelenléte is, akinek a tudatában a lehetőség és az instanciaviszony meg jelenik.

(18a) Hizlaltam (nektek) egy disznót.

(18b) *Hízott (nektek) egy disznó.

Írásom névtelen lektora megjegyzi, hogy ugyan (18b) mondat nem jó, az alábbi (19)-es már igen. Egyetértek vele, észrevétele pontosan az itt elhangzottakat támasztja alá. A *nő* ige ugyanis valódi létrejövését fejez ki. A (19)-esben nem arra gondolunk, hogy már volt egy facsemete, ami egyszer csak növekedésnek indult, hanem, hogy a földből nőtt ki újonnan az egész fa. Ezért nem kell, hogy megjelenjen a tudatos lény, míg a (18)-asban egy már létező kismalac felhizlalásáról van szó, tehát nem valódi létesítésről.

(19) Nőtt nektek egy diófa a kerítésnél.

3.3.2. A HK-szerkezet „produktivitása”

A jelen leírás szerint bármely ige szerepelhet HK-szerkezetben, ha témáját lehetséges entitásként a belső argumentum referensét pedig annak instanciájaként tudjuk értelmezni. Ezt értem a szerkezet produktivitása alatt.

Például a (20a) jelű példa *tol* igéjét nem tartjuk HK-igének, a szubsztenderd nyelvhasználatban mégis van HK-igei használata, (20b). Mondhatnánk, hogy ez már egy másik *tol* ige. De ha abból indulunk ki, hogy

az ige jelentése csak a „cselekvés módja” komponenst tartalmazza (mint azt a 3.1.3. alpontban állítottam), akkor nem kell megkülönböztetnünk a két igit, a (20)-asban látható különbséget egyszerűen a téma aktuális, (20a), illetve lehetséges, (20b), voltára vezethetjük vissza.

(20a) *Toltam egy talicskát.

(20b) Toltam egy hamburgert / sms-t.

A HK-szerkezet valódi produktivitását a mértékhatározói szerepű áltárgyat tartalmazó szerkezetek adják, pl. (21). Állításom szerint, ezek a szerkezetek HK-szerkezetek, és mivel bármely folyamatige mellett megjelenhetnek ilyen áltárgyak, bármely folyamatigével képezhető HK-szerkezet. Piñón (2007) a tárgyasetű duratív időhatározókról mint a mértékhatározók speciális esetéről állítja, hogy HK-szerkezetet hoznak létre.

(21a) Futottam egy háztömböt.

(21b) Olvastam két órát az újságot.

A szerkezet HK-szerkezet, vö. (22), de megvannak a folyamatos és igekötős rokon szerkezetek is (5)-ös példával párhuzamban, vö. (23).

(22) Két perc alatt futottam egy / *a háztömböt.⁹

(23) Futottam egy háztömböt. / Éppen futottam a (szokásos reggeli) háztömböt, amikor... / Lefutottam a háztömböt.

A kimérő áltárgyas szerkezetek abban különböznek az eddig említett HK-szerkezetektől, hogy a belső argumentum nem a témaargumentumot instancializálja, hanem az eseményváltozót: az *a/egy háztömb* a fenti mondatokban *a/egy* futási eseményre utal, mely egy háztömbnyi távon zajlott. A 4.1. alpontban említeni fogom az ún. produkciós (*performance*) igeiket, melyeknek a témája is tulajdonképpen maga az esemény, és a létesítőigék egy altípusának tekinthetők. Mondhatjuk azt, hogy a fenti mértékhatározói áltárgyak produkcióssá teszik az igeiket: az adott mértékre kiterjedő esemény létrejöttéről szólnak.

⁹ A mondat természetesen úgy értendő, hogy az időhatározó nincs fókuszban. Különböztetnünk a határozott áltárgyat is elfogadható lenne.

3.3.3. A fókuszos mondatok

Szabolcsi munkája óta ismert tény, hogy a HK fókusz jelenlétében felfüggesztődik, azaz a fókuszos mondat belső argumentuma akkor is lehet specifikus, ha a semleges mondaté nem, vö. (22a-b). Ennek oka, hogy a magyar fókuszos mondat előfeltételezi a mondat háttérhez tartozó részét, tehát itt nem jelenhet meg új információ, például utóspecifikus kifejezés sem (l. É. Kiss 1995).

(22a) Tegnap vettem egy/*a kalapot.

(22b) TEGNAP vettem egy/a kalapot.

Ez nehézséget jelent a korábbi elemzések számára. Szabolcsi (1992) kénytelen a fókuszos mondatban egy álige megjelenését feltételezni, mely elveszti a „létezik” jelentésszövetét, és a „cselekvés módja” dominál. Az álige státusza nem világos, ugyanis külön lexikai egységet nem képez. Bende-Farkasnál (2002) és Piñónnál (2006) pedig, mivel az új diskurzusreferens bevezetése a HK-ige lexikális leírásában szerepel, a fókuszos mondatban ez a lexikai tétel nem jelenhet meg, azaz például (22b)-ben más jelentést hoz a *vesz* ige a lexikonból, mint (22a)-ban. Kálmán és Varasdi (2005) számára a fókuszos mondat azért nem jelent problémát, mert a HK-t egy speciális konstrukció (a HK-szerkezet) tulajdonságának tekintik, a fókuszos mondat pedig már egy másik konstrukció más tulajdonságokkal.

A jelen javaslatban ugyanaz a lexikális ige jelenhet meg mindkét mondatban, sőt a fókuszos mondatban is létrejön a lehetséges és aktuális entitás közötti azonosítás. A különbség csak annyi, hogy a fókuszált kifejezés már kontingens állításhoz vezet a specifikus NP-t tartalmazó szerkezetben is.

4. A célállapot-határozók

A 2. pont tanulsága az volt, hogy a szándékolt célállapot és a végállapot fogalmát külön kell választani. A legfőbb érv emellett, hogy míg a befejezett aspektusú mondat implikálja a végállapot elérését, nem feltétlenül implikálja a célállapotét. Továbbá arra jutottam, hogy a célállapot-határozók adjunktumok, nem argumentumok. Ugyanakkor a bővítmények kötelezősége a legkézenfekvőbb érvnek tűnik argumentumstátuszuk mellett, Komlósynál (1992) is az első számú vonzattesztként szerepel. Ebben a pontban arra adok egy lehetséges magyarázatot a HK 3. pontban felvázolt megközelítése alap-

ján, hogy miért lehetnek olykor kötelezők a szabad határozók bizonyos HK-szerkezetekben.

4.1. Állapothatározó vs. körülményhatározó

Mindeddig különösebb magyarázat nélkül összefoglalólag célállapothatározónak neveztem azokat a határozókat, melyeket Bende-Farkas általánosított célargumentumként, Kálmán és Varasdi pedig kedvezményezetti argumentumként azonosít. Példáimban kedvezményezett, cél és terminusz egyaránt megjelent. Az első kérdés az, hogy ezek valóban állapothatározók-e?

A mondat bővítményei vagy a mondat által leírt esemény szereplőire és körülményeire utalnak, vagy valamelyik szereplőhöz kapcsolnak további információt. Az előbbi típusba tartoznak az argumentumok és a körülményhatározók, míg az utóbbiba az állapothatározók. Bizonyos esetekben a határozó lehet kétértelmű. Például a *Láttam Tádét a távcsővel* mondat két lehetséges reprezentációja:

(23a) $lát(e, én, Tádé) \wedge INST(e, a\ távcső)$ → körülményhatározó

(23b) $lát(e, én, Tádé) \wedge INST(Tádé, a\ távcső)$ → állapothatározó

Állításom szerint a HK-szerkezetben kötelezően megjelenő terminatív, kedvezményezett és célszerepű határozók állapothatározók. A terminatív kifejezések esetén általánosan elfogadott, hogy a téma végállapotbeli helyzetét adják meg.

A kedvezményezett esete már nem nyilvánvaló. Az *Rajzoltam egy almát Tádénak* mondatban a *Tádénak* szokásos reprezentációja: *BEN(e, Tádé)*. Ha igaz lenne, hogy a kedvezményezett az esemény szereplője, akkor olyan mondatokban is megjelenne, melyekben nyilvánvaló, hogy a témaargumentummal nem kerül kapcsolatba, pl. (24a), vagy nincs is téma, pl. (24b). Ezek azonban datívuszi bővítménnyel agrammatikusak, a *Tádé kedvéért* kifejezéssel kapnánk a szándékolt jelentést.

(24a) Ettem egy almát *Tádénak / Tádé kedvéért.

(24b) Gondolkoztam / Elköltöttem *Tádénak / Tádé kedvéért.

(24b)-vel szemben látszólag rengeteg ellenpélda hozható: *meséltem / táncoltam / hegedültem / kiabáltam / jósoltam Tádénak*, de érdemes észrevenni, hogy az ellenpéldák mind ún. produkciós (*performance*) igék, azaz

olyan cselekvéseket írnak le, amelyeket az ágens az esemény illetve annak valamilyen, külső szemlélő számára is érzékelhető kísérőhatásának (látvány, hanghatás stb.) a létrehozása érdekében csinál. Tulajdonképpen az esemény egyben a témaargumentum is, ki is egészíthetők ezek a szerkezetek egy az eseményre utaló tárggyal (*meséltem egy mesét, táncoltam egy tangót* stb.). A produkciós események a létesítőesemények egy alcsoportját képezik (l. pl. Piñón 2008). A produkciós eseményeknél is megfigyelhető a *Tádénak* és a *Tádé kedvéért* határozók közötti apró jelentéskülönbség, mely az állapothatározó vs. körülményhatározó kontrasztnak felel meg: *hegedültem Tádénak* – azért hegedültem, hogy élvezhesse Tádé a zenét (állapothatározó: zene Tádénak), *hegedültem Tádé kedvéért* – Tádénak valamiért fontos, hogy hegedüljek (pl. azt akarja, hogy fejlődjek), de a tényleges hegedülésemet talán nem is hallotta. A vizsgált datívuszi bővítmények tehát a témára vonatkozó állapot-határozók.

A célhatározók általában vonatkozhatnak a teljes eseményre is, pl. (25a), és a témaargumentumra is, pl. (25b), ahol a látási eseménynek magának nincs köze a kabáthoz. A HK-szerkezetek esetében nehéz eldönteni, hogy melyik típus szerepel, mivel az esemény maga sokszor a célhoz szükséges entitás létrejöttét vagy elérhetővé válását fejezi ki, de (25b) pont egy olyan HK-szerkezet, amely csak a diskurzus szintjén létesít (ti. a csinos kalap diskurzusreferensét), és itt látszik, hogy a célhatározó valójában a témára vonatkozik.

(25a) A regényíráshoz elköltöztem.

(25b) Láttam egy csinos kalapot az új kabátomhoz.

A vizsgált célállapot-határozók tehát állapothatározók. Amiben különlegesegek, az a következő:

(26) A célállapot-határozók olyan állapothatározók, melyek logikai alanya lehetséges entitás.

4.2. A HK-szerkezetek célállapotai

A 3. pontban arra jutottunk, hogy a határozó nélküli HK-szerkezetekben (i) az ige témaargumentuma lehetséges entitás (l. 3.1.), és (ii) közte, illetve a belső argumentum aktuális entitása közötti pontos viszony az ekvatív azonosítás, ami viszont maga az instanciaviszony (l. 3.2.). Ha tehát egy ige +

belső argumentum pár magában nem értelmezhető HK-szerkezetként, mint (3g-i) példákban (illetve megfelelő kontextus híján (3d-f) példákban sem), akkor vagy az instanciaviszonyt nem tudjuk értelmezni, vagy eleve nem feltételezünk lehetséges entitást. Az előbbire példa a **főztem egy ruhát*: ami egy főzési esemény lehetséges entitása, azaz terve, szándéka lehet, annak instanciájaként nem egy ruhát várunk. Az utóbbira példa a **dobtam egy csontot*: milyen tervezett entitás húzódnatna meg ebben az eseményben?

Amennyiben a határozó nélküli és határozós HK-szerkezeteket egységesen akarjuk magyarázni, akkor a következő megoldás adódik. Ha van egy szerkezet, ami önmagában nem HK-, pl. **dobtam egy csontot*, de egy állapothatározóval kiegészülve azzá válik, pl. *dobtam egy csontot a Bodrinak*, akkor az állapothatározó az, ami az implicit lehetséges entitást bevezeti a mondatba. Az állapothatározó lehetséges témáját az ige belső argumentuma instancializálja (ekvatív azonosítás), így HK-szerkezetet kapunk az ige viselkedésétől függetlenül. Ha az ige témája nem lehet lehetséges entitás, akkor a határozó kulcsszerepet játszik a HK-szerkezet létrehozásában, azaz kötelező (bár nem argumentuma az igének!), l. (3g-i), míg ha az ige témája interpretálható lehetségesként az adott kontextusban, akkor a HK-szerkezet amúgy is létrejön, tehát a határozó megjelenése opcionális, l. (3a-f). Formálisabban (27a) mutatja a kötelező célállapot-határozó esetét. A kalapos változók lehetséges entitások. Az *egy csont* aktuális entitásra utal, ez identifikáló viszonyban van az ige aktuális témaargumentumával, de instanciaviszonyban a határozó lehetséges témájával. Míg a (27b) jelű, opcionális határozós esetben az aktuális *egy napernyő* mind az ige, mind pedig a határozó lehetséges témáját instancializálja.

(27a) Dobtam egy csontot a Bodrinak.

$$dob(e) \wedge AG(e, \acute{e}n) \wedge TH(e, x_1) \wedge BEN(\hat{x}_2, Bodri) \wedge ident(x_1, \text{egy csont}) \wedge inst(\hat{x}_2, \text{egy csont})$$

(27b) Vettem egy napernyőt az erkélyre.

$$vesz(e) \wedge AG(e, \acute{e}n) \wedge TH(e, \hat{x}_1) \wedge PURPOSE(\hat{x}_2, \text{az erkély}) \wedge inst(\hat{x}_1, \text{egy napernyő}) \wedge inst(\hat{x}_2, \text{egy napernyő})$$

4.3. Az időintervallumok viszonya

A 2. pontban tisztáztam a végállapot és a (szándékolt) célállapot közti különbséget. Fontos szempont volt, hogy míg a végállapot beálltát implikálja a befejezett aspektusú mondat, a célállapotét nem feltétlenül. Ugyanakkor, ha

a célállapot-határozó terminatív kifejezés (9a,d,f,i), akkor a célállapot beállta is következik. Ennek oka a következő.

Induljunk ki két, a HK-szerkezetektől független példából! A (28a)-beli egy célhatározói mellékmondatot tartalmaz, a célállapot beállta csak implikátúra. A (28b)-ben viszont az állapothatározó által leírt állapot (*részeg voltam*) mindenképpen fennáll.

(28a) Kinyitottam az ablakot, hogy bejöjjön a friss levegő ... de csak a füst jött be.

(28b) Kimásztam részegen az ablakba *... de végül józan voltam.

Ez a különbség egyszerűen a két állapot és a mondat fő eseményének időbeli viszonyából ered. Egy epizodikus mondat fő állítása a mondat által leírt esemény léte: ez a (28a)-ban az ablakkinyitási, a (28b)-ben az ablakba kimászási esemény. Az utóbbi esetben a részegség állapota időben átfed a fő eseménnyel, mintegy azt specifikálja, így az esemény létéből az állapot is következik. A célhatározó esetén viszont a friss levegő beáramlása követné a fő eseményt, attól független, így nem feltétlenül következik.

Ugyanígy magyarázat, hogy mely célállapotok következnek a HK-szerkezetben és melyek nem. Terminatívnak pont azokat az állapotokat nevezzük, melyek az esemény betetőzésekor állnak be, nem fedik tehát le az esemény teljes időintervallumát, de átfednek azzal a betetőzés pillanatában; így a betetőzésből ezek is következnek. A (9f)-ben például a tájképre festett kerítés nem tud nem a tájképen lenni a kerítés elkészülésének pillanatában. (Persze később átfesthetjük a képet, de az már egy másik esemény.)

A kedvezményezettek és a célhatározók esetében viszont a határozó által kifejezett állapot intervalluma nem érintkezik a fő esemény intervallumával. A (9e)-ben az ing kivasalása és Tóbiás rendelkezésére bocsátása, vagy a (9b)-ben a napernyő megvásárlása és az erkélyen való elhelyezése időben nem fednek át, így a fő eseményből nem következik a célállapot.

5. Összefoglalás

A határozottsági korlátozás jelenségkörét illető javaslatom általános célja az, hogy az igék lexikai leírása ne tartalmazzon információs szerkezeti és pragmatikai hivatkozásokat. Ezt a lehetségesentitás-fogalom bevezetésével oldom meg. A létesítést/létesülést/ elérhetővé válást nem az ige „létezik” jelentésösszetevője képviseli, és nem is diskurzusszintű objektumoknak (azaz diskurzusreferenseknek és információs állapotoknak) a beemelése az ige

lexikai tételébe, hanem a lehetséges entitásoknak (azaz a tervek és szándékok szintjén létező dolgoknak) az aktuális entitásokkal egyenrangú entitásként való felvétele a modellbe.

Az igeik HK-igei, illetve a határozók célállapot-határozói használata annyit jelent, hogy témájuk lehetséges entitás. Az ilyen tulajdonságú objektumok jelenléte önmagában azonban még nem eredményez HK-szerkezetet (hanem lehet igeekötős vagy folyamatos szerkezet is). A HK-szerkezethez az aktuális referenciájú szintaktikai vonzattal való instanciaviszony létrejötte is szükséges.

Összegezve tehát azt látjuk, hogy a HK-szerkezeteknek két típusa különíthető el. Az egyikben a lehetséges entitás az ige témaargumentuma, a másikban a célállapot-határozóé. És persze az is lehet, hogy mindkettőé. A célállapot-határozó kötelezősége azt jelzi, hogy az ige témáját nem lehet lehetséges entitásként értelmezni (az adott kontextusban), tehát a határozó híján nem jön létre HK-szerkezet. Arra jutottunk tehát, hogy a kötelezőség nem az ige kívánalma, hanem egy adott típusú szerkezet, ti. a HK-szerkezet, létrejöttéhez szükséges. Az pedig, hogy egy eseményt milyen típusú szerkezettel írunk le a diskurzusban, információszervezési kérdés.

HIVATKOZÁSOK

- Barwise, J.–Cooper, R. 1981: Generalized quantifiers and natural language, *Linguistics and Philosophy* 4: 159–219.
- Bende-Farkas Á. 2002: Verb-Object dependencies in Hungarian and English: A DRT-Based Account. PhD-Dissertation.
- den Dikken, M. 2001: The syntax of non-verbal predication and the copula. <http://web.gc.cuny.edu/dept/lingu/dendikken/advsynt01.syl.pdf>
- Enç, M. 1991: ‘The Semantics of Specificity’, *Linguistic Inquiry* 22, 1–25.
- É. Kiss K. 1995: Definiteness effect revisited, in Kenesei, I. ed. *Levels and Structures*. (Approaches to Hungarian, Vol. 5.) JATE, Szeged, 63–88.
- É. Kiss K. 2006: Focussing as Predication, in Molnar, V. and Winkler S. eds.: *The Architecture of Focus*, Mouton de Gruyter, Berlin, 169–193.
- Farkas D. és de Swart, H. 2003: *The Semantics of Incorporation*, CSLI Publications, Stanford, California
- Kádár E. 2006: A kopula és a nominális mondat a magyarban. PhD-dissz., Babes–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Kálmán L. és Varasdi K. 2005: The Hungarian Definiteness Effect Hoax (kézirat).

- Komlósy A. 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer F. szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Maleczki M. 2000: Határozatlan argumentumok a magyarban, in Kenesei I. szerk.: *Igei vonzatszerkezet a magyarban*, Budapest, Osiris, 287–331.
- Mikkelsen, L. 2004: Specifying who: on the structure, meaning, and use of specificational copular clauses. PhD. diss., University of California, Santa Cruz.
- Milsark, G. 1977: Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English, *Linguistic Analysis* 3: 1–29.
- Partee, B. 1987: Noun phrase interpretation and type-shifting principles, in J. Groenendijk, D. de Jong, and M. Stokhof eds.: *Studies in discourse representation theory and the theory of generalized quantifiers*. Dordrecht, Foris, 115–144.
- Piñón, Ch. 2005: Verbs of creation in Hungarian. 7th ICSH, Veszprém.
- Piñón, Ch. 2006: Definiteness effect verbs, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer, 75–90.
- Piñón, Ch. 2007: Two kinds of durative adverbials in Hungarian. 8th ICSH, New York.
- Piñón, Ch. 2008: Verbs of creation, in J. Dölling, T. Heyde-Zybatov and M. Schäfer eds.: *Event structures in linguistic form and interpretation*, Berlin, Mouton de Gruyter, 493–522.
- Rákosi Gy. 2007: Vonzatok és szabad határozók közt. VII. Nyelvészeti Szuperkurzus, Pécs
- Reinhart, T. 2002: The Theta System - an overview, *Theoretical Linguistics* 28: 229–290.
- Russell, B. 1919: *The Philosophy of Mathematics*, London, Allen and Unwin.
- Szabolcsi, A. 1986: From Definiteness Effect to Lexical Integrity, in Abraham, S. and de Meij, S. eds.: *Topic, Focus and Configurationality*, John Benjamins, Amsterdam, 321–348.
- Szabolcsi A. 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szilárd B. 2009: A kontextus szerepe a főnevek interpretációjában. Jelen kötet, 223–263.
- Tenny, C. 1994: *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*, Dordrecht, Kluwer.
- Wacha B. 1978: Az ígés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE
- Ward, G. and Birner, B. 1995: Definiteness and the English Existential, *Language* 71: 722–742.

KORPUSZNYELVÉSZETI ESZKÖZ A MAGYAR IGÉK BŐVÍTMÉNYSZERKEZETÉNEK VIZSGÁLATÁRA

SASS BÁLINT

1. Bevezetés: korpuszok a nyelvtudományban

A XX. század második felében a nyelvészet fő irányvonalát a generatív nyelvészet jelentette, de mindig jelen volt ezzel párhuzamosan a korpuszalapú, adatközpontú megközelítés is. Firth (1957) szerint „*You can know a word by the company it keeps*”, azaz egy szót legjobban a környezete alapján ismerhetünk meg. A korpusz nyelvészet hagyománya a generatív nyelvtan igen/nem grammatikalitási döntéseivel szemben a gyakorisági szempontok fontosságát emeli ki, illetve a valós, élő nyelvhasználat vizsgálatát tartja elsődlegesnek az introspekcióval és a konstruált példamondatok alkalmazásával szemben. Mára a korpuszok alapvető, széles körben használt eszközzé váltak a nyelvtudomány valamennyi területén, azok az állítások az igazán hitelt érdemlőek, melyeket korpuszból származó nyelvi adatokkal támasztanak alá, a korpuszkutatás a nyelvészet egyik kulcsterületévé vált (Teubert 2005).

Jól elkülöníthető a korpuszok felhasználásának alábbi két módja. A korpuszalapú (corpus-based) felfogásban a korpusz segédeszköz, mely empirikus adataival támogatja az intuíciót, mérhetővé teszi a nyelvi jelenségeket, meglévő elméleteket bizonyít/cáfol. A radikálisabb korpuszvezérelt (corpus-driven) megközelítésben viszont a korpusz maga szolgáltatja az „elméletet”, a nyelvész előzetes feltevések és elvárások nélkül fordul az adatokhoz. Minden következtetést kizárólag korpuszmegfigyelésekből von le, minden állítás az empirikus alapokon, korpusz-megfigyeléseken nyugszik (Tognini-Bonelli 2001).

A korpuszok használata a különböző elméleti és alkalmazott nyelvészeti vizsgálódások során nem új ötlet: a lényegi változás az, hogy a mai informatikai környezet lehetővé teszi, hogy nagy méretű korpuszokat építsünk és hatékonyan kezeljünk nagy mennyiségű nyelvi adatot. Ma viszonylag kis ráfordítással vizsgálhatók nagy méretű szövegek, ami korábban elképzelhetetlen volt. Már Simonyi Zsigmondnál tisztán megjelenik az adatközpontú

felfogás a nyelvtanítás kapcsán. „Simonyi új grammatikai módszert akar behozni, könyve inductive halad, azaz a példákban kiindulva tanítja a szabályt, nem pedig dogmatica. A grammatikát tehát valami olvasmány alapján akarja előadni, úgy hogy a szabályokat a tanár tanítványai közreműködésével vonhatja le ésszerű következtetések útján. Ilyenképp tehát ezen módszer véget vet a lelketlen magolásnak, és azt észfejllesztő inductióval pótolja. Eszerint a szabályok is mélyebben vésődnek be a gyermek emlékezetébe, mert amit magunk találunk, azt jobban tudjuk, mint amit más mond vagy más tanultat velünk” (Riedl 1882).

A korpuszhasználat tehát az utóbbi időben a nyelvészet szinte minden területén hódít, mégis tapasztalható ellenérzés, amit általában úgy fogalmaznak meg, hogy a korpusz „csal” vagy „félrevezet”. Jellemző a két alábbi mondat, mindkettő magyar nyelvész szájából hangzott el: Komlósy András szerint „A korpusznál jobban semmi nem vezetheti félre az embert.”¹ míg Kornai András úgy véli, hogy „Manapság már a tisztán introspektív nyelvészre nézünk furán.”² Fontos megjegyezni, hogy nem állja meg a helyét az a széles körben elterjedt vélekedés, miszerint egy jelenség korpuszbeli hiánya nem értékelhető negatív evidenciaként. Bizonyos esetekben statisztikailag biztosra vehető egy adott jelenség nem-létezése (Stefanowitsch 2006). Természetesen egy korpusz mindig véges, és nem képes az elvben interpretálható megnyilatkozások sokaságát tükrözni, csak a valóban megjelenő, jellemző nyelvi formákról tud képet adni. Ez a kép azonban a korpusz méret növelésével egyre pontosabb a viszonylag ritkább jelenségek tekintetében is.

A korszerű korpuszokból nyert nagy mennyiségű adatot a legtöbb esetben lehetetlen manuálisan kezelni, „átolvasni”. Olyan kutatóeszközre van szükség, amely valamiképpen összegzi a korpuszokból leszűrhető tényeket, és ezt olyan formában adja a kutatók elé, hogy hatékonyan felhasználhassák adott nyelvészeti kérdések vizsgálatához, elméleti megfontolások alátámasztására, illetve cáfolatára. Az egyik első ilyen eszköz az ún. *Sketch Engine* (Kilgarriff et al. 2004). Ez a rendszer egy tömör táblázatban foglalja össze a lekérdezett szó statisztikailag lényeges kollokációit, grammatikai viszony szerint csoportosítva. Jelen dolgozatban az ehhez hasonló *Mazsola* fantázia-

¹ Elhangzott az *Elméleti nyelvészeti fiesztán*, 2006. november 29-én az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

² Elhangzott 2006 őszén az egyik *Matematikai nyelvészet* órán az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

nevű kutatóeszközt mutatom be, és felvetek néhány elméleti nyelvészeti kutatási kérdést, ahol haszonnal alkalmazhatónak vélem.

2. Modell és lényegesség

A Mazsola a magyar igék bővítményszerkezetének korpuszalapú vagy korpuszvezérelt kvantitatív vizsgálatára alkalmas számítógépes kutatóeszköz. Az általa vizsgálható nyelvi alapegység a tagmondat, pontosabban az egy igét és a hozzá tartozó bővítményeket tartalmazó egység. Egy ilyen egységen belül (lényegében egy magyar egyszerű mondatról van szó) a szórend szabad, azaz az ige, illetve az egyes bővítményeket képviselő szavak, szerkezetek szinte bármilyen sorrendben elhelyezkedhetnek. Egy tagmondatot tehát fel-foghatunk egy halmaznak, amiben egy ige és valahány bővítmény van. A rendszer kizárólag a névszói szerkezetként megjelenő bővítményeket tekinti, ezeket reprezentálhatjuk a szerkezet fejét adó szótóvel és a fej esetragjával, illetve névutójával. (Az esetragokat és a névutókat teljesen egyenrangúaknak tekintjük.) A fentieknek megfelelően tehát a magyar egyszerű mondat, illetve egy bővítménykeret reprezentációja a következő lehet:

ige + bővítmények(fej+eset)

Ebben a modellben egy bővítménykeret egy „pozícióján” nem fizikai, sorrendi pozíciót értünk, hanem morfoszintaktikailag-funkcionálisan meghatározott, például alanyi, tárgyi, datívuszi, *-ban/-ben-i* stb. pozíciót. „Szabad” a pozíció, ha a hozzá tartozó névszói fej széles szóosztályból szabadon választható, és „kötött”, ha a pozíción előforduló névszói fej meg van határozva. Egy egyszerű példán bemutatva:

(1) A lány vállat vont.

Az (1) példamondatban az ige mellett két pozíció van, egy alanyi és egy tárgyi, a mondat a *vki vállat von* bővítménykeret egy megvalósulása, melyben a tárgyi pozíció kötött, az alanyi pozíció pedig szabad. Ez a modell egy sokkal általánosabb modell egy esetének tekinthető, ahol az entitásokat olyan speciális jegyekkel írjuk le, melyek az egyes entitások esetén vagy megjelennek, vagy nem, és ha megjelennek, akkor többféle értékük lehet.

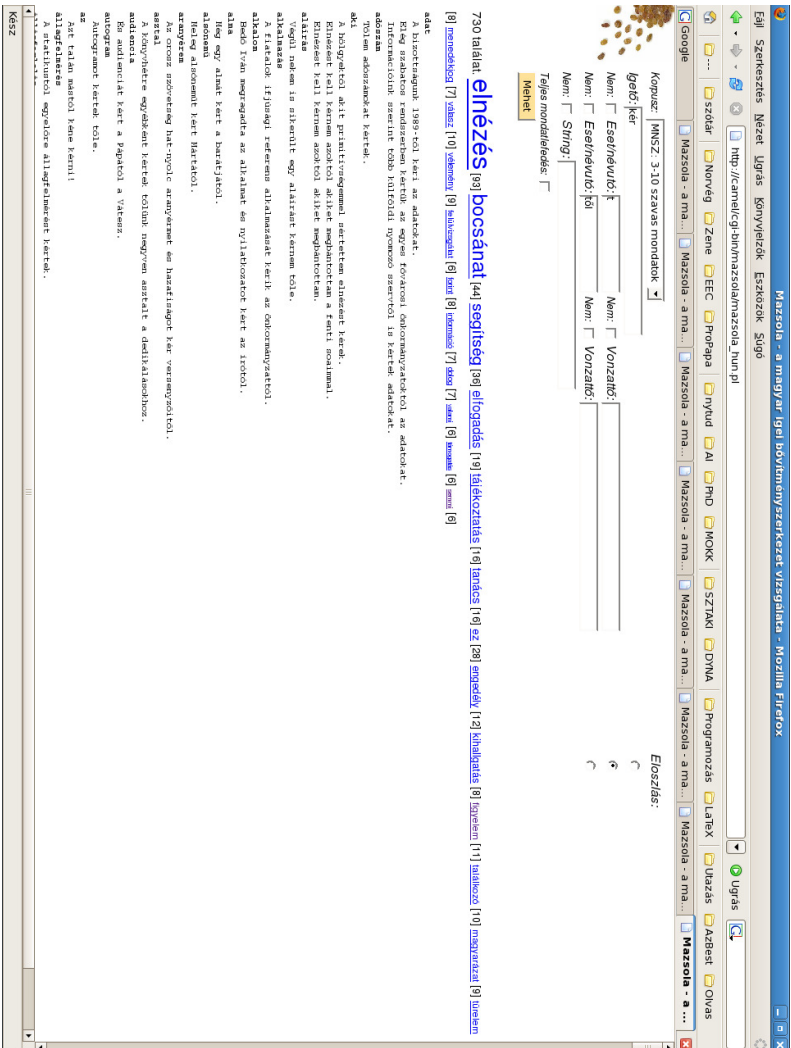
Ige „bővítményszerkezetén” az igének azt a tulajdonságát értem, hogy milyen bővítményekkel, névszói szerkezetekkel szokott általában együtt

előfordulni. Ez implicit módon tartalmazza a korpusznyelvészet gyakorisági szempontját is: a gyakoribb bővítménykeret a fontosabb. A *von* ige (egyszerű tárgyas kereten kívüli) négy legfontosabb bővítménykerete a következő (zárrójelben a Mazsola által szolgáltatott előfordulási számok szerepelnek): *kétségbe von vmit* (2435 db), *felelősségre von vkit* (1267 db), *maga után von vmit* (1193 db), *vállat von* (931 db). A *kétségbe von vmit*, *kockán forog vmi*, *górcső alá vesz vmit* típusú szerkezeteket „összetett igének” nevezem. Ezek általában véve azok a szerkezetek, amikor egy vagy több névszói szerkezet szervezen hozzátartozik az ige jelentéséhez, illetve ahol az ige jelentése kiüresedett (pl.: *moziba megy*, *egyetemre jár*); ahol a vonzat jelentése kiüresedett (pl.: *útnak indul*, *ott marad*); valamint azok is, ahol az inkorporáció jelenségével találkozunk (pl.: *fogat mos*, *fára mászik*) (Kálmán 2006). Az összetett igék önálló „igéséget” nem csak az mutatja, hogy az alapigétől eltérő jelentéssel bírnak, hanem az is, hogy az alapigétől független új vonzatkerettel rendelkezhetnek: a *részt vesz* mellett megjelenő *-ban/-ben* vonzat vagy a *hírt ad* melletti *-ról/-ről* az alapige (*vesz* illetve *ad*) mellett nem szerepelt.

A modellből következik, hogy a számítógépes előfeldolgozás során milyen lépéseket volt szükséges megtenni, hogy a nyers szövegből egy ilyen módon hozzáférhető adatbázis álljon elő. A 187 millió szónyi magyar szöveget tartalmazó Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ, Váradi 2002) teljes anyagát először heurisztikus eljárással egy bővítménykeretet tartalmazó egységekre bontottam. Részleges szintaktikai elemzéssel azonosítottam a kerethordozó igét és a mellette álló névszói szerkezeteket. Az elemzőnek része az igekötő- és igető-azonosítás, az elváló igekötőket az igetőhöz kapcsoltam, a gyakori *-hat/-het* képzőt levágtam, mivel nem befolyásolja a vonzatkeretet. Főnévi igenév jelenléte esetén a főnévi igenév tövét tekintettem a mondat igéjének. A határozószókat figyelmen kívül hagytam, csakis a névszói szerkezet által képviselt bővítményeket vettem tekintetbe. A rendszer tartalmazza azt az egyszerűsítést, hogy a bővítménykeretek minden pozíciójában csak egy darab névszói szerkezetet enged meg, ha egy mondatban több azonos esetű névszói szerkezet is szerepelt, akkor azok közül csak a legutolsót veszi tekintetbe.

A bővítmények két alapvető osztályának, a vonzatoknak és szabad határozóknak az automatikus elkülönítésére, azaz a valódi vonzatkeretek megragadására nincs megbízható automatikus eszköz. A lényeges kollokációkat ezzel szemben viszonylag egyszerűen meg tudjuk fogni automatikusan: mégpedig a lényegesség, jellegzetesség (bevett angol terminológiával ún. *salience*) mérték segítségével (Kilgarriff 2001). Ezt a két elem együttes elő-

fordulásának vizsgálatára kidolgozott mértéket alkalmazzuk itt azzal a lényegi trükkel, hogy az egyik elem a vizsgálandó bővítménykeret egyik (kiválasztott) pozíciója lesz, a másik elem pedig az ige az esetlegesen mellette megkövetelt egyéb bővítményekkel együtt. Így valójában az adott bővítménynek az igei keret többi részéhez viszonyított lényegességét tudjuk mérni. A tipikus kutatási kérdés tehát, amit vizsgálni tudunk: Melyek a lényeges szótövek, melyek egy adott keret egy adott pozícióját betölthetik? A kérdésben megadhatunk egy igetövet és valahány névszói csoportot (függetlenül attól a névszói csoportnak adott esetben mi a szerepe), és megnézhetjük, hogy egy további pozíción milyen szavak jelennek meg. Kiderül például, hogy a *hány vmire* szerkezet legtöbbször (644-ből 288 esetben) *szemére hány vkinek vmit* vonzatkeretként jelenik meg, vagy hogy a *megköszörül* igének szinte kizárólag (147-ből 134 esetben) a *torkát* lehet a tárgya, az ige szó szerinti jelentése (a várt *kést*, *ollót* stb. tárggyal) kivételesen ritka. Vizsgálhatóvá válik az összetett igék önálló bővítményszerkezete, valamint összevethető egy alapige és egy összetett ige bővítményszerkezete is.

1. ábra. A Mazsola felülete

Az eszköz 1. ábrán látható felülete elérhető a <http://corpus.nytud.hu/mazsola> címen. Ingyenes regisztrációt követően a kapott közös jelszóval az Magyar Nemzeti Szövegtár közvetlen lekérdezőfelülete és a Mazsola egyaránt használható. Az első sorban a korpust választhatjuk ki, a teljes MNSZ mellett egyes kiemelt részkorpuszokban is végezhetünk vizsgálatokat: a Magyar Nemzet folyóirat, az Index fórumok és a szépirodalmi anyag az MNSZ három nagyon elütő stílusrétegét képviseli. A felületen megadhatjuk az igetövet, alatta pedig egy vagy két bővítményt specifikálhatunk: esetraggal vagy névutóval, illetve a bővítményi fej konkrét szótövét is megköthetjük a 'Vonzattó' mezőben. A tagadással ('Nem' jelölőnégyzetek) bizonyos esetű bővítmény jelenlétét zárhatjuk ki, vagy amellet, hogy megköveteljük bizonyos esetű bővítmény jelenlétét, kizárhatunk bizonyos szótöveket. A sor végén az 'Eloszlás' alatt lehet megjelölni, hogy melyik az a pozíció, amelyet vizsgálni akarunk, azaz hogy melyik bővítményi pozícióban megjelenő jellegzetes szótövek listáját kérjük. Az eloszlás vonatkozhat az igére is, azonban tudni kell, hogy az ilyen „ige nélküli” lekérdezések futási ideje néhány perc is lehet. A legelső sorban, egy szintén tagadható mezőben szabadszavas kereséssel szűkíthető a vizsgálat. Itt szóközzel elválasztva több szót is megadhatunk. A honlapon található példákra kattintva azonnal világossá válik az egyes beviteli mezők szerepe.

Az 1. ábrán példaként látható lekérdezésben a következő kérdésre keressük a választ: „A *kér vmit vkitől* keretben mik a jellemző szavak a tárgyi pozíción?”, más szóval „Mi mindent szoktunk általában kérni?” A válaszban a lekérdezési űrlap alatt a kívánt pozíciót betöltő szótövek listáját látjuk (esetünkben: *elnézés, bocsánat, segítség* stb.), a jellegzetesebb szó nagyobb betűmérettel jelenik meg, szögletes zárójelben tájékoztatásképpen az előfordulási szám szerepel. A szavakra kattintva, a hozzájuk tartozó releváns korpuszpéldákhoz jutunk. Az MNSZ-ben meglévő morfológiai elemzésnek és az előfeldolgozásnak köszönhetően természetesen a lekérdezések során megadott igének az összes alakját megkapjuk, az elváló igekötő is a helyére kerül. A speciális 'NULL' szótó két dolgot jelöl: egyrészt a tárgyas ragozású, de konkrét tárgyi bővítményt nem tartalmazó mondatok tárgyát, másrészt a névszói állítmányú mondatokban a jelen idő harmadik személyben elmaradó létigét.

Ha alaposabban megnézzük az egyes korpuszpéldákat, több helyen hibákat fedezhetünk fel. Egyetlen automatikus számítógépes nyelvészeti prog-

ram sem tud tökéletes eredményt szolgáltatni, így tartalmaz hibákat az MNSZ morfoszintaktikai elemzése, a tagmondatrabontás és a részleges szintaktikai elemzés is. Bár emiatt az egyes mondatról sok esetben hibás specifikus megállapítást tesz a rendszer, ettől még igaz az, hogy a bővítmények lényegességéről szóló általános állítások megfogalmazásához biztos alapot ad. A statisztikai alapú általános állítások igazságára az alkalmazott eljárásban előforduló ritka hibák nincsenek számottevő hatással (Teubert 2005; Kilgarrieff et al. 2004).

4. Gyakorlati alkalmazás

A fent ismertetett eszköz a gyakorlati munka során több területen is hasznosnak bizonyult. Jelen dolgozat elsődleges célja, hogy felhívja az esz-
közre az elméleti nyelvészek figyelmét, mégis fontosnak tartom, hogy a gyakorlati alkalmazásokat is röviden bemutassam. A magyar igei WordNet adatbázis (Kuti et al. 2007) építése során két szempontból volt hasznos a Mazsola. Egyrészt az igeik egyes jelentéseinek elkülönítésében segítenek a bővítménykeretek, ugyanis a különböző bővítménykeretek sok esetben az ige különböző jelentéseivel járnak együtt; másrészt a WordNet-be összetett igeik is belekerültek, ezeket az eszköz közvetlenül szolgáltatja. A <http://www.webforditas.hu> címen elérhető magyar-angol gépi fordítórendszer lexikai adatbázisának építésekor fontos kérdés volt, hogy melyek azok a szótövek, melyek adott ige melletti pozícióban megjelenve az igei szerkezet speciális fordítását követelik meg. Ezek legtöbbször éppen a Mazsola által megadott lényeges szavak. A Mazsola alkalmas lehet bármilyen magyar nyelvet érintő lexikográfiai munka támogatására, például egy igei bővítménykeret-gyakorisági szótár összeállítására; valamint a magyar mint idegen nyelv oktatása során, a különböző gyakori igei szerkezetek megismertetésekor is hasznos segédeszköz lehet.

5. Elméleti nyelvészeti relevancia

Az említett gyakorlati szempontok mellett helye van egy ilyen esz-
köznek az elméleti nyelvészeti kutatásban is. Nyilvánvaló, hogy a szigorú igen/nem grammatikalitási döntések sok esetben vita tárgyát képezik, az anyanyelvi beszélők véleménye itt sokszor nagy mértékben eltér. Sampson (2007) alapjában elhibázottnak tartja a grammatikus vs. nem grammatikus elkülönítést, a nyelvet, a megnyilatkozások rendszerét egy nyílt mezőn kialakuló úthálózatához hasonlítja, szerinte a nyelvészetnek lényegében azt kellene

leírnia, hogy melyik „útvonal” mennyire szokásos, azaz gyakorisági állításokat kellene megfogalmaznia. Felhívja a figyelmet (az általa Dunster-konstrukciónak nevezett) furcsa szerkezetekre, amik bár szabálytalanok, vagy érthetetlenek is tűnnek, de nem mondhatjuk ki róluk, hogy nem grammatikusak, ha valaki használta, és beszélőpartnere pedig megértette őket.

Ezzel egybecsengő felvetés szerint a nyelvtan feladata nem kizárólag az, hogy a grammatikus és a nem grammatikus mondatokat elkülönítse egymástól, hanem arra kell magyarázatot találnia, hogy bizonyos – adott esetben nem grammatikus – megnyilatkozások miért jelennek meg, és bizonyos adott esetben grammatikusak miért nem (Stefanowitsch 2006). Eszerint tehát nem a grammatikalitás, hanem a megjelenés, illetve meg-nem-jelenés az elsődleges. Pontosán ennek – a megjelenésnek és a meg-nem-jelenésnek – a kvantitatív vizsgálatára alkalmas a Mazsola eszköz.

6. Kutatási irányok – felhasználási lehetőségek

A dolgozat záró fejezetében néhány olyan lehetőséget, kutatási kérdéseket fel, aminek a további vizsgálata elméleti relevanciával bírhat, és amelyekben haszonnal alkalmazható a Mazsola eszköz.

6.1. Stílusrétegek összehasonlítása

Az MNSZ közzétett részkorpuszai lehetőséget adnak a különféle stílusrétegű szövegek bővítményszerkezetének összehasonlítására. Alább a Magyar Nemzet és az Index fórum korpuszból nyert, *ad vmit* keretre vonatkozó adatokat elemzem. A tárgyi pozícióban közös szavak: *hang, lehetőség, válasz*, ezek azok a szavak, melyek a stílusrétegtől függetlenül lényeges szerkezeteket adják. A tárgyi pozícióban különböző szavak: *otthon, hír*; illetve *igaz, tipp*. Valóban, az *otthont ad vminek* és a *hírt ad vmiről* satjónyelvbé illő keretek, szemben az *igazat ad* és a *tippet ad* kollokvialis, hétköznapi, beszélt nyelvi jellegével. Hasonlóan felfedezhetjük a stílusrétegekre karakterisztikus kereteket a *hoz vmit (határozatot hoz vs. hozza a formáját)* vagy a *jut vmire (egyzezségre jut vs. hitre jut)* esetében.

6.2. Szólások variációi

A szólások számtalan különféle formában megjelenhetnek. Sok szó-lást megragadhatunk egy igei bővítménykerettel (pl.: *Egy követ fújnak. Szöveget ütött vkinek a fejébe.*) A korpuszból képet kapunk arról, hogy az adott szólás mennyire variábilis, illetve, hogy mely alakjai milyen arányban szerepelnek.

A *Nincs új a nap alatt.* szólás például az összes 100 előfordulásából 70-szer fordul elő az idézett formában (ezen belül 8-szor a *sincs* tagadószóval, illetve néha kiegészítő bővítményekkel: *számukra* vagy *a két ország kapcsolatában*). Tíz esetben egy közbevetett szóval jelenik meg (*Nincs semmi új a nap alatt.*), a további húsz előfordulásban pedig sokszor ellentétes értelemben (*Van még új a nap alatt!*, *Csak új van a nap alatt.*), különféle szórendi variációkban, valamint jelzővel kiegészítve találkozunk vele (*Mennyi minden új van a színházi nap alatt.*).

6.3. Igei szinonimák vizsgálata

Nagyon kevés olyan szinonim pár van, amelyek valóban ugyanazt jelentik. Egyes nyelvészek szerint lényegében nincsenek szinonimák, ha két szó jelentése nagyon közeli, akkor a nyelv úgy változik, hogy mindegyik megtalálja a saját önálló használati területét (Tognini-Bonelli, 2001:34). A *kever* vs. *kavar* pár tárgyi pozíciójának összevetésekor például markáns különbséget tapasztalunk. A *kever* leginkább az alapjelentésében szerepel, tárgya sokféle szó lehet, jellemzőek az élelmiszerek nevei (*tojássárgája, cukor, vaj, koktél* stb.). A *kavar* mellett tárgyként előforduló néhány jellegzetes szó két szemantikai csoportba osztható: dinamikus természeti jelenségek (*vihar, porfelhő* stb.), illetve konfliktust kifejező szavak (*botrány, vita, indulat* stb.) jelennek meg itt.

6.4. Bővítményi pozíció - szemantikai osztály

Bizonyos pozíciókban szinte kizárólag valamilyen értelemben hasonló jelentésű szavak jelenhetnek meg, más szóval olyan szavak, melyek közös jelentéselemmel rendelkeznek, melyek egy szemantikai osztály elemei. Például: *fest vmire* – színék; *veszélyben forog vmi* – pozitív konnotációjú dolgok (*élet, győzelem, lét, továbbjutás, épség, érdek* stb.); *költséget becsül vmire* – pénznekem; *fogad vmivel vkit* – érzések, lelkiállapotok (*öröm, fenntartás, mgdöbbenés, ováció, lelkesedés* stb.).

6.5. *óta* vs. *múlva*

Egyszerűen az által, hogy megvizsgáljuk, hogy milyen speciális névutókkal szokott állni egy adott ige, következtetést lehet levonni arról, hogy milyen fajta eseményszerűséget képvisel. Azok az igék amelyek jellemzően *múlva* névutós bővítménnyel fordulnak elő és *óta* névutós bővítménnyel nem,

általában pontszerű eseményt jelentenek: *indul, kezdődik, kiderül, megérkezik, meghal, megjelenik, találkozik, visszajön, visszatér.*

6.6. Igei konstrukciós idiómák

Jackendoff (2002:172) említi az igei szerkezeteknek egy speciális fajtáját (az ún. konstrukciós idiómákat), melyekben az az érdekes, hogy az igei pozíció szabad. Másként fogalmazva nem az ige határozza meg a bővítménykeretet, hanem a konstrukció, a konkrét ige pedig széles igeosztályból szabadon választható. A Jackendoff által említett *V <időtartam> away* (eltölti az időtartamot az adott tevékenységgel) és *V one's head off* (túlzásba viszi az adott tevékenységet) konstrukciókhoz hasonlóak az alábbi magyar példák.

Az *átmulatta az éjszakát* szerkezetben az igitő viszonylag szabadon változtatható, kötött elem az *át* igitkötő és tárgyi pozícióban egy időtartam. A Mazsolában közvetlenül nem tudunk igitkötőre keresni (ennek megvalósítása a tervek között szerepel), ún. reguláris kifejezéseket viszont használhatunk az 'Igető' mezőben, így az *át* igitkötős igitk osztályát az *át.** megadásával közelíthetjük. Ha a tárgyi pozícióban időtartamot jelentő szót (*perc, hét, nap, pillanat, tél* stb.) adunk meg, és az 'Eloszlás'-t igitő szerint kérjük, az eredményül kapott igitk között megtaláljuk például a következőket: *átvirraszt, átalszik.*

A *kibeszéli magát* konstrukcióban az igitő szintén viszonylag szabadon változtatható, a konstrukció az ún. szaturatív akcióminőséget fejezi ki, hogy ti. hosszú ideig csinál valamit, és végül megelégedvén befejezi. A fentihez hasonló módon keresve (igitő: *ki.**, tárgy: *maga*, eloszlás: *igitő*) a gyakoribb tárgyias igitk mellett (*kifejez, kivon* stb.) a konstrukció számos példáját találjuk meg: *kipihen, kibeszéli, kidühöngi, kibeszélgeti, kipanaszkodja, kibőgi, kidolgozza, kiveszekezi, kigyönyörköd, kiforogja, kidumálja, kicsodálkossa, kiörüli magát.* Ezek az igitk igitkötős formában *magát* nélkül a legtöbb esetben nem is léteznek, ez is mutatja a konstrukció elsődlegességét.

6.7. Vonzatos igitkötők

A *bele-* igitkötős igitk sokszor *-ba/-be* vonzattal, a *hozzá-* igitkötősek pedig *-hoz/-hez/-höz* vonzattal járnak. (Adott igitkötőjü igitkre reguláris kifejezéssel kereshetünk rá, l. 6.6 pont.) Érdekes kérdés, hogy az *össze-* igitkötőnek van-e ilyenfajta vonzata. Intuáció alapján azt gondolhatjuk, hogy általában *-val/-vel* vonzattal jár. Ha a Mazsola segítségével összehasonlítjuk a *-val/-vel* vonzattal járó és az azt nélkülöző *össze-* igitkötős igitket, két sze-

mantikailag is körvonalazható osztályt kapunk. A vonzatosak (*összefügg, összeköt, összehasonlít, összekever, összevet* stb.) mindig két dolog (alany és *-val/-vel*, illetve tárgy és *-val/-vel*) valamiféle szembeállítását fogalmazzák meg; a vonzat nélküliek (*összegyűlik, összeállít, összehív, összeszed, összefoglal* stb.) pedig több dolog egy egységbe vonásáról szólnak, ez a fajta *össze-* sokszor helyettesíthető az *egybe-* igekötővel. Úgy tűnik, hogy a szintaktikai különbség szemantikai különbséget is jelent itt, ezek alapján strukturálható lenne például az *össze-* ÉKsz.-ben szereplő nyolc jelentése.

6.8. Melléknevek és főnevek vonzatossága

A felületen hozzáférhető egy speciális korpusz (a nem túl szerencsés elnevezésű „MNSZ: melléknevek” korpusz), mely az MNSZ-ből csak azokat a tagmondatokat tartalmazza, melyekben az ige vagy létige, vagy jelen idő harmadik személyben elmarad (ezt 'NULL' igető jelöli). Ez a korpusz a vonzatos melléknevek (pl.: *büszke vmire, hű vmihez, egyenlő vmivel*) és főnevek (pl.: *felelősség vmiért*) vizsgálatára szolgál. A keresés úgy adható meg, hogy a keresett melléknevet vagy főnevet a szabadszavas kereséshez ('Szó' mező) írjuk, az 'Igető' mezőt üresen hagyjuk, de eszerint a mező szerint kérjük az eloszlást. Ha megvizsgáljuk például a *felelősség vmiért* vonzatos főnevet, akkor jőpár olyan igei szerkezetet kapunk, melyek az igével szemben valóban a főnév vonzatosságát támasztják alá: *felelősséget vállal vmiért, felelősség terheli vmiért, felelősséggel tartozik vmiért, felelősséget visel vmiért* stb.

7. Befejezés

A dolgozatban bemutattam egy korpusznyelvészeti kutatóeszközt, mellyel a magyar igék bővítényszerkezete vizsgálható. Alkalmas arra, hogy nyelvészeti állításokat empirikus adatokkal alátámasszon, illetve cáfoljon. A felület regisztráció után ingyenesen hozzáférhető a <http://corpus.nytud.hu/mazsola> címen. A Mazsola, illetve a módszertan, melyre ez az eszköz épül, két értelemben is kiterjeszhető a jövőben. Egyrészt a magyartól különböző bármely nyelvre hasonló kutatóeszköz készíthető, ha a modellnek megfelelő formátumú korpusz rendelkezésre áll. Másrészt az igei bővíténykeretek mellett egyéb szerkezetek vizsgálatára is hasonló módon alkalmazható, amennyiben ezek a szerkezetek reprezentálhatók úgy, hogy egy nagyobb egységen (esetünkben a tagmondatban) belül bizonyos pozíciókat töltenek ki kisebb elemek (esetünkben a névszói csoportok).

HIVATKOZÁSOK

- Firth, John Rupert 1957: A synopsis of linguistic theory 1930-1955, *Studies in linguistic analysis*, The Philological Society, Oxford, 1–32.
- Jackendoff, Ray 2002: *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, Oxford University Press.
- Kálmán László 2006: Miért nem vonzanak a régensek? in Kálmán L. szerk.: *KB 120: A titkos kötet*, MTA Nyelvtudományi Intézet–Tinta Könyvkiadó, Budapest, 229–246.
- Kilgarriff, Adam–David Tugwell 2001: Word Sketch: Extraction and display of significant collocations for lexicography, *Proceedings of the 39th Meeting of the Association for Computational Linguistics, workshop on COLLOCATION: Computational Extraction, Analysis and Exploitation*, Toulouse, 32–38.
- Kilgarriff, Adam–Pavel Rychly–Pavel Smrz–David Tugwell 2004: The Sketch Engine, *Proceedings of EURALEX, Lorient, France*, 105–116.
- Kuti Judit–Varasdi Károly–Gyarmati Ágnes–Vajda Péter 2007: Hungarian WordNet and representation of verbal event structure, *Acta Cybernetica* 18/2, 315–328.
- Riedl Frigyes 1882: Simonyi kis nyelvtana, *Egyetemes Philológiai Közlöny* 573–590.
- Sampson, Geoffrey R. 2007: Grammar without grammaticality, *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 3/1, 1–32.
- Stefanowitsch, Anatol 2006: Negative evidence and the raw frequency fallacy, *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 2/1, 61–77.
- Teubert, Wolfgang 2005: My version of corpus linguistics, *International Journal of Corpus Linguistics* 10/1, 1–13.
- Tognini-Bonelli, Elena 2001: *Corpus Linguistics at Work*, John Benjamins.
- Váradi Tamás 2002: The Hungarian National Corpus, *Proceedings of LREC 2002, Las Palmas, Spain*, 385–389.

A LYD PRAET. SG. & PL. 3. -L RAG EREDETE

SIMON ZSOLT

1. A probléma¹

A lyd igeragozás praet. act. egyes és többes szám harmadik személyű személyragjának, az *-l*-nek az eredete régi problémája az anatóliai nyelvtörténetnek. Míg a többi ismert lyd személyrag kifogástalanul egyeztethető a rokon anatóliai nyelvek adataival (vö. Gérard 2005: 98-103), addig ez az *-l*-ről nem mondható el, ugyanis szemmel láthatóan teljesen eltérő:

praet. act.	lyd	hettita (mi-konj.)	palái	luvi	lyk A	kár ²
sg. 3.	<i>-l</i>	<i>-Vt / -Cta</i> = <i>-d</i> ³	<i>-t</i>	él. <i>-(t)ta ~ hl. -t/ra</i>	<i>-tel-de</i>	<i>-t</i>
pl. 3.		<i>-er</i>	<i>-nta</i>	<i>-nta</i>	<i>-ṽte</i>	?

1. táblázat

A luvikus nyelvek jól láthatóan újítottak a hettitához képest, amikor is a mediális **-to ~ *-do / *-nto* ragot kiterjesztették az activumra is (Yoshida 1991, 1993; vö. már Melchert 1992a: 46¹⁴).

A lyd ragot a hagyományos felfogás egy indoeurópai **-l* vagy **-lo* particípiumképzőből származtatja, amely vagy lexikalizáltan (pl. hettita *arnuwala-* 'hadifogoly <*deportált', latin *crēdulus*, ógörög *σινηλός* 'hallga-

¹ Köszönetem fejezem ki *Kathrin Eggernek* és *Jenia Gutovának*, akik a számomra nem elérhető szakirodalmat, ill. *H. Craig Melchertnek* és *Ilya S. Yakubovichnak*, akik a megjelenés előtt álló tanulmányaikat rendelkezésemre bocsájtották. Magyarul a lyd nyelvről l. Simon 2006: 219–220 rövid bevezetését, részletes szakirodalommal. – „*Luvikus nyelvek*” alatt a szakirodalomba Melchert 2003b: 176-177 által bevezetett „*Luwic*” nyelveket értem, vagyis az anatóliai nyelveken belül szorosabb rokonságban álló luvi, lyk, milyasi, kár, pisidiai (és sidéi?) együttesét. A lyd szavak átírásában, a könnyebb érthetőség kedvéért a megszokott átírást alkalmazom (noha a Schürr 1999: 171–172 által javasolt átírás valóban egyértelműbb, ám eddig mégsem terjedt el igazán, de vö. Schürr 2000: 165¹). A fonémákat, allofónokat, ill. grafémákat jelölő és megkülönböztető zárójeleket csak akkor alkalmazom, ha a kontextusból státusuk nem derül ki és az érvelés szempontjából lényeges.

² A többes szám kérdéséhez l. Adiego 2007: 321–325, elemzéssel és további irodalommal.

³ A hangértékhez l. Yoshida 2005.

tag') vagy participiummal körülírt szerkezetekben jelenik meg, mint pl. óegyházi szláv perfektum *jesmĭ bilŭ* 'megütöttem', klasszikus örmény perfektum *nora bereal ê* 'elvitte'. A lyd igeragot egy ugyanilyen körülírt szerkezetből vezetnék le (Melchert 1994: 341–342, 378 & 379: “perhaps”; de l. már Meriggi 1936: 284; Kronasser 1956: 232; Gusmani 1975a: 140; leg-újabban Gérard 2005: 101–102).

Csakhogy, amint Oettinger 1978: 86⁵⁰ rámutatott, az óegyházi szlávban és a klasszikus örményben teljesen más szerkezettel, nevezetesen egy igenév + segédige konstrukciójával állunk szemben, nem pedig egy egyszerű, személyragos igével. Gusmani 1981: 281 szerint ez nem probléma, mivel a lydben a kopulát nem rakják ki. Ez ugyan látszólag valóban megoldaná a problémát, de nem ad magyarázatot Yakubovich 2005: 86⁴⁸ ellenvetésére, miszerint, ha ezen elmélet helytálló lenne, akkor az *-l*-nek meg kellene jelennie a teljes igei paradigmában, ám ez nem történt meg. Magam ehhez annyit fűznék hozzá, már önmagában az is igen valószínűtlen, hogy a ragok részben participiális, részben személyragi eredetűek lennének egyetlen paradigmán belül.⁴

Heiner Eichner (1975: 80), nyilván a többi anatóliai rag analógiájára, egy **-tal-da* formából vezetné le a lyd alakot (részletesebb indoklás nélkül). Míg Gusmani 1981: 280–282 csak általában kritizálta e javaslatot, Melchert 1994: 342 arra hívta fel a figyelmet, hogy egy **-t/dV > -l / _#* változás „különösen valószínűtlen”, mivel ilyen esetekben a szóvégi dentális megmaradt, l. *-t/d* 'praes. sg. 3. rag' < indoeurópai **-ti, kud* '(a)mint, (a)hol' < indoeurópai **k^wud^he*.⁵

Lényegében ezt a javaslatot pontosította *Norbert Oettinger* (1976–1977: 135, részletesen kifejtve 1978: 86). Szerinte az őslzyd **-da < *-ta *d*-je cerebralizálódott hátul képzett magánhangzók előtt, majd e magánhangzók lekopásakor ez a cerebrális hang *l*-lé változott. Ő – egyedülként – az egyes és többes számú alak egybeesésére is magyarázatot kínál: mivel az egybeesés csak a 3. személyben történt meg, a változásnak hangtani oka lehetett, mégpedig a többes számú alak nazálisának szabályos kiesése (1978: 86–87).

⁴ Participiális eredetű ragra „normális”, személyrag eredetű személyragok mellett a latin *-minĭ* nem jó példa, mert finoman szólva is erősen vitatott eredetű, l. Meiser 1998: 219; Sihler 1995: 479.

⁵ Ehhez vö. óind *kúha* 'hol?', óavesztai *kudā* 'ua.', óegyházi szláv *kude* 'hol?', mikor?', oszk **puf**, umber **pufe** 'hol?' (Gérard 2005: 74–75; vö. EWAia I/383, Untermann 2000: 594, további irodalommal).

Oettinger javaslatával szemben azonban Yakubovich 2005: 86⁴⁹ rámutatott, hogy az ósanatóliai *-d megmaradt a lydben szóvégi helyzetben (pl. -ad 'sg. 3. enkl. névmás nom.' < ósan. *-ad, vö. hettita -at 'ua.').⁶

Végezetül Ilya Yakubovich (2005: 86-87) egy pre-lyd, szabálytalan *t > l hangváltásra gondolt, amely eredetileg valamilyen távoli disszimiláció lett volna, melynek eredeti környezetét analógiás változások és/vagy nyelvjárási keveredés elhomályosította. Megjegyzésként hozzáfűzhető, hogy noha egy ilyen magyarázat a priori nem zárható ki, sokkal meggyőzőbb lenne, ha ismernénk a folyamat pontos részleteit, köztük a hangváltozás környezetét.

Véleményem szerint – Eichnerrel, Oettingerrel és Yakubovichcsal egyetértve – kézenfekvő a ragot a jól ismert anatóliai ragokból származtatni, különösen meggyőző alternatíva híján (az egyetlenhez, vagyis a tradicionális magyarázathoz l. fenn). Ez a rag, a fentiek alapján, pusztán elméletben kétféle lehet: vagy az activum sg. 3. ósanatóliai *-d ragja, vagy a medium sg. 3. ósanatóliai *-do ragja, s ebben az esetben a lydben a luvikus nyelvekhez hasonlóan kiegyenlítődték volna az igei személyragok.⁷ Ám minden ilyen levezetésnek komoly akadályja, hogy az eddig adott hangtani magyarázatok nem voltak adekvátak, ezért a továbbiakban az alapoktól kezdve kívánom tisztázni a kérdést. A (2) pont alatt először is meg kívánom határozni a lyd <l> szinkrón hangértékét, a (3) pont alatt taglalom az összes, e kérdéssel kapcsolatba hozható lyd szó etimológiáját, végül a (4) pontban elemzem a felmerült problémákat és ott próbálok meg megoldást kínálni.

2. A lyd <l> hangértéke

A lyd <l> grafémának pontos hangértéke eddig nem merült fel problémaként, holott van néhány igen figyelemreméltó jelenség.

Egyrészt, egyes <l> tartalmú szavak a lydben írásváltozatokat mutatnak, ilyen az *antola*⁸ ~ *anlola* 'sírsztélé vel sim.' és a *silawad* 'szokott vmit csinálni vel sim.' ~ *fa=sitawad* (LW 195–196, LWE 54, irodalommal).⁹

⁶ Yakubovich egyébként részben félreértve idézi Oettingert, amikor a *d dorzalizálódásáról beszél, ill. amikor az apokópét és az l-lé változást szigorú kronológiai sorrendbe rakja, ugyanis Oettinger sokkal homályosabban fogalmazott: „Also war d wahrscheinlich vor dunklen Vokalen zerebralisiert und dann bei deren Schwund als l realisiert worden”, 1978: 86). Yakubovich szerint Oettinger ezt a hangváltozást minden pozícióra kiterjeszti, holott Oettinger 1978: 86⁴⁹ szerint valószínűleg csak a szóvégen játszódtott le.

⁷ Mint ismeretes, a lydnek több közös izoglosszája van a luvikus nyelvekkel: 1) az új *duwV- 'rak, helyez' tő, 2) ósanatóliai *eh₁ > *ā, 3) *ye > *yi (Melchert 2003a: 266).

⁸ A lydben a nazálisok utáni <t> hangértéke [d], l. Melchert 1994: 329.

Másrészt, egyes lyd személynevek ógörög átírásainál egy <λ> ~ <δ> ingadozás figyelhető meg: Ἀδνάττης ~ Ἀλνάττης (Oettinger 1994: 314) és Anlas* (vö. Anlali- 'A.-é', LW 59) → Ἀνδα (Gusmani 1981: 280).

Ugyanakkor, az ógörög nevek szókezdő /d/-it a lydök <l>-lel adták vissza, l. (dial.) Δεύς → Lewś, (dór) Δᾱμᾱτηρ → Lamētruś (LW 158, 160). Tekintve, hogy a lydben nincsen [d] szókezdő pozícióban (Melchert 1994: 328–329, irodalommal), Gusmanival (1981: 280) és Yakubovichcsal (2005: 87⁵⁰) egyetértve mondhatnánk azt, hogy ez egyszerű hanghelyettesítés, s így a problémánkhoz nincsen köze, de a fenti írásváltozatok tükrében legalábbis növeli annak valószínűségét, hogy az <l> graféma tényleges hangértéke valamilyen kapcsolatban állt a /d/ fonémával.

Az ógörög átírások ingadozása és a lyd írásváltozatok léte arra a kényserít bennünket, hogy feltételezzük, az <l> hangértéke nem kizárólag [l] volt, hanem egy olyan hang is, melynek valamilyen formában köze van a dentálisokhoz. Ennek meghatározása, minthogy holt nyelvről van szó és az átírások száma is igen csekély, természetesen csak megközelítő lehet. Hangtani párhuzamot nyújthat azonban az amerikai angol „flap r”-je, ahol az intervokális /d/ (és a /t/) [r]-ré változik. Sőt, e jelenség nem idegen tárgyunk helyszínétől, az ókori Anatóliától sem, hiszen a hieroglif luvi rotacizmus szerfelett hasonló (vö. Melchert 2003b: 179–182):

	elsődleges hangérték	másodlagos hangérték	másodlagos hangérték			
			alternatív jelölése	környezet	mély-szerkezet	eredet
hieroglif luvi <λ>	/l/	[r]	<λ>	V_V	/d/	*d
lyd <l>	/r/	?	<λ>	?	?	?

2. táblázat

Így feltehetőleg nem járunk messze az igazágtól, ha a fentiek alapján azt feltételezzük, hogy a lyd <l> grafémának két hangértéke volt, az [l] és (feltehetőleg) az [r]. Ami e [r] hang eredetét illeti, a dentális hangértékű jelekkel való visszaadási kísérletek, az -l rag vélelmezett dentális tartalmú elődei és az idézett nyelvek fonológiai analógiája azt sejtetik, hogy ősanatóliai *d-re megy vissza. A következő részben ezt a sejtést vizsgálom meg.

⁹ Az *antolalanlola* hagyományos magyarázata *r...l > l...l asszimiláció (Gusmani 1981: 280; Melchert 1994: 373).

3. Az érintett lyd szavak és eredetük

E sejtés igazolásához vagy megcáfolásához át kell tekinteni az *-l* ragon túl mindazon lyd szavak, ill. grammatikai elemek eredetét, melyekben [r] tehető fel, ill. melyek <l>-jét valamilyen dentálisból vezették le vagy vezethető le. Mint látni fogjuk, az adott lyd szavak körüli etimológiai problémák csak úgy válnak megoldhatóvá, ha feltételezünk egy ősanatóliai **d > lyd [r] /V_V* szabályt. A következő esetekről van szó: (3.1) *antola / anlola*, (3.2-3.) *arlili-* és *alarm(a)-*, (3.4) *silawad / fa=sitawad*, (3.5) *Kandaulés*, (3.6) *Simidala*.

3.1. ANTOLA / ANLOLA 'sírsztélé *vel sim.*': Gusmani 1975b: 5 a lyd szó tövét a hettita *antuwahha-* 'ember' szóval kapcsolta össze, amely egy transzponált¹⁰ indoeurópai sg. nom. **en-d^hwéh₂-ōs* 'having breath inside' alakra megy vissza (Rieken 1999: 190–191; Kloekhorst 2008: 188–189: **h₁n-d^hwéh₂-ōs*, mindkettő, a korábbi irodalommal).¹¹ Lyd szempontból azonban van egy komoly hangtani akadály a levezetésnek: az ősanatóliai dentális zárhang előtti nazális a lyd-ben szabályosan kiesik, vagy az előtte álló magánhangzó nazalizációjával (ha hangsúlyos), vagy nyom nélkül (ha a magánhangzó hangsúlytalan): azaz minden lyd <nt> és <nd> szekvencia másodlagos (Melchert 1994: 361–362; vö. Gérard 2005: 68–69), vagyis ez az etimológia nem tartható. E másodlagos szekvenciák vagy kései lexikalizáció vagy synkopé révén jöttek létre (Melchert 1994: 362). A másodlagos lexikalizáció, vagyis hogy az **en* igeikötő már e hangváltozás lezajlás utána forrott volna össze a **dwah₂-* résszel, kizárható, mivel akkor elesik a hettita szóval való kapcsolat (ami az egész ötlet alapja) és *ad hoc* feltevessé válik az egész, ráadásul akkor *†ēntola* alakot kapnánk *antola* helyett, mint a hasonlóképp létrejött (Melchert 1994: 362) *ēntarflō-* 'vmihez tartozó' szóban.

Synkopé esetén **anVt/dola-* alakra menne vissza, s ez megnyitja az utat egy megoldáshoz: pusztán alakilag ugyanis ez visszavezethető lenne az indoeurópai **d^heh₁-* 'tesz, rak, helyez' ige egy igeikötős változatára (**ana-d^heh₁-* 'felállít'), ill. egy abból képzett **-lo-* szuffixumos (l. fenn) formára:

¹⁰ A transzponátum és a rekonstruktum megkülönböztetéséhez l. Eichner 1988: 31.

¹¹ A jelentésváltozás analógiájaként l. *ἀνίηρ* → *ἀνδρίας* 'szobor, képmás'. Az összetetést Oettinger 1994: 314³², 1995: 41 elfogadja, Melchert 1994: 331, 340–342, 346, 348, 364, 373, „talán”-nal, Kloekhorst 2008: 189 kérdőjellel minősíti.

ana-d^hoh₁-lo-* ’*felállított > sztlélé’.¹² Hogy ez nem egy *ad hoc* levezetés, azt jól mutatja a lucaniai oszk Ve 190 = Lu 18 számú fogadalmi felirat (Rix 2002: 128), ahol a cselekedetet az *avafakete* ’(egy tárgyat, építményt, emlékművet) készít, (fel)állít’ ige fejezi ki, amely ugyanerre a szerkezetre megy vissza (ana-d^hh₁-k-*, Untermann 2000: 257–259, a *-k- az ehhez az igéhez az italicus nyelvekben járuló, ismeretlen eredetű és funkciójú bővítő). Untermann jelentésmegadásával szemben azonban az ige pontos jelentése a felirat alapján ’felajánl’: *σπεδισ: μαμερεκισ· σαιπινο: avafakete* ’Sp. M. S. ajánlotta fel (ezt)’, ti. a bronzsisakot, amelyen a felirat áll (vö. Vetter 1953: 126). Ez azonban nem változtat az ige etimológiai szempontból vett alapjelentésén (*’fel-rak/helyez’), amelyből az anatóliai alak ugyanúgy levezethető. Ugyanez a kifejezés örzödött meg az ógörög *ἀνατίθημι* ’feltesz, (rituális célból) felajánl’ igében: <**ana-d^heh₁-*, vö. még a belőle képzett *ἀνάθημα* ’fogadalmi ajándék’ szóval. Az ógörög adat azért is fontos, mert a három adat együttvéve kielégíti az ún. Meillet–Neumann-kritériumot egy adott szó vagy kifejezés alapnyelvi mivoltát illetően (vö. Neumann 1975: 674–675), így rekonstruálhatóvá vált az indoeurópai szakrális terminológia egy újabb eleme, az **ana-d^heh₁-* ’(rituális célra) felállít, felajánl’ ige.

3.2-3. ARLILI- ’saját, magán-’ és ALARM(A)- ’maga’: E két szót Yakubovich 2005: 84–87 az **atar-* ’személy, maga’ szóból vezeti le (öslýd **atar-ili-* ’proper’, ill. **atár-ama-* ’personal(ly)’),¹³ melynek anatóliai rokoni ugyan jól ismertek (hieroglif luvi (VAS/COR)*á-tarali-* ’személy; maga; lélek’; lyk *atra-* (obl. *atla-*) ’maga’ (vö. van den Hout 2002) és kár *otr-* ’maga’ (vö. Adiego 2007: 392)), de összefüggésük részletei, ill. etimológiájuk egyáltalán nem világos. Hajnal 1995: 244–245 az indoeurópai *(*h_s*)*eh₁t-*

¹² Ez ellen lehetne vetni, hogy az **ana* igekötő amúgy nem ismeretes az anatóliai nyelvből – de ez igaz a következő italicus példára is. Amint látni fogjuk azonban, itt egy alapnyelvi rögzült kifejezésről van szó. Ami az **ana* igekötő alapnyelvi alakját illeti, semmilyen különnyelvi adat (a fentiekén túl: gót (s más germán nyelvek) és avesztai *ana*), nem indokolja, hogy **h₂enh₂e-*-ként rekonstruáljuk (mint Mallory – Adams 2006: 288–292), hacsak nem követi valaki az ún. leideni iskola általánosan el nem fogadott nézetét, hogy az indoeurópai alapnyelvben nem volt */a/ fonéma. – *Nota bene*, az indoeurópai aspirált zöngés zárhangok az ósantóliaiban egybeestek a nem-aspirált zöngés zárhangokkal (Melchert 1994: 53–54).

¹³ Yakubovich levezetésében két vitatható pont van: az egyik a jelen vizsgálat tárgyát képező „szabálytalan *-t- > -l- hangváltozás”, a másik pedig az **alarili-*-ből a synkopé révén létrejött **arlili-*-ben végbement metatézis (> *arlili-*). Az előbbi probléma e dolgozat tárgya, az utóbbi meggyőző magyarázatához pedig l. Yakubovich 2005: 86⁴⁷.

többől származtatná (vö. pl. óind *ātmán-/tmán-* 'lélek, maga', ógörög *ἤτορ* 'szív', óír *inathar* 'belsőség', ófelnémet *ādra* 'belsőség, ér, ín'), mégpedig az *ἤτορ*-ral azonos módon, egy alapnyelvi **(h_x)eh₁t-ʔ* alakból. Ez szerinte az ósanatóliaiban **ātar* alakot adott volna, amelyhez – az anatóliaiban produktív *r/n*-heterokliták mintájára – egy **ātm-* függő eset képződött volna. Az őslykben e szó tematizálódott volna (**átara-/átma-*, e folyamat minden indoeurópai nyelvben teljesen hétköznapi), majd a synkopéval és egy disszimilációval megkapjuk a lyk *atra-/atla-* alakot.¹⁴ E magyarázat tulajdonképpen a hieroglif luvi és a kár alakot is értelmezhetővé teszi¹⁵ és a jelentésváltozást tekintve is igen plauzibilis.

Csakhogy e javaslat egyfelől nem magyarázza meg a lyd alakokat, másfelől hangtanilag igen problémás: ugyanis ebben az esetben a lyd alakok *l*-je tényleg **t*-re menne vissza, amire egyetlen példa sincs. Yakubovich etimológiai javaslata ugyanakkor jelentéstanilag rendkívül meggyőző, ezért a lyd alakok elválasztása ettől a szóbokortól nem tűnik túlzottan szerencsés lépésnek. A fő probléma Hajnal levezetésével azonban mégiscsak az ósanatóliai hangalak rekonstrukciója: először is, a szillabikus mássalhangzók az ósanatóliaiban még megvoltak (Melchert 1994: 55), másodsor, intervokális helyzetben a hangsúlyos hosszú magánhangzó utáni zöngétlen mássalhangzók zöngésedtek (Eichner I. „leníciós” törvénye, vö. Melchert 1994: 60;

¹⁴ Kloekhorst 2004: 44 (kül. 44. j.), noha alapvetően elfogadja Hajnal javaslatát, a hieroglif luvi alak ősenek egy **h₁h₁t-ro-* formát tételez fel, mondván, hogy a teljes fokú **h₁eh₁t-* hieroglif luvi reflexe *ḫit-* lenne, mint az *is-* 'ül' <**h₁eh₁s-* esetében. Csakhogy az indoeurópai **eh₁* hieroglif luvi reflexe nem **i*, amint Kloekhorst (2004: 40³⁰) feltételezi, hanem **a*, l. Melchert 1994: 265, példák-kal (Kloekhorst álláspontjának árnyaltabbá válásához a hangtani kérdésben l. 2008: 254–255). Kutatástörténethez l. még Neumann 2007: 29, 30. Carruba 1995: 150–151 javaslata (**Hter*) nem vezet sehova.

¹⁵ Tekintve, hogy függő estben a hieroglif luviából is adatolt *l*-ező alak (van den Hout 2002), a luvi alak kialakulásának magyarázata – a synkopét leszámítva – azonos a lykével. A kár alakról ilyen megállapítások – a magánhangzók defektív jelölése miatt – nem tehetőek, de a függő esetek allomorfiának itt nincs nyoma, ezért lehet, hogy kiveszésről kell beszelnünk. – Ezen a ponton kell megemlíteni, hogy Hawkins 2000: 460 e szócsaládot a hettita *ēšri-* 'alak, képmás' szóval kapcsolta volna össze, de ezt Yakubovich 2005: 87 azzal utasította el, hogy az ehhez szükséges *s > t* hangváltozás a luvikus nyelveken kívül (így pl. a lydben) nem adatható. Érdekes azonban ehhez további ellenérvként hozzáfűzni, hogy maga a (mellékesen erősen vitatott) hangváltozás – ha egyáltalán létezik – csak szókezdő helyzetben fordult elő (Melchert 1994: 274–275). Az *ēšri-* kézenfekvő etimológiájához pedig l. Kloekhorst 2008: 260–261. – Kassian 2000: 80–81 és őt követve Yakubovich 2005: 87 felvetette, hogy a hettita *atteš* (pl. tant.) 'lélek' szó is e szócsaláddhoz tartozna, de e szó feltételezése hibás szövegértelmezésen alapszik.

Adiego 2001), vagyis az alapnyelvi $*h_1éh_{1t}r$ ősanatóliai reflexe $*h_1ǎt_r > *hǎd_r$.¹⁶ Ebből a Hajnal által megadott módon alakulhattak ki a lyk alakok, azzal a különbséggel, hogy a függő esetek /t/-je javára egyenlítőddött ki a tő mássalhangzója a paradigmán belül (a káron belül ugyanígy paradigmaticus kiegyenlítődéssel kell számolnunk – ami egy újabb érv a káron belüli egykori eltérő alakú függő esetek mellett –, míg a hieroglif luvi íráskép mind zöngés, mind zöngétlen mássalhangzót takarhat). Fontos következménye e pontosított ősanatóliai alaknak, hogy megmagyarázhatóvá válnak a lyd szavak: az ősanatóliaiból szabályosan kialakuló őslzyd $*adar$ szolgál az *arlili*-hez és az *alarma*-hoz vezető képzések alapjául (eltérő függő esetnek nincs nyoma: vagy azért, mert az csak egy luvikus innováció volt, vagy azért, mert itt is paradigmaticus kiegyenlítődéssel ment végbe, mint a luvikus nyelvekben, csak épp fordított irányban).¹⁷

¹⁶ Kloekhorst 2004-t követve a hieroglif luvi (VAS/COR)*á-tarali*- <*á*>-ja miatt az első laringálist $*h_1$ -ként lehet meghatározni és még az ősanatóliai alapnyelvre is fel lehet tételezni. Megjegyzendő azonban, hogy Melchert (s. a.) ezt az elemzést – nem meggyőző érvekkel – kétségbe vonta. A mi problémánkat azonban e kérdés nem érinti.

¹⁷ Sajnos az ősanatóliai $*r$ lyd reflexe nem világos: a vélelmezhető példák ugyanis vagy [CrC] szekvenciát (pl. *brwá*- 'év'), vagy szinkrón, másodlagosan betoldott *u*-t tartalmaznak (*mruwaa*- / *murwaa*- 'sztélé') – ám a lyd hangsúlytalan magánhangzókat érintő synkopéről nem elengedőek az ismereteink ahhoz, hogy kizárjuk, a szillabikus $*r$ synkopé előtti reflexe /ar/ (minderre részletesen l. Melchert 1994: 363, 376–377, irodalommal). Fel lehetne vetni, hogy a többi szillabikus szonoráns lyd reflexe nyújthatna némi párhuzamot, de sajnos nincsenek szilárd példáink:

1. Melchert kézikönyve szerint (1994: 362) a nazálisokra egyetlen biztos példa ismert (*ētamv* 'kijelölés *vel sim.*' < ősanatóliai $*ñm̃$ 'név'), ahol azonban a lyd hangtörténet miatt nem tudható, milyen volt az anaptyktikus magánhangzó. E példát Kloekhorst 2004: 40²⁷ joggal elutasította, arra hivatkozva, hogy a szó nem 'név'-et jelent. Ehhez hozzátehetjük, hogy hangtanilag sem kapcsolható össze a szó a 'név' szó többi anatóliai formájával, hiszen azok /l/-t mutatnak és nem /d/-t (vö. Kloekhorst 2004: 40²⁷, a hieroglif luvi *á-ta_{4/5}-ma-za* helyesen *á-la_{1/2/3}-ma-za*, l. Kloekhorst 2004: 26–27, Hawkins 2005: 289–290 és kül. Rieken–Yakubovich (s. a.), az ősanatóliai $*lāmq$ alakból (Kloekhorst 2008: 517–519). Még egy lehetséges példa van, a *sadmēv*- /*lsadmāv*-, amely ha tényleg egy semlegesnemű *-men*-tő folytatása, visszamehet egy $*sedm̃$ - alakra, ám a szó jelentése meglehetősen bizonytalan (Melchert 1994: 362, irodalommal).

2. Ami a likvidákat illeti, az $*j$ Melchert 1994: 363 szerint – legalábbis hangsúlyos pozícióban – /al/ lesz a lydben, l. *walwe*-* 'oroszlán' < ősanatóliai $*wǎk^w$ - / $*wǎg^w$ - (a pontos alak egy vitatott hangtörvény függvénye, l. Melchert 1994: 61 és Kloekhorst 2008: 842–844 itt most nem eldöntendő vitáját). Csakhogy Melchert itt önellentmondásban van magával, mert korábban rámutatott, hogy az ősanatóliai *(C)wRC szekvenciák már az ősanatóliaiban *(C)uRC-vé váltak (1994: 55–56, 57), ami azonban a lydben $†ulwe$ -hoz vezetett volna. Ám amint

3.4. SILAWAD / FA=SITAWAD 'pflegen, Sorge tragen, schonen *vel sim.*' (LW 195–196, LWE 54): A szó eredete ismeretlen, csak annyit lehet róla tudni, hogy az *-a-* <*-éh₂ye/o- képzővel főnévből képzett ige (Melchert 1992b: 50–51).¹⁸

Etimológia gyanánt az alapul szolgáló **sila-* '*gondoskodás *vel sim.*' szót kézenfekvő összekapcsolni az indoeurópai nyelvek 'megszokott cselekvés'-t jelentő szavaival, melyek egy rögzült indoeurópai kifejezésből erednek, s amelynek két formája rekonstruálható: **s(w)e d^heh₁-*, ill. **s(w)ē d^heh₁-* 'sajátjává tesz, sajátjának tekint' (Hackstein 2002: 12-13, irodalommal):¹⁹ az előbbihez l. védikus ind *svadhā* 'haza', latin *SUODALES* > *sodālis* 'társ, kísérő', vö. ősgerm. **sedu-* (> gót *sidus* stb.) 'szokás'; az utóbbihoz ősgör. **swē^h-* > gr. ep.-ión perf. *εἴωθα* 'szokott vmit tenni', főnevesülve gr. *ἥθος* 'szokás'; **swē^hh₁skelo-* > latin *suēscō* 'hozzászokik/-tat, szokott vmit tenni'. A nyújtott fokú alak (**s(w)ē d^heh₁-*) lehet a névmás instrumentalis (Beekes 1988: 33–34; Schrijver 1991: 140–141; Hackstein 2002: 12–13), de lehet a **s(w)e* (acc.) alapnyelvi **s(w)ē* mellékalakja is, az alapnyelvi hangsúlyos

Kloekhorst 2003 és 2007 bizonyította, a *(C)wRCC szekvencia (szemben a *(C)wRCV sorral, amely a melcherti szabályt követi) a hettitában (C)waRCC lesz. Kloekhorst példaanyagából az is kiderült, hogy a labioveláris **k^w* és **g^w* ezekben az esetekben két fonéma szekvenciájaként (azaz /k/ + /w/, ill. /g/ + /w/) viselkedett, vagyis az ősanatóliai **w^hk^wo-* (vagy **w^hg^wo-*) még ebben a nyelvfázisban **w^hkwo-/w^hgwo-* lett. Az ősanatóliai **w^hkwo-/w^hgwo-* > lyd *walwe-** változás egyértelműen amellet szól, hogy Kloekhorst szabálya nem csak a hettitára, hanem a lydre is helytálló, vagyis a *(C)wRCC > *(C)waRCC változás még magában az ősanatóliai alapnyelvből zajlott le (összhangban azzal, hogy a *(C)wRCV > *(C)uRCV is ősanatóliai), s ezzel kiküszöbölhető Melchert önellentmondása. Sajnos ennek az a következménye, hogy továbbra sincs lyd példánk az ősanatóliai szillabikus likvidák sorsára. Sőt az is elképzelhető, hogy a *walwe-** változásban luvi kölcsönszó a lydben, mint Yakubovich 2008: 3.4. fejj. vélelmezi, s így végképp kiesne, mint példa (de vö. Kloekhorst 2008: 950–951).

Összegezve: a szillabikus **ɾ* mellett megjelenő magánhangzóról mindössze annyit mondható el, hogy van egy némileg bizonytalan, a hangsúlyos **h₃-re* vonatkozó analógia, melynek alapján az állítható, hogy megelőzte a mássalhangzót és /a/ volt.

¹⁸ A *fa=sitawad* idetartozása mind filológiailag (Schürer alternatív szegmentálási javaslatához ld. 3.5.2.), mind hangtanilag (<ɾ>!) problémás. A *silawad* etimológiáját viszont nem érinti a *fa=sitawad* idetartozásának kérdése.

¹⁹ Ez a fentebb már megismert **d^heh₁-* 'tesz, rak, helyez' ige és a **s(w)e* 'maga' névmás összetétele. A **se* ~ **swe* váltakozás oka valószínűleg a meginduló paradigmátikus kiegyenlítődés, mivel a második személyű személyes névmások eredetileg **-we* ragot kaptak (Katz 1998: 96, 261), amely már az alapnyelvből elkezdett terjedni, l. du. nom. **nh₃-wé* a **nh₃-mé* helyett.

egyszótagú szavaknál (és különösen személyes névmásoknál) gyakori magánhangzó-nyúlással, l. gót *swes* 'saját', latin *sē*, vö. még indoeurópai **mē* **tē* 'sg. 1. és 2. acc. hangsúlyos személyes névmás' (Beekes 1988: 33–34; Rix 1995: 400–401).

A lyd **sila-* alak el is dönti e kérdést, mivel egy ósanatóliai **sēda-* formából ered (ósanatóliai **ē* > lyd *i*, az ósanatóliai **s* palatális magánhangzók előtt <s> lesz, Melchert 1994: 367, ill. 360), amely csak egy alapnyelvi **sēd^hh₁eh₂-* alakra mehet vissza, amely egy, a fentebbi igéből képzett absztrakt főnév.

3.5. *Kandaülés Myrsilos, Myrsos* fia a lydiai ún. Hérakleida-dinasztia utolsó királya (Hérodotos, I. 7–13), akit azonban Damaskosi Nikolaos szerint (FGrH 90 fr. 47) *Sadyattés*-nak hívtak.

E király három nevének értelmezése szó szerint az egyik legrégebbi indogermanisztikai probléma. A körülötte kibontakozó, lentebb ismertetendő vitában kulcsszerepe van Hippónax, egy VI. sz. végén, Milétozban élt (lydül is tudó) szatírikus költő egy fragmentumának (Frg. 1-2 DEGANI / 3 WEST / 3 MASSON: *σκαπερδεῦσαι*), mely így hangzik:

„ἔβωσε Μαίης παῖδα, Κυλλήνης πάλμυν
Ἑρμῆ κυνάργα, μηιονιστὶ Κανδαῦλα,
φωρῶν ἑταῖρε, δεῦρό μοι σκαπερδεῦσαι”

azaz, prózai fordításban: „*Maia* fiához, *Kylléné* királyához kiáltott ő: „*Kutyafojtató Hermés, maióniaiul/maióniaiaknál Kandaülés, tolvajok társa, ide hozzám skaperda-t játszani*”.²⁰

E hippónaxi töredéken kívül e nevet Hésychiosnál találjuk még meg (*Κανδαύλας· Ἑρμῆς ἢ Ἑρακλῆς*), továbbá a káriai Kalynda város uralkodójá-

²⁰ A hapax legomenon *σκαπερδεῦσαι* jelentése régi filológiai probléma (vö. – a szövegkritikai problémákat is beleértve – Degani 1983: 25 kritikai apparátusát és LSJ 1604), a legkézenfekvőbb Oettinger 1995: 39³ megoldása, vagyis '*skaperda*-játékot játszani', amelyben egy cölöpre vetett kötél két végét megragadva próbálják egymást a küzdő felek a magasba felhúzni (a szó esetleges lyd eredetéhez l. uo. 45–46). Hippónax versének természetesen létezik magyar fordítása (Horváth István Károlytól: Szepessy 2000: 92), de az meglehetősen szabad fordítású:

„*Kiáltott Maia-szülte égi Hermészért:*
.....
„*Külléné pajzsa, eb-legyőző, szent máión*
Kandaülész, tolvajok barátja, irgalmaz!”

nak, Damasithymosnak az apját is *Kandaulés*-nek hívják (Hérodotos VII 98, vö. VIII 87; V. sz. eleje).²¹

Minthogy a kérdés igen tekintélyes mennyiségű szakirodalmat szült, a problémát az egyes javaslatok szerint rendezve mutatom be: (3.5.1) a tradicionális etimológia, (3.5.2) D. Schürr elmélete, (3.5.3.) I. S. Yakubovich javaslata, (3.5.4.) Szemerényi O. nézete.

3.5.1. A tradicionális (l. már Curtius 1858: 128–129; LW 274, LWE 161; Gérard 2005: 67⁴⁰¹, fonológiaiilag kidolgozta Melchert 1994: 331 & 359–360) és igen széles körben elterjedt etimológia²² a fentebbi töredéket úgy értelmezi, hogy a *μηροιστι Κανδαῦλα* tulajdonképp a *κυνάργα* szó fordítása. Ennek megfelelően a *Kandaulés* név összetétel, mégpedig a lyd **kān-* 'kutya' és egy 'fojtogat' jelentésű, egyébként nem adatolt lyd igéből, mely az óegyházi szláv *daviti* 'megfojt, fojtogat' igével áll rokonságban. E magyarázat hívei azonban számos kérdést nyitva hagytak:

1. Mi a magyarázata az uralkodó Myrsilos és Sadyattés neveinek? Számos kutató fel sem vetette ezt a kérdést, amelyek igen, azok pedig megelégedtek azzal a magyarázattal, hogy *Kandaulés* egyfajta trónnév (Robertson 1982: 135), megtisztelő (Kretschmer 1896: 388–389) vagy szakrális név (Gelzer 1880: 517²). Csak Bolling 1927: 16 (és implicite Sittig 1924: 205) mutatott rá, hogy Myrsilos szabályos lyd patronimikon ('Myrsos fia'), csak felvetése tökéletesen visszhangtalan maradt (ő maga úgy gondolta, hogy a *Kandaulés* egyfajta uralkodó titulus, mint a Caesar vagy ilyesmi – ehhez l. lentebb).

2. Schürr 2000: 168 arra is figyelmeztet, hogy ezen etimológia követői nem magyarázzák meg Hésychios megjegyzését, miszerint a *Kandaulés* Héraklét is jelenthetett. A tradicionális etimológia követői közül ezzel szemben többen (Kretschmer 1896: 388–389, Gelzer 1880: 517², Bolling 1927: 16) úgy vélik, hogy ennek az az oka, hogy *Kandaulés* Héraklétől származtatta dinasztiáját. Az más kérdés, hogy ez egyáltalán nem meggyőző.

²¹ A tztzési schol. Chil. p. 547 Leone (primus versus = Chil. 6. 477): „τὸ δὲ κανδαύλης Ἀνδικῶς τὸν σκυλλοπνίκτην λέγει, ὡσπερ Ἰππῶναζ δαίκνυσι γράφον ἰάμβῳ πρώτῳ Ἑρμῆ κυνάργα, Μηροιστι Κανδαῦλα.” nyilvánvalóan a hippónaxi fragmentumtól függ.

²² Elfogadta még a fentiekén túl Kretschmer 1896: 388–389; Solmsen 1897: 77–78, 1913: 97; Boisacq 1916: 541; Sittig 1924: 204–208; Bolling 1927; Gusmani 1958: 928; Masson 1962: 105; Ivanov 1963: 92; Georgiev 1966: 124; GEW I/776 és 655; Greenewalt 1978: 45; Oettinger 1995: 39–43.

3. Míg a 'kutyafojtogató' egy isten jelzőjeként nem különösebben furcsa, uralkodó neveként annál inkább. A problémát Oettinger 1995: 39–43 is érzékelt, ráadásul rámutatott, hogy a vélelmezett ige egy anatóliai nyelvben sem található meg (hozzáteendő, hogy a 'fojtogat' jelentés csak óegyházi szláv külön fejlemény, az alapnyelvi alakhoz l. LIV² 149-150: *d^heuH-* 'rasch hin und her bewegen, schütteln'). Ő a második tagra egy **-tówh₂-lo-* 'erő' alakot feltételez és a *Kandaulés* nevet 'Hundebezwinger', kb. a 'kutyák legyőzője'-nek értelmezi.

4. Alapvető probléma, hogy e kutatók a vers megfogalmazásából arra következtetnek, hogy a Μηιονιστὶ Κανδαῦλα a *κυνάγχα* szó fordítása (sőt, glossázása (!), mint Melchert 1994: 331, ezért már Schürr 2000: 166 is kritizálta, vö. már Robertson 1982: 132, ill. most Yakubovich 2008: 115³⁰), holt:

4a. Ha fordítás, a Μηιονιστὶ Κανδαῦλα lehet mind a *κυνάγχα* fordítása (ahol viszont nem zárható ki a népetimológia sem!), mind a *Hermés* fordítása: Szemerényi 1969: 877 (és Yakubovich 2008: 115³⁰ feltételezte is, hogy ez Hermés lyd neve lenne, de erre viszont más adat nincs, vö. Schürr 2000: 167³ irodalommal).

4b. Schürr 2000: 166–167 mutatott rá, hogy a szöveg gondosabb olvasása esetén egy kidolgozott ellenpontozásos rendszer figyelhető meg Hermés neveit illetően:

Kylléné királya ↔ kutyafojtogató / Kandaulés ↔ tolvajok társa

Ebből az következik, hogy Kandaulés – bármit is jelentsen – előkelő megjelölés (s ebbe a kontextusba már sokkal jobban beleillik, hogy homérosi fordulattal maiónnak és nem lydnek nevezi), vagyis nem lehet a *κυνάγχα* fordítása. Így pedig minden erre alapozott elmélet elveszti kiindulópontját. Természetesen azonban születtek más javaslatok is.

3.5.2. Schürr maga (2000: 168 és 2001) **kan-taw-la-* részekre szegmentálja a nevet, egy *kan-* „nyomatékosító funkciójú” igekötőből és egy *tawa-* igéből, amelyet a *fa=sitawad* igealak *fa=si-tawad-* 'soll entkräften'-ként való tagolásából nyert ki, mely utóbbi azonban más forrásból nem azonosítható. Bár ez a megoldás nem zárható ki, az *obscurum per obscurius*-típusú érvelés nem szerencsés.²³

²³ Sajnos a szöveghely (LWE 80₁₆) e helyütt elég töredékes, így a *silawad*-dal való vélelmezett jelentésazonosság se mellette, se ellene nem lehet érv. Feltéve, hogy Schürr javaslata helytállóan bizonyulna, a *silawad* fentebb adott etimológiáját ez sem cáfolná.

3.5.3. Yakubovich 2008: 115 a *Kandaulés* nevet a kár *kδou-* 'király' szóból magyarázná, mint egy abból képzett melléknevet (kár nevek előfordulnak a lyd onomasztikonban, l. uő. uo. 115–116). Sajnos a kár *kδou-* 'király' szó létezése – Adiego 2007: 10, 364, 372 rekonstrukciója ellenére – több mint kétséges (részletese elemzéséhez l. Simon 2008), így Yakubovich javaslata nem meggyőző.

3.5.4. Az egyetlen kielégítő magyarázat alapja Szemerényitől származik (1969: 980–981):²⁴ ő azt vetette fel, hogy a *Kandaulés* megjelölés valójában a titulusa lett volna lyd királynak, ami a luvi *hantawata/ī-* 'király' szóból eredt volna.

Ez ellen a javaslat ellen háromféle érveléssel szoktak élni: először is, nem magyarázza meg a $d > l$ változást (a luvi nem geminált *-t-* hangértéke *d!*); másodsor, indokolatlan, miért viseltek volna a lyd uralkodók egy luvi titulusú lyd megjelölés helyett; harmadrészt nem nyújt magyarázatot a források *Myrsilos* és *Sadyattés* alakjaira sem.

Ami az első ellenérvet illeti, a *d* ugyanolyan, intervokális helyzetben van, mint a többi eddig vizsgált elem (a hangsúlytalan *a* pedig idővel, a lyd szabályok szerint szinkópálódott).

Az sem meglepő, hogy a lydök egy luvi terminussal jelölték volna az uralkodójukat, tekintve a rájuk gyakorolt komoly hatás, legyen az politikai (ha a lyd népnév egyszerűen a luvi népnév lyd reflexe, mint Beekes 2003; Gérard 2003; Widmer 2004 javasolják, de vö. Yakubovich 2008. 138–141 kritikáját), vagy kulturális (amint Yakubovich 2008: 3. fejjel feltételezi).²⁵

A *Myrsilos* és *Sadyattés* alakok magyarázatát ezen elmélet keretei belül pedig Adiego 1999–2000: 453–454 adja meg (a korábbi, fentebb idézett szakirodalom említése nélkül): azaz a *Myrsilos* lyd patronymikon, és ha a *Kandaulés* a címe, akkor a *Sadyattés* nem lehet más, mint a személyneve. Tehát a *Sadyattés Kandaulés Myrsilos* jelentése „*Sadyattés* király, *Myrsos* fia”.

²⁴ Elfogadta Adiego 1999–2000; Carruba 2003: 157–158; Oettinger (2002: 98, itt (98¹⁰) 1995-ös javaslatát már csak mint utólagos népetimológiát tekinti [ehhez l. Schürr írását [2000: 168–174] egy lehetséges lyd 'kutya' szóról]; de már 1995-ben azt írta (41¹⁶), nem zárható ki egészen, hogy a *Kandaulés* tulajdonképp melléknév vagy titulus).

²⁵ Ezzel szemben Carruba és Adiego 1999–2000: 453⁴ feltevése, hogy ő maga luvi lett volna, elég *ad hoc* jellegű.

A Kandalés 'uralkodói titulus' jelentése jól illeszkedik a káriai város uralkodójának nevéhez, Héraklésszel és Hermésszel való összekapcsolásához, és nem utolsósorban Hippónax fragmentumához.²⁶

3.6. Legvégül idetartozhat még a lyd *Σιμιδαλ(α)* helynév (Zgusta 1984: 570, §1217-4), amennyiben az anatóliaiban is megjelent (ékírásos luvi *zammitāti-* 'liszt') és az ógörögbe is továbbított (*σεμιδάλις* 'legfinomabb búzaliszt', *-λ-val!*), akkádból kölcsönzött *sammidātu* szóból ered (Oettinger 1994: 314, vö. Starke 1990: 445¹⁶⁰¹, irodalommal). A lyd alaknak az akkád szó *simmidātu* (a boğazköyi archívumokban *SIMMITÁTI* akkadografikus írásmódként adatolt, l. Neu 1983: 300) mellékalakja (CAD 15: 115–116) lehetett a forrása.²⁷

4. Elemzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy mindazon esetekben, ahol valamely oknál fogva felmerült, hogy a lyd <l> egy dentálissal áll kapcsolatban, azt találtuk, hogy csak akkor nyerünk kielégítő magyarázatot az eredetükre, ha feltesszük, hogy az érintett hat elem mindegyikében a lyd <l> ósanatóliai intervokális *d-re ment vissza. Ez azt jelenti, hogy míg az // hangértékű <l> tényleg //ből származik, addig az [r] hangértékűnek feltételezett ósanatóliai *d-ből, ami egyúttal egy újabb érv az [r] szinkrón fonetikai meghatározásának helyessége mellett. Mielőtt azonban bármi következtetést levonnánk

²⁶ Teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy léteznek a *Kandalés*nek más, bizonyosan téves etimológiai is: Bolling 1927: 18 az első felét illetően a tradicionális etimológiát, a második felében azonban a *walwe-** szót keresi. Wittmann 1969: 22³ a név első felét illetően szintén tradicionális, de a második tagban egy állatnevet keres. Robertson 1982: 136 a név második felében egy Tylos nevű lyd héróست, első felében pedig egy 'jó, nagy' melléknevet vagy valamilyen titulust keres. – A fentiek alapján érdemes Hippónax fragmentumának Horváth István Károly-féle fentebb idézett fordítását átdolgozni:

„Így kurjantott Hermészhez, Maia sarjához:

„Külléné pajzsa, eb-legyőző, máiónul

Nemes úr, tolvajok barátja, jöjj lopni!”

²⁷ A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy Oettinger 1978: 86 szerint a *-ml* sg. 3. dat.-loc. enkl. személyes névmás forrása a paláiban és a luviban is megtalálható *-du*, amely újra megkapta volna a vonatkozó esetragokat (*-de (dat.), ill. *-di (loc.)). Gusmani 1981: 282 e változás ellen foglalt állást, de érvek nélkül. Tekintve, hogy a *d > λ hangváltozás feltételezése a lydre teljesen *ad hoc*, Carruba 1969: 44–45 megoldása, aki e névmás szerint a pl. dat. *-mš* analógiájára jött létre, jóval meggyőzőbb (vö. még Yakubovich 2008: 224³³).

– különös tekintettel a kiinduló problémát képező raga – vissza kell térnünk azokra a kritikákra, amelyek tagadták e hangváltozás meglétét.

Ugyanis mint fentebb tárgyaltam, már Gusmani és Melchert is hoztak fel ellenpéldákat egy ősanatóliai *d > lyd <l> /V_V változásra, mégpedig kettőt: -/d 'praes. sg. 3. igerag' < ősanatóliai *-ti/*-di, és kud '(a)mint, (a)hol' < indoeurópai *k^wud^he. Ezek a példák egyúttal azt is jól mutatják, hogy relatív kronológiai megoldással sem segíthetünk a problémán.

Ám van egy figyelemreméltó különbség az ellenpéldák és az eddigi adatok környezete között: míg az ellenpéldák esetében a *d mögötti magánhangzó elől képzett (*i, *e), addig a fenti példák esetében hátul képzett (*a, *o). Vagyis ha a szabályt ez utóbbi környezetre korlátozzuk, minden ismert adattal összhangba tudjuk hozni: ősanatóliai *d > lyd r /V_V_[+back].

Bár Oettinger idézett magyarázata (1976–1977: 135; 1978: 86) igen hasonló, néhány döntő ponton különbözik ettől. Ő ugyanis egyrészt szinkrón szinten kizárólag l hangértéket tulajdonít az <l> grafémának, ezért egy őslzyd cerebralizált *d allofónt kénytelen feltenni köztes lépcsőként, másrészt szerint ez a cerebralizált *d csak a magánhangzók lekopásakor lett l, amellyel ugyan ügyesen megkerüli a relatív kronológiai problémát, de még csak a szóvégi pozícióra sem ad magyarázatot (l. Yakubovich 2005: 86⁴⁹ idézett kritikáját), nemhogy a szóközepire.

A szabály ilyenén való megfogalmazása alól mindössze egyetlen biztos kivétel van a lyd corpusban, vagyis hogy ősanatóliai *d-re megy vissza, de – a fentiek ellenére – d fonémát mutat a lydben hátulképzett magánhangzó előtt is: ez az 'apa' jelentésű *taada-* (< ősanatóliai *táda-, vö. ékírásos luvi *tātaṭi-*, hieroglif luvi *tatali-*, lyk *tedi-*, kár *ted*), amely azonban láthatóan gyermeknyelvi szó, így nem szolgáltatathat komoly ellenérvet.

A fentiek alapján a lyd praet. act. sg. 3. -l rag szabályosan levezethető egy ősanatóliai *-VdV_[+back] formából, azaz ugyanabból, amiből a luvi és a lyk (és valószínűleg a kár) alakok (vö. már Tritsch 1950: 506–507): ősanatóliai med. praet. sg. 3. *-Vdo. A lydben, mint Oettinger 1978: 86–87 rámutatott, a pl. 3. alakja (a fentiek alapján őslzyd *-ndo) a mássalhangzó előtti nazális szabályos kiesése miatt esett egybe az egyes számú alakkal (a hangsúlyos magánhangzóra visszamenő nazalizált magánhangzót tartalmazó allomorfi kizorítása után). Mindezek alapján a fenti táblázat is kiegészíthetővé válik:

	elsődleges hangérték	másodlagos hangérték				
			alternatív jelölése	környezet	mélyszerkezet	eredet
hieroglif luvi <t>	/r/	[r]	<t>	V_V	/d/	*d
lyd <l>	/l/	/ r /	<t> /n_	*V_V _[+back]	-	*d

A lyd helyzet majdnem teljesen azonos a hieroglif luval, legalábbis ami a történeti aspektust illeti. Leíró szempontból a helyzet azonban már más: amint azt az *antolalanlola* mutatja, szinkrón szinten már nincs jelen az eredeti környezet, így az /r/ allofón helyett fonémastátusra tett szert.²⁸ Tekintve a luvi és a lyd jelenség földrajzi és kronológiai egyezését, a magam részéről nem tartom kizártnak, hogy areális jelenségről van szó. Az ehhez szükséges kétnyelvű réteget pedig a lydök ősei felett egykoron a politikai hatalmat gyakorló lukik jelenthették (l. fentebb), amely a lydök nevében, luvi jövevényszavakban és talán a lyd ábécére tett luvi hatásban érhető tetten (itt a ↑ jelről van szó, vö. Gérard 2005: 26–27, irodalommal).

HIVATKOZÁSOK

- CAD = Oppenheim, A. Leo et al. ed. 1964–: *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago – Glückstadt.
- EWAia = Mayrhofer, Manfred 1992–2001: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I-III*, Heidelberg.
- GEW = Frisk, Hjalmar 1954–1972: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- LIV² = *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Unter Leitung von H. Rix bearbeitet von M. Kümmel, Th. Zehnder, R. Lipp, B. Schirmer. Wiesbaden, 2001².

²⁸ Itt érdemes megemlíteni, hogy Melchert *apud* Gérard 2005: 58³¹² felvetette, hogy a *d általános lyd reflexe, a <d>, amelyet hagyományosan [ð]-ként értelmeznek (vö. Melchert 1994: 335; Gérard 2005: 57–58, mindkettő további irodalommal), valójában egy „flap” [r] lenne. Ez azonban aligha valószínű: egyrészt Sardeis neve mutatja (vö. lyd *šfarda*- ‘sardeisi’), hogy a görögök a <d>-t deltával írták át; másfelől akkor nem kényszerültek volna arra a lydök, hogy az /r/ fonémát <l>-lel, ill. <t>-vel adják vissza.

- LSJ = Liddell, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. – McKenzie, R. 1996: *A Greek-English Lexicon*, Oxford.
- LW = Gusmani, Roberto 1964: *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- LWE = Gusmani, Roberto 1980–1986: *Lydisches Wörterbuch. Ergänzungsband*. Heidelberg.
- Adiego, Ignasi-Xavier 1999–2000: Kandaules Myrsilos, *Aula Orientalis* 17–18: 453–454 (= Fs. Gregorio del Olmo Lete)
- Adiego, Ignacio-Javier 2001: Lenición y acento en protoanatolico, in Onofrio Carruba ed.: *Anatolisch und Indogermanisch – Anatolico e indoeuropeo. Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft*, Pavia, 22.–25. September 1998. IBS 100. Innsbruck, 11–18.
- Adiego, Ignacio J. 2007: *The Carian Language*. Handbuch der Orientalistik 86. Leiden – Boston.
- Beekes, Robert S. P. 1988: PIE RHC- in Greek and other languages. *Indogermanische Forschungen* 93: 22–45.
- Beekes, Robert 2003: Luwians and Lydians, *Kadmos* 42: 47–49.
- Boisacq, Émile 1916: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg – Paris.
- Bolling, George Melville 1927: Kandaules, *Language* 3: 15–18.
- Carruba, Onofrio 1969: *Die satzeinleitenden Partikeln in den indogermanischen Sprachen Anatoliens*, Róma.
- Carruba, Onofrio 1995: Die Verwandtschaftsnamen auf *-ter* des Indogermanischen, in Wojciech Smoczyński ed.: *Kuryłowicz Memorial. Volume 1*. Kraków, 143–158.
- Carruba, Onofrio 2003: Λυδική ἀρχαιολογία. La Lidia fra II e I millennio, in Giorgieri et al. 2003: 145–170.
- Curtius, Georg 1858: *Grundzüge der griechischen Etymologie* I. Leipzig.
- Degani, Hentzius 1983: *Hipponactis testimonia et fragmenta*, Leipzig.
- Eichner, Heiner 1975: Die Vorgeschichte des hethitischen Verbalsystems, in Helmut Rix ed.: *Flexion und Wortbildung. Akten der V. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft. Regensburg, 9.-14. September 1973*. Wiesbaden, 71–103.

- Eichner, Heiner 1988: Prinzipielles zur indogermanistischen Rekonstruktion, in Christian Zinko ed.: *Akten der 13. Österreichischen Linguistentagung 1985*. Graz, 9–40.
- Georgiev, Vladimir I. 1966: *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*, Róma.
- Gelzer, H. 1880: Das Zeitalter des Gyges. II. Theil. *Rheinisches Museum für Philologie* 35: 515–528.
- Gérard, Raphaël 2003: Le nom des Lydiens à la lumière des sources anatoliennes, *Le Muséon* 116: 4–6.
- Gérard, Raphaël 2005: *Phonétique et morphologie de langue lydienne*, Louvain-la-Neuve.
- Giorgieri, Mauro et al. ed. 2003: *Licia e Lidia prima dell'ellenizzazione. Atti del Convegno internazionale, Roma, 11-12 ottobre 1999*. Róma.
- Greenewalt, Crawford H., Jr. 1978: *Ritual Dinners in Early Historic Sardis*, Berkeley–Los Angeles–London.
- Gusmani, Roberto 1958: Monumenti Frigi minori e onomastica. *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Classe di lettere e scienze morali e storiche* 92: 904–928.
- Gusmani, Roberto 1975a: Die lydische Sprache, *Journal of the Royal Asiatic Society* 1975: 134–142.
- Gusmani, Roberto 1975b: *Neue epichorische Schriftzeugnisse aus Sardis (1958-1971)*, *Archaeological Exploration of Sardis* 3. Cambridge/Mass.
- Gusmani, Roberto 1981: Zur Komparation des Lydischen, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 95: 279–285.
- Hackstein, Olav 2002: Uridg. *CH.CC > *C.CC. *Historische Sprachforschung* 115: 1–22.
- Hajnal, Ivo 1995: *Der lykische Vokalismus. Methode und Erkenntnisse der vergleichenden anatolischen Sprachwissenschaft, angewandt auf das Vokalsystem einer Kleincorpussprache*. Graz.
- Hawkins, John David 2005: Excursus 1. Reading of the sign L. 416/TA₄ (again), in Herbordt, Susanne 2005: *Die Prinzen- und Beamtsiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbulln aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hie-*

- roglyphen von J. D. Hawkins. Boğazköy-Hattuša. Ergebnisse der Ausgrabungen XIX. Mainz am Rhein, 289-290.*
- Hawkins, John David 2000: *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of the Iron Age*, Berlin–New York.
- van den Hout, Theo 2002: Self, Soul and Portrait in Hieroglyphic Luwian, in Piotr Taracha ed.: *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*. Warsawa, 171–186.
- Ivanov, Vjačeslav V. 1963: *Xettskij jazyk*, Moszkva.
- Kassian, Aleksej S. 2000: *Two Middle Hittite Rituals Mentioning ^fZiplantawija, sister of the Hittite king ^mTuthalija II/I*. Moszkva.
- Katz, Joshua T. 1998: *Topics in Indo-European Personal Pronouns*, PhD-értekezés. Harvard University.
- Kloekhorst, Alwin 2003: The Hittite syllabification of PIE *CuR, in Adam Hyllested–Anders Richardt Jørgensen–Thomas Olander eds.: *esse sīran sen labban quāitin. Festschrift for Jenny Helena Larsson on the occasion of her 30th birthday 18 October 2003*. Kopenhagen, 51–54.
- Kloekhorst, Alwin 2004: The Preservation of *h₁ in Hieroglyphic Luwian. Two Separate a-Signs, *Historische Sprachforschung* 117: 26–49.
- Kloekhorst, Alwin 2007: The Hittite Syllabification of PIE *CuR and *K^wR, in Detlev Groddek–Marina Zorman eds.: *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*. DBH 25. Wiesbaden, 455–457.
- Kloekhorst, Alwin 2008: *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden Indo-European Etymological Dictionaries Series 5. Brill, Leiden–Boston.
- Kretschmer, Paul 1896: *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen.
- Kronasser, Heinz 1956: *Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen*, Heidelberg.
- Mallory, James P.–Adams, Douglas Q. 2006: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford.
- Masson, Olivier 1962: *Les fragments du poète Hipponax*. Édition critique et commentée. Paris.

- Meiser, Gerhard 1998: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt.
- Melchert, H. Craig 1992a: Relative Chronology and Anatolian: The Vowel System, in Robert Beekes–Alexander Lubotsky–Jos Weitenberg eds.: *Rekonstruktion und Relative Chronologie. Akten der VIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Leiden, 31. August–4. September 1987*. Innsbruck, 41–53.
- Melchert, H. Craig 1992b: The Third Person Present in Lydian, *Indogermanische Forschungen* 97 : 31–54.
- Melchert, H. Craig 1993: Some remarks on new readings in Carian, *Kadmos* 32: 77–86.
- Melchert, H. Craig 1994: *Anatolian Historical Phonology*, Amsterdam–Atlanta.
- Melchert, H. Craig 2003a: The dialectal position of Lydian and Lycian within Anatolian, in Giorgieri et al. 2003: 265–272.
- Melchert, H. Craig 2003: Language, in uő. szerk.: *The Luwians*, Leiden–Boston, 170–210.
- Melchert, H. Craig (s. a.): The spelling of initial /a-/ in Hieroglyphic Luwian, in *Festschrift for N. N.*
- Meriggi, Piero 1936: Der indogermanische Charakter des Lydischen, in Helmut Arntz ed.: *Germanen und Indogermanen. Volkstum, Sprache, Heimat, Kultur. Festschrift für Hermann Hirt II*, Heidelberg, 283–290.
- Neu, Erich 1983: *Glossar zu den althethitischen Ritualtexten*. StBoT 26. Wiesbaden.
- Neumann, Günter 1975: Frühe Indogermanen und benachbarte Sprachgruppen, in Karl J. Narr ed.: *Handbuch der Urgeschichte II. Jüngere Steinzeit und Steinkupferzeit. Frühe Bodenbau- und Viehzuchtulturen*, Bern–München, 673–689.
- Neumann, Günter 2007: *Glossar des Lykischen*. Überarbeitet und zum Druck gebracht von Johann Tischler. DBH 21. Wiesbaden.
- Oettinger, Norbert 1976–1977: Nochmals zum lykischen Plural, *Incontri Linguistici* 3: 131–135.
- Oettinger, Norbert 1978: Die Gliederung des anatolischen Sprachgebietes, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 92: 74–92.

- Oettinger, Norbert 1994: Etymologisch unerwarteter Nasal im Hethitischen, in Jens Elmegård Rasmussen ed.: *In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 25. bis 28. März 1993 in Kopenhagen*. Wiesbaden, 307–330.
- Oettinger, Norbert 1995: Anatolische Etymologien, *Historische Sprachforschung* 108: 39–49.
- Oettinger, Norbert 2002: Der griechische Psilose als Kontaktphänomen, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 62: 95–102.
- Rieken, Elisabeth 1999: *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*. StBoT 44. Wiesbaden.
- Rieken, Elisabeth–Yakubovich, Ilya (s. a.): The New Values of Luwian Signs L 319 and L 172, in *Festschrift for N. N.*
- Rix, Helmut 1995: Einige lateinische Präsensstammbildungen zu Set-Wurzeln, in Wojciech Smoczyński ed.: *Kuryłowicz Memorial Volume. Part One. Analecta Indoeuropaea Cracoviensia II*. Kraków, 399–408.
- Rix, Helmut 2002: *Sabellische Texte. Die Texte des Oskischen, Umbrischen und Südpikenischen*, Heidelberg.
- Robertson, Noel 1982: Hittite Ritual at Sardis, *Classical Antiquity* 1: 122–140.
- Schrijver, Peter 1991: *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*, Amsterdam–Atlanta.
- Schürr, Diether 1999: Lydisches I: Zur Doppelinschrift von Pergamon, *Kadmos* 38: 163–174.
- Schürr, Diether 2000: Lydisches III. Rund um lydisch „Hund“, *Kadmos* 39: 165–176.
- Schürr, Diether 2001: Nachtrag zu: Lydisches III, *Kadmos* 40: 65–66.
- Sihler, Andrew L. 1995: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York–Oxford.
- Simon Zsolt 2006: Az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ága. Nyelvészeti – filológiai bevezető, in Kálmán László szerk.: *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*, Budapest, 213–227.

- Simon Zsolt 2008: Die Fortsetzung der Laryngale im Karischen. XIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft. Salzburg, 2008. szeptember 26.
- Sittig, Ernst 1924: Zwei etymologische Vermutungen, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 52: 204–211.
- Solmsen, Felix 1897: Thrakisch-Phrygisches, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 34: 68–80.
- Solmsen, Felix 1913: Wieder einmal Κανδαύλας, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 45: 97–98.
- Starke, Frank 1990: *Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens*. StBoT 31. Wiesbaden.
- Szemerényi, Oswald 1969: Etyma latina II (7–18), in Sz. n.: *Studi linguistici in onore di Vittore Pisani* II. Brescia, 963–994 = *Scripta Minora* II. Innsbruck, 860–891.
- Szepessy Tibor szerk. 2000²: *Görög költők antológiája*, Budapest.
- Tritsch, F. J. 1950: Lycian, Luwian and Hittite, *ArOr* 18: 494–518 (= Fs. Hrozný)
- Untermann, Jürgen 2000: *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg.
- Vetter, Emil 1953: *Handbuch der italischen Dialekte I. Texte mit Erklärung, Glossen, Wörterverzeichnis*, Heidelberg.
- Widmer, Paul 2004: Λυδία: Ein Toponym zwischen Orient und Okzident, *Historische Sprachforschung* 117: 197–203.
- Wittmann, Henri 1969: The development of K in Hittite, *Glossa* 3: 22–26.
- Yakubovich, Ilya 2005: Lydian Etymological Notes, *Historische Sprachforschung* 118: 75–91.
- Yakubovich, Ilya 2008: *Sociolinguistics of the Luvian Language*, PhD-értekezés, University of Chicago.
- Yoshida, Kazuhiko 1991: Reconstruction of Anatolian Verbal Endings: The Third Plural Praeterites, *The Journal of Indo-European Studies* 19: 359–374.
- Yoshida, Kazuhiko 1993: Notes on the Prehistory of Preterite Verbal Endings in Anatolian, *Historische Sprachforschung* 106: 26–35.

- Yoshida, Kazuhiko 2005: Hittite li-in-kat-ta and Similar Spellings, in Aygöl Stiel ed.: *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum 02-08 Eylül 2002*. Ankara, 789-795.
- Zgusta, Ladislav 1984: Kleinasiatische Ortsnamen, *Beiträge zur Namenforschung Beiheft 21*. Heidelberg.

AZ ÓANGOL MINT TEMPLATIKUS NYELV

STARČEVIĆ ATILA

0. Bevezetés

Dolgozatomban az óangol nyelv két fonológiai szabályszerűségét, a rövid *-i és *-u törlését és a másodlagos hangsúly eloszlását kívánom új szempontból megvizsgálni. Ez a szempont annyiban lesz új, amennyire az ismert adatok egy új, az indoeurópai nyelvek leírásában szinte teljesen ismeretlen fogalom bevezetését teszik szükségessé. Ez a templátum fogalma. A templátum az afrikai, ázsiai és különösen a sémi nyelvek morfo-fonológiai rendszerének leírásában jól ismert, de az indoeurópai nyelvekben még mindig egzotikusan hangzik. A templatikusság fogalmát először egy sémi példával mutatom meg, majd innen térek rá egy indoeurópai nyelvre, a cseh templatikus megszorításainak rövid bemutatására. Ezek után következik az óangol fonológia rendszerének egyik szelete, amely templatikus megszorítások nyomait mutatja. A dolgozat a CV fonológia (Scheer 2004) keretén belül próbálja meg megválaszolni azt a kérdést, hogy mekkora méretű és milyen fonológia anyagot tartalmazó templátumra, azaz fonológiai 'ablakra', volt érzékeny az óangol fonológia.

1. Rövid kitekintés a templátumra

A sémi nyelvek morfológiáját más néven non-konkatenatív morfológiának is nevezik. Röviden ez annyit jelent, hogy a mássalhangzókat és a magánhangzókat tartalmazó tengelyek fésűszerűen illeszkednek egymásba (McCarthy 1979/1985): a különféle morfológiai és/vagy szemantikai információk (mint pl. a személyt, számot, aspektust, módot és egyéb sajátosságokat kifejező fonológiai anyagcsomagok) nem a lexikális tartalmat hordozó tőhöz kapcsolódnak, hanem a tőn belül jelennek meg a legkülönbözőbb módokon. Egyrészt a magánhangzók milyensége változhat, másrészt pedig a magán- és mássalhangzók hossza (így állnak elő a geminált mássalhangzók, illetve a hosszú magánhangzók, amelyek grammatikai információt hordoznak). A tipikus sémi tő három mássalhangzóból áll: a \sqrt{ktb} -tő pl. az 'ír' lexikális jelentést hordozza. Ebbe a mássalhangzókat hordozó tengelybe illeszkednek bele a magánhangzók. Vegyünk egy arab példát: a *kataba* szó váza

C₁V₁C₂V₂C₃V₃, ebből a C₁C₂C₃ a lexikális jelentést hordozza, a V₁ a paszszív-aktív megkülönböztetésért és az aspektusért felelős (perfektív/imperfektív), a V₂ az ige egy adott igeosztályhoz való tartozását mutatja, a V₃ pedig további grammatikai kategóriákat hordoz (adott esetben 3. személy hímnem egyes szám). A *kataba* így azt jelenti, hogy 'ő (hímnemű) megírta'. A soron következő példában a C₂ geminálódása kauzatív jelentést von maga után: *kattaba* 'ő (hímnemű) megíratta'. A V₁ megnyújtása viszont reciprok jelentést kölcsönöz az absztrakt lexikális tőnek: *kaatabuu* 'ők egymásnak írtak'. Az indoeurópai nyelvekben az ún. ablaut (apofónia) zérus fok ~ teljes magánhangzó váltakozása áll a legközelebb ehhez a folyamathoz: így pl. a szerbben és horvátban a *kl*-tő hordozza az 'öl' lexikális jelentést, amely hol magánhangzóval (pl. *koljem* 'ölök'), hol pedig magánhangzó nélkül (*klati* 'ölni', (*za*)*klan* 'leölt (ember)') jelenik meg. A *kl*- ebben az esetben a zérus fok, a *kVl*- pedig a teljes fok (itt a magánhangzó kvalitása és kvantitása lényegtelen).

Elemzésemben a szigorú CV fonológia elméleti keretét (Lowenstamm 1996; Scheer 2004) fogom felhasználni a cseh és az óangol nyelv megszorításainak leírásához. Ez az elméleti keret a kormányzás-fonológiából nőtt ki, és abban a tekintetben nevezhető radikálisnak, hogy a fonológiai váz felépítését szigorúan váltakozó CV egységekben képzelel el. Ez annyit jelent, hogy minden egyes mássalhangzós pozíciót magánhangzós pozíció követ, még akkor is, ha az egy nem kiejtett (néma) mássalhangzós vagy magánhangzós pozíció. Így a mássalhangzó-kapcsolatok között, valamint a szavak végén mindig megtalálható egy néma V-pozíció. A *hánt* szóban pl. 1 hosszú magánhangzó van (még pontosabban: 2 kiejtett V-pozíció, amely egy hosszú magánhangzóként interpretálódik) és 2 kiejtetlen V-pozíció (*-nθtθ*, ahol az 'θ' a kiejtetlen V-pozíciókat mutatja; ide tartozik még a szó bal oldalán elhelyezkedő üres CV egység, amely a szóhatárt (#) váltotta fel: a *hánt* így összesen 3 kiejtetlen V-pozícióval rendelkezik: *θhánθtθ*). Így a *hánt* összesen 5 V-pozíciót tartalmaz (ezek közül kettő kiejtett, három pedig néma). A mássalhangzók is lehetnek kiejtetlenek: ilyen mássalhangzókat találunk a hosszú monoftongusok és a diftongusok két CV egysége között (így pl. a *hánt* két kiejtett V-pozíciója között). A fonológiaelméleteknek ez a típusa az ún. dependenciaelméletek közé sorolható (és így opponálható a konstituenciaelméletekkel, mindenekelőtt a hagyományos szótagszerkezeten alapuló elméletekkel): a CV fonológiában a magánhangzók és mássalhangzók egymás közötti kapcsolatai lateralizálódtak (itt a CV egységek egymásmellettsége és

az ezekből az elemekből kiinduló jogosító és kormányzó erők felelősek a fonológiai folyamatokért; az olyan hierarchikus egységek, mint a rím és a szótag, nem léteznek).

2. Templatikus megszorítások a csehben

A cseh templatikus megszorításainak bemutatásában Scheer (2003) munkáját használom fel. Ebben a szerző több olyan morfológiai szabályszerűséget mutat be, amelyek magyarázatához elengedhetetlennek tűnik egy 3-morás templátum bevezetése. A mora a standard fonológia elméletekben a szótagsúly meghatározásának egyik eszköze: minden rövid magánhangzó súlya egy mora, a diftongusoké és a hosszú magánhangzóké pedig kettő; egyes nyelvekben az ún. kóda mássalhangzók is moraértékűek (a szótagnyitányok viszont univerzálisan nem számítanak súlyhordozónak; l. pl. Hayes (1995: 51s, 271, 306) és Scheer és Szigetvári (2005: 49ss) elemzését). Ha egy szótag kétmorás, akkor nehéz, ha egymorás, akkor könnyű.¹ A csehben, ahogy ezt látni fogjuk, a 3-morás megszorítás annyit jelent, hogy a templátum három kiejtett magánhangzóból áll (a kóda mássalhangzók, azaz a kiejtetlen magánhangzók előtti mássalhangzók, nem vesznek részt a templátumban). Az (1) alatt látható táblázat olyan morfológiai kategóriákat tartalmaz, amelyekben megtalálható ez a templatikus megszorítás. A csehben a hímnemű kicsinyítő képzőnek két megjósolhatatlan allomorfja van, az egyik rövid magánhangzóval, a másik hosszúval fordul elő: *-ek* és *-ík* (l. (1)-(ben).

¹ A morák szótagsúly meghatározásban betöltött szerepének egyértelműen csak ott van jelentősége, ahol ennek fonológiai következménye is van, mint pl. az angolban, ahol a nehéz szótagok vonzzák a szóhangsúlyt, míg a könnyűek nem (pl. *agénda* kontra *Cánada*). A magyarban, franciában, csehben, vagy éppen a lengyelben, azaz a kötött szóhangsúlyú nyelvekben, a morák létjogosultságát nem bizonyíthatjuk a szóhangsúly tesztjével. Ahogy látni fogjuk azonban, a csehben van bizonyíték arra, hogy a morák jelen vannak, csak egy másik elemzési szinten jelennek meg, a morfológiai rendszer egy jól meghatározható alrendszerében.

(1) A kicsinyítő képzős formák viselkedése²

	Kicsinyítő képzők	
	-ek	-ík
tő		
muž 'férj'		mužík
kýbl 'vödör'		kyblík
mlýn 'malom'	mlýnek	
vlak 'vonat'	vláček	
hlas 'hang'	hlásek	

Az allomorfolk magánhangzójának hossza független a tőmagánhangzó hosszától. Ezeknek a töre kifejtett hatása viszont jól megragadható: ha rövid magánhangzót tartalmazó tőhöz a rövid magánhangzós képző csatlakozik, a tő magánhangzója megnyúlik. Ez fordítva is igaz: a hosszú magánhangzós tövek magánhangzója lerövidül a kicsinyítő képző hosszú magánhangzót tartalmazó allomorfja előtt.

Láthatjuk, hogy a kicsinyítő képző magánhangzójának függvényében változik a tőmagánhangzó hossza: *vlak* ~ *vláček*. A cseh és a szlovák azon szláv nyelvek közé tartozik, amelyekben fonológiai oppozíciót találunk rövid és hosszú magánhangzók között. A két nyelv közti egyik lényeges különbség viszont a hosszú magánhangzók eloszlása: a szlovákban, az ún. ritmikai szabály miatt, két hosszú magánhangzó nem fordulhat elő egymás mellett (ebbe a csoportba a diftongusok is beletartoznak). Erre a megszorításra a morfológiai környezet nincs kihatással. A csehben ez a megszorítás nem található meg: így pl. a *získáváni* 'szerzemény', *díkúvzdání* 'hálaadás' szavak, amelyek csak hosszú magánhangzókat tartalmaznak, jól formáltak. Ezekből a példák-

² A cseh helyesírási konvenciókat érdemes röviden megadni: a magánhangzók hosszát az ékezet jelöli (így pl. <a> 'rövid a' kontra <á> 'hosszú á'). Más szóval, az ékezet hosszt és nem hangsúlyt jelöl. Az <i> és <y> (ill. ezek hosszú párja) közti nyelvtörténeti különbség a modern csehben eltűnt, így mindkettő /i/. A 'hosszú ú' jelölésére két szimbólum is létezik: <ú> és <ú>. Az itt tárgyalt példákban a következő mássalhangzók fordulnak elő: <ž> /ʒ/, <č> /tʃ/, <d> /j/ és <ch> /x/.

ból is látható, hogy a 3-morás megszorítás nem az egész nyelvi rendszerre terjed ki, hanem annak csak bizonyos, jól körülhatárolható morfológiai al-rendszereire: így pl. a kicsinyítő képzővel képzett formákra. Ez a 3-morás keret csak a kiejtett magánhangzókat veszi figyelembe (más szóval, a más-salhangzó-kapcsolatok által körbezárt kiejtetlen magánhangzós pozíciók nem vesznek részt a keret kitöltésében), így pl. a *-ka* nőnemű kicsinyítő képző nem vált ki magánhangzó rövidülést a tőmorfémában: pl. *tráva* 'fű' ~ *trávka*/**travθka*. Scheer (2003) sajnos nem ad olyan példát, amely a templátum hatását egy rövid magánhangzós tőn mutatja be. Ha a 3-morás templátum még mindig aktív, akkor azt jósolhatjuk meg, hogy a *žena* 'feleség' kicsinyítő képzős formája *žénka* (l. Scheer (2001), ahol további példák mutatják, hogy a 3-morás templátum már nem a szinkrón nyelvtan része).

Érdemes szemügyre venni egy további példát is, amely hasonló általánosítás alá vonható: a 3-morás megszorítás csak egy jól körülhatárolható morfológia alrendszerben érhető tetten, ezúttal a *žena*-típusú, azaz a nőnemű a-deklinációban. Első megközelítésben, ezeket a főneveket két csoportba oszthatjuk a tőmorféma első magánhangzójának hossza szerint: (A) stabil hosszúságú tőmagánhangzó és (B) változó hosszúságú tőmagánhangzó. Az (A) osztályba tartoznak: (i) a kétszótagú, rövid tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *žena* 'feleség') és (ii) a kettőnél több szótagból álló, hosszú tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *žabava* 'szórakozás'). Ezeknél a tőmorféma hossza nem változik a hozzájuk adott végződések függvényében. A (B) osztályba tartoznak (iii) a kétszótagú, hosszú tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *brána* 'ajtó'). Ezeknél a tőmagánhangzó néha rövidként, néha hosszúként mutatkozik. Az (A) osztályhoz tartoznának a hipotetikus *žabáva*-típusú főnevek is, azaz az olyan főnevek, amelyek háromszótagúak és a második szótag magánhangzója hosszú (?*žabáva*).³ Ebbe a csoportba tartozna még minden egyéb, ennél hosszabb főnév is, amelynek penultimája hosszú magánhangzót tartalmaz. Ebből az látszik, hogy tulajdonképpen a szó végétől számított, két kiejtett magánhangzó által kitöltött 'ablaknyi' nagyságú terüle-

³ Scheer (2003) elemzéséből az látszik, hogy ebben a deklinációs osztályban nem található ilyen főnév. Ez egy nyelvtörténeti véletlen lehet. Ahogy látni fogjuk, ha ilyen főnevek léteznének, akkor azt jósoljuk meg, hogy az (A) osztályba kellene tartozniuk, azaz a tőmagánhangzó hossza nem változna, de a második szótag hosszú magánhangzója ugyanúgy változna, mint a *brána*-típusú szavakban ((B) osztály). Így ezek a főnevek átmenetet képeznének a két osztály között. A templátikus elemzés véget vet ennek a kettőségeknek: a templátum fogalmának bevezetése egyértelművé teszi, melyik magánhangzó váltokozhat csak (ez a váltokozás független attól, hogy a magánhangzó tőmorféma vagy sem, l. a (2)-es táblázatot).

tet érinti a lent tárgyalt templatikus szabályszerűség. Az ebbe a deklinációba tartozó szavakat így a penultimájukban megfigyelhető magánhangzó-váltakozások szerint érdemes osztályozni (1. (2)).

**(2) A cseh főnevek penultimáját érintő
templatikus szabályszerűség összefoglalása**

	'Nom. Esz'	Egyéb esetek
(A) stabil hosszúságú <u>penultima</u>	<i>žena</i> <i>zábava</i>	<i>ženami, ženách</i> <i>zábavami, zábavách</i>
(B) változó hosszúságú <u>penultima</u>	$(\sigma)^*$ <i>brána</i>	$(\sigma)^*$ <i>branami,</i> $(\sigma)^*$ <i>branách</i>

NB: $(\sigma)^*$ = tetszőleges számú szótag

Láthatjuk, hogy ebben a szigorúan körülhatárolt deklinációs osztályban nem a tömagánhangzó hossza dönti el az (A), ill. a (B) osztályhoz való tartozást, hanem a szavak penultimája (amely adott esetben lehet a tömagánhangzó is), amely hol rövidként, hol hosszúként mutatkozik. Ehhez meg kell vizsgálnunk a fenti szavak viselkedését.

A (2)-ben található főnevekhez járulnak hozzá a különböző deklinációs végződések, amelyek lehetnek egy vagy két szótagúak, valamint tartalmazhatnak rövid vagy hosszú magánhangzókat (ide értve a diftongusokat is). Az esetvégződések és a főnevek penultimájának viselkedése a következőképpen összegezhető: a két szótagos főnevek hosszú tömagánhangzója (ami egyben a penultimája is) lerövidül, ha a deklinációs végződés két szótagú vagy hosszú magánhangzót tartalmaz, míg a rövid penultimájú töveket ez a változás nem érinti. A háromszótagú főnevek hosszú tömagánhangzója (azaz antepenultimája) érintetlen marad. Ezt a magánhangzó váltakozást csak a hosszú magánhangzót tartalmazó és a két szótagos végződések váltják ki. Szögezzük le még egyszer, hogy ebben a nyelvben a morák csak a kiejtett magánhangzókból származhatnak. A fent említett *brána*-típusú osztályba kellene tartoznia a hipotetikus *zabáva* főnévnek is (ha ehhez egy kétszótagú vagy egy hosszú magánhangzót tartalmazó végződés járulna, akkor rövidülnie kellene: pl. *zabavami*, ill. *zabavách*, de *zabávu*). Ebben a deklinációs osztályban ilyen példák nem találhatók.⁴

⁴ Scheer (2003) templatikus elemzése egyéb morfológiai alrendszerre is kitér, így pl. a gyakorító képzővel ellátott igék osztályára is. A 3-morás keret kitöltése itt is kihatással van a

(3) A főnévi tövek penultimájának hosszú ~ rövid váltakozása

		d)	e)	f)	g)	
	-a	-u	-ou /ou/	-ám	-ách	-ami
	Nom. Esz.'	Acc. Esz.'	Inst. Esz.'	'Dat. Tsz.'	'Loc. Tsz.'	'Inst. Tsz.'
a)	Ž <u>E</u> Na	Ž <u>E</u> Nu	Ž <u>E</u> Nou	Ž <u>E</u> Nám	Ž <u>E</u> Nách	Ž <u>E</u> Nami
b)	ZÁ <u>B</u> Va	ZÁ <u>B</u> Vu	ZÁ <u>B</u> Vou	ZÁ <u>B</u> Vám	ZÁ <u>B</u> Vách	ZÁ <u>B</u> Vami
c)	BRÁ <u>N</u> a	BRÁ <u>N</u> u	BRÁ <u>N</u> ou	BRÁ <u>N</u> ám	BRÁ <u>N</u> ách	BRÁ <u>N</u> ami

A (3a, b) és (3c) közötti különbség a szavak penultimája közötti különbséget tükrözi: rövid (*žena/zábava*) kontra hosszú penultimás tövek (*brána*). A (3a, b) és (3c) közötti különbség a hosszú magánhangzós végződések (3 d–g), valamint a két magánhangzót tartalmazó végződések esetében (3g) látszik egyértelműen: a *brána*-típusú főnevek penultimája rövidül a felsorolt végződések előtt, míg a *žena/zábava*-típusú szavak esetében nincs változás.

(4) A végződések hossza morában kifejezve

1 morás végződések		2 morás végződések			
-A	-U	-OU	-ÁM	-ÁCH	-AMI

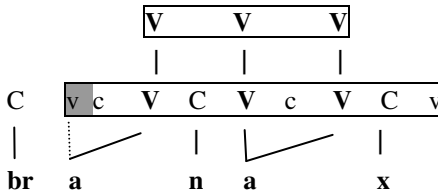
A fenti táblázat azt mutatja egyértelműen, hogy két rövid magánhangzó (-ami) és a hosszú magánhangzók azonos hatást gyakorolnak a penultimára (a *brán-* tő hol hosszú, hol pedig rövid magánhangzóval jelenik meg: *bránu* kontra *branou/branami*). Ha a penultimákat és a végződések egymásra vetítjük, egy egyszerű szabályszerűség bontakozik ki. A szó végétől egy három morából álló keretet kell kitölteni: ha a penultima hosszú, le kell

penultimára. Az igék osztályában megtaláljuk az idevágó példát: *shromáždít* 'összegyűjt' ~ *shromažd'ov-at* (gyakorító képzővel és infinitívuszi végződéssel ellátott igei tő). A tömorféma (*shromáždít*) hosszú penultimája lerövidül, amikor két kiejtett V-pozíció követi (*shromažd'ovat*). Ugyanez történik a *brána*-típusú főnevekkel is (*branami*). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *zabáva* főnév is így viselkedne.

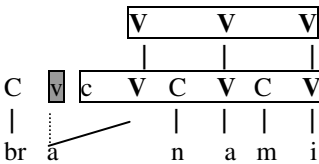
rövidülnie, hogy kielégítse ezt a templatikus megszorítást (*brána ~ branou*), ha rövid, nem történik változás (*žena ~ ženou*, ill. *zábava ~ zábavou*). Így világosan látszik, miért nem változik a *zábava* tömorfémája: a tömagánhangzó kiesik a templatum hatásköréből.

(5) A cseh templatikus megszorításainak CV keretben való ábrázolása

(a) *bránách* → *branách*

(b) *bránami* → *branami*

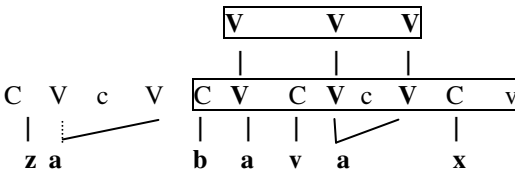

Láthatjuk, hogy a csehben csak a kiejtett magánhangzók vesznek részt a templatikus keret kitöltésében – más szóval, ez a templatikus megszorítás egy olyan projekciós szinten érhető tetten, ahol már csak a kiejtett magánhangzók találhatóak meg. Ennek következménye a penultimára vetítve egyértelmű: rövidülnie kell. Az eredeti *brána* hosszú magánhangzójának első kiejtett V-egysége nem fér el a 3-morás keretben, és ezért törlődik az eredeti hosszú magánhangzó első kiejtett V-egységéhez tartozó asszociációs vonal (a melodikusan üressé vált magánhangzót árnyékolás jelzi, a megszűnt asszociációs hovatartozást pedig a szaggatott vonal mutatja; az üres pozíciókat a szigorú CV fonológia konvenciói szerint a kisbetűs 'v' és 'c' jelzi). Most a magánhangzó melódiája már csak egy V-egységhez tartozik és ennek következményeként rövid. Az így előállt reprezentációban két üres egység áll egymás mellett: az asszociációs hovatartozás következményeként kiüresedett

V (= v) és az őt követő üres C (= c). A kormányzás-fonológia keretében született elemzések (pl. Kaye 1995: 317; Yoshida 1993; stb.) azt feltételezik, hogy ilyen esetben, azaz egy magánhangzó nélküli (Cv) és egy mássalhangzó nélküli szótag (cV) találkozása során a két egység egymásra 'csúszik' és így a CvcV szekvenciából egy új CV egység keletkezik (amely rendelkezik kiejtett C és V pozícióval). Az egységeknek ez az 'egymásra csúszása' sérti a Projekciós Elvet (l. pl. Brockhaus (1995: 212) és Szigetvári (1999: 102) ellenvetéseit ezen megoldás ellen): az eredeti jogosítási viszonyok átértelmeződnek, valamint az eredeti CV egységek csonkulnak a c, ill. v törlése miatt. A szigorú CV fonológiában (pl. Lowenstamm 1999: 163) is léteznek olyan elemzések, amelyek szerint a szóelejei hátrajelölő üres CV egység törlődik a deriváció végén. A Projekciós Elv szigorú olvasata, amely szerint a lexikális reprezentációban fennálló egységek, valamint a köztük lévő kormányzási viszonyok nem változhatnak meg a deriváció során (azaz egységek, ill. egység részek nem törölődhetnek, és nem állhatnak elő új kormányzási viszonyok) nem tartható fenn, és számos elemzés, így vagy úgy, megszegte ezt. Itt Brockhaust (1995) követem, aki szerint új kormányzási viszonyok kialakulása lehetséges a metrikus struktúra kiépítése során.

Ezzel szemben a *zábavách* mutat rövidülést. Ezt (5c)-ben láthatjuk.

(5c) *zábavách*

Itt nem figyelhető meg rövidülés: a penultima eredetileg is rövid, az újonnan előállt szóban pedig beilleszkedik a 3-morás keretbe. A tő hosszú magánhangzója sem rövidül, mert a 3-morás keret nem éri el. Világos, hogy a cseh a-deklinációba tartozó főnevek a szavak penultimájának viselkedése szerint osztályozhatóak: egyes szavaknál a szó végétől számított második magánhangzó váltakozó hosszú mutat (*brán-* ~ *bran-*), míg másoknál a hosszú stabil (*žen-*, *zábav-*). A váltakozást a templatikus keret illesztése idézi elő, és csak ennek segítségével fogalmazható meg: a deklinációs végződés hosszú magánhangzója (vagy magánhangzóí) és az azt megelőző magánhangzónak

egy 3-morás keretet kell kitöltenie. A penultima rövidülése (*bránách* → *bránách*) ennek a megszorításnak a következménye (a 'hosszú á' első kiejtett V-pozíciója már nem fér bele a 3-morás templátumba). Ebből azt jósolhatjuk meg, hogy a hipotetikus *zabáva* a következőképpen viselkedne: *zabávami* → *zabavami*, ill. *zabávách* → *zabavách*, azaz a penultimája rövidülne. Más szóval, a hipotetikus *zabáva* a *brána*-típusú főnevek osztályába tartozna.

Ezen felül, a cseh példákból az alábbi következtetéseket vonhatjuk még le:

- a) a templatikus megszorítás a nyelv morfológiai rendszerének bizonyos részrendszereiben érvényesül csak (így pl. a nőnemű a-deklinációban)
- b) a templatikus megszorítást csak a hosszú magánhangzók kezdeményezik (ezt a nőnemű a-deklinációban láttuk érvényesülni)
- c) a templatikus keret illesztése nem függ a nyelv hangsúlyrendszerétől – a csehben a hangsúly a szavak első szótagjára esik, míg a templátum illesztése ezzel ellentétes irányú (a szó végéről történik)
- d) a morák relevanciájának bizonyítására csak a templátum képes; a hangsúly erre alkalmatlan

Itt érdemes megemlíteni egy további megszorítást is: a szó végétől számított 3-morás keret kitöltése csak a nem-nominatívuszi alakokra érvényes. Ha a 3-morás megszorítás minden deklinációs alakra kihatással lenne, akkor csak a *žéna* alak létezhetne. A templatikus keret illesztését csak két kiejtett V-pozíció idézi elő: ezért nem történik meg a magánhangzó nyúlása a *ženu* 'Acc.Esz.' alakban sem (**žénu*). Ez a folyamat némi hasonlóságot mutat az angol 'három szótagos rövidüléssel' (pl. *sāne* 'épeszű' → *sān+ity* 'épeszűség'): itt a törmeféma hosszú magánhangzója lerövidül, amikor egy szintetikus, két rövid magánhangzót tartalmazó végződés kerül hozzá. Ez a folyamat azonban nem figyelhető meg a morfológiailag egyszerű szavakban: pl. *Ōberon* 'Oberon', *stēvedore* 'rakodó munkás', stb. A folyamat az analitikus végződéssel toldalékolt szavakban is elmarad: pl. *provōk#ing#ly* 'provokálóan'. Egy 3-morás keret feltételezése az angolban elhamarkodott lenne, de láthatjuk, hogy itt is egy három kiejtett V-pozíciót tartalmazó keret kitöltése történik meg. Az angolban nem létezik egy olyan általános érvényű megszorítás, amely kiszűri a *provokingly*-típusú szavakat, azaz egy hosszú és két rövid magánhangzó egymás melletti sorrendje grammatikus. Mégis, ha párhuzamot vonunk a cseh 3-morás keret kitöltése és a 3-szótagos rövidülés között, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a két folyamat nem terjed ki az egész nyelvi rendszerre,

hanem annak csak egy jól körülhatárolt alrendszerében figyelhető meg: az angolban a szintetikus végződéssel derivált három szótagos formák aktiválják ezt a megszorítást, míg a csehben a folyamat egyaránt a derivációs és az inflexiós morfológiában is tetten érhető. Ezzel a kis hatókörű templatikus megszorítással szembeállítható egy általános érvényű megszorítás, amely mindkét nyelvben megtalálható, és amely a szigorú CV fonológiában a következőképpen fogalmazható meg: 'a minimális lexikális szó két CV egységet tartalmaz' (l. pl. Szigetvári 1999). Ez a megszorítás a lexikális szavak minimális nagyságát szabályozza és azt a megfigyelést kódolja, hogy számos nyelvben a lexikális szavak minimális nagysága két CV egység. Ez a megszorítás az angolban is, és a csehben is megtalálható és általános érvényű (azaz a nyelv minden egyes lexikális szavát érinti).

3. Az óangol templátum

Mielőtt közelebbről megvizsgálánk az óangol templátumot a szigorú CV fonológia keretében, ki kell térnünk a hagyományos konstituenciaelmélet néhány lényeges vonására. Konstituenciaelméletnek nevezhetjük azokat a hagyományos elméleteket, amelyek szótagalapúak. Ezek az elméletek, amelyek pl. a hangsúlyt vagy a zárt szótagbeli rövidülést az elemek hierarchikus elrendezéséből vezetik le, abból indulnak ki, hogy a mássalhangzók és magánhangzók (al)egységekbe rendeződnek. A magánhangzókat és mássalhangzókat közösen érintő folyamatokból (mint pl. a zárt szótagbeli rövidülés, amely a világ számos nyelvében megfigyelhető) az következik, hogy ezek olyan egységekbe (konstituensekbe) csoportosulnak, amelyek alegységei között fennállnak bizonyos előfordulási megszorítások. A magánhangzók és az őket követő (szóvégi) mássalhangzók (kóda) alkotják a rímet, míg a magánhangzó előtti mássalhangzó(k) a szótagnyitányba kerül(nek). A szótagnyitányban elhelyezkedő mássalhangzók között is természetesen fennállnak megszorítások (ilyen pl. a mássalhangzók azonos képzési helyét kiszűrő megszorítás az angolban). A megszorítások jelenléte bizonyítja, hogy bizonyos egységek ugyanazon konstituens részei. A rímet és a szótagnyitányt egy magasabb konstituens foglalja magába: ez a szótag. A szótag felett helyezkednek el a további prozódiai egységek: a láb, a prozódiai szó, stb. A szótag általánosan elfogadott ábrázolása (6a)-ban látható. A szótagot a hangsúly kijelölésben játszott szerepéért használta fel számos elemzés, amelyben megtaláljuk a 'könnyű' kontra 'nehéz' megkülönböztetést (pl. Trubetzkoy 1939; Allen 1973; Hyman 1985; McCarthy 1979/1985; Gordon 2006; stb.): a 'ne-

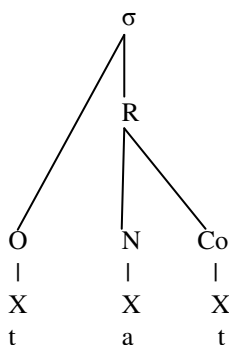
héz' szótagok vonzzák a hangsúlyt (így pl. a latinban és az angolban), míg a 'könnyűek' csak akkor kapnak hangsúlyt, ha ez nem osztódhatott ki egy 'nehéz' szótagra. A szótagsúly kiszámítása két módon történhet: (i) a hangváz egységeinek számában (ezeket az időzítési egységeket 'X'-ek jelölik) – a rövid szótagok egy időzítési egységet képviselnek, a hosszúak kettőt, és (ii) a morák (súlyegységek) számában (a 'könnyű' szótagok egy morásak, a 'nehézek' (minimum) két morásak). A szótagnyitányok (univerzálisan) nem vesznek részt a szótagsúly számításban. Azok az elméletek, amelyek a szótag súlyát 'X'-ben mérik, a szótagnyitányokat nem veszik figyelembe a szótagsúly megállapításában (McCarthy 1979/1985; Clements és Keyser 1983; Levin 1985; stb.). A morára alapuló súlykalkuláló elméletek (Hyman 1985; Hayes 1989; stb.) a szótagnyitányoknak nem jelölnek ki morákat és így ezek láthatatlanok maradnak (6b). A szótagnyitányok súlyának láthatatlanságát így csak látszólag sikerül tisztázni: a fent említett megoldások leíró jellegűek csak (l. pl. Scheer és Szigetvári 2005). Libermann és Prince (1977) óta a hangsúly kijelölése a szótagra való hivatkozás nélkül történik: a hangsúly a rím súlyától függ. A szótag, mint konstituens, nem játszik szerepet a hangsúly helyének meghatározásában, de jelen van a prozódiai egységek egyre nagyobb egységeket felölelő hierarchiájában: szótag (amely a szótagnyitányt és a rímet tartalmazza), láb (amely egy hangsúlyos szótagból, valamint esetenként hangsúlytalan szótagokból áll), prozódiai szó (amely lábakat ölel fel), stb. A szótagnyitány a szótagon keresztül kapcsolódik a prozódiai hierarchiába (így tudja elkerülni a törlést). A kormányzás-fonológia (KLV 1990; Kaye 1990) eltörli a szótagot, amit lassan a hagyományos konstituensek (rím, kóda-szótagnyitány-kapcsolatok) felszámolása követ (Lowenstamm 1996). A végeredmény egy radikálisan leegyszerűsített prozódiai szerkezet, amely a C és V egységek szigorú egymásutánosságából, valamint az ezek között fennálló laterális viszonyokból áll (ennek a fejleménysornak a részletes tárgyalása Scheer (2004)-ben olvasható). A hagyományos konstituenciát felváltotta a laterális fonológia, amelyben a C és V pozíciókkal történő folyamatokat nem a prozódiai hierarchiában elfoglalt helye határozza meg, hanem a másokkal szemben elfoglalt pozíciója (így pl. a szóvégi /t/ az angolban azért veszti el a képzési helyét, mert egy üres V-pozíció követi és nem azért, mert a kódában van). A kódában elfoglalt pozíció önmagában nem lehet magyarázat a mássalhangzók gyengülésére. A hagyományos szótagelmélet szerint a C-pozíció azért gyengül, mert kódában van, és azért van kódában, mert gyengül. Ezt a nyilván körkörös magyarázatot (ami akár fordítva is érvényes lehetne: a C-pozíció

azért gyengül, mert szótagnyitányban van, és azért van ott, mert gyengül) a szigorú CV fonológia a jogosítás fogalmának bevezetésével kerüli meg: a jogosítás kiejtett V-pozíciókból származik, és a magánhangzós és mássalhangzós melódia megtámogatásában játszik közre. Egy jogosított C azért erősebb egy jogosítatlannál, mert kiejtett V-pozíció követi. A magyarázat itt már nem körkörös: a C-pozíció azért gyengül, mert nincs utána kiejtett magánhangzó (amely jogosítaná) és nem azért, mert 'kóda' helyzetben van.

(6) A (nehéz) szótag ábrázolása a hagyományos konstituenciaelméletben⁵

(a) a nehéz szótag időzítési egységeiben

(b) a nehéz szótag morákban

A (6a) a /tat/ nehéz szótagot ábrázolja: a szótag nehéz, mert a rím két időzítési egységet tartalmaz. A szótagnyitány nem számít bele a szótagsúlyba. A (6b)-ben ugyanennek a nehéz szótagnak morákban való ábrázolását mutatjuk be: a szótag nehéz, mert a rím kétmorás. A szótagnyitány nem kap morát, ezért nem játszik szerepet a szótagsúly megállapításában. Mindkét megoldás leíró, de nem magyarázó jellegű (ennek kritikáját l. Scheer és Szigetvári (2005)-ben).

Az óangol egyik fonológiai szabályszerűsége a hagyományos konstituenciaelmélet megfogalmazása szerint úgy szól, hogy a korai óangol rövid

⁵ A fenti ábrázolásokban a következő, az angol szakirodalomban bevett rövidítés szerepel: 'O' (onset) = szótagnyitány, 'N' (nucleus) = szótagmag/ magánhangzó, 'R' (rime/rhyme) = rím, 'Co' (coda) = kóda, σ = szótag és μ = mora.

zárt magánhangzók, az *-i és *-u, akkor törlődnek nyílt szótagban, ha egy nehéz szótag (akár egy eső szonoritású mássalhangzó-kapcsolat (egy kódaszótagnyitány), akár egy hosszú magánhangzó vagy diftongus) előzi őket meg. Ha az őket megelőző szótag könnyű (azaz, ha rövid magánhangzót tartalmaz), ez a törlés elmarad. Ezt a szabályszerűséget a hagyományos angol szakirodalom 'High vowel deletion'-ként ismeri. Az óangol korra ez a szabályszerűség már csak nyomaiban található meg, így pl. a tőmagánhangzó umlautjaként (*cȳ* 'tehenek' < korai óangol **kūi*), vagy az ugyanabba a deklinációs osztályba tartozó és csak a tő szótagsúlyának szempontjából különböző főnevek esetvégződéseinek váltakozásaként (*word* 'szavak' < **wordu* kontra *scipu* < **skipu* 'hajók'). Ennek a viszonylag egyszerű képnek a felülvizsgálására a következő adatok miatt van szükség: az említett két magánhangzó akkor is törlődik, ha azokat két könnyű szótag előzi meg; ezenfelül a két magánhangzó nem törlődik, ha az előttük levő szótag könnyű, és azt még egy nehéz előzi meg. Ezeket az előfordulásokat a (7)-es táblázatban találjuk meg.

(7) A zárt rövid magánhangzók törlése: *-i, *-u

NB: **K** 'könnyű szótag', **N** 'nehéz szótag', **✗/✓** '-*i, *-u törlésének megtörténte'

NB: a hangsúlytalan *-i az óangolban <e>-ként jelenik meg

a)	K	×	<i>scipu</i> < * <i>scip<u>u</u></i> , <i>nere</i> < * <i>ner<u>i</u></i> , <i>wine</i> < * <i>win<u>i</u></i> ('hajók', 'mentsd!', 'barát')
b)	N	✓	<i>lēs</i> < * <i>lēs<u>u</u></i> , <i>word</i> < * <i>word<u>u</u></i> , <i>cȳ</i> < * <i>cȳ<u>i</u></i> ; ('mező', 'szavak', 'tehenek') <i>tung(o)l</i> < * <i>tung<u>l</u></i> , <i>wolc(e)n</i> < * <i>wolcn<u>u</u></i> , <i>wund(o)r</i> < * <i>wundr<u>u</u></i> ('csillagok', 'felhők', 'csodák') ⁶
c)	K K	✓	<i>firen</i> < * <i>firen<u>u</u></i> , <i>dugub</i> < * <i>dugub<u>u</u></i> , <i>water</i> < * <i>water<u>u</u></i> ('bűn', 'erény', 'vizek')
d)	K N	✓	<i>færelđ</i> < * <i>færelđ<u>u</u></i> , <i>wunung</i> < * <i>wunung<u>u</u></i> ('utak', 'lakóhely')
e)	N K	×	<i>nītenu</i> < * <i>nīten<u>u</u></i> , <i>hēafodu</i> < * <i>hēafu<u>u</u></i> , <i>lendenu</i> < * <i>lendu<u>u</u></i> ('állatok', 'fejek', 'ágyékok')
f)	N N	✓	<i>fulwiht</i> < * <i>fulwiht<u>u</u></i> , <i>ārist</i> < * <i>ārist<u>i</u></i> ('keresztelkedések', 'feltámadás')
g)	N	×	<i>hēafud</i> < * <i>hēafu<u>d</u></i> , <i>dēmed</i> < * <i>dēm<u>i</u>d</i> , <i>wāron</i> < * <i>wār<u>u</u>n</i> ('fej', 'vélt', 'völtünk')

Az (7a) és (7b)-ben olyan példákat találunk, amelyeket a hagyományos, szótagon alapuló leírás is jól meg tud ragadni: a két rövid magánhangzó könnyű szótagok után nem törlődik, míg a nehezek után ez a törlés megtörténik. Két könnyű szótag után a törlés ismét bekövetkezik (mint ahogy ezt (7c) mutatja). A (7d)-ben látható adatokat a szótagalapú elméletek szintén meg tudják magyarázni: nehéz szótagok után az említett magánhangzók törlődnek. A (7e)-ben viszont ismét olyan adatokat látunk, ahol a nyílt szótagban lévő zárt magánhangzók törlése elmarad: a magánhangzók előtti szótag könnyű. A (7f)-ben található példák ismét könnyűszerrel magyarázhatóak: a zárt magánhangzók előtti szótag nehéz. A (7g)-ben látható példák viszont azt mutatják, hogy ez a törlési folyamat a szó belsejében nem zajlott le nehéz szótagok után.

Azonfelül, hogy nehezen tudja felfedni a szó utolsó szótagjának súlya és a törlendő magánhangzó közti viszonyt, és ezúttal a törlés okát, a hagyományos szótagalapú megközelítés ellentmondásos is. Ha a *scipu* szó **u*-ja azért nem törlődik, mert az előtte levő szótag könnyű, akkor a szóvégi más-salhangzó átszótagolásának elvét is el kell fogadni: *sci\$pu* és nem *scip\$u* (a

⁶ A (7b)-ben található *tungol*, stb. példák nem az analógia hatását mutatják, hanem valószínűleg a szótagképző szóvégi szonoráns írásos ábrázolását (vö. a modern angol szótagképző 'l' ábrázolásával: pl. *simple* vagy *kennel*). Ezek a történetileg késői hangok (vö. germán **tunglam*, ahol a két más-salhangzó között nem található magánhangzó, kontra **xaubudam*) betüremkedő magánhangzóként ('intrusive vowel') vannak számon tartva a szakirodalomban (pl. Campbell 1959, §574 (3)).

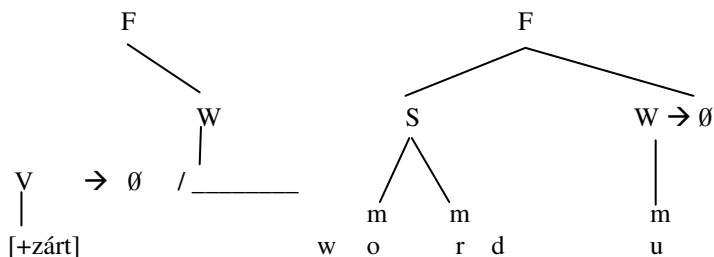
<\$> a szótaghatárt jelöli). Ebben az esetben viszont, a *firenu* típusú szavak szótagolása minden esetben eltér a *scipu* típusú szavakétól: *firen\$u* és nem *fire\$nu*. Ez a megkülönböztető szótagolási algoritmus tudja csak biztosítani, hogy a *firenu* utolsó magánhangzója törlődjön. Ez a megoldás nyilván nem állja meg a helyét, mert a **firenu/*skipu* szavak viselkedése közti különbséget ad hoc módon oldja meg.

Az óangol zárt magánhangzók törlésének egyik klasszikus megfogalmazása Dresher és Lahiri (1991) szótagalapú megközelítésében olvasható. A szerzők a probléma megoldására az ún. 'germán lábat' javasolják. A 'germán láb' a germán nyelvek jellegzetes trochaikus metrikai tulajdonságát írja le. A 'germán láb' (Dresher és Lahiri 1991: 255) egy olyan kvantitatív-érzékeny bal-domináns bináris metrikai láb, amelyet balról jobbra kell felépíteni és amelynek bal ága legalább két morát tartalmaz.⁷ A 'germán láb' többek között az elsődleges hangsúly kijelölésében, a fent tárgyalt zárt magánhangzók törlésében, a másodlagos hangsúly kijelölésében és egyéb metrikai jelenségek leírásában alkalmazható. A zárt magánhangzók törlésének láb alapú megfogalmazása a következőképpen ábrázolható:

(8) A zárt magánhangzók törlésének láb-lapú megközelítése⁸

(a) a láb-alapú *-i/-u*-törlés az óangolban

(b) **wordu > word*

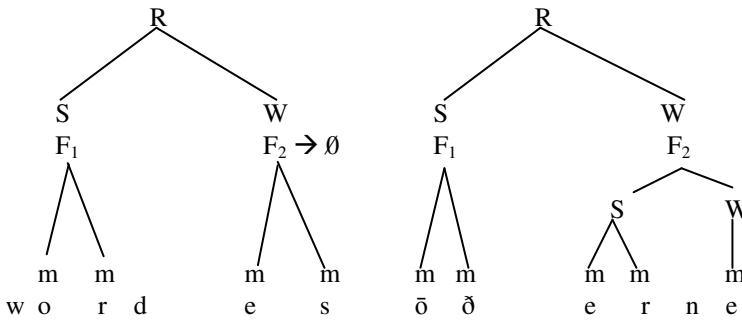

⁷ A germán láb angol megfogalmazása így szól: 'from left to right, build binary, quantity-sensitive left-headed trees whose left branch contains at least two moras'.

⁸ A következő angol rövidítéseket itt változatlanul megtartottuk: F 'láb' (angol: foot), S 'erős' (strong), m 'mora' és W 'gyenge' (weak). Az R (ld. (9)) feloldását nem adják meg a szerzők, de nagy valószínűséggel a metrikai szót jelöli.

A (8a)-ban látható szabály értelmében a zárt magánhangzók a 'germán láb' gyenge ágában törlődnek: pl. *word* < **wordu* (l. 8b). A 'germán láb' kvantitatív tulajdonsága miatt a láb jobb ága maximum egy morát tartalmazhat. Az egy moránál nehezebb jobb ág külön lábba kerül, de mivel nem ágazik el (azaz nem rendelkezik gyenge ággal), a 'szóvégi hangsúlytörlés' (Final Destressing, Dresher és Lahiri 1991: 260) értelmében elveszti hangsúlyát (ld. (9), amely a *wordes* 'szó, Gen.Esz.' és *ōðerne* 'másik, Acc.Esz.' szavakat ábrázolja).

(9) A *wordes* és *ōðerne* hangsúlyának 'germán láb' alapú megközelítése

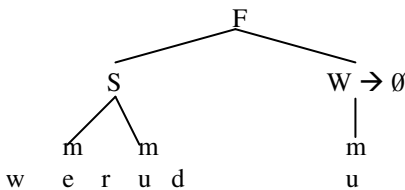

A *wordes* példában azt látjuk, hogy a 'germán láb' bal ága (minimum) két morát tartalmaz, amely ebben az esetben a magánhangzóból és a kóda-mássalhangzóból származik (-or-). Az -es nem tud a gyenge (jobb) ágba kerülni, mert kétmorás (emlékeztetőül: a 'germán láb' jobb (gyenge) ága egymorás lehet csak). Ez lesz a szó második 'germán lába', amely a súlya miatt hangsúlyt kap (F₂). A főhangsúly az első ágra osztódik ki (F₁), mert a szerzők szerint ez a szó legerősebb morája (ibid.: 255). Mivel azonban a második láb a szó végén helyezkedik el és nem ágazik el, a hangsúlya törlődik. Ezt az ún. 'Final destressing' szabálya biztosítja (ibid.: 260). Ez a második (most már hangsúlytalan) ág és a hangsúlyos első ág teszi ki a prozódiai szót (*wórdes*). Ezzel szemben az *ōðerne* második 'germán lába' (F₂) elágazik (a bal ága kétmorás, a jobb pedig egy) és így nem törlődik a (másodlagos) hangsúly (-erne). A két hangsúlyos 'germán láb' most együttesen teszi ki a prozódiai szót (*ōðerne*). Az első láb első morája továbbra is a szó legerősebb morája, és ide osztódik ki az elsődleges hangsúly (*ōðerne*).

A 'germán láb' most már magyarázatot tud adni arra, miért törlődnek a zárt magánhangzók nyílt szótagban egy nehéz szótag után (*word*, *hēafdes*), ill. miért marad el a törlés, ha ezek a magánhangzók zárt szótagban vannak (*dēmed*, *hēafud*). Ez utóbbi esetben a zárt szótag kétmorás (*-id, *-ud) és így külön lábat alkot.

Az elemzés egyik gyenge pontja a *scipu*-típusú szavak elemzésénél mutatkozik meg. A 'germán láb' megfogalmazása szerint a láb bal ágának legalább két morát kell tartalmaznia. Ha a második mora nem kerülhet ki az első szótagból (mert az egy rövid magánhangzót tartalmaz csak), akkor a második szótagból kell származnia. Így jön létre az ún. 'feloldott szótag' (resolved syllable), amely így mindig (minimum) kétmorás. Ezzel eleget is tettünk a 'germán láb' első ágára kiszabott megszorításnak. A 'feloldott szótag' segítségével tudjuk megmagyarázni, miért nem törlődnek a zárt magánhangzók a *scipu*-típusú szavakban (a szóvégi zárt magánhangzó a láb erős ágába tartozik), ill. azt is, miért törlődnek ugyanezek a magánhangzók a *firenu*-típusú szavakban. A **firenu* első két szótagja a láb erős ágába kerül, így súlya azonos a *word*- súlyával. A harmadik szótagot alkotó zárt magánhangzó a gyenge ágba kerül (egymorás a súlya) és így törlődik is: *firen* (vö. **wordu* > *word*). Az elemzés problémáit a *werud* < **werudu* 'csapatok' példán mutatjuk be. Dresher és Lahiri (1991: 256) a következő ábrával mutatja be a zárt magánhangzó törlését (l. (10)).

(10) A zárt magánhangzó törlése a **werudu*-típusú szavakban

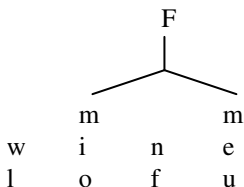

A (10)-es ábra azt mutatja, hogy a láb erős ága két morát tartalmaz, amelyek ebben az esetben két szótagból származnak. A gyenge láb csak egy morát tartalmaz és ezért törlődik.

A 'germán láb' bizonyos aspektusai problémásak. A szerzők a 'germán láb' S ágát mindvégig erősnek (strong) nevezik, de nem hangsúlyosnak. A probléma mindaddig rejteve marad, amíg az S ág egy nehéz szótagot domi-

nál (ebben az esetben az erős és hangsúlyos akár egymás szinonimája is lehet): *gō-*, *hēaf-*, *wor-*, stb. Amikor azonban az erős ág egy 'feloldott szótagot' dominál (mint a (10)-ben), akkor világossá válik, hogy az S feloldására a szerzők nem véletlenül az 'erős' terminust választották. A (10)-es ábra jól mutatja, hogy a *werud* első két szótagja S. Ha az S azt jelenti, hogy 'hangsúlyos', akkor a hangsúly két szótagra terjed ki, azaz a *werud* mindkét magánhangzója egyszerre hangsúlyos. Ez a megoldás két problémát vet fel: az egyik elméleti, a másik gyakorlati és az óangol adatokat érinti. Két magánhangzós pozíció egyszerre történő hangsúlyozása minden valószínűséggel lehetetlen (l. pl. Scheer és Szigetvári (2005) elemzését). Ha azt feltételezzük, hogy a *scipu* szó mindkét magánhangzója hangsúlyos, ahogy ezt Dresher és Lahiri elemzése sugallja, akkor mindkét magánhangzónak a hangsúlyos pozíciókban megfigyelhető magánhangzós értékeket kellene mutatnia. Ezt az óangol adatok nem támasztják alá: a semlegesnemű a-deklináció Nom.Tsz. végződése a germán **-ō* hangra megy vissza, amely a hangsúlytalan pozíciókra jellemző változásokon ment keresztül: lerövidült és zárttá vált (pl. *scipu* < **skipu* < **skipō*; l. Campbell 1959, §331 (5)). A germán hangsúlyos **ō* változatlanul folytatódik az óangolban: pl. *dōm* 'vélemény' < **dōmaz*. Ezek a változások azt mutatják, hogy a *scipu* szóban csak egyetlen hangsúlyos magánhangzó lehet: *scipu*. A *wine* 'barát Nom.Esz.' is azt mutatja, hogy a hangsúly nem terjedhetett ki két magánhangzóra: *wine* < **wini* (emlékeztetőül: a hangsúlytalan germán **i* az óangolban az <e> betűvel jelölt, valószínűleg schwa-szerű hangként jelenik meg). Ha Dresher és Lahiri elemzését kiterjesztjük a *wine* szóra, akkor a következő ábrát kapjuk (ld. (11)).

(11) A *wine* elemzése a 'germán láb' tükrében

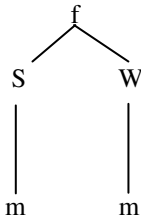
Dresher és Lahiri elemzése csakis a (11)-ben látható ábra lehet. Az eredeti példa a *lofu* 'dicséreték': talán nem véletlen, hogy ez a példa szerepel a cikkben, mert így könnyebben palástolható a hangsúlyosnak elemzett *-u*

hangsúlytalansága (a szerzők nem adják meg az *-u* germán formáját (*-ō), amiből kiderülne, hogy a második szótag nem lehetett hangsúlyos).

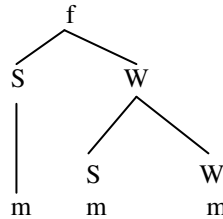
Dresher és Lahiri (ibid.: 268), a gót adatok tárgyalását követően, a probléma orvoslására a következő megoldást javasolják: a 'feloldott szótagot' *f*-ként jelölik. Ez az új konstituens a K X szekvencia (K = könnyű szótag, X = könnyű/nehéz szótag) egységét jelöli, azaz a 'feloldott szótagot' (l. (12)).

(12) Dresher és Lahiri *f* konstituense

(a) K K szekvencia

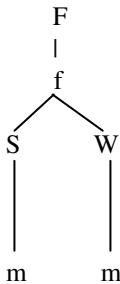
(b) K N szekvencia

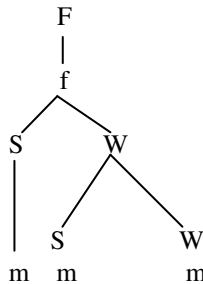
A (12a)-ban látható ábra az óangol *lofu* szó prozódiai szerkezetét mutatja, míg (12b) pl. a *werud* szóét. Mindkét szekvencia a 'germán láb' erős ágában fordul elő. Ez az elemzés két ok miatt is problémás: (i) nem derül ki, milyen konstituens is pontosan az 'f', és milyen viszonyban áll pl. a 'germán lábbal' (az 'f' nyilván nagyobb a szótagnál, de talán kisebb a lábnál) és (ii) az elemzés azt feltételezi, hogy a (12b)-ben ábrázolt szerkezetben két 'erős' (S) szótag van (a második S lehetne pl. egy 'erős mora', amely különbözik a hangsúlyos morától, de ebben a formában nem világos, mit jelöl). Ha elfogadjuk az 'f' konstituenst, a *lofu* szó metrikai szerkezete csakis a következőképpen nézhet ki (l. (13)). Ezt az ábrázolást nem találjuk a cikkben.

(13) Az F és f feltételezett viszonya

(a) K K szekvencia

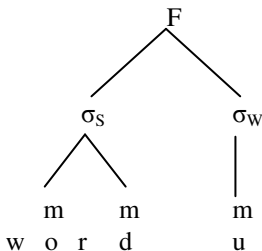
(b) K N szekvencia

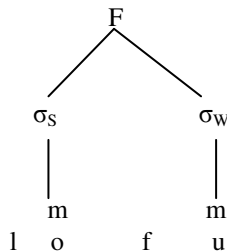
A (13)-ből kiderül, hogy az 'f' konstituens nem oldhatja meg a problémákat: ha az F konstituens továbbra is a 'germán láb', akkor nem világos, hol kezdődik az erős ága. Ha $F = f$, akkor (a terminusok felesleges duplázásán túl) a 'germán láb' erős ága egy morát dominál (13a), míg a gyenge egyet (13a) vagy kettőt (13b) – mindkét esetben az egyik vagy a másik ág rosszul formált. Ezen a ponton a 'germán láb' értelmezhetetlenné válik. Ha az S viszont azt jelenti, hogy az általa dominált szótag hangsúlyos, akkor a 'germán láb' bal ágának nem kell szükségszerűen két morát dominálnia (ez viszont ellentmond az eredeti megfogalmazásnak). Ebből az is következik, hogy a 'feloldott szótag' egysége a hagyományos konstituencialmélet keretében nem ragadható meg. Vizsgáljuk meg, mennyiben különbözne az elemzés, ha az S a hangsúlyos szótagot jelölné (l. (14)).

(14) Az átértelmezett 'germán láb'

(a) *wordu*

(b) *lofu*

A (14)-es ábra a *wordu* és *lofu* átértelmezett változatát mutatja – azt, amelyben az S és W a hangsúlyos, ill. a hangsúlytalan szótagot mutatja (nem az erős és gyenge lábat). A 'germán lábat' most a hangsúly függvényében fogalmazzuk meg: a germán láb egy hangsúlyos és egy hangsúlytalan szótagot ölel fel (ha csak egy hangsúlyos szótag van, akkor a láb szükségszerűen ezt dominálja). Ebben a szótagalapú megfogalmazásban a láb felépítésének szabálya nem tudja mérlegelni a szótag alatti morák számát – a szabály a hangsúlyt látja csak (ezen a ponton lényegtelen, hogyan került kiosztásra a hangsúly: ez akár kvantitatív alapú kiosztás is lehetett). Ha pedig ez így van, akkor a szabály mindkét esetben (*wordu/lofu*) csak a szótagok hangsúlyát tudja értékelni: így mindkét szó ugyanazt az ábrázolást kapja. Ezzel az elemzéssel nem tudjuk biztosítani, hogy a *wordu* hangsúlytalan szótagja törlődjön. A fenti elemzésből az derül ki, hogy Dresher és Lahiri S (erős) és W (gyenge) ágai egy olyan köztes reprezentációt akarnak megragadni, amely a láb és a szótagsúly között húzódik. Az elemzés hibái a 'feloldott szótag' elemzésekor jönnek elő. Összegezve azt mondhatjuk el, hogy a K X (X = K/N) szekvencia egy egységként való viselkedését a 'germán láb' nem tudja megragadni.

Ahogy láttuk, Dresher és Lahiri a 'germán láb' segítségével az óangol másodlagos hangsúlyról is számot tud adni. A másodlagos hangsúly a hagyományos leírásokban is szerepel. Campbell (1959), az óangol metrum bizonyítékaira építve, azt állapítja meg, hogy a másodlagos hangsúly csak egy nehéz szótag, illetve két rövid szótag után fordulhat elő: *etende* 'evő', *sittende* 'ülő', *būende* 'lakó', *lufiende* 'szerető'. Az elsődleges hangsúly, eltekintve pár hangsúlytalan prefixumtól, valamint prefixum plusz ige összetételtől, mindig az első szótagra esik: *étende*, *síttende*, *bűende*, *lúfiende*.

A másodlagos hangsúly elemzése egy másik jelentős, főleg az óangol költészet 'nyelvtanát' érintő kérdésre is rávilágít – ez az ún. rezolúció (angolul 'resolution'; l. pl. Pope 1942, 1966). A rezolúció annyit jelent, hogy a metrikai szempontból kötelezően megkövetelt pozíciók szempontjából két könnyű szótag ugyanazt a pozíciót tudja betölteni, mint egy nehéz szótag (más szóval: két könnyű szótag, a metrum szempontjából, ugyanazzal a súllyal bír, mint egy nehéz szótag). Ahogy fent láttuk is, a rezolúció fogalma Dresher és Lahiri munkájában 'feloldott szótagként' jelenik meg és a zárt magánhangzók törlésében játszik szerepet (a **werudu* első két szótagja azonos súllyal bír, mint a **wordu* első szótagja és így a zárt magánhangzó törlődik: *werud*, ill. *word*). A fenti elemzés kimutatta, hogy a rezolúciót a hagyományos elemzés nem tudja megragadni.

4. Az óangol templátum közelről

Dresher és Lahiri elemzéséből kiderült, hogy a 'feloldott szótag' jelenléte az óangol fonológiában megalapozott. A 'feloldott szótag' és a hagyományos értelemben vett nehéz (kétmorás) szótagok ugyanazt a törlési folyamatot váltják ki. A két kiváltó okot azonban nem sikerült közös nevezőre hozni a 'germán láb' keretein belül. Ennek fő akadálya a közös hangsúly feltételezése volt. A szigorú CV fonológia ezzel szemben egy olyan megoldást kínál, amely a nehéz és a 'feloldott' szótagot két CV egységnek elemzi, és ezzel egyidejűleg az elsődleges hangsúly kiosztást függetlennek tekinti a nehéz/könnyű szótag-megkülönböztetéstől (l. (15)).

(15) A nehéz és 'feloldott' szótagok a szigorú CV fonológiában

(a) hagyományos nehéz szótag

C	V	C	v
t	a	t	

(b) 'feloldott szótag'

C	V	C	V
t	a	t	a

A (15)-ös ábra jól mutatja, hogy a szigorú CV fonológiában a két fajta szótag ugyanazt az elemzést kapja: a nehéz (kétmorás) szótag és a 'feloldott' szótag is két CV egységet tartalmaz. A 'feloldott szótag' csak annyiban különbözik a nehéz szótagtól, hogy mindkét V-pozíciója ki van ejtve. Próbáljuk meg a 'germán láb' nyomán előkerült fonológiai folyamatokat a szigorú CV fonológia keretében megvizsgálni. Ehhez az óangol templátum bevezetését javasoljuk. A templátum bizonyos megszorításoknak engedelmeskedik: a templátum nagysága, illesztési iránya, stb.

(16) Az óangol templátum koordinátái

ILLESZTÉSI IRÁNY: bal

NAGYSÁG: két CV egység

ELSŐ ILLESZTÉSI PONT: az első CV egység kiejtett V-pozíciója (ez a templátum feje)

MELÓDIA MEGSZORÍTÁSOK: a C-pozíció lehet üres, a V-pozíciónak kiejtettnek kell lennie

MÁSODIK ILLESZTÉSI PONT: a második CV egység

MELÓDIA MEGSZORÍTÁSOK: a C-pozíció üres vagy kiejtett, a V pozíció üres vagy kiejtett (a két pozíció közül azonban az

egyiknek kiejtettnek kell lennie, azaz a második CV egység C- és V-pozíciója nem lehet egyszerre üres)

CIKLIKUSSÁG: a folyamat ITERATÍV; a templátum feje mindig egy kiejtett V-pozícióhoz csatlakozik

HATÁSOK: a templátum hatásköréből kikerült zárt magánhangzók TÖRLŐDNEK

Az óangol templátum tehát egy, a hagyományos értelemben vett nehéz szótaggal azonos. A második CV egység melódiájával kapcsolatos megszorítások biztosítják egyrészt azt, hogy a templátum kiterjesztése ne lehessen egy CV egység nagyságú (azaz egy könnyű szótag súlyú), másrészt azt, hogy a hangváz ne tartalmazzon engedélyezetlen üres pozíciókat. Vizsgáljuk meg, hogy milyen struktúrákat egyesít az óangol templátum (a dőlten szedett C/V pozíciók az esetlegesen melódiailag üres pozíciókat jelölik).

(17) Az óangol templátum által egyesített struktúrák

C	V	C	V	
br	u			<i>brū</i> 'szemöldök'
	ā		n	<i>ān</i> 'egy'
k	y	n	i	ŋg
				<i>cýning</i> 'király'
ʃ	i	p	u	
				<i>scipu</i> 'hajó'
b	æ	θ		
				<i>bæð</i> 'fürdő'
l	e	o	ht	
				<i>lēoht</i> 'fény'

A CVCV templátum egyesíti a hosszú magánhangzókat/ diftongusokat (*brū*, *ān*, *lēoht*), valamint zárt szótagokat (*bæð*) az ún. 'feloldott szótagokkal' (*cýning*, *scipu*).

Most vizsgáljuk meg közelebbről az óangol templátumot és az *-i és *-u törlését. A templátum működését (18)-ban láthatjuk.

(18) Az óangol templátum és az *-i, *-u törlése

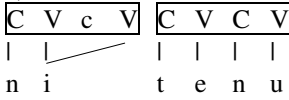
a) *scipu*

C	V	C	V
ʃ	i	p	u

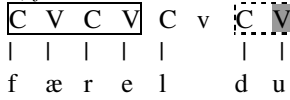
b) *word*

C	V	C	v	C	v
w	o	r	d	u	u

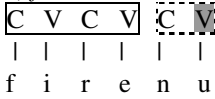
c) *nītenu*

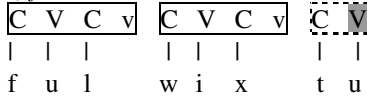
d) *færeldu*

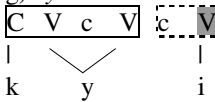
e) *firenu*

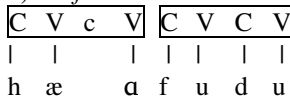
f) *fulwiht*

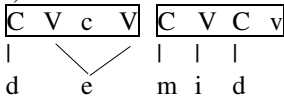
g) *cȳ*

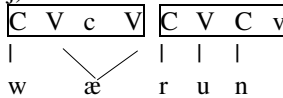
h) *hēafudu*

i) *dēmed* < **dēmid*

j) *wāron* < **wārun*

A templátum illesztése a szó bal oldaláról kezdődik. A templátum feje (az első CV egység V pozíciója) mindig kiejtett. Minden egyes új templátum egy új kiejtett V-pozícióval kezdődik: a (18f)-ben pl. a második templátum az /i/-vel kezdődik és a /wix/ szekvenciát öleli fel. A harmadik templátum az /u/-val kezdődik, de nem tud kielégülni. Ennek következményeként az /u/ törlődik. A szóvégi *-i és *-u törlése tehát akkor történik meg, ha ez a két zárt magánhangzó nem tud kapcsolódni egy CVCV kerethez (a törlést a sötétítés mutatja). Ha a két rövid magánhangzó tud kapcsolódni a templátumhoz, akkor elkerüli a törlést (18 a, c, h, i és j).

A zárt magánhangzók törlésének hagyományos megfogalmazása szerint (pl. Campbell 1959, §345) az *-i és *-u akkor törlődik, ha egy nehéz szótag vagy egy könnyű és még egy (könnyű vagy nehéz) szótag előzi őket meg. A törlés elmaradt, ha a zárt magánhangzókat egy könnyű szótag előzte meg. A hagyományos szótagolási algoritmus szerint az ún. elágazó szótagnyitányok (obstruensszonoráns kapcsolatok) egy VCCV szekvenciában a második szótagba kerülnek, azaz V\$CCV (pl. *a\$tra*). Ezt a szótagolási eljárás-

rást, még ha rejtetten is, de Campbellnél is megtaláljuk. Az **-i/u* törlésénél viszont nem találunk utalást arra, hogy az elágazó szótagnyitányok szótagolása hogy történik annak ellenére, hogy az adatok nem támasztják alá az előbb említett V\$CCV szótagolási mechanizmust. A semlegesnemű a-osztályba tartozó főnevek Nom./Acc.Tsz.-a **-u* volt a rekonstruált óangolban: pl. **botlu* 'lakóhely', **wedru* 'időjárás', stb. Ha elfogadjuk azt az általános szótagolási mechanizmust, mely szerint az elágazó szótagnyitányok átkerülnek a következő szótagba, a fenti szavak így szótagolódnak: **bo\$tlu*, ill. **we\$dru*. Ebből az következik, hogy az első szótag könnyű, amiből viszont az következik, hogy az ilyen típusú szavakban a zárt magánhangzóknak nem kellene törlődniük. Az óangolban *botlu* és *wedru* formákat várunk el, de nem ezt tapasztaljuk: **botlu* > *botl* és **wedru* > *wedr*.⁹ Ebből azt látjuk, hogy a zárt magánhangzót nem egy könnyű szótag előzte meg. A hagyományos szótagolási algoritmusnak ezen a ponton azt kellene feltételeznie, hogy a hangsúlyos magánhangzó hatása miatt a szótagnyitány első mássalhangzója átkerül kóda helyzetbe (azaz a **botlu* szótagolása **bot\$lu*, és nem **bo\$tlu*). A szigorú CV fonológiában ez a probléma nem merül fel: a **botlu* két mássalhangzója között egy kiejtetlen V-pozíció van (*botθlu*). A hagyományos szótagalapú elemzésekből ismert elágazó szótagnyitányok a szigorú CV fonológiában CØC szekvenciaként lettek átértelmezve. Ezeknek az obstruens-szonoráns szekvenciáknak a viselkedése sok szempontból problémás: az egyik ilyen probléma a két mássalhangzó által körbezárt V-pozíció 'láthatósága' (l. pl. Scheer és Szigetvári (2005) elemzését a latin, angol és egyéb nyelvek hangsúlyrendszerét illetően). Az óangol adatok azt mutatják, hogy a **botlu* első szótagja nehéz. Ha azt feltételezzük, hogy a **botlu* szótagolása **bot\$lu* (vagy **botl\$u*) és ez a hangsúlyos magánhangzó kóda vonzó hatásának tulajdonítható, akkor ugyanezt a hatást várnánk el a *scipu*-féle szavakban (a *scipu* szótagolása *scip\$u* és nem *sci\$pu*).¹⁰ Ezt az adatok nem támasztják alá: **skipu* > *scipu*, de **botlu* > *botl*. Láthatjuk, hogy az óangol adatokat a hagyományos konstituenciaelmélet nem tudja elemezni.

Az óangol templátum bevezetése után a **botlu* és **skipu* elemzése egyértelmű: az előbbiben az **-u* nem tud csatlakozni a CVCV templátumhoz és ezért törlődik, az utóbbiban azzal kerül el a törlést, hogy csatlakozik a

⁹ A *botl* és *wedr* gyakran *botol/botul*, azaz *weder* formában jelenik meg (ezek az etimológiailag késői magánhangzókat intruzív magánhangzók nevezik).

¹⁰ A magánhangzók kóda vonzó (vagy 'befogó') hatását ('coda capture') megtaláljuk pl. Anderson (1982) és Hall (1992) munkájában.

második CV egység V-pozíciójához (l. (19)). Ezzel azt a kérdést is megválaszoltuk, hogy az óangolban a templátum számára látható-e az elágazó szótagnyitányok által körbezárt V-pozíció: a magánhangzótörlés azt mutatja, hogy ez a V-pozíció elérhető a templátum számára.

(19) Az 'elágazó szótagnyitányok' V-pozíciójának láthatósága

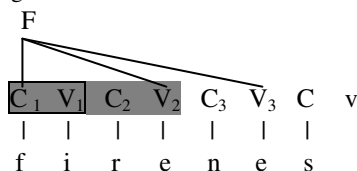
<p>(a) <i>botlu</i></p> <table style="border-collapse: collapse; margin-left: 20px;"> <tr> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">V</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">v</td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">V</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">b</td> <td style="text-align: center;">o</td> <td style="text-align: center;">t</td> <td style="text-align: center;"></td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;">l</td> <td style="text-align: center;">u</td> </tr> </table>	C	V	C	v		C	V								b	o	t			l	u	<p>(b) <i>skipu</i></p> <table style="border-collapse: collapse; margin-left: 20px;"> <tr> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">V</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">V</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">sk</td> <td style="text-align: center;">i</td> <td style="text-align: center;">p</td> <td style="text-align: center;">u</td> </tr> </table>	C	V	C	V					sk	i	p	u															
C	V	C	v		C	V																																											
b	o	t			l	u																																											
C	V	C	V																																														
sk	i	p	u																																														
<p>(c) <i>wuldor</i></p> <table style="border-collapse: collapse; margin-left: 20px;"> <tr> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">V</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">v</td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="padding: 0 10px;">C</td> <td style="padding: 0 10px;">v</td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">V</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">w</td> <td style="text-align: center;">u</td> <td style="text-align: center;">l</td> <td style="text-align: center;"></td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;">d</td> <td style="text-align: center;">r</td> <td style="text-align: center;">r</td> <td style="text-align: center;">u</td> </tr> </table>	C	V	C	v		C	v	C	V										w	u	l			d	r	r	u	<p>(d) <i>*skipu</i></p> <table style="border-collapse: collapse; margin-left: 20px;"> <tr> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="padding: 2px;">v</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px solid black; padding: 2px;">V</td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">C</td> <td style="border: 1px dashed black; padding: 2px;">V</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;"> </td> <td style="text-align: center;"> </td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">s</td> <td style="text-align: center;">k</td> <td style="text-align: center;">i</td> <td style="text-align: center;">p</td> <td style="padding: 0 10px;"></td> <td style="text-align: center;">u</td> <td style="text-align: center;"></td> </tr> </table>	C	v	C	V		C	V								s	k	i	p		u	
C	V	C	v		C	v	C	V																																									
w	u	l			d	r	r	u																																									
C	v	C	V		C	V																																											
s	k	i	p		u																																												

A (19a) azt mutatja, hogy az óangol templátum számára látható a /t/ között elhelyezkedő v-pozíció. A templátum feje az /o/, a második CV egységet egy kiejtett C és egy néma V-pozíció foglalja el. A templátum második illesztése sikertelen: csak egy CV egység érhető el. A zárt magánhangzó azért törlődik, mert nem tud egy CVCV templátumhoz kapcsolódni. Ezzel szemben a (19b) azt mutatja, hogy az /v/ elkerüli a törlést, ha kapcsolódni tud az óangol templátum V-pozíciójához. A (19c)-ben látható *wuldor* 'dicsőség' példában megfigyelhető törlést (**wuldru* > *wuld(o)r*) a szótagsúlyon alapuló hagyományos megközelítés is meg tudja ragadni: az *-u előtti szótag nehéz (**wul\$dru*) függetlenül attól, hogyan szótagoljuk az elágazó szótagnyitányt. A templatikus megközelítés is meg tudja ragadni a folyamatot. A templátum második illesztése sikertelen: a második kiejtett magánhangzó (**-u*) után már nincs több CV egység, tehát ez törlődik. Ez a törlési folyamat jól mutatja, hogy a templátum fejének mindig egy kiejtett V-pozíciónak kell lennie. Ha a templátum feje néma magánhangzó is lehetne, akkor a **wuldru* szóban nem találnánk törlést. Láthatuk, hogy a hagyományos szótagalapú elemzés által nyújtott megoldás nem kielégítő: ha elfogadjuk a 'germán láb' fogalmát, akkor a megosztott hangsúly fogalmát is el kell fogadnunk (ez viszont nem megalapozott). A hagyományos elemzés egy másik ponton is hiányos: a kódavonást csak az elágazó szótagnyitányt tartalmazó (*botlu*- típusú) sza-

vakban kell feltételezni (a *skipu*-típusú szavak szótagolása minden egyes esetben különbözni fog a *botlu*-féle szavakétól). Ezt az ad hoc megoldást el kell vetnünk. Hasonló szótagolási problémák merültek fel a *scipu* kontra *firenu* szavakban. A *firenu* végén lévő zárt magánhangzó csak akkor törölhető, ha az előtte lévő szótag nehéz: ezt csak úgy oldható meg, ha feltételezzük, hogy a *firenu* szóban az /n/ a kódába kerül. Ezt a szótagolást azonban nem követhetjük a *scipu* esetében: a törlés elmaradása ez ellen a szótagolás ellen szól. Végezetül figyeljük meg, mi történik a (19d)-ben. Eddig eltekintettünk a szöveleji, hagyományosan elágazó szótagnyitányoknak nevezett mássalhangzó-kapcsolatok ábrázolásától (ezeket az egyszerűség kedvéért egy kiejtett C alá soroltuk). A szigorú CV fonológia itt is egy kiejtetlen V-pozíciót feltételez a két C-pozíció között. A **botlu* és **wedru* kapcsán láttuk, hogy az óangol templátum számára az obstruens-szonoráns kapcsolatok közti kiejtetlen magánhangzó elérhető. Ezt a magánhangzótörlés mutatta meg (**botlu* > *botl*). A **skipu*, ahogy láttuk, nem mutat törlést. Az óangol templátum megfogalmazása, miszerint a templátum feje az első kiejtett V-pozíció, ezáltal megerősítést nyer. Ha feltételeznénk, hogy a templátum első kapcsolódási pontja egy üres V-pozíció is lehetne, akkor a **skipu*-típusú szavakban a törlésnek be kellene következnie: a templátum második illesztése már sikertelen, ezért a szóvégi /u/-nak törlődnie kellene. Ez azonban nem következik be. Az s+C kapcsolatok között elhelyezkedő kiejtetlen V-pozíció láthatóságát pl. a *nest* szó bizonyítja: **nestu* > *nest* (l. *botl*). A templátum tehát ezt a kiejtetlen V-pozíciót is el tudja érni. Összegezve tehát, a szigorú CV fonológia keretében megfogalmazott óangol templátum megoldást kínál az óangol zárt magánhangzók törlésére.

Az itt felvázolt templatikus elemzés nem teszi lehetővé, hogy az elsődleges hangsúlyt a szótagsúly függvényében fejezzük ki. Ha párhuzamot vonunk Drescher és Lahiri szótagalapú elemzése és a jelen templatikus elemzés között, az egyetlen hasonlóság a nehéz (ill. 'feloldott') szótag és a CVCV keret nagyságában merül ki. Az elsődleges hangsúly független a templátumtól, és mindig a tömorféma első magánhangzójára esik. A minimális 'óangol láb' egy hangsúlyos V-pozíciót tartalmaz (de tartalmazhat hangsúlytalan V-pozíciókat is, l. (20)). Itt eltekintünk a másodlagos hangsúly tárgyalásától, de véleményünk szerint ez is kifejezhető az óangol templátummal.

(20) Az 'óangol láb'

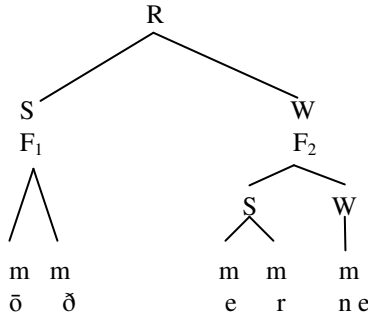

A fenti ábra azt mutatja, hogy a *firenes* 'bűn Gen.Egy.' szóban az első (bekeretezett) CV egység magánhangzójára esik az elsődleges hangsúly. A második és harmadik CV egység magánhangzója hangsúlytalan. Az első két (sötétített) CV-egység viszont egy templátum nagyságú szakaszt ölel fel. A három kiejtett V-pozíció együttesen teszi ki az 'óangol lábat'. Mivel metrikai jelenségről van szó, nem véletlen, hogy csak a kiejtett V-pozíciókat lehet figyelembe venni. Ebben a megközelítésben nem találkozunk azokkal a nehézségekkel, amelyeket a 'germán láb' felépítésekor láttunk: a láb felépítésekor nem a CV egységek számát kell figyelembe venni (ill. a hagyományos megközelítésben a szótagsúlyt), hanem a (hangsúlyos és hangsúlytalan) kiejtett V-pozíciókat. A láb felépítésekor nem lehetünk figyelemmel arra, hogyan osztódott ki a hangsúly (a germánban ez éppen a tömorféma első kiejtett V-pozíciójára esik). A láb feje a hangsúlyos V-pozíció; ehhez társulnak a hangsúlytalan V-pozíciók (l. pl. *firenes*). Ezek adják ki együttesen az 'óangol lábat'.

Az óangol másodlagos hangsúly eloszlásáról már volt szó röviden. Campbell (1959, §87–91) hagyományos szótagalapú elemzése szerint a másodlagos hangsúly csak nehéz szótagon fordulhat elő, ha ez egy nehéz vagy egy 'feloldott szótag' után áll, és ha inflexiós végződés követi. A Campbell által tárgyalt példák mind azt mutatják, hogy a másodlagos hangsúly kiosztásában szereplő inflexiós végzések mindig tartalmaznak kiejtett V-pozíciót. Ezek szerint egy nehéz szótag csak akkor kap másodlagos hangsúlyt, ha egy nehéz (vagy vele egyenértékű) szótag előzi meg, és (legalább) egy kiejtett magánhangzó követi: pl. *sittende* 'ülő', *büende* 'lakó', *lufiende* 'szerető', *Hengestes* 'Hengest, Gen.Esz.', *æðelinges* 'nemes ember, Gen.Esz.', *singenne* 'énekelni, Dat.Esz.', stb. Ezzel szemben a következő szavakban nem fordul elő másodlagos hangsúly: *wesende* 'levő', *æðeling*, *etende* 'evő', stb. Drescher és Lahiri (1991) elemzése ezt a most már ismerős módon ragadja meg: *wesende* első két szótagja képezi a 'germán láb' erős ágát, a harmadik szótag a láb gyenge ágába kerül. A gyenge ágban csak egymorás (könnyű) szótagok helyezkedhetnek el. Az *æðeling* első két szótagja ismét az erős

ágban van, ami egyben a 'germán láb' egyetlen ága. A második szótag (mivel nehéz) egy újabb lábat alkot, de mivel nem ágazik el, a (másodlagos) hangsúlya törlődik a szóvégi hangsúlytörölő szabály értelmében (*æðelìng* → *æðeling*). A (21)-es ábrában az *òðèrne* másodlagos hangsúlyának 'germán láb' alapú megközelítése látszik.

(21) Az *òðèrne* másodlagos hangsúlyának 'germán láb' alapú ábrázolása

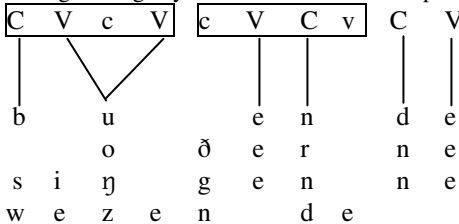
Az *òðèrne* első (nehéz) szótagja képezi a 'germán láb' erős ágát. Dresher és Lahiri szerint az első mora a legerősebb, ezért ide osztódik ki az elsődleges hangsúly. A második láb erős ága szintén egy nehéz szótagot tartalmaz (-*er*-), a gyenge ága pedig egy könnyűt (-*ne*). Mivel a második láb (F_2) elágazik, a másodlagos hangsúly a második láb első morájára kerül (-*è*-). A két láb együttesen teszi ki a prozódiai szót (R).

A fenti fejtegetés azt mutatta ki, hogy az óangol 'germán láb' alapú megközelítése több ponton is problémás. Az egyik ilyen probléma a 'feloldott szótagok' ábrázolása volt, amelyet még az 'f' konstituens se tudott megnyugtatóan megoldani. A hangsúly egynél több kijelzett V-pozícióra való kiosztása valószínűleg univerzálisan lehetetlen. Az óangol adatok ezt a feltételezést alátámasztják: így pl. a *wine* szónak csak az első V-pozíciója lehet hangsúlyos. Az óangol templátum ezzel szemben egy olyan megoldást kínál, amely szerint a hangsúly és a templátum két CV egységre való kiterjedése két egymástól független tényezőn alapul: az egyik az óangol hangsúlyozási rendszerét érinti, a másik pedig egy templátikus kötöttséget fejez ki. Ennek a templátikus kötöttségnek egyik megnyilvánulása a zárt magánhangzók törlésében jut kifejezésre. Az a tény, hogy a *scipu* első szótagja hangsúlyos, valamint az, hogy a zárt magánhangzó nem törlődik, egy véletlen egybeesés kö-

vetkezménye: az első szótag nem azért hangsúlyos, mert a templátum két CV egységre terjed ki, és a templátumot se a hangsúly aktiválja (l. pl. a *hēafudu* szót, ahol nem figyelhető meg másodlagos hangsúly, de a szóvégi magánhangzó mégsem törlődik). Dresher és Lahiri elemzésének egyik problémája az, hogy a hangsúlyt a szótagsúly függvényében akarja megfogalmazni. Ennek sikertelensége a 'feloldott szótag' esetében látszik a legjobban. A szótagnak nem kell nehéznek lennie ahhoz, hogy hangsúlyt kapjon. Az itt felvázolt elemzés viszont a hangsúlyt függetlennek tartja a nyelvben működő más megszorításoktól (mint amilyen a templatikus keret segítségével kifejezhető magánhangzótörlés).

A másodlagos hangsúly hagyományos megfogalmazásában jól látszik, hogy a nehéz szótagnak ismét nagy szerep jut. Próbáljuk meg a másodlagos hangsúlyt az óangol CVCV templátum segítségével ábrázolni.

(22) A másodlagos hangsúly ábrázolása a CVCV templátum segítségével

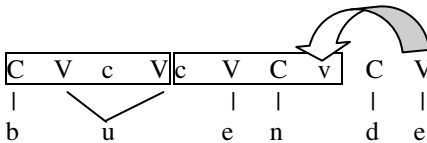
A (22)-ben jól látható, hogy a másodlagos hangsúly minden esetben a második CVCV keret első kiejtett V-pozícióján található: *būende*, *ōðerne*, *singènne*. Ezzel szemben a *wesende* második kiejtett V-pozíciója nem hangsúlyos (***wesènde*). Ennek magyarázata abban kereshető, hogy a második kiejtett V-pozíció az első templátumhoz tartozik. A templátum megszorításai között az szerepelt, hogy a második V-pozíció lehet néma vagy kiejtett. Ebben az esetben a második V-pozícióban egy kiejtett magánhangzót találunk.

Láthatjuk azonban, hogy a másodlagos hangsúly megjelenése nem csupán a templatikus megszorítástól függ, hanem a szóvégi kiejtett V-pozíciótól is. Ellenkező esetben a másodlagos hangsúly az *æðeling* szóban is megtalálható lenne: ***æðeling*. Dresher és Lahiri elemzésében a másodlagos hangsúly megjelenése azért lehetetlen ebben a szóban, mert az utolsó láb (-ing) nem ágazik el. Az elágazás persze a kiejtett magánhangzó függvényé-

ben történik: ha nincs magánhangzó az utolsó nehéz szótag után, akkor másodlagos hangsúly sincs.

A szigorú CV fonológiában a kiejtett magánhangzók két, egymással ellentétes erővel rendelkeznek: ez a jogosítás és a kormányzás. A jogosítás és kormányzás meghatározása többek között Szigetvári (1999: 66), Ségéral és Scheer (1999: 20) és Scheer (2004: 139) munkáiban található meg. Ezeket a meghatározásokat itt elfogadjuk. A jogosítás megtámogatja az általa megcélzott pozíció szegmentális tartalmát, míg a kormányzás rontja a megcélzott pozíció szegmentális tartalmát. Más szóval, a jogosított pozíciók stabilabbak lesznek, mint a kormányzottak. A V-V kormányzás egyik kézenfekvő példája a magánhangzó ~ zéró váltakozás (pl. *majom* ~ *majmot*), amely két magánhangzó között lép fel. A jogosítást a szakirodalomban (pl. Scheer 2004) túlnyomórészt a szegmentális tartalom relatív stabilitásának kifejezéseként alkalmazták. Itt nincs módunk kitérni a téma részletes bemutatására, de az óangol egy olyan nyelv lehet, amelyben a jogosítás a magánhangzók prozódiai prominenciájában jut kifejezésre. Feltételezzük azt, hogy a szóvégi kiejtett V-pozícióból származó jogosítás a CVCV templátumot támogatja meg. A templátum feje (az első kiejtett magánhangzó) ennek következményeként hangsúlyos lesz (ld. (23)).

(23) A másodlagos hangsúly ábrázolása a CVCV templátum és a jogosítás segítségével

A (23)-as ábra azt mutatja, hogy a szóvégi magánhangzó jogosítja a második templátumot. Ennek következményeként a templátum fejének prozódiai prominenciája támogatást nyer. Ez a prominencia a hangsúly megjelenésében mutatkozik meg: a templátum feje a jogosítás által hangsúlyos lesz. Ez a hangsúly az elsődleges hangsúlynak van alárendelve, aminek következményeként a szó prozódiai szerkezetében másodlagos hangsúlyként fog értelmeződni (*büende*). Szögezzük le, hogy az elsődleges hangsúly független a jogosítástól. A másodlagos hangsúly viszont a jogosítástól függ, ill. a szóvégi kiejtett magánhangzós pozíciótól. Azt is mondhatjuk, hogy az óangolban a jogosítás a (második) templátum megtámogatására használódik fel. A

templátum jelenlétének bizonyítékául az is szolgálhat, hogy a *hēafudu*-típusú szavaknál nem jelenik meg a másodlagos hangsúly (***hēafūdu*). Az ilyen típusú szavaknál viszont gyakori a penultima szinkópálása: *hēafdu*. Mivel a második templátum (-*fudu*) nincs jogosítva, a templátum feje sem kap prominciát (más szóval, hangsúlytalan), aminek következményeként az utána következő hangsúlytalan magánhangzó kormányozhatja (aminek következtében szinkópálódik).¹¹ Ezzel egyúttal azt jósoljuk, hogy a hipotetikus *hēafudume* szóban a -*fudu* templátum feje nem szinkópálódna (***hēafūdume*), mert a templátum jogosítva van az utána következő kiejtett magánhangzó által. Ezt, sajnos, nem tesztelhetjük az óangolban: az írásos emlékekben megmaradt szavak már 'túl' rövidek ehhez.

A CVCV templátum bizonyítására egy további lehetőség található az óangolban. A 'feloldott szótag' vagy más néven rezolúció, azaz a K X (ahol X = K/N szótag) és egy nehéz szótag ekvivalenciája, az óangol költészetben is előkerül. Az óangol költészet verssora (angolul 'line'), mint ahogy azt a Beowulf c. hősköltemény is mutatja, két félsorból áll ('on verse'/'a verse' és 'off verse'/'b verse'). Minden félsorban két kiemelkedő hangsúlycsúcs van – ezekből legalább egy alliterál a másik félsor legalább egyik hangsúlycsúcsával (az alliterációs típusok bemutatásától eltekintünk ezen a ponton; l. pl. Cable 1991). Az alliteráció annyit jelent, hogy a hangsúlyos szótagok ('lifts') szótagnyitányai azonosak. Ezek körül a hangsúlycsúcsok körül helyezkednek el a hangsúlytalan szótagok ('drops'). A félsorok csakis az alábbi négy módon végződhetnek (bővebben McCully 1996: 47).¹²

(24) Félsor típusok az óangol költészetben¹³

a) egy hangsúlyos szótag:

Him ðā Scyld gewāt (26a)

b) egy hangsúlyos nehéz szótag plusz egy hangsúlytalan szótag:

tō gescæphwīle (26b)

¹¹ A hangsúlytalan kiejtett magánhangzók (schwák) jogosító/kormányzó képességeiről l. Scheer (2004, 10. fejezet).

¹² A hangsúlyos szótagok vastagítva, az őket követő hangsúlytalanok dőlten vannak szedve. A sorok után található számok a Beowulf (fél) sorainak számára utalnak.

¹³ A félsorok fordításai Porter (2003)-tól származnak: (24a) 'Akkor Scyld távozott', (24b) 'az előrelátott időben', (24c) 'a sós(víz) folyásáig', (24d) 'ott sok kincs volt'.

c) egy hangsúlyos könnyű és két hangsúlytalan szótag:

tō brimes **farōde** (28b)

d) egy hangsúlyos könnyű és egy hangsúlytalan szótag:

Ðær wæs mādma **fe**la (36a)

Ezek a megszorítások ebben a formában nem árulnak el sokat az óangol fonológiai rendszerről és a metrumról – elvégre úgy tűnik, a hangsúlyos szótag után előforduló hangsúlytalan szótagok számát (nulla, egy vagy kettő) semmi se korlátozza. Azonban nem csak a sor vége, de a sor eleje is szigorú megszorításoknak engedelmeskedik: a sor elején előforduló szótagok száma függ a sor végén található szótagok számától. Ezt a megszorítást 'a négy pozíció megszorításának' ismerik a hagyományos angol irodalomban ('four position constraint'). Ez annyit jelent, hogy minden egyes félsor négy pozíciót tartalmaz (ezeket minimálisan négy szótag tölti ki), de többet is tartalmazhat – azzal a kikötéssel, hogy ezek közül kettőnek hangsúlyos szótagnak kell lennie. Így minden sornak négy 'dobozzal' kell rendelkeznie. A hangsúlyos dobozok minimum egy nehéz szótag súlyával rendelkeznek.

Az óangol félsorokban előforduló hangsúlytalan és hangsúlyos szótagok közti viszony két módon ragadható meg. Az egyik az ún. akronometrikus megközelítés, amely szerint az óangol félsorok felépítése nem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok által kitöltött dobozok nagyságán alapul, hanem azok hangsúlybeli különbségén. Ezt a megközelítést Cable (1991, 1996) és Russom (1987, 1996) képviselik. Az ő megközelítésüket 'hangsúlyos' megközelítésnek lehet nevezni, vagy akronometrikusnak: a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok által elfoglalt dobozok időbeli méretezése nem esik egybe szükségszerűen (a hangsúlytalan szótagok száma meghaladhatja a hangsúlyos szótagok számát: ezért találunk sok esetben több hangsúlytalan, mint hangsúlyos szótagot egy félsorban). A két hangsúlyos és két hangsúlytalan szótag kiegyensúlyozott időbeli eloszlása ritka. Az óangol félsort tehát a hangsúly és hangsúlytalanság fogalma köré kell építeni: a két hangsúlyos doboz körül található a két hangsúlytalan doboz (a kétfajta doboz térbeli eloszlása adja ki a sievers-i (1893) öt félsortípust). Szögezzük le még egyszer: itt hangsúlyos és hangsúlytalan dobozokról van szó (és nem szótagokról). A hangsúlyos dobozokat egy hangsúlyos szótag foglalhatja csak el, míg a hangsúlytalanokat egynél több szótag is. Ezzel az állásponttal áll szemben az időmértékes vagy kronometrikus megközelítés (jelentősebb képviselői: Obst (1987, 1996) és Creed (1990)). E szerint a megközelítés szerint a hang-

súlyos és hangsúlytalan szótagok időbeli kiterjedése (többé-kevésbé) azonos, azaz a hangsúlytalan szótagok által kitöltött dobozok nagysága megegyezik a hangsúlyos szótagokéval. Ez a megközelítés a dobozok között fennálló temporális különbség enyhítése érdekében néma ütemeket vezet be, így mindenekelőtt két főhangsúly között (azaz egy ütköző elődleges és másodlagos hangsúly). Ezzel a megközelítéssel itt nem foglalkozunk (l. pl. Stockwell (1996) összefoglalását).

Az akronometrikus elméletek szerint a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie. Ha könnyű, akkor a következő szótagban lévő magánhangzóval kell feloldani (ez a rezolúció). A hangsúlyos könnyű szótag így (minimum) egy morával lesz nehezebb. Ezzel a megközelítéssel találkozunk Dresher és Lahiri (1991) elemzésében is. A hagyományos elemzés kritikájából kiderül, hogy a hangsúly nem terjedhet ki két magánhangzóra. A hangsúlyos szótagok súlyára kirótt metrikus megszorítás tehát nem csak a hangsúlyról szól, hanem azoknak az egységeknek a számáról, amelyek egy hangsúlyos magánhangzó köré csoportosulnak. A hagyományos szótagalapú megközelítés a rezolúciót nem tudja megragadni. Az itt vázolt elemzés értelmében az óangol félsorok hangsúlyos szótagjaira kiszabott megszorítás a következőképpen értelmeződik át: a hangsúlyos magánhangzót tartalmazó doboz nagysága két CV egység. Ez a megfogalmazás a 'feloldott szótagokat' is lefedi. A félsorok felépítése a hangsúlyos V-pozíciót tartalmazó két CV egységet felölelő dobozzal kezdődik. E köré a két doboz köré kerül a két hangsúlytalan doboz. A hangsúlytalan dobozokban elhelyezkedő kiejtett (vagy kiejtetlen) V-pozíciók száma lényegtelen. Az első hangsúlytalan doboz tartalmazhat akár öt hangsúlytalan szótagot is (l. Bliss 1967).¹⁴ A dobozok különböző elrendezése adja ki az öt sievers-i félsor típusát (Sievers 1893). Ha ezt az elképzelést rávetítjük a (24)-ben látható sorokra, akkor a következő képet kapjuk (25). Az itt található példák a sievers-i B- és C-típusú sorokat mutatják (B: (25a, c, d), C: (25b)).

¹⁴ Az ilyen kiterjedésű hangsúlytalan szótagtorlódások ('extended dip') a félsoron belül vagy az első hangsúlyos doboz előtt, vagy a két hangsúlyos doboz között helyezkednek el: pl. syþðan *hē hire folmum æthrān* (722b) 'amikor ő azt a kezeivel megütötte'.

(25) Az óangol félsorok dobozos ábrázolása¹⁵

- a)

Him	ðā	Scyld	ge	wāt
-----	----	-------	----	-----
- b)

tō	ge	scæp	hwī	le
----	----	------	-----	----
- *c)

tō	bri	mes	fa	roðe
----	-----	-----	----	------
- *d)

Ðær	wæs	mād	ma	fe	la
-----	-----	-----	----	----	----

A sorok dobozos ábrázolása mutatja, hogy az óangol költészetben a két CV egységből álló és egy hangsúlyos magánhangzót tartalmazó keret kitöltésének volt döntő szerepe. Ez a hosszú magánhangzót vagy diftongust tartalmazó szótagok esetében egyértelmű, l. (25a, b), de egy K X (X = K/N) szekvencia esetében problémás (25 c, d). Ezen a ponton lép be a rezolúció: két rövid magánhangzót tartalmazó szótag egy egységként működik, azaz a két rövid magánhangzó, amelyeket egy mássalhangzó választ el egymástól, egy szótagban oldódik fel (l. 26, ahol a 'feloldott szótagokat' szaggatott kerekéssel jelöltük).

(26) Az óangol rezolúció

- a) (= 25 c)

tō	brimes	farō	ðe
----	--------	------	----
- b) (= 25 d)

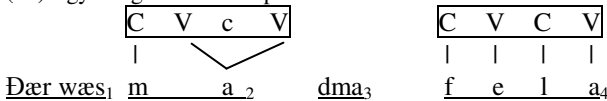
Ðær	wæs	mād	ma	fela
-----	-----	-----	----	------

Ha alkalmazzuk a rezolúciót, a dobozok száma négyre csökken. A két hangsúlyos doboznak ki kell elégítenie a két CV egységből álló keret megszorításának elvét (ez az óangol templátum, amely a zárt magánhangzók törlésében is jelen volt). Ha a rezolúciót figyelmen kívül hagyjuk, akkor a hangsúlyos rövid magánhangzós szótagokat tartalmazó félsorok mindig több dobozt fognak tartalmazni, mint a hangsúlyos hosszú magánhangzót vagy diftongust tartalmazó félsorok. Ez nem lehet véletlen: az összefüggés a két-fajta sortípus és a rezolúció lehetősége között szembetűnő és magyarázatot kíván. A szigorú CV fonológia magyarázata egyszerű: a hangsúlyos doboz nagysága két CV egység vagy két rövid magánhangzó, amelyek között legfeljebb egy mássalhangzó helyezkedhet el. Még egyszerűbben: a hangsúlyos magánhangzót tartalmazó doboz nagysága két CV egység, amelynek második V pozícióját kitöltheti egy kiejtetlen magánhangzó (ezek a hagyományos

¹⁵ A hangsúlyos szótagok vastagon vannak szedve (ezek közül a szótagok közül leg-
alább az egyiknek a szótagnyitánya alliterál a másik félsor egyik hangsúlyos szótagjának szótag-
nyitányával).

értelemben vett zárt nehéz szótagok) vagy egy kiejtett (ide tartoznak azok a nehéz szótagok, amelyek két kitöltött V pozíciót tartalmaznak, azaz egy hosszú magánhangzót vagy diftongust, ill. két rövid magánhangzót – ez utóbbi a hagyományos értelemben vett rezolúció).¹⁶ Ebből az következik, hogy metrikailag *bæð = hond = lēoht = sunu = cyning*. Ez nem más, mint az óangol templátum. A (26)-os ábra (25d)-ben látható félsort ábrázolja az óangol templátum tükrében.

(26) Egy óangol félsor templatikus ábrázolása

A (26)-ban látható ábra az óangol félsorok templatikus ábrázolását mutatja. A félsorban négy (itt számozott) doboz van: ebből kettő csak hangsúlytalan magánhangzókat tartalmazhat (ezeknek a dobozoknak a nagysága nincs korlátozva).¹⁷ A két fennmaradó doboz szükségszerűen két CV egység kiterjedésű és a sor két hangsúlyos magánhangzóját tartalmazza.¹⁸ Ebben a két dobozban látható az óangol templátum érvényesülése.

A másodlagos hangsúly előfordulása ezek után könnyen lokalizálható. Így pl. az *umbsittendra* 'körbeülő' egy jól formált beowulfi sor lenne: *ymb_sitt_sendra*, azaz ymb sīt ten dra.¹⁹ A másodlagos hangsúly előfordulása ennél bonyolultabb, és az egyébként is archaikus beowulfi sorok további

¹⁶ Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy az óangolban a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lenni (ebben az értelmezésben a rezolúció feladata az volna, hogy biztosítsa a hangsúlyos szótag 'nehézségét', azaz azt, hogy két CV egységből álljon). A hangsúly és a szótagsúly közti viszonyt itt nem tárgyaljuk.

¹⁷ A hangsúlytalan szótagok száma értelemszerűen nem lehet nulla, mert ezzel sérülne a 'négy pozíció elve'.

¹⁸ Scheer és Szigetvári (2005: 57) elemzéséhez hasonlóan itt is azt feltételezzük, hogy a hosszú magánhangzók első kiejtett V-pozíciója hangsúlyos csak: tehát ['aa] és nem [a'a]. Az óangolban a hosszú magánhangzó (vagy diftongus) első vagy második V-pozíciójának hangsúlyozása közti különbséget nem tudjuk bizonyítani (l. Scheer és Szigetvári (2005: 55–57) elemzését az ógörögörről, amelyben a hosszú magánhangzók/diftongusok két V-pozíciójának hangsúlybeli különbsége bizonyítható). Az óangol hosszú magánhangzók/diftongusok első kiejtett V-pozíciójának hangsúlyozása párhuzamba állítható a 'feloldott szótagok' hangsúlyozásával (itt is az első kiejtett V-pozícióra osztódik ki a hangsúly): *scīpu* (***scipū*).

¹⁹ Nem véletlen, hogy ez a szó megtalálható a beowulfi 9b sorban: *ymb_sitt_sendra* 'szomszéd'. A szó eleget tesz a 'négy pozíció' megszorításának és két hangsúlyos szótagja van.

elemzésével kimutatható, hogy a költemény fonológiai zárványokat tartalmaz (pl. egy könnyű szótag után előforduló másodlagos hangsúly: *lufiende*, vagy a két rövid magánhangzó esetében felfüggesztett rezolúció: De na 'dánok', amelyeket a költő rendszertelenül használ (így pl. a (26 b)-ben látható rezolvált fela kontra De na) és amelyek nyilván egy újabb kor fonológia rendszerét tükrözik már.

A (24)-ben látható példák most már egy egyszerű általánosítás alá vonhatóak: a félsor csak egy hangsúlyos magánhangzót tartalmazó CVCV dobozzal vagy egy hangsúlytalan szótagokból álló dobozzal végződhet (ez utóbbi csak egy hangsúlytalan szótagot tartalmazhat, amelynek oka valószínűleg nem fonológiai). A félsor vége azonban kihatással van a félsor további felépítésére: a félsor végén elhelyezkedő dobozt, amely vagy egy hangsúlyos CVCV doboz vagy egy hangsúlytalan doboz, már csak három előzheti meg. A félsorok ilyen formában való megközelítése segít a másodlagos hangsúly felfedésében: így pl. az *ic him ðēnode* 'én őt szolgáltam' (Beowulf 560 b) félsor csak három dobozból állna (27 a), ha nem feltételeznénk másodlagos hangsúlyt az *-ode* végződésen (l. 27 b):

(27) A másodlagos hangsúly lokalizálása

- *a)

ic	him	ðē	node
----	-----	----	------
- b)

ic	him	ðē	no	de
----	-----	----	----	----
- c)

ic	him	ðē	nō	de
----	-----	----	----	----

A sor most már négy dobozból áll (27b). A (27b) valószínűleg egy fonológiai zárványt hordoz magában, amelyet a költő már csak a verstani stílus hagyományaként ismerhetett a pozícióteremtés (esetünkben dobozteremtés) mesterségeként: az *-ode* végződés első magánhangzója nyelvtörténetileg hosszú (és így két CV pozíciót ölel fel): **-ōde* (l. 27c). Ezt a hosszú magánhangzót egy hangsúlytalan doboz követi és így a sor már szabályos, azaz négy dobozból épül fel.

Láthattuk, hogy a csehben és az óangolban is megfigyelhető egy bizonyos templatikus megszorítás, amely a nyelvi rendszer különböző rendszereiben érhető tetten. Befejezésül, összegezzük a két templátum közti különbségeket:

- a) a csehben a templátum csak a kiejtett magánhangzókat veszi figyelembe, míg az óangolban a kiejtetlenek is részt vesznek a templátum kitöltésében

- b) a cseh templátum 3-morás, az óangol kétmorás (a morát itt azonban csak a hagyományos elméletek szótagsúly-mérő eszközével való összehasonlításának kedvéért említettük meg – a CV fonológiában ez azonban nem bír elméleti relevanciával)
- c) a templátum illesztése és a hangsúlyrendszer közötti viszony nem egyértelmű: az illesztés az óangolban balról indul, a csehben jobbról (a hangsúly azonban mindkét nyelvben ugyanott van: az első szótagon)

4. Befejezés

Dolgozomban az óangol nyelv fonológiai rendszerének elemzéséhez a templátum fogalmát használtam fel, amely az indoeurópai nyelvek leírásában szinte teljesen ismeretlen. A hagyományos, szótagalapú megközelítés csak ad hoc módon tudja megoldani a *scipulfiren* közötti különbséget, és a szótagsúly és a törlés közti összefüggést se tudja megvilágítani. A rövid magánhangzók törlése és a másodlagos hangsúly előfordulása egyszerűbb magyarázatot nyer a CVCV templátum bevezetésével. Egyúttal rávilágítottam arra is, hogy a nyelv hangsúlyrendszere és a templátum illesztése között nincs közvetlen összefüggés.

HIVATKOZÁSOK

- Allen, S. 1973: *Accent and rhythm*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Anderson, S. 1982: The analysis of French schwa: or, how to get something for nothing, *Language* 58: 534–573.
- Bliss, A. J. 1967: *The metre of Beowulf*, Oxford, Basil Blackwell.
- Brockhaus, W. 1995: Skeletal and suprasegmental structure within Government Phonology, in Durand és Katamba eds. (1995): 180–221.
- Cable, T. 1991: *The English alliterative tradition*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Cable, T. 1996: Clashing stress in the metres of Old, Middle, and Renaissance English, in McCully, C. B. és J. J. Anderson 1996: 7–29.
- Campbell, A. 1959: *Old English Grammar*, Oxford, Clarendon Press.
- Clements, G. és S. Keyser 1983: *CV phonology. A generative theory of the syllable*, Cambridge, Mass., MIT Press.

- Creed, R. P. 1990: *Reconstructing the rhythm of 'Beowulf'*, Columbia, University of Missouri Press.
- Dresher, B. E. és A. Lahiri 1991: The Germanic foot: metrical coherence in Old English, *Linguistic Inquiry* 22: 251–286.
- Durand, J. és F. Katamba eds. 1995: *Frontiers of phonology: atoms, structures, derivations*, Harlow, Longman.
- Gordon, M. 2006: *Syllable weight: phonetics, phonology, typology*, New York–London, Routledge.
- Hall, T. 1992: *Syllable structure and syllable-related processes in German*, Tübingen, Niemayer.
- Hayes, B. 1989: Compensatory lengthening in moraic phonology, *Linguistic Inquiry* 20: 253–306.
- Hayes, B. 1995: *Metrical stress theory: principles and case studies*, Chicago, University of Chicago Press.
- Hyman, L. 1985: *A theory of phonological weight*, Dordrecht, Foris.
- Kaye, J. 1990: Government in phonology: the case of Moroccan Arabic, *The Linguistic Review* 6: 131–159.
- Kaye, J. 1995: Derivations and interfaces, in Durand és Katamba eds. (1995): 289–332.
- KLV = Kaye, J.–J. Lowenstamm és J-R Vergnaud. 1990. Constituent structure and government in phonology, *Phonology* 7: 193–231.
- Levin, J. 1985: *A metrical theory of syllabicity*, PhD dissertation, MIT.
- Liberman, M. és A. Prince 1977: On stress and linguistic rhythm, *Linguistic Inquiry* 8: 249–336.
- Lowenstamm, J. 1996: 'CV as the only syllable type', in J. Durand és B. Laks eds.: *Current trends in phonology: models and methods*, European Studies Research Institute, University of Salford Publications, 419–442.
- Lowenstamm, J. 1999: 'The beginning of the word', in Rennison és Kühnhammer (1999): 153–166.
- McCarthy, J. 1979: *Formal problems in Semitic Phonology and Morphology*. Doctoral dissertation. (published by Garland Press, News York, 1985).
- McCully, C. B. 1996: 'Domain-end phenomena and metrical templates in Old English verse', in: McCully, C. B. és J. J. Anderson. 1996: 42–58.
- McCully, C. B. és J. J. Anderson eds. 1996: *English historical metrics*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Obst, W. 1987: *Der Rhythmus des 'Beowulf': eine Akzent- und Takttheorie* (Anglistische Forschungen 187). Heidelberg: Carl Winter.
- Obst, W. 1996: 'Can Old English rhythm be reconstructed?' in McCully, C. B. és J. J. Anderson. 1996: 59–72.
- Pope, J. C. 1942: *The Rhythm of 'Beowulf'*, New Haven–London: Yale University Press.
- Pope, J. C. 1966: *The rhythm of 'Beowulf'* (rev. edn.). New Haven, Yale University Press.
- Porter, J. 2003: *Beowulf: text and translation*, Anglo-Saxon Books.
- Rennison, J. és K. Kühnhammer eds. 1999: Phonologica 1996. Syllables!?! The Hague, Holland Academic Graphics.
- Russom, G. 1987: *Old English meter and linguistic theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Russom, G. 1996: 'Purely metrical replacements for Kuhn's laws', in McCully, C. B.–J. J. Anderson 1996: 30–41.
- Scheer, T. 2001: 'The rhythmic law in Czech: vowel final prefixes', in Zyatov, G. et al. eds.: *Current Issues in Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 37–48.
- Scheer, T. 2003: 'The key to czech vowel length: templates', in P. Kosta et al. eds.: *Investigations into Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 97–118.
- Scheer, T. 2004: *A lateral theory of phonology (what is CVCV and why should it be?)*, Berlin and New York, Mouton de Gruyter.
- Scheer, T.–P. Szigetvári 2005: Unified representations for stress and the syllable, *Phonology* 22: 37–75.
- Sievers, E. 1893: *Altgermanische Metrik*, Halle/Saale, Max Niemayer.
- Stockwell, R. P. 1996: 'On recent theories of metrics and rhythm in Beowulf', in McCully, C. B.–J. J. Anderson 1996: 73–94.
- Szigetvári, P. 1999: *VC phonology: a theory of consonant lenition and phonotactics*. PhD dissertation. MTA/ELTE, Budapest.
- Trubetzkoy, N. 1986: *Principes de Phonologie*. French translation Paris: Klincksieck.
- Yoshida, S. 1993: Licensing of empty nuclei: the case of Palestinian vowel harmony, *The Linguistic Review* 10: 127–159.

A KONTEXTUS SZEREPE A FŐNEVEK INTERPRETÁCIÓJÁBAN*

IGEKÖTŐS IGÉK, AMELYEK NEM VÁLTJÁK KI A SPECIFIKUSSÁGI KÖVETELMÉNYT, ÉS HK-IGÉK, AMELYEK NEM VÁLTJÁK KI A NEM-SPECIFIKUSSÁGI KÖVETELMÉNYT

SZILÁRD BALÁZS

1. Problémafelvetés

Ebben a cikkben az ún. specifikussági követelményről, valamint duálisáról, az ún. nem-specifikussági követelményről (ismertebb nevén határozottsági korlátozásról) lesz szó. A szakirodalomban széles körben elterjedt vélekedés szerint e két nyelvi jelenségben közös vonás az, hogy a velük jellemzett nyelvi környezetekben korlátozva van az ott megjeleni képes főnévcsoport-típusok köre, továbbá az ott megjeleni képes főnévi csoportok lehetséges olvasatainak a köre. Nevezetesen: úgy tűnik, hogy vannak olyan nyelvi környezetek, melyekben kizárólag specifikus olvasatú főnévi csoportok tudnak megjeleni (specifikussági követelmény), illetve olyan nyelvi környezetek is, melyekben kizárólag nem-specifikus olvasatú NP-k jelenhetnek meg (nem-specifikussági követelmény).

A jelen cikkben a specifikus olvasatú főnévi csoport (röviden: specifikus NP) fogalmát, illetve a nem-specifikus olvasatú főnévi csoport (röviden: nem-specifikus NP) fogalmát az Enç (1991) által definiált módon használom.¹ Enç (1991) szerint az NP-k határozottsága, illetve az NP-k specifikussága két, egymással összefüggő, de ugyanakkor nem azonos jelenség. Mind a határozott NP-k, mind a specifikus NP-k megkívánják, hogy a referenseik kapcsolódjanak valamely, a diskurzusba korábban már bevezetett diskurzusreferens(ek)hez, de a kapcsolódás megkövetelt módja nem azonos. A határozott NP-k esetében a kapcsolódás megkívánt

* Köszönettel tartozom a cikk névtelen lektorának, továbbá Kenesei Istvánnak, a kötet szerkesztőjének, valamint témavezetőmnek, Maleczki Mártának értékes tanácsaikért és kritikai észrevételeikért. Nem rajtuk múlt, ha a szövegben hibák maradtak, melyekért a felelősség kizárólag engem terhel.

¹ Jelen cikkben NP-nek nevezem a határozott főnévi csoportokat is.

módja az azonosság reláció: egy egyes számú határozott NP referense azonosítható egy korábbról már ismert individuumreferenssel (pl. *a kutya*), illetve egy többes számú határozott NP referense azonosítható egy korábbról már ismert csoportreferenssel (pl. *a kutyák* vagy *a három asztal*). Ezzel szemben a specifikus NP-k esetében a releváns kapcsolódási mód nem az azonosság-, hanem a tartalmazásreláció: egy specifikus NP értelmezésekor találnunk kell egy korábbról már ismert csoportreferenst (halmazt), amelynek egy elemével vagy egy részhalmazával vagy (szélsőséges esetben) magával a teljes halmazzal azonosítandó(k) a specifikus NP referense(i) (pl. *az egyik könyv* vagy *ketten az osztályomból*). Ha így definiáljuk a határozott NP-eket, illetve a specifikus NP-eket, akkor következik, hogy minden határozott NP egyúttal specifikus NP is, de nem minden specifikus NP határozott NP.

Most következzen a cikkben tárgyalt két nyelvi jelenség rövid ismertetése. A HATÁROZOTTSÁGI KORLÁTOZÁS (röviden: HK) jelensége a magyarban Szabolcsi Anna (1986) elemzése értelmében azt jelenti, hogy bizonyos igék mellett bizonyos típusú mondatokban nem jelenhetnek meg határozott főnévi csoportok (l. (1)).²

(1) Kaptam { ✓könyvet / ✓egy könyvet / *a könyvet / *minden könyvet } Pétertől.

Ugyanakkor újabb elemzések azt állítják, hogy a kérdéses környezetekben nem annyira a határozott, mint inkább a specifikus olvasatú főnevek megjelenése van tiltva (É. Kiss (1995)). Ezt támasztja alá Maleczki (2008) észrevétele is, mely szerint bizonyos formailag határozott (de nem specifikus) főnévi kifejezések megjelenhetnek e környezetekben. Így például a (2) mondatban a *minden* főnévi csoport, illetve a (3) mondatban a *mindenféle ember* főnévi csoport Maleczki (2008) értelmezése szerint olyan formailag határozottnak tekinthető főnévi kifejezések, melyek interpretációja – határozottságuk ellenére – nem-specifikus.

(2) ✓**Minden** van: gyümölcs, édesség, ruhanemű ...

(3) ✓Van **mindenféle ember**: kövér, sovány, kisportolt ...

² Szabolcsi (1986) megfigyelte, hogy a HK-t kiváltó magyar igék mellett felfüggesztődik a határozottsági korlátozás, amennyiben (i) a mondat tartalmaz egy kontrasztívan fókuszált összetevőt (vö. *A KÖNYVET_{Fókusz} kaptam Pétertől, és nem a lemezt*), illetve ha (ii) az igét lehetséges progresszív olvasatba tenni (vö. *Éppen főztem a levest a konyhában*).

Maleczki (2008) azokat a főnévi csoportokat tekinti határozatlanoknak, amelyek Barwise és Cooper (1981) definíciója értelmében ún. gyenge determinánsokat (ang. weak determiner) tartalmaznak, illetve azokat a főnévi csoportokat tekinti határozottaknak, amelyek Barwise és Cooper (1981) definíciója értelmében ún. erős determinánsokat (ang. strong determiner) tartalmaznak.³

Barwise és Cooper (1981) elemzése értelmében a köznevek denotációja egy H halmaz, továbbá a determinánsok egy olyan f függvényt denotálnak, amely H -hoz hozzárendel egy olyan Q halmazcsaládot, amelyre igaz a következő állítás: bármely X halmazra, $X \in Q$ akkor és csak akkor, ha $(X \cap H) \in Q$. A Q halmazcsalád elemei tehát halmazok, és ezek a halmazok azon VP-k denotációinak felelnek meg, amely VP-k az adott (determináns+köznév) egységgel kombinálódva igaz állításokat eredményeznek.

Barwise és Cooper (1981) a természetes nyelvi determinánsokat felbontják két csoportra: ún. erős determinánsokra és ún. gyenge determinánsokra. E két determinánstípus elkülönítésére a szerzők a következő tesztet javasolják. Készítsünk olyan *Determináns Főnév Főnév* formájú kijelentő mondatokat, melyekben a két főnévi helyre azonos főnév van behelyettesítve (pl. *Minden antilop antilop*). Ha azt tapasztaljuk, hogy egy ilyen formájú állító mondat automatikusan igaz (tehát tautologikus) állítást eredményez, minden olyan modellben, amelyben értelmezhető az adott mondat, akkor a mondatban szereplő determináns pozitívan erős (l. (4)); illetve ha azt tapasztaljuk, hogy egy ilyen formájú tagadó mondat automatikusan hamis (tehát kontradiktórikus) állítást eredményez, minden olyan modellben, amelyben értelmezhető az adott mondat, akkor a mondatban szereplő determináns negatívan erős (l. (5)).⁴ Hogy ezt belássuk, elemeznünk kell

³ Barwise és Cooper (1981) a gyenge determináns és erős determináns terminusokat Milsark (1977) munkájából vették át. Milsark (1977) a határozottsági korlátozást mutató angol *there be* konstrukciót elemző cikkében gyengéknek nevezte azokat a determinánsokat, amelyek megjelenhetnek a *there be* konstrukcióban; illetve erőseknek azokat a determinánsokat, amelyek nem képesek előfordulni ebben a környezetben, l. alább (16a–b).

⁴ Barwise és Cooper (1981) definíciójában a 'minden olyan modellben, amelyben értelmezhető a mondat' (ang. „in every model in which it is defined”) feltétel arra utal, hogy bizonyos erős determinánsok lexikálisan rendelkeznek egzisztenciális preszuppozícióval, melynek teljesülése előfeltétele annak, hogy az őket tartalmazó mondatokhoz igazságértéket tudjunk rendelni. Így például a *mindkettő* erős determinánst tartalmazó mondatokhoz csak akkor tudunk igazságértéket rendelni, ha a determinánssal kombinálódó főnév extenziója nem üres és pontosan két egyedet tartalmaz.

ezeket a mondatokat Barwise és Cooper (1981) determináns-definíciója alapján (l. a determinánsok egy olyan f függvényt denotálnak, amely a köznévtől denotált H halmazhoz hozzárendel egy olyan Q halmazcsaládot, amelyre igaz az az állítás, hogy bármely X halmazra, $X \in Q$ akkor és csak akkor, ha $(X \cap H) \in Q$). A Barwise és Cooper által javasolt tesztmondatokban a determináns egy adott N köznévtel kombinálódik, majd a (determináns + köznévtel) egység kombinálódik az N köznévtől és a kopuláttól álló VP-vel. Tehát az N köznévtel denotációja ($=H$) azonos a VP denotációjával ($=X$). A pozitívan erős determinánsok (pl. *minden*) olyan VP-kel tudnak igaz állítást kifejezni, mely VP-k denotációja ($=X$) tartalmazza az N által denotált halmaz ($=H$) összes elemét. Ez a tesztmondatokban automatikusan teljesül, mivel $X=H=X \cap H$.

A negatívan erős determinánst tartalmazó (5) mondat az előbbivel ellentétes eredményre vezet: azaz a VP-denotáció ($=X$) függetlenül annak számosságától soha nem lehet eleme Q -nak, mivel Q olyan halmazok halmaza, amely halmazokban egyetlen egy $gnú$ sem található, míg $X=H=X \cap H$ a modellben lévő összes $gnút$ tartalmazzák.

(4) Minden $gnú$ $gnú$. (ang. Every gnu is a gnu .) – erős determináns

(5) Egyik $gnú$ sem $gnú$. (ang. Neither gnu is a gnu .) – erős determináns

Ugyanakkor az ún. gyenge determinánsokat tartalmazó *Determináns Főnév Főnév* formájú kijelentő mondatok nem eredményeznek sem automatikusan igaz, sem automatikusan hamis állításokat az olyan modellekben, melyekben értelmezhető az adott mondat. Így például a (6) mondat a modelltől függően lehet igaz (ha sok $gnú$ létezik) vagy hamis (ha csak kevés $gnú$ létezik vagy nem létezik egy sem). Ha a modellben kevés $gnú$ létezik, akkor a köznévtel denotációja (H) és a VP denotációja (X) is olyan halmaz, amely kevés számú $gnút$ tartalmaz. Ez esetben $X=H=(X \cap H)$ is egy kis számosságú $gnú$ -halmaz lesz. Így viszont $(X \cap H)$ nem lehet eleme a Q -nak, mivel a Q halmazcsalád elemei olyan halmazok, amelyekre mindre igaz az, hogy sok $gnút$ tartalmaznak.

(6) Sok $gnú$ $gnú$. (ang. Many $gnus$ are $gnus$.) – gyenge determináns

Visszatérve Maleczki (2008) megfigyelésére: a szerző állítása szerint a (2) és a (3) mondatok olyan formailag határozott főnévi kifejezéseket tar-

talmaznak, melyek interpretációja (határozottságuk ellenére) nem-specifikus. Maleczki a *minden*, illetve a *mindenféle ember* NP-ket formailag határozottaknak tekinti, mivel azok Barwise és Cooper (1981) fentebb idézett tesztje alapján erős determinánsokat tartalmaznak. Ugyanis az univerzális kvantifikációt kifejező determinánsokkal képzett *Determináns Főnév Főnév* formájú mondatok automatikusan igaz állításokat fejeznek ki minden olyan modellben, ahol értelmezhető az adott mondat. Ugyanakkor Maleczki (2008) úgy véli, hogy a (2) és (3) mondatban szereplő kérdéses NP-k bár univerzálisan kvantifikáltak és ezáltal formailag határozottak (= erősek), mégis nem-specifikus értelmezést kapnak. Maleczki megállapítja, hogy a (2)-ben a *minden* NP által felvezetett lista köznevei, illetve a (3)-ban a *mindenféle ember* NP által felvezetett lista köznevei fajtákra és nem egyedekre utalnak. Ezáltal a szóban forgó köznévi-listákat bevezető, formailag határozott (azaz formailag erős) NP-k az interpretáció szintjén nem-specifikusak (azaz határozatlanok) abban az értelemben, hogy nem tartalmaznak tartománykorlátozást. Az elmondottakból látható, hogy Maleczki (2008) elemzése eltér Enç (1991)-től, mivel Enç (1991) definíciói értelmében a határozott NP-k a specifikus NP-k egy valódi részalmazát képezik.

Visszatérve a HK tárgyalására: bár a (2) és (3) példák alapján indokoltnak tűnhet, hogy a HK elemzésében a „határozottsági kritérium”-ot felváltjuk a „specifikussági kritérium”-mal, ez nem old meg minden problémát. Ugyanis az az elemzés, amely az egyedüli releváns kritériumnak a nem-specifikusságot tekinti, nem tud számot adni a (7) példáról. (A perfektív olvasatú *enni* ige HK-ige.)

(7) János evett **egy**et a **Mari almáiból**. (Bende-Farkas 2001: 76)

A (7)-ben az *egy*et főnév specifikus interpretációjú abban az értelemben, hogy egy a diskurzusba már korábban bevezetett halmaz (‘Mari almái’) egy elemére utal.⁵ A (7) mondatot azonban Bende-Farkas (2001) külön nem elemezte, és általánosságban ő is nem-specifikusnak tekinti a HK-argumentumokat. Mindazonáltal a (7) példa nem egyedülálló. A mintájára más magyar HK-igékkel is képezhető specifikus belső argumentumot tartalmazó mondat (pl. *kapni*, vö. (8)).

⁵ Enç (1991: 10) azt írja az *Ali knew two of the women* ‘Ali ismert kettőt a nők közül’ mondat kapcsán: „*partitives are necessarily specific*”.

- (8) Peti híres arról, hogy egzotikus országokból származó bélyegei vannak. Nézd csak, tegnap találkoztam vele, és kaptam **néhány bélyeget** a bélyegei közül.

A (7) és (8) azt mutatja, hogy klasszikus HK-környezetekben megjelenhetnek specifikus belső argumentumok. Ez a jelenség eddig nem kapott kellő figyelmet a szakirodalomban.⁶

Most nézzük a SPECIFIKUSSÁGI KÖVETELMÉNY-t (röviden: SK). É. Kiss Katalin (1995) elemzése szerint a magyarban megfigyelhető a határozottsági korlátozás egyfajta ellentette is: bizonyos igék megkövetelik, hogy a belső argumentumuk specifikus olvasatú legyen. É. Kiss (1995) szerint ilyen egyebek közt az összes igekötős ige (l. (9)).⁷

- (9) Megszületett egy gyermek.

É. Kiss (1995) akkor tekint specifikusnak egy főnévi csoportot, ha annak referensei egy a diskurzustartományban már jelen lévő halmaz elemeit denotálják (vö. Enç (1991)). A *megszületni* igekötős ige esetében ez úgy értendő, hogy előzetesen ismertnek kellett lennie várandós anyák egy halmazának, és e nők közül az egyik megszülte a várt gyermekét. Más szóval a mondatban említett gyerek a világtudás alapján szoros ontológiai kapcsolatban áll egy (illetve az egyik) előzetesen ismert várandós nővel (vö. az ún. hídképzés jelensége, (18)-as lábjegyzet).

A későbbi elemzések felfigyeltek arra, hogy a belső argumentum nem nyer minden igekötős ige mellett specifikus értelmezést. Maleczki (2001) a következő általánosítást fogalmazta meg. Azok az igekötős igék mutatják elsősorban az SK-t, melyeknél az igekötő a perfekтивitást (és nem egy loka-

⁶ Piñon (2006) is írja, hogy a nyílt partitívusos NP-k elfogadhatóbbak a HK-környezetükben, mint a rejtett partitívusos formájú specifikus határozatlan NP-k.

⁷ A határozottsági korlátozáshoz hasonlóan a specifikussági követelmény is fellelhető más nyelvekben is. Például az SK egy a magyarban és az angolban egyaránt megfigyelhető esete a következő. Az individuum-szintű predikátumok (pl. *magas, intelligens*) a nem-generikus olvasatuk mellett megkövetelik, hogy az alanyuk „függetlenül azonosítható entitás” legyen. Mint azt Farkas és de Swart (2003: 10) írják: „*subjects of i-level predicates are ‘logical subjects’ of categorical statements in which the predicate predicates something of an independently established referent*”. Ezzel egybecseng az, amit Milsark (1977: 15) a *Some people were tall* ’Néhány ember magas volt’ mondatról ír: e mondatban a *some people* NP szükségszerűen kontrasztív interpretációt kap (kb. „néhányan egy előzetesen ismert csoportból, szemben a többiekkel”). A jelen cikkben nem foglalkozom individuum-szintű predikátumokkal.

típuszi jelentést) adja hozzá domináns jegyként az alapige jelentéséhez (pl. *megérkezni*). Ugyanakkor szerinte a lokatívuszi (azaz téri) jelentésüket megőrzött igeikötőpéldányok nem teszik kötelezővé a belső argumentum specifikus interpretációját, és használhatók új diskurzusraferensek bevezetésére, melyek nem köthetők az éppen őket bevezető állításon kívül a kontextus semmilyen eleméhez sem (l. (10)).⁸

(10) Bejött néhány kutya.

A jelen cikk tehát a határozottsági korlátozással és a specifikussági követelménnyel foglalkozik, pontosabban olyan példákkal, ahol vagy (i) egy magyar HK-ige mellett nem érvényesül a nem-specifikussági követelmény (pl. (7)), vagy (ii) egy magyar igeikötős ige mellett nem érvényesül a specifikussági követelmény (pl. (10)). Azonban mind a HK, mind az SK lehetséges ellenpéldáit kizárólag a lehetséges nyelvi környezetek egy részalmazában vizsgálom. A jelen cikkben vizsgált adattípus a (11) alatt olvasható.

(11) A jelen cikkben vizsgált adattípus: a HK, illetve az SK jelentkezése (vagy elmaradása) a magyarban az (i) eventív igeik (ii) belső argumentumai esetében a (iii) nem-fókuszos (iv) perfektív mondatokban.

A (11) definíció négy explicit megszorítás segítségével határolja körül a jelen cikkben vizsgálandó adattípust. Ezek közül egyrészt az (i) és (ii) megszorítás, másrészt a (iii)–(iv) megszorítások alkalmazása összefügg egymással. Mielőtt azonban ismertetném ezeket a tényezőket, szükséges egy kis terminológiai kitérőt tenni.

Terminológiai kitérő: eventualitás, esemény, belső argumentum

Gazdag szakirodalma van a különböző eseményszerkezeti, illetve aspektuális osztályokba sorolható igeik tanulmányozásának (vö. Kiefer (2006) és az ott olvasható referenciák). Emmon Bach (1986) nyomán az *eventualitás* (ang. *eventuality*) terminust egy olyan semleges címkének tekintem, amely használható bármiféle igei predikátummal leírható esemény-

⁸ Technikai értelemben „réginek” számít egy főnév diskurzusraferense, ha az azonosítható egy olyan diskurzusraferenssel, amely jelen volt a diskurzusuniverzumban már az aktuális mondat feldolgozása előtt is, illetve „újnak” az ellenkező esetben.

típus megnevezésére (vö. a Vendler (1967) által tárgyalt állapotok, cselekvések, eredmények és teljesítmények összessége).

Az eventualitások egy szűkebb részhalmazát képezik az ún. események. Az esemény (ang. *event*) fogalmát a Kálmán László (1995) és a Henriette de Swart (1998) által használt értelemben használom: azaz beleérem az összes olyan predikátumot, mely nem tekinthető a Vendler (1967)-féle értelemben állapotpredikátumnak (pl. *színházban lenni* vagy *széken ülni*) vagy cselekvéspredikátumnak (pl. *sétálni* vagy *ebédet főzni*). A továbbiakban eventív predikátumnak (illetve eventív ige) nevezem azokat a predikátumokat, amelyek a Kálmán (1995) és de Swart (1998) által használt esemény-kategória tagjai. Az esemény-kategóriát de Swart (1998) alapján ismertetem. A szerző három alapvető eseményszerkezeti típust különböztet meg: állapotok, cselekvések és események. De Swart (1998) két tulajdonság-pár alapján különíti el egymástól ezt a három kategóriát (l. alább (15)). Az első distinkció a statikus (állapotot leíró) és dinamikus (nem állapotot leíró) predikátumok között van. Minden eventualitás dinamikus, amely bármilyen kicsi változást eredményez a világban. Ugyanakkor de Swart használ az elemzésében még egy distinkciót, mely nem ugyanazon a vonalon szeli ketté az eventualitások teljes halmazát, mint a statikus–dinamikus szembenállás: ez a homogén–kvantált distinkció. A homogén eventualitásokra igaz az, hogy ha igaz állítás alkotható velük egy hosszabb időintervallumra nézve, akkor szintén igaz állítás alkotható velük az adott intervallum részintervallumaira nézve. Így például a (12a)-ból következik a (12b) igazsága.

(12) (a) Gábor 12 óra és 13 óra között ebédet főzött.

(b) Gábor 12 óra és 12 óra 15 perc között ebédet főzött. (12a) \rightarrow (12b)

A homogenitás tehát azt fejezi ki, hogy az adott eventualitás felbontható olyan rész-eventualitásokra, amelyek ugyanolyan típusúak, mint maga a teljes eventualitás. Ez a tulajdonság teljesül a Vendler-féle (1967) négy predikátumosztály közül az állapotokra és a cselekvésekre. Ugyanakkor a homogenitás tulajdonság hiányával jellemzett eventualitásokat kvantáltaknak nevezzük. Egy kvantált predikátum Krifka (1992) definíciója értelmében egy olyan entitásra referál, amelynek nincs egy olyan része sem, amely megvezethető lenne ugyanazzal a predikátummal, mint a teljes entitás (vö. (13)).

(13) $\forall P[\text{KVANTÁLT}(P) \leftrightarrow \forall x,y [P(x) \wedge P(y) \rightarrow \neg y < x]]$

Kvantáltak a négy Vendler-osztály közül a pillanatnyi eventualitást leíró eredmények (pl. *odaérkezni a menedékházhoz*) és a duratív eventualitást leíró teljesítmények (pl. *elolvasni egy könyvet az elejétől a végéig* vagy *megfőzni az ebédet*). Továbbá kvantáltak a Vendler (1967) által nem tárgyalt ún. nem végpont jellegű pillanatnyi eventualitások (Moens–Steedman (1987), Kiefer (1992), vö. *Peti tüsszentett egyet*). Így például a (14a) mondat igazságából nem következik a (14b) mondat igazsága.

- (14) (a) Gábor 12 óra és 13 óra között megfőzte az ebédet.
 (b) Gábor 12 óra és 12 óra 15 perc között megfőzte az ebédet. (14a)↔ (14b)

A de Swart (1998)-féle három eventualitástípust összegzi a (15) alatti ábra.

(15)

HOMOGEN		KVANTÁLT
állapot	folyamat	esemény
STATIKUS	DINAMIKUS	

Mint azt alább a 2.1. pontban jelezni fogom, Kálmán László (1995) a magyar határozottsági korlátozás elemzésében az esemény terminust ugyanolyan értelemben használja, mint de Swart (1998): azaz ő is csak kvantált eventualitásokat ért alatta.

A (11)-ben írt adattípus-definíció támaszkodik a belső argumentum fogalmára is. Ez alatt a név alatt olyan NP-eket értek, melyek a Dowty (1991) által definiált Proto-Páciens thematikus szereppel rendelkeznek. Dowty (1991) számos argumentumkeret-típust elemez, és megkísérli azokat két általános thematikus szerep (l. Proto-Ágens és Proto-Páciens) segítségével megmagyarázni. A Proto-Ágens és a Proto-Páciens kategóriák Dowty szerint prototipikus szerveződésűek, azaz mindkét kategória egy-egy olyan tulajdonság-halmazzal definiálható, mely tulajdonsághalmazok nem alkotnak szükséges és elégséges feltételeket egyik kategória esetében sem (részleteket lásd i.m.). Dowty elemzése szerint az esetek döntő többségében a Proto-Páciens thematikus szerep jellemzi az unergatív intranszítív igék alanyait (vö.

nevet, táncol), illetve a tranzitív igék tárgyi argumentumait. Ugyanakkor az esetek döntő többségében a Proto-Ágens thematikus szerep jellemzi az unakkuzatív intranszítív igék alanyait (vö. *elolvad, eltörlik*), illetve a tranzitív igék alanyi argumentumait.

Most következzen a (11)-ben írt korlátozások indoklása. Az (i) és (ii) megszorítás használatának oka a következő: a kurrens szakirodalomban több szerző által is képviselt nézet szerint a magyarban a perfektív eventív igék (= a de Swart (1998)-féle eseményt leíró igék) három alcsoportra bonthatók a belső argumentumuk specifikussága tekintetében (vö. Bende-Farkas (2001), Maleczki (2001)). Egyrészt vannak eventív igék, melyek megkövetelik, hogy a belső argumentumuk nem-specifikus NP legyen (HK-igék); másrészt vannak eventív igék, melyek megkövetelik, hogy a belső argumentumuk specifikus NP legyen (SK-igék); illetve harmadrészt vannak eventív igék, melyek nem váltják ki sem a HK-t, sem az SK-t a belső argumentumuk vonatkozásában. Ismeretem szerint a magyarban az összes eventív HK-ige, illetve az összes eventív SK-ige esetében a megfelelő korlátozás a belső argumentumra vonatkozik: az unakkuzatív intranszítív igék alanyaira, illetve a tranzitív igék tárgyaira.⁹

A (11)-ben írt (iii)–(iv) megszorításokra azért van szükség, mert Szabolcsi (1986) óta köztudott, hogy a magyarban a határozottsági korlátozás eltűnik, ha a mondat tartalmaz egy kontrasztívan fókuszált összetevőt (ami lehet akár maga az ige, akár maga a belső argumentum is), illetve ha az ige nyerhet progresszív olvasatot (l. (2)-es lábjegyzet). Annak ellenére, hogy ez a két megszorítás nem jelentkezik az SK-igék esetében, azokat is csak nem fókuszos perfektív mondatok alapján fogom elemezni a jelen cikkben.

A cikk témájául szolgáló nyelvi jelenségek, valamint a releváns adat-típus ismertetése után a továbbiakban következő elemzés felépítése az alábbi. A 2. pontban tárgyalom a határozottsági korlátozást, valamint néhány olyan példát, mely ellentmondani látszik a kurrens elemzések azon tételének, hogy a közismert magyar HK-igék soha nem tolerálnak specifikus olvasatú belső argumentumot. A 3. és 4. pontokban tárgyalom a specifikussági követelményt, és annak lehetséges ellenpéldáit. Az SK kapcsán két jelenséggel foglalkozom. Egyrészt megvizsgálom és pontosítom Maleczki (2001) azon állí-

⁹ Megjegyzendő, hogy a magyarban sem a HK, sem az SK jelensége nem korlátozódik az eventív igék körére. Így például mind a HK-igék, mind az SK-igék körében található statikus igék is.

tását, mely szerint a lokatívuszi (azaz téri) jelentésüket megőrzött igekötőpéldányok nem teszik kötelezővé a belső argumentum specifikus interpretációját, és így használhatók új diskurzusreferensek bevezetésére, melyek nem köthetők az éppen őket bevezető állításon kívül a kontextus semmilyen eleméhez sem. Másrészt tárgyalok olyan, produktívan képzett igekötős igé tartalmazó mondatokat, melyekben (első megközelítésben) úgy tűnik, hogy jelentkezik a HK. Az alaposabb vizsgálat megmutatja, hogy bár ez a jelenségcsoport több tekintetben rokonítható az igekötőtlen HK-igékkel, mégis lényeges pontokon különbözik is tőle.

2. HK-igék, amelyek nem váltják ki a nem-specifikussági követelményt

2.1. A határozottsági korlátozásról részletesebben

Milsark (1977) munkái óta a HATÁROZOTTSÁGI KORLÁTOZÁS (ang. Definiteness Restriction) kanonikus példája az angol *there*-konstrukció (más néven egzisztenciális konstrukció):

- (16) (a) ✓There is (are) **a wolf / wolfs / some wolfs / two wolfs** at the door.
'Van (vannak) egy farkas / farkasok / néhány farkas / két farkas az ajtóban'
(b) *There is (are) **the wolf / every wolf / most wolfs / those wolfs** at the door.
'Van (vannak) a farkas / minden farkas / a legtöbb farkas / azok a farkasok az ajtóban'

(Megjegyzem, hogy a saját elemzésemben a magyar HK-t csak a de Swart (1998)-féle értelemben vett eventív igék körében fogom elemezni. Azonban a cikk több pontján utalok angol, illetve francia statikus HK-környezetekre, mivel az őket tárgyaló elemzések bizonyos tételeit felhasználom a magyar HK elemzésében.)

Milsark (1977) *gyengéknek* (illetve *erőséknek*) nevezi azokat a determinánsokat, amelyek képesek megjelenni (illetve amelyek nem képesek megjelenni) a *there*-konstrukcióban. Állítása szerint csak az ún. erős determinánsok fejeznek ki kvantifikációt: azaz csak az erős determinánsok kívánják meg azt, hogy egy olyan háromosztatú *Kvantor–Restriktor–Nukleus* logikai szerkezetet rendeljünk az őket tartalmazó mondathoz, amelyben a kvantor részbe kerül a determináns logikai fordítása, a restriktor részbe a determinánssal kombinálódó főnévi csoport logikai fordítása, illetve a nukleus részbe

a mondat fennmaradó része.¹⁰ Milsark elemzése értelmében az erős determinánsok körébe azok a determinánsok tartoznak, amelyek interpretációja hivatkozik egy olyan halmazra, amelynek a számossága ismert volt már az aktuális mondat feldolgozása előtt is. Talán az egyik legtipikusabb erős determináns az *N-eknek több mint a fele*: például a *Bejött a szobába a gyerekeknek több mint a fele* mondatban a szobába bejött gyerekek számossága csak akkor adható meg, ha előzetesen ismerjük egy kontextuálisan adott gyerek-halmaz számosságát. Erős determinánsok továbbá Milsark klasszifikációja szerint az univerzális kvantifikációt kifejező determinánsok (pl. *minden egyes*); a határozott névelő (*a/az*), illetve a *legtöbb* stb.¹¹

Ugyanakkor Milsark szerint az ún. gyenge determinánsok nem fejeznek ki kvantifikációt, hanem csak egy számosságot. Ezáltal a gyenge determinánsok lefordíthatók egy számra vagy mennyiségre függetlenül a velük kombinálódó főnévi kifejezésnek megfelelő halmaz számosságától. Így például a *Bejött a szobába két gyerek* mondatban a szobába bejött gyerekek számossága megadható anélkül, hogy hivatkoznunk kellene egy kontextuálisan adott gyerek-halmaz számosságára. Milsark e csoportba sorolja a számhatározókon (*egy, kettő*) túl például a *néhány* és *sok* determinánsokat, valamint a zéró determinánst is (l. pusztá főnevek).

Milsark (1977) felhívja arra a figyelmet, hogy számos determináns mutathat a kontextustól függően gyenge és erős olvasatot is. Így például Milsark szerint az angol *some* 'néhány' determináns a mondat intonációs mintájától függően viselkedhet gyenge determinánsként (l. (17a) olvasat), illetve erős determinánsként is (l. (17b) olvasat).

¹⁰ Partee (1995) következő példája illusztrálja a háromosztatú logikai szerkezet. Partee szerint az angol *Most quadratic equations have two different solutions* 'A legtöbb másodfokú egyenletnek két különböző megoldása van' mondat logikai szerkezete a következő: A legtöbb *x*-re (KVANTOR), ahol *x* másodfokú egyenlet (RESTRIKTOR), igaz az, hogy *x*-nek két különböző megoldása van (NUKLEUS).

¹¹ Az univerzális kvantifikációt kifejező determinánsok kapcsán érdemes utalni Enç (1991)-re, aki szerint a természetes nyelvekben az univerzális kvantorok tipikusan egy kontextuálisan adott (azaz: a diskurzustartományban már jelen levő) halmaz fölött kvantifikálnak. Enç (1991) elemzése szerint ez okozza azt, hogy például a *Sally danced with every man* 'Sally táncolt minden férfival' mondat ekvivalens a *Sally danced with every one of the man* 'Sally táncolt mindegyikkel a (kontextusban jelen lévő) férfiak közül', de nem ekvivalens a *Sally danced with every man on earth* 'Sally táncolt minden férfival, aki a Földön él' mondattal.

(17) Some unicorns appeared on the horizon.

(a) 'Megjelent néhány egyszarvú a látóhatáron'

(b) 'Néhányan az egyszarvúak közül megjelentek a látóhatáron'

Milsark (1977: 22) szerint feltételezve, hogy a főnévi kifejezések egy entitáshalmazt denotálnak, a *néhányan az N-ek közül* (ang. *some of the*, l. (17b) olvasat) egy olyan operátornak tekinthető, amely a vele kombinálódó főnév által jelölt entitáshalmazból kiválasztja azokat az egyedeket, amelyekre az adott állítás igaz (a (17b) esetében azokat az egyszarvúakat választja ki, amelyek megjelentek a látóhatáron). Ezzel szemben a *some* determináns gyenge olvasatáról (l. (17a)) Milsark (1977: 22) azt állítja, hogy esetében nehéz feltételezni, hogy bármilyen predikáció is történne a determinánssal kombinálódó NP-ről mint entitáshalmazról (l. egyszarvúak). Ugyanis ebben az esetben a mondat nem az egyszarvúakról tesz egy állítást, hanem a látóhatárról: azt állítja, hogy lezajlott egy „megjelenés-esemény” a horizonton, amelyben meghatározatlan számú egyszarvú vett részt.¹²

Tehát Milsark (1977) javaslata értelmében az ún. erős determinánsok megjelenése van tiltva a határozottsági korlátozást mutató környezetekben. Milsark maga a *Definiteness Restriction* 'határozottsági korlátozás' terminust használja, ezzel is jelezve, hogy véleménye szerint a határozott NP-k köre azonos az erős determinánst tartalmazó NP-k körével.

Egyes újabb elemzések azonban amellet érvelnek, hogy a HK-szerkezetekben a korlátozás nem a főnév határozottságára, hanem annak specifikusságára vonatkozik (Enç (1991), Ward–Birner (1994), Maleczki (2008)). Például Ward és Birner (1994) javaslata szerint az angol *there*-konstrukcióban a főnévnek egy a hallgató számára még nem ismert entitásra kell referálnia (hearer-newness), és állhatnak formailag határozott NP-k is benne, ha képesek ennek a követelménynek eleget tenni. Erre példa a szerzők szerint a (18)-ban látható *all sorts of other false definites* kifejezés, amely maga is egy hamis határozott NP (false definite). Azért hamis, mert az *all sorts of* erős determináns itt nem szó szerinti értelemben áll (l. 'az *x* összes fajtája'), hanem az *a lot of* 'sokféle' gyenge determinánssal parafrázálható.

¹² Ehhez vö. Enç (1991: 11) következő megállapítását: „[i]t seems that in natural languages some NPs introduce individuals into the domain, and others quantify over them. No NP introduces new referents and quantifies over them at the same time.”

Továbbá HK-környezetekben a magyarban is megjelenhetnek formailag határozott NP-k (1. (2) és (3)).¹³

- (18) ✓There are **all sorts of other false definites**.
'Vannak mindenféle egyéb hamis határozott NP-k'
(2) ✓**Minden** van: gyümölcs, édesség, ruhanemű ...
(3) ✓Van **mindenféle ember**: kövér, sovány, kisportolt ...

Kenesei István felvetette a (3) példamondat kapcsán, hogy a *minden(féle)* *N* alakú főnevek alapvetően határozatlan NP-knek tekinthetők, mivel egyrészt határozatlan ragozást váltanak ki az igén – vö. {**Látom* / ✓*Látok*} *minden versenyzőt* –, másrészt a *mindenféle diák* nem parafrázálható a 'minden diáktípusból egy' kifejezéssel, de parafrázálható az 'ilyen diák is, olyan diák is' kifejezéssel. Ez az észrevétel összhangban van azzal a Ward és Birner (1994)-től imént idézett gondolattal, mely szerint az angol *all sorts of* formailag univerzálisan kvantifikált determináns a (18) mondatban kicserélhető az *a lot of* 'sokféle' gyenge determinánsra a mondat jelentésének a megváltozása nélkül.

Ugyanakkor a (2) mondatbeli *minden* főnévi csoport csak részben állítható párhuzamba a *mindenféle N* alakú főnévi csoportokkal. Az igaz, hogy a (2) mondatnak van egy olyan olvasata, melyben a *minden* NP határozatlan olvasatot nyer, és helyébe behelyettesíthető a jelentés megváltozása nélkül a *sokminden* vagy az *egy csomó minden* vagy a *sokféle dolog* stb. kifejezés (vö. *Van sokminden*: ...). Ugyanakkor a (2) mondat rendelkezik egy olyan olvasattal is, mely ténylegesen univerzális kvantifikációt fejez ki, de nem egyedek, hanem típusok feletti univerzális kvantifikációt (vö. a Maleczki (2008) által a magyar *mindenféle* determinánsról írtakat, illetve a McNally (1998) által az angol *every kind of* és *most sorts of* determinánsokról írtakat is). Így például a (2) mondat kisebb átalakításával előállított (19) mondat ténylegesen univerzális kvantifikációt fejez ki a túrázásokhoz elvileg szükséges dolgok típusai fölött.

¹³ Megjegyzem, hogy Ward és Birner (1994) igen sok angol példát ad, ahol a *there*-konstrukcióban formailag határozott NP áll, de ezeknek csak egy részét elemzi „hamis határozott NP”-ként. Ugyanakkor a nem így elemzett példái zöme a saját intuícióm szerint nem fordítható a HK-t mutató magyar *Van*-konstrukcióval, hanem csak a HK-t nem mutató *Ott van*-konstrukcióval. Egy ilyen a magyarban nem HK-val fordítandó angol HK-példa: *But there are the kids to consider* = kb. *De *(ott) vannak a gyerekek, akiket figyelembe kell venni*.

(19) Van a boltunkban minden, amire egy tûrázónak szüksége lehet.

Véleményem szerint a (19) mondat esetében a preferált olvasat az, melyben a *minden* főnévi csoport a 'minden (releváns) fajtából legalább egy' módon parafrázálható, ezért itt valóban univerzális kvantifikáció érvényesül.¹⁴ A (19)-es példa azt mutatja, hogy a HK-környezetekben a formailag határozott NP-k engedélyezése szempontjából nem az a döntő szempont, hogy az adott NP „hamis határozott NP”-e (értsd: parafrázálható-e határozatlan determinánssal) – mint azt Ward és Birner (1994) írják –, hanem az, hogy típusok fölötti kvantifikáció történik-e – mint azt McNally (1998) és Maleczki (2008) feltételezi.

Mint azt fentebb írtam, Ward és Birner (1994) érvelése szerint a HK-korlátozás lényege az, hogy a kérdéses környezetekben megjelenő NP-knek a hallgató számára addig nem ismert entitásokra kell referálniuk. A hallgató számára új referensek egyúttal a diskurzus szintjén is új referensek kell, hogy legyenek. (Ennek a fordítottja viszont nem áll fenn mindig: bizonyos főnévi csoportok – pl. *a Hold* vagy *az USA elõzõ elnöke* – referensei megfelelő diskurzuselõzmény hiányában is ismertek lehetnek a hallgató számára.)

A HK-argumentumoknak „a diskurzus szintjén új” vagy „a hallgató számára új” státuszára való hivatkozás megtalálható a magyar szakirodalomban is (vö. Kálmán (1995), Bende-Farkas (2001), Piñon (2006), Maleczki (2008)). Így például Kálmán (1995) amellet érvel, hogy a magyarban az eseményt – azaz nem cselekvést és nem állapotot – leíró predikátumok jelölve vannak diskurzus-lekötöttség szempontjából (l. (20a–b)).¹⁵

¹⁴ Maleczki Márta (személyes közlés) felvetette, hogy a *Van minden: gyümölcs, édesség stb.* mondat nehezen folytatható úgy, hogy *De hiányzik például a ...,* míg a *Van sokminden: gyümölcs, édesség stb.* mondat után teljesen természetesen hangzik ez a folytatás. Azonban én úgy találtam, hogy a *Van minden*-típusú mondatok sem zárják ki mindig az ilyen típusú folytatásokat: vö. *Ebben a szekrényben aztán tényleg van minden: tornacipõ, hátizsák stb. De nem látok itt teniszütõket.*

¹⁵ Az, hogy Kálmán (1995) – de Swart (1998)-hoz hasonlóan – az *e s e m é n y* terminust csak a vendleri eredmények és teljesítmények megnevezésére használja (kizárva a cselekvés-predikátumokat) világosan kiténik például a következõ idézetből (i.m. 238): „*I believe that, in order for a Hungarian bare verb to refer to an event, it must be possible to successfully identify what the culminated state is.*” Ugyanis a cselekvések nem-kulminálódo eventualitásokat fejeznek ki. Az, hogy Kálmán (1995) saját elemzésében a kulminálódo eventualitást kifejezõ igekötõten igékre koncentrál, összefügg azzal a jelenséggel, hogy a magyarban a nem-statisz HK-

(20) (a) az eseményt leíró igekötő nélküli igék mind HK-igék (vö. alább (23b–c)), és esetükben az esemény „el van szakítva a megelőző kontextustól” (pl. (21));¹⁶

(b) az igekötős igék – pontosabban a legtöbb lexikalizált és az összes produktívan képzett igekötős ige – a korábbi diskurzushoz kötött eseményt írnak le (pl. (22)).

(21) János talált egy hibát a programban. (Bende-Farkas 2001: 84)

(22) János megtalált egy hibát a programban. (Bende-Farkas 2001: 84)

A (22) mondat a (21)-hez viszonyítva tartalmazza azt a többletinformációt, hogy már a mondat elhangzása előtt is ismert volt az, hogy az adott programban vannak hibák. Tehát ez a mondat feltételez (preszupponál) bizonyos diskurzuselőzményt: „hibák létezését”. Ezzel szemben a (21) mondat híján van egy ilyen preszuppozíciónak, és nem is használható olyan kontextusban, amely előzetesen tartalmazza ezt az információt. E jelenség fényében Bende-Farkas (2001: 112) megfogalmazza azt az általánosítást, hogy a magyar egzisztenciális (= HK) mondatok nem lehetnek bizonyos típusú mondatok folytatásai, míg az igekötős igéket tartalmazó mondatok épphogy megkívánják bizonyos antecedens-mondatok jelenlétét.

Szabolcsi Anna (1986) megállapította, hogy a HK-t kiváltó igéknek több nyílt osztálya is létezik a magyarban (l. (23a–c)). Szabolcsi szerint a magyar HK-igék „kilúgozott egzisztenciális predikátumok” (ang. ‘bleached existential predicates’), melyeknél az esemény lefolyásának módjára vonatkozó jelentéskomponens háttérbe szorult.¹⁷ Továbbá közös vonás a HK-igékben egy EXIST /= LÉTEZIK/ jelentéskomponens megléte: ezek az igék

igék csak a perfektív olvasatok mellett váltják ki a határozottsági korlátozást: vö. *János futott egy kört* (PERFEKTÍV OLVASAT) kontra *János futotta a kört* (PROGRESSZÍV OLVASAT).

¹⁶ Kálmán (1995) írja, hogy az *olvasni* ige igekötő nélkül is elfogad határozott belső argumentumot: *Olvastam a könyvet*. Kálmán helyesen megállapítja, hogy ez a mondat nem egy eseményre, hanem egy esemény utóállapotára referál (azaz: egzisztenciális múlt olvasatú). Azonban létezik olyan, eseményt leíró igekötőtlen ige, amely nem HK-ige (pl. a Bende-Farkas 2001 által elemzett *távozni* ige: l. *Távozott a vendég*).

¹⁷ Természetesen mindez csak az említett igék „HK-használatai”-ra érvényes. Azaz például az *épít* vagy a *rajzol* ige esetében a cselekvés lefolyásának a módja előtérbe kerül, ha fókuszáljuk az ige (pl. *Józi építette és nem vásárolta a házát*).

azt állítják, hogy valami, ami a korábbi információs állapot szerint nem rendelkezett „független létezéssel” (1. nem-specifikusság), most létezik, elérhető.

- (23) (a) LÉTEZIK
 - néhány statikus ige (pl. *akad, marad, tart, van,*) (pl. 24)
 (b) (OKOZ) LÉTREJÖN EGY ADOTT MÓDON
 - intranszítívok (pl. *alakul, születik, történik*) (pl. 25)
 - tranzítívok (pl. *épít, fest, főz, rajzol*) (pl. 26)
 (c) (OKOZ) ELÉRHETŐVÉ VÁLIK EGY ADOTT MÓDON
 - intranszítívok (pl. *érkezik, jön*) (pl. 27)
 - tranzítívok (pl. *ad, hoz, kap, szerez, talál*) (pl. 28)

(24) Van {✓egy könyv / ✓könyv / *a könyv / *minden könyv} az asztalon.

(25) ✓Született egy gyermek / *Született a gyermek.

(26) ✓Rajzolt egy kört / *Rajzolta a kört.

(27) ✓Érkezett egy orvos / *Érkezett az orvos.

(28) ✓Hozott egy székelt / *Hozta a székelt.

HK csak a nem-fókuszos perfektív mondatokban
--

Szabolcsi szerint a HK-környezetben megengedett főnévi csoportok nem referenciális elemek. Továbbá Szabolcsi (1986) – Barwise és Cooper (1981)-re támaszkodó – elemzése szerint a HK-környezetekben azoknak a főnévi csoportoknak a megjelenése van tiltva, amelyek egzisztenciális preszuppozícióval rendelkeznek (pl. *a könyv*): esetükben az egzisztenciális konstrukció használata tautológiához, egy nem informatív állításhoz vezetne.

Szabolcsi (1986) tehát a HK-argumentumokat nem referenciális elemeknek tekinti. Mint írja, azok nem rendelkeznek a mondatban leírt eseménytől „független létezéssel” (ang. ‘own independent existence’), illetve azok önmagukban nem rendelkeznek egzisztenciális preszuppozícióval. Ezek a megfigyelések a HK-mondatok azon tulajdonságát próbálják meg megragadni, melyet Kálmán (1995) a következő módon fogalmazott meg: a HK-igék esetében az esemény el van szakítva a megelőző diskurzustól, továbbá a HK-igék téma (belső) argumentuma olyan „intim” viszonyban áll az adott eseményekkel, hogy a téma főnév diskurzus-lekötöttsége esetén az egész esemény diskurzus-lekötötté válna. Mivel a HK-igék nem képesek tolerálni diskurzus-lekötött belső argumentumot, ezért Kálmán (1995) szerint a HK-igék által elfogadott belső argumentumok nem egy korábról ismert entitás(halmaz)-hoz vannak lehorgonyozva, hanem csak az őket tartalmazó állí-

táshoz. Mint azt Kálmán (1995) is tárgyalja, a HK-igék ezen tulajdonsága egy érdekes következménnyel jár. A diskurzus valamely korábbi eleméhez lekötött főnévi kifejezések megkövetelik (preszupponálják) egy olyan entitás létezését, amely ténylegesen rendelkezik a főnévi kifejezésben kifejezett tulajdonsággal. Ugyanakkor ez nem feltétlenül igaz a HK-argumentumok esetében: esetükben előfordulhat, hogy az őket megnevező főnévi kifejezés által jelzett tulajdonság csak bizonyos „szubjektív” nézőpontból igaz az adott entitásra. Ezt a gondolatot Kálmán (1995) a következő – Szabolcsi Annától származó – példapárral illusztrálta:

(29) Behoztam egy asztalt.

(30) Hoztam egy asztalt.

Kálmán (1995) elemzése szerint az igekötős igét tartalmazó (29) mondat egy diskurzus-lekötött eseményt ír le. Továbbá ez esetben az *egy asztalt* NP azt az interpretációt váltja ki, hogy a szóban forgó entitás ténylegesen 'asztal'-nak tekinthető a közös háttértudásban. Ugyanakkor az igekötőtlen igét tartalmazó (30) mondat – szemben a (29)-cel – szerencsésen használható olyan kontextusban is, ahol a beszélő egy nagy kartondobozt hozott be egy tényleges asztal helyett. A (30) mondat használatához tehát elégséges feltétel az, hogy a beszélő egy olyan tárgyat hozzon be, amely használható lehessen asztalként „valamilyen értelemben”: például egy kártyaparthoz.

A (30) mondat kapcsán imént írt jelenség (a predikátum „rugalmas” használata) véleményem szerint erős érv mellett, hogy a HK-igék belső argumentumai ténylegesen nem referenciális elemek, hanem inkább predikatív jellegű kifejezések. Más szóval: a HK-mondatok azt fejezik ki, hogy létezik/vagy létrejött/vagy elérhetővé vált egy entitás, amely (bizonyos rugalmasabb vagy szigorúbb értelemben) rendelkezik a belső argumentum helyén álló főnévi kifejezés által jelzett tulajdonsággal (a (30) esetében az asztal-tulajdonsággal).

A referencialitás hiányára való hivatkozás a HK egyik lehetséges elemzése. A főnevek nem referenciális olvasatának a fogalma kapcsolódik ahhoz a nézethez, mely szerint a főnévi jelentések tartománya egy tulajdonságokból álló strukturált halmaz, amely tartománytól függetlenül létezik egy entitástartomány is – ez utóbbinak az elemei ún. „tulajdonságpéldányosulás”-ok (property-instantiation), vö. Carlson (2000). E javaslat alapja az a megfigyelés, hogy ugyanaz az entitás (pl. egy személy) különböző

időkben és helyeken különböző főnevekkel nevezhető meg (pl. *gyermek, egyetemista, nyelvész*). Továbbá egyebek közt Partee (1986/2002), McNally (1998), Krifka (2004) és Landman (2004) elemzése értelmében nemcsak a pusztán főnevek, hanem a nem-specifikus olvasatú számhatározós főnevek is tulajdonságot (azaz: predikátumot) denotálnak. Például Krifka (2004) jelölésében a *two dogs* ‘két kutya’ nem-specifikus olvasatának logikai fordítása $\lambda x[\text{dog}'(2)(x)]$ – a specifikus olvasatáé pedig: $\lambda P\exists x[\text{dog}'(2)(x) \wedge P(x)]$. Ha elfogadjuk a HK-argumentumok nem-referencialitásának a tételét, akkor azt állíthatjuk, hogy a HK-konstrukciók azt fejezik ki, hogy egy bizonyos entitás-típusnak van egy vagy több példánya az adott szituációban. (Hasonló megközelítést javasol McNally (1998) és Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004).)

A nem-specifikus főnévi csoportok nem-referenciális elemekként való elemzése megtalálható egyebek közt Partee (1986/2002), McNally (1998), Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004), Krifka (2004) és Landman (2004) munkáiban is. E szerzők elemzéseik értelmében a nem-specifikus NP-k logikai típusa predikátum (azaz $\langle e,t \rangle$ -típus). Ugyanakkor a HK-argumentumok az aktuális mondatokban vitathatatlanul referenciálisakká válnak (így például lehet rájuk névmásokkal visszautalni). Ennek a látszólagos ellentmondásnak az áthidalására McNally (1998) a következő elemzést javasolja.

McNally (1998) elemzése kiindulópontjául Strawson (1959: 241) egy ötletét válaszotta, melyet szó szerint idézek: „... *we can ... admit the possibility of another formulation of existentially quantified statements, and, with it, the possibility of another use of the word ‘exists’ ... We can, that is to say, reconstrue every such quantified proposition as a subject-predicate proposition in which the subject is a property or concept and in which the predicate declares, or denies, its instantiation*”. Mint az a Strawson (1959)-től vett idézetből is látható, McNally (1998) egy olyan elemzést javasol, melyben a HK-t kiváltó angol *there be* kifejezés szinonim a *to be instantiated* ‘példányosulva van’ predikátummal. A *példányosulva van* predikátum egy olyan argumentummal kombinálódik, amely tulajdonságot denotál, és azt predikálja erről az argumentumról, hogy annak vannak (vagy nincsenek) példányai az adott szituációban. Ebből következőleg McNally (1998) az angol *There was snow* ‘Volt hó’ mondathoz a (31) alatti logikai levezetést rendeli – a hagyományosabb (32)-es levezetés helyett. (A (31)-ben a $\lambda P\exists x[P(x)]$ összetevő felel meg a *példányosulva van* predikátumnak.)

- (31) $\lambda P \exists x [P(x)] \ (\wedge \lambda y [hó(y)])$ = $\exists x [hó(x)]$
 (32) $\lambda P [\exists x [hó(x) \wedge P(x)] \ (\lambda y [létezik(y)])$ = $\exists x [hó(x) \wedge létezik(x)]$

Mint az a (31)-ben és a (32)-ben a levezetések jobb oldalán lévő reprezentációkból látható, a McNally (1998) által javasolt elemzés hasonló eredményre vezet mint a hagyományos logikai elemzés. A levezetés eredménye mindkét esetben egy olyan formula, amelyben egzisztenciális kvantifikáció érvényesül a *hó* főnévi csoportnak megfelelő összetevőn. Ugyanakkor a levezetés kiindulópontjai eltérőek (l. bal oldali reprezentációk): míg a hagyományos (32)-es elemzésben a *hó*-összetevő egzisztenciálisan van kvantifikálva már a kiinduló formulában is; addig a (31)-es elemzés kiinduló formulájában a *hó* összetevő egy predikátummal van fordítva (vö. $\wedge \lambda y [hó(y)]$) – tehát olyan módon, mint az egyéb, tulajdonságot denotáló kifejezések (l. intanzitív igék, melléknevek).

McNally (1998) elemzését figyelembe véve a nem-specifikus NP-k körét a (33) alatti módon lehet definiálni.

- (33) Nem-specifikus NP-k (l. definíció): egy főnévi csoport akkor és csak akkor nem-specifikus, ha új diskurzuserferenst vezet be a (34) alatti értelemben.
- (34) Új diskurzuserferens: egy diskurzuserferens „újszerűsége” azt jelenti, hogy a főnévi csoport, amelyhez ő kapcsolódik, tulajdonságot denotál (azaz: tartalmaz egy individuumváltozót), és az adott főnévi csoportot tartalmazó egzisztenciális (=HK-) konstrukció egzisztenciális lekötést hajt végre a tulajdonságot denotáló főnévi csoport változóján (vö. (31)).

Mint arra a cikk névtelen lektora felhívta a figyelmet, az új diskurzuserferenst bevezető NP-k általam definiált köre nem azonos a hagyományos technikai értelemben véve új diskurzuserferenst bevezető NP-k körével. A különbség explicitté tétele céljából a lektor hivatkozott az egyebek közt Heim (1982) és Enç (1991) által is írt feltételezésre, mely szerint a referenciális NP-knek két indexük van: egy ún. individuum-index és egy ún. csoport-index. Az olyan elemzésekben, amelyek elfogadják e két index használatát, technikai értelemben a partitív-specifikus határozatlan leírások (pl. *az egyik könyv*) is új individuumreferenseket vezetnek be: ezek a kifejezések ugyan megkövetelik, hogy előzetesen már be legyen vezetve a diskurzusba egy csoportreferens (l. csoport-index értéke), de ugyanakkor új individuum-referenseket vezetnek be

(1. individuum-index értéke) – mely individuumreferensekről fel van tételezve, hogy beletartoznak a csoport-index által jelölt, előzetesen már ismert halmazba.

Ugyanakkor a „nem-specifikus határozatlan NP-k” esetében nem csak az individuum-index, de a csoport-index értéke is új. Azaz: egyik index értéke sem azonosítható egyetlen korábban már bevezetett individuum-, ill. csoportreferenssel sem. Ennek fényében az új diskurzusreferenst bevezető NP-k (azaz: nem-specifikus NP-k) általam feltételezett körét a (33)-ban írt definíció mellett a (35) alatti módon is lehet definiálni.

(35) Nem-specifikus NP-k (2. definíció): egy főnévi csoport akkor és csak akkor nem-specifikus, ha a Heim (1982) és Enç (1991) által írt értelemben új csoportreferenst vezet be. Azaz: a csoport-indexük értéke nem azonosítható egyetlen, a diskurzustartományba korábban már bevezetett csoportreferenssel sem.

Ha a csoportreferens új, akkor az individuumreferens(ek)nek automatikusan szintén újaknak kell lenniük. Ugyanakkor a (35) definíció nem követeli meg, hogy a HK-argumentumok feltétlenül bevezessenek individuumreferenseket is a csoportreferensen túl. Ezáltal a definícióba beleérthetők a pusztá főnevek is (vö. *Vendégek érkeztek*), melyek egy meghatározatlan számosságú halmazra referálnak, és technikailag csak egy csoportreferenst vezetnek be. A nem-specifikus NP-kről adott (33) és (35) definíciók összeegyeztethetők egymással. Ugyanis ha egy NP a (33) definíció értelmében nem-specifikus (azaz: a változója csak az aktuális mondatban válik egzisztenciálisan lekötötté), akkor egyúttal a (35) definíció értelmében is nem-specifikusnak számít.

2.2. HK-igék specifikus belső argumentumokkal

Mint azt a problémafelvetést tartalmazó 1. fejezetben írtam, egyes esetekben állhatnak partitív-specifikus argumentumok egyes magyar HK-igék mellett (l. (4) és (5)).

- (7) János **evett egyet** a Mari almáiból.
- (8) Peti híres arról, hogy egzotikus országokból származó bélyegei vannak. Nézd csak, tegnap találkoztam vele, és kaptam **néhány bélyeget** a bélyegei közül.

E két példában az adott tagmondatban nyíltan meg van nevezve az a specifikus halmaz, amelynek része a HK-argumentum denotációja (vö. ...

Mari almáiból, illetve ... *a bélyegei közül*). De ez nem feltétlenül szükséges. Esetenként nyerhet specifikus értelmezést egy HK-argumentum pusztán a megelőző kontextusnak köszönhetően is (rejtett partitívus):

- (36) Mari hozott egy kosár élelmet a piknikre: almákat, szendvicseket stb. A kocsi-ban hagyta. ... Egyszer csak Mari odament a kosárhoz, és **hozott egy almát** Pe-tinek (értsd: a kosárban levők közül) ... Később Feri is odament, és **vett egy almát** ő is a kosárból.

Ezek a példák azt mutatják, hogy a HK-igék bizonyos esetekben megengednek specifikus interpretációjú határozatlan főnévi argumentumot ma-guk mellett.¹⁸

Tehát én a (7), (8) és (36) – HK-igéket tartalmazó – mondatok belső argumentumait specifikus NP-ként interpretáltam. Röviden tárgyalok egy lehetséges ellenérvet ezen állítással szemben. Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) munkájukban elemeztek olyan francia példamondatokat, melyekben a HK-t kiváltó francia *il y a*-szerkezetben nyílt partitívusos NP-k jelennek meg (pl. (37)).

- (37) Dans la salle, il y avaient deux de tes étudiants.
kb. 'Volt két diákod a teremben.' vagy
'Voltak ketten a diákjaid közül teremben'

Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) elemzésükben elfogadták McNally (1998) azon állítását, mely szerint a határozottsági korlátozást muta-tó környezetekben megjelenő NP-k nem referenciálisak és tulajdonságot denotálnak (vö. (31)). Továbbá a szerzők felismerték azt az ellentmondást, amely aközött a két tétel között feszül, hogy (i) a HK-argumentumok tulaj-donságot denotálnak, illetve (ii) a partitívusos NP-k specifikus inter-pretációjúak (vö. Enç (1991)). Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) ezt az

¹⁸ A HK-igék melletti specifikus argumentumok kapcsán érdemes szót ejteni még egy példáról. Bende-Farkas (2001: 121) a következő példát az SK kapcsán tárgyalja: *János felkereste egy festő műtermét, és megvett egy képet*. Bende-Farkas azt írja, hogy ez arra példa, hogy egy specifikus olvasatú főnévnek (itt: *egy képet*) nem kell, hogy legyen nyílt antecedense, ha létesít-hető a világtudás alapján valamilyen híd (*bridge*) az illető főnév (pl. *kép*), valamint a megelőző diskurzus valamely eleme (pl. *egy festő műterme*) között. Ez a példa azonban a HK elemzéséhez is felhasználható: ugyanis jó marad a mondat, ha a *megvenni* igét kicseréljük a *venni* igével, ami HK-ige (l. ... *és vett egy képet*). A hídképzés (*bridging*) jelensége ekkor ugyanúgy érvényesül.

ellentmondást azzal a javaslattal próbálták feloldani, hogy feltételezésük szerint nem minden partitívusos NP tekinthető szükségszerűen kvantifikációs jellegű NP-nek. Mindez a (37) mondat esetében azt jelenti, hogy a *de tes étudiants* 'a diákjaid közül' összetevőről feltételezik, hogy az nem egy háromosztatú kvantifikációs szerkezet restriktorába megy (vö. fentebb (10)-es lábjegyzet), hanem inkább egy tulajdonságot fejez ki, amely korlátozza a határozatlan NP (*deux [étudiants]* 'két [diák]') által bevezetett változó tartományát.¹⁹ Következésképpen a szerzőpáros az alábbi logikai formulát rendeli a (37) mondathoz. (A formulában látható *Y* egy csoportváltozó. Továbbá a $\lambda P\exists X[P(X)]$ felel meg az egzisztenciális predikátum, azaz a HK-t kiváltó predikátum fordításának (l. *vannak ... a teremben*). Ez egy olyan predikátum, melynek az argumentuma tulajdonságot denotál, vö. fentebb (31) is. Az $|Y| = 2$ kifejezés azt jelenti, hogy *Y* csoport számossága 2.)

(38) $\lambda P\exists X[P(X)]$ ($\wedge \lambda Y [Y$ a te diákjaid halmazához tartozik $\wedge |Y| = 2]$)

λ -konverzió után a következő formulát kapjuk.

(39) $\exists X [X$ a te diákjaid halmazához tartozik $\wedge |X| = 2]$

Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) elemzésének fényében felvethető, hogy esetleg a magyar HK-igék mellett megjelenő explicit partitívusos NP-k sem kvantifikációs jellegűek (l. (7), (8), és (36)). Annyiból egyetértek Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) elemzésével, hogy én is elismerem, bizonyos esetekben nyílt partitívusos NP-k is használhatók nem-specifikus értelemben, azaz új diskurzuserferensek bevezetésére. Például a (37) francia mondat alatt olvasható magyar fordítások – melyek esetében szándékosan tettem a *volt(ak)* igét a mondat elejére, elkerülendő a kontrasztív fókuszos értelmezés lehetőségét – grammatikusak. Ugyanakkor véleményem szerint számos magyar HK-ige ténylegesen megenged kvantifikációs jellegű partitívusos NP-ket. Ennek belátásához nézzük a (40), illetve a (41) mini-diskurzusokat.

¹⁹ Dobrovie-Sorin és Beyssade (2004) véleménye szerint csak az explicit (nyílt) partitívusos NP-kre igaz az, hogy azok nem szükségszerűen kvantifikációs jellegűek. Ugyanakkor a rejtett (implicit) partitívusos NP-kről feltételezik, hogy esetükben a partitívusi jelentés kifejlődése ténylegesen egy kvantifikációs szerkezet következménye. Például ez tapasztalható a kontrasztív kontextusokban: *Néhány diák nem érkezett meg.*

- (40) Sok diákokat láttam az épületben. ??Vannak ketten a diákjaid közül a nagy teremben.
- (41) Sok diákokat láttam az épületben. Ketten a diákjaid közül a nagy teremben_{Fókus} vannak.

A (40) és (41) mini-diskurzusok közti különbség azt mutatja, hogy a nyílt partitívusos NP-k szükségszerűen kvantifikációs (= erős) interpretációt nyernek abban az esetben, ha a közvetlen diskurzuselőzményben meg volt nevezve a szóban forgó partitívusos NP fölötte halmaza. Így például, ha bevezettük már a diskurzusba a „te diákjaidat” mint halmazt, majd utána egy partitívusos NP-vel utalunk e halmaz néhány elemére (l. *ketten a diákjaid közül*), akkor ez a partitívusos NP szükségszerűen specifikus olvasatú lesz. Ez szemantikai ütközéshez vezet a (40) mini-diskurzusban: a partitívusos NP-nek egyszerre kellene specifikusnak lennie (l. a fölötte halmaz előzetes megnevezése a diskurzusban) és nem-specifikusnak (l. a *van* ige HK-ige). Ezért vagyunk kénytelenek a *Sok diákokat láttam az épületben* mondat után a folytatásban a *van* igét fókuszos mondatban használni, ugyanis a fókuszos mondatokban felfüggesztődik a határozottsági korlátozás.

Ezen a ponton visszatérek a (7), (8) és (36) magyar példákhoz. Azokban ugyanis – hasonlóan a (40) és (41) példákhoz – szintén meg lett előzetesen nevezve a később HK-környezetben megjelenő partitívusos NP-k fölötte halmaza.²⁰ Ebből azt a következtetést vonom le, hogy – szemben a magyar *van* igével – bizonyos magyar HK-igék nem fókuszos perfektív kijelentő mondatokban is képesek specifikus határozatlan NP-ket tolerálni. Egy további példa erre a jelenségre a (42), amely a *venni* HK-igét tartalmazza.

- (42) Mari sokáig nézegette a kalapokat és a sálakat a boltban. Végül vett egyet a piros sálak közül.

²⁰ A (7) példát Bende-Farkas (2001)-től vettem. Bende-Farkas ezt a példát nem ágyazta olyan kontextusba, mint én a (8) és (36) mondatokat, de saját intuícióm szerint ez a mondat is grammatikus marad ilyen típusú kontextusokban is: vö. *Mari hozott néhány almát az órára. János evett egyet a Mari almáiból, és nagyon finomnak találta.*

3. Igeköötős igék, amelyek nem váltják ki a specifikussági követelményt (SK)

3.1. Az SK elemzése Bende-Farkasnál (2001)

Bende-Farkas (2001) elemzése akkor tekint specifikusnak egy főnévi csoportot, ha annak referenseit vagy (i) egy előzetesen ismert halmaz elemeiként vagy (ii) egy előzetesen ismert terv/gyanú/jóslat részleges vagy teljes megvalósulásaként kell interpretálni. A (ii) kritériumra azért van szükség, hogy számot tudjunk adni a létrejövést kifejező igék belső argumentumának esetleges specifikusságáról (vö. az *egy könyvet* NP a (43)-ban).

(43) János tárgyalt a kiadóval, és hat hónapra rá megírt egy könyvet. (i.m. 86)

Bende-Farkas (2001) többféle definíciót is ad az SK-t mutató magyar igék köréről, hangsúlyozva, hogy nem minden igekötős ige váltja ki az SK-t. Az általa adott legmegszorítottabb definíció értelmében (i.m. 124.) a HK-igék (pl. *szerezni* és *hozni*) igekötős párjai akkor mutatják az SK-t, ha az alapige argumentumkövetési tulajdonságai nem változnak – azaz: az igekötő hozzáadásával az ige argumentumszáma nem változik, és az egyes szintaktikai argumentumoknak ugyanaz marad a tematikus szerepük (vö. (44)–(45)). (Megjegyzem, hogy saját intuícióm szerint a (45b) mondatban az *egy széket* nem kap szükségszerűen specifikus interpretációt. Erre alább visszatérek.)

- (44) (a) Péter szerzett egy könyvet. (HK)
(b) Péter megszerzett egy könyvet. (SK)
(45) (a) János hozott egy széket. (HK)
(b) János behozott egy széket. (SK?)

3.2. Igeköötős igék nem-specifikus belső argumentumokkal

A lokatívuszi (azaz téri) jelentésüket megőrzött igekötőpéldányokról Maleczki (2001) azt állítja, hogy azok nem teszik kötelezővé a belső argumentum specifikus interpretációját, és ezáltal használhatók új diskurzusreferens bevezetésére (l. (10)).

(10) Bejött néhány kutya.

Azonban tovább kell pontosítani az SK-t nem mutató téri igekötőpéldányok körét, ugyanis nem minden téri igekötőt tartalmazó igekötős ige en-

gedi meg, hogy a belső argumentum nem-specifikus maradjon. Például a (46) mondat belső argumentuma mindenképpen specifikus: azt állítja a beszélő, hogy emberek egy a falnál álló (és előzetesen ismert) csoportjából egy férfi ellépett a faltól. Más szóval, az *ellépn*i ige nem használható új diskurzus-referens bevezetésére – szemben például a *bejönn*i igével (l. (10)).

(46) Most ellépett egy férfi a faltól.

Induljunk ki a Bende-Farkastól (2001) idézett SK-definícióból: a HK-igék igekötős párjai akkor mutatják az SK-t, ha az alapige argumentumkötési tulajdonságai nem változnak. Erre – a jelen ismereteim szerint legmegszorítottabb – SK-definícióra is van ellenpélda. Vegyük például a *tenni* igét: ez az ige HK-ige, ami világosan kitűnik a (47) példából.

(47) Zsófi_{Topik} {✓tett egy muskátlit /*tette a muskátlit} az utcai ablakba. PER-
FEKTÍV OLVASAT

Annak ellenére, hogy a *tenni* ige HK-ige, annak *be*-igekötős párja nem mutatja az SK-t az alábbi (49) és (51) mondatokban (azaz: a belső argumentum nem-specifikus). (A (50)–(51) mondatpár Maleczki Mártától (személyes közlés) származik.)

(48) Valaki egy névtelen levelet tett a postaládájába.

(49) Valaki betett egy névtelen levelet a postaládájába.

(50) Már megint tettek néhány prospektust a postaládámba.

(51) Már megint betettek néhány prospektust a postaládámba.

NEM SPECIFI- KUS BELSŐ ARGUMENTUM

Az eddigiekben már több olyan téri igekötős példát láttunk, ahol a belső argumentum nem-specifikus. Ezek alapján megfogalmazom a következő általánosítást:

(52) A téri jelentésüket megőrző igekötőket tartalmazó igekötős igék határozatlan belső argumentumára nézve nem jelentkezik a specifikussági követelmény, amennyiben az adott ige adott kontextusban egy olyan mozgáseseményt ír le, amelynek a kezdőpontja a beszélő számára nem érzékelhető térrész.

Nézzük a (10) mondatot: *Bejött néhány kutya*. Ez a mondat megfelelő téri szituáció esetén képes olyan eseményt leírni, amely váratlanul éri a beszélőt.²¹ Például ha a beszélőnek az adott épületbe történt bemenetele után eltelt már egy óra, akkor az „ajtón kívüli” világ megváltozhatott úgy, hogy odaérkezett néhány kutya, melyeket előzőleg nem lehetett ott látni. A (49) mondat is képes leírni váratlan eseményt: valaminek egy postaládába való betevése történhet a beszélő szemtanúsága nélkül is. Továbbá a *behozni* ige is kifejezhet a beszélő számára váratlan eseményt, vö. (45b). Ugyanakkor mind a (7), mind a (45b), mind a (49) esetében a szituáció indokolja, vagy legalábbis megengedi a *be* igeikötő használatát. De ez nem jár együtt a specifikusság jelentkezésével. Nézzük most a következő példát:

(53) És akkor a bűvész kivett egy nyulat a kalapból.

Ez a mondat például a (49)-hez képest egy ellentétes irányú mozgást ír le: ezúttal nem egy zárt térbe kerül be valami az „ismeretlen” külvilágból, hanem egy zárt, de lényegében ismeretlen térből kerül ki valami. A kalapok általában ismert térdarabok a beszélő számára (lévén, hogy félig nyitottak), de ez nem mindig igaz, és különösen nem igaz egy bűvész kalapjára. Ugyanis a bűvészek kalapja éppen arról ismert, hogy a legváratlanabb dolgok kerülhetnek elő belőle. Így az (53) mondat használható új diskurzusreferens bevezetésére, és ez esetben azt fejezi ki, hogy elérhetővé vált egy nyúl (vö. a klasszikus HK-igékkel, pl. *És akkor érkezett egy rendőr*).

A téri igeikötők (*be, ki* stb.) többnyire kétfázisú átmenetet írnak le: a mozgás első és második fázisa ugyanazon tulajdonság (pl. „bentlevés”) fennállásával, illetve hiányával jellemezhető (vö. Cappelle–Declerck (2005) elemzését az angol igei partikulákról). Ezek a téri igeikötős igék azért keltik azt az érzetet, hogy ismerjük a mozgás kezdőpontját, mert azt jellemezni tudjuk egy tulajdonsággal (pl. a *be* igeikötő esetén azzal a tulajdonsággal, hogy a viszonyítási régió kívülről esik a kezdőpont). De a kezdőpont ilyen „ismertsége” csak epifenomén, mert sok esetben a mozgás kezdőpontja olyan térrészre esik, amelyet a beszélő nem érzékel, hanem csak azt tudja róla az

²¹ Ha egy esemény váratlanul éri a beszélőt, akkor feltételezem, hogy a beszélő azt gondolja, hogy az övele beszélgető hallgatót is váratlanul éri az. Így teljesül az a feltétel, melyet egyebek közt Ward és Birner (1994), illetve Bende-Farkas (2001) megfogalmaztak a HK-argumentumokra nézve: az NP egy a hallgató számára új entitásra referál.

esemény lezajlása után megállapítani, hogy az általa érzékelt „térfélhez” képest a határ túloldalán volt az található (vö. (10), (49), (53)).

Mi a helyzet a (46) példával (*Most ellépett egy férfi a faltól*)? Az miért mutatja az specifikussági követelményt? Azért, mert az *ellépni* ige olyan mozgáseményt ír le, melynek a kezdőpontja látható a beszélő számára: annak a megítéléséhez, hogy valaki eddig egy adott fal mellett állt, majd ellépett onnan, látni kell a mozgásemény kezdőpillanatát is. (Azonban nem minden *el* igekötős ige követeli meg a belső argumentum specifikusságát, vö. (54).)

(54) Elhajtott egy kocsí a házunk előtt.

Az (54) kompatibilis például egy olyan szituációval, ahol a beszélő az éjszaka közepén egy kocsí zajára ébredt fel. Ugyanakkor ez a példa nem tartozik az *el* igekötő tipikus használatai közé (vö. egy viszonyítási tárgy külső felszínétől való eltávolodás).

Bizonyos produktívan képzett téri igekötős ígék mellett tehát megjelenhetnek nem-specifikus belső argumentumok. Ezért pontosítani kell a belső argumentumok diskurzus-lekötöttsége kapcsán a (20a–b) pontban Kálmántól (1995) idézett általánosítást:

(55)

A belső argumentumra vonatkozó diskurzuselőzmény	pl. <i>találni</i>	pl. <i> megtalálni, ellépni</i>	pl. <i>bejönni</i>
TILOS	+	–	–
KÖTELEZŐ	–	+	–

A cikk hátralevő része az (55) táblázat utolsó oszlopával foglalkozik (*bejönni*-csoport). Amennyiben egy ige nem fogalmaz meg diskurzus-lekötöttségi megszorítást a belső argumentumának a referensére nézve (sem pro, sem kontra), akkor az adott referens újszerűsége (illetve ismertsége) a kontextus függvénye kell, hogy legyen.

A továbbiakban a beszélő számára ismeretlen kezdőpontból elinduló helyváltoztatások egy speciális körével foglalkozom: olyan példákkal, ahol úgy tűnik, hogy bizonyos kontextusokban bizonyos produktívan képzett igekötős ígék mellett a belső argumentum nem-specifikussága nem csupán tendencia, hanem kizárólagos opció (azaz: HK jelentkezik). Nézzük az (56) példát, és tegyük fel, hogy az első mondat elhangzása után következik vagy

az (i) vagy a (ii) folytatás. Azt tapasztaljuk, hogy míg az (i) folytatás teljesen jó, addig a (ii) folytatás nehezen elfogadható.

- (56) Délelőtt 10 órakor érkezett egy férfi.
(i) ✓ Kivett egy cigarettát a zsebéből.
(ii) ??Kivette a cigarettát a zsebéből.

Első megközelítésben úgy tűnik, hogy az (56) mini-diskurzus második mondatában szereplő főnévi csoport új diskurzusreferenst kell, hogy bevezessen (HK jelentkezik). Ez a korábbi szakirodalmat alapul véve váratlan, mivel az eddigi szakirodalom következetesen azt állítja, hogy a magyarban a HK csak bizonyos igekötő nélküli igék (és esetleg néhány lexikalizálódott igekötős ige, vö. *előfordul, felfedez, feltalál*) mellett jelentkezhet, illetve, hogy a magyarban produktívan képzett igekötős igék sohasem mutatják a HK-t (Bende-Farkas (2001), É. Kiss (1995), Maleczki (2001), Kálmán (1995)). Épp ezért érdemes alaposabban is megvizsgálni az (56) példát.

4. Produktívan képzett igekötős igék, amelyek mellett jelentkezik a HK?

4.1. Még egyszer a HK-ról

Mozgást leíró igekötős igékről lesz szó a továbbiakban. Előbb azonban ismertetem Bende-Farkas (2001) HK-elemzésének néhány gondolatát, mivel annak kidolgozásakor Bende-Farkas figyelembe vett olyan igekötőtlen HK-igéket is, melyek mozgást fejeznek ki (pl. *hozni, tenni*).

Bende-Farkas (2001: 90) úgy véli, hogy a magyarban a HK-t kiváltó eseménypredikátumok (azaz a nem-statikusságú HK-igék, l. (23b–c)) három közös tulajdonsággal rendelkeznek: ha egy magyar igekötő nélküli ige rendelkezik ezzel a három tulajdonsággal, akkor mutatni fogja a HK-t. Ez a három tulajdonság a következő:

- (57) (α) a belső argumentum referense a diskurzus szintjén és egyúttal a hallgató számára is újnak számít (valami újonnan létrehozott vagy újonnan elérhetővé vált vagy újonnan elkülönített dolog),²²

²² Az 'újonnan elkülönített' kategóriát illusztrálja a következő példa: *Vágtam egy szeletet a tortából.*

- (β) az (α) feltételnek megfelelő belső argumentummal rendelkező ige perfektív olvasatú,
(γ) egy Cél/Beneficiens/Birtokos argumentum kitehető/kiteendő.

Az (α) feltétel – az „újonnan elkülönített” típust leszámítva – már Szabolcsinál (1986) is szerepelt. A (β) feltételt Kálmántól (1995) veszi át Bende-Farkas. A (γ) feltétel viszont Bende-Farkas újítása. Ez utóbbi kritérium szerepeltetése a következő felismerésen alapul: egyrészt vannak olyan magyar igék, melyek a perfektív olvasatot – és azzal együtt a HK-t – csak egy Cél (vagy Beneficiens vagy Birtokos) argumentum jelenlétében mutatják (pl. (58)); másrészt az összes eseményt leíró HK-ige megengedi egy ilyen jellegű argumentum kitételét. (Némely esetben a Beneficiens referense azonos az alannal: *János vett **magának** egy inget.*)

(58) Töröltem **Marinak** {✓egy tárgyért/*a tárgyért}. PERFEKTÍV OLVASAT

4.2. A téri igekötők és a HK

Nézzük újra az (56) példát (egy megfelelő típusú második mondattal):

(56) Délelőtt 10 órakor érkezett egy férfi. Kivett egy cigarettát a zsebéből.

Mint fentebb írtam, első megközelítésben úgy tűnik, hogy ha az (56) első mondata után mondjuk a második mondatot (*kivenni* ige), akkor abban jelentkezik a HK. Úgy nem lenne koherens a szöveg, ha az *egy cigarettát* NP helyett például a *mindkét cigarettát* vagy az *a cigarettát* NP állna a kérdéses második mondatban.

Ha ezt a második mondatot Bende-Farkas (2001) három HK-igei kritériuma (l. (57)) alapján elemezzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy mindet teljesíti: (i) a belső argumentum referense újnak számít, (ii) az ige perfektív olvasatú, illetve (iii) egy Beneficiens argumentum kitehető: *Kivett egy cigarettát a zsebéből **Petinek***. Továbbá vegyük észre, hogy az (56)-ban a *kivenni* ige használatához szükséges lehető legminimálisabb diskurzuselözmény van csupán adva: egy ágens (egy férfi) és egy zárt térdarab (maga a felöltözött férfi), amely zárt térdarabból utóbb az ágens ki tud venni valamit. Ez alapján megfogalmazom a következő általánosítást:

- (59) Egy a diskurzusba újonnan bevezetett x objektum belső tere ismeretlen, ezért ha onnan kerül elő egy y objektum (amely y nem áll ontológiai kapcsolatban x -szel), akkor y nem lehet specifikus a beszélő számára, tehát y új diskurzusreferenst kell, hogy bevezessen. Az ilyen y -t megnevező NP-re nézve határozottsági korlátozás jelentkezik.²³

Az (59) definíció olyan kétmondatos mini-diskurzusokat definiál, ahol az 1. mondatban bevezetünk egy x diskurzus-referenst (pl. *egy férfi*), majd a 2. mondat leírja, hogy x -ből előkerült egy vagy több y entitás (pl. *egy cigarettá*). E definícióban az 1. és 2. mondat sorszámai *relatív* (és nem abszolút) *sorszámokat* jelölnek. Ez azt jelenti, hogy előfordulhat, hogy az említett tulajdonságoknak megfelelő 1., ill. 2. mondat közé beékelődnek más mondatok is. Ilyen esetben azonban fontos, hogy a közbeékelődő mondatok ne tartalmazzanak olyan információt, amely a világtudás fényében képes lenne licencielni a „2-es sorszámú” mondatban szereplő y entitás(oka)t.

Az (56) példa fényében elmondható, hogy az (59) definíció érvényes nemcsak a szakirodalomban hagyományosan tárgyalt (igekötőtlen) HK-igékre, hanem bizonyos téri igekötős igékre is (pl. *kivenni*), vö. (60).

- (60) Az (59) definíciónak megfelelő kétmondatos mini-diskurzusok 2. sorszámú mondatában a határozottsági korlátozás akkor is jelentkezik, ha a mondat igéje téri igekötős ige. (Azonban nem minden téri igekötős ige használható az (59) definícióban írt típusba tartozó kontextusokban, vö. az *el igekötő*, (46).)

Az (56) példa kapcsán Németh T. Enikő (személyes közlés) rámutatott arra, hogy a *Kivette a cigarettát a zsebéből* folytatás is elfogadhatóvá válik egy olyan speciális kontextusban, ahol például egy szanatóriumban a dohányzásról leszokni kívánó embereknek érkezésükkor jelképesen meg kell szabadulniuk egy doboz cigarettától. Ez megkérdőjelezi azt, hogy az (56)-ban, illetve az (59)-ben és (60)-ban tényleg HK-ról lenne szó. Németh T. Enikő imént idézett gondolata azzal a következménnyel jár, hogy az (56) kétmondatos mini-diskurzus elé feltételez egy kontextuális előzményt, l. (61):

²³ Az ontológiai viszony hiányára való hivatkozás szükségességét mutatja a következő példa: *Hoztak egy autót a műhelybe. A szerelő kiszedte belőle az **akkumulátort**, hogy kicserélje.*

- (61) [Ebben a szanatóriumban minden új kezelttől elvárják, hogy első jöveletekor hozzon magával egy doboz cigarettát, amit a felvételkor az orvos jelenlétében a kukába dob.]

Délelőtt 10 órakor érkezett egy férfi. Ideges volt. Kivette a cigarettát a zsebéből.

A (61) példában azt látjuk, hogy az (56) kétmondatos mini-diskurzus elhangzása és feldolgozása előtt a kontextus tartalmaz egy szabályt, amely előírja, hogy a kontextuálisan szembeötlő szanatóriumba kezelésre érkező emberek hozzanak magukkal egy doboz cigarettát, amellyel egy bizonyos cselekvést végre kell majd hajtaniuk (nevezetesen: a kezelőorvos jelenlétében egy szimbolikus aktus keretében a kukába kell azt dobniuk, jelzendő, hogy le akarnak szokni a dohányzásról). És a kontextus ilyen módosítása azt eredményezi, hogy az (56) kétmondatos mini-diskurzus 2. sorszámú mondatában licenciálódik a határozott névelős NP (*a cigaretta*). Ennek fényében felvetődik a kérdés, hogy a (60) definícióban írt természetes nyelvi példacsoport esetében ténylegesen beszélhetünk-e határozottsági korlátozásról. Ugyanis a (61) példa alapján felvetődik az a lehetőség, hogy a téri igekötős igék által esetleg kiváltott HK és a klasszikus igekötőtlen HK-igék által kiváltott határozottsági korlátozás között van egy lényeges különbség. Nevezetesen: az eddigi szakirodalom egységes ateinketben, hogy a hagyományos (igekötőtlen) HK-igék bizonyos lexikális tulajdonságaik révén váltják ki a HK-t, és esetükben a HK pusztá kontextuális eszközökkel nem is írható felül (eltekintve a (2) lábjegyzetben írt két esettől: 1. egy fókuszos összetevő jelenléte, ill. az ige progresszív értelmezése).

Azonban ha alaposabban megvizsgáljuk az igekötőtlen HK-igéket, kiderül, hogy a kép az ő esetükben sem ennyire egyszerű. Nézzük Bende-Farkas (2001) alábbi példáját:

- (62) Érzett egy orvos, és **hozta a feleségét is.** (Bende-Farkas 2001: 119)

Bende-Farkas a (62)-t úgy elemzi, hogy felfüggesztődik a HK az olyan mondatokban, amelyek ún. kifejtés (ang. elaboration, vö. Lascarides–Asher (1993)) viszonyban állnak egy korábbi mondattal. Ez az elemzés azonban pontosításra szorul. A (62) helyes elemzéséhez ugyanis utalnunk kell az *orvos* és a *feleség* szavak referensei közti ontológiai viszonyra is. Ha nincs egy kézenfekvő ontológiai kapcsolat, a folytatás sokkal jelöltebbé válik:

(63) Érkezett egy orvos, és hozta {✓a fonendoszkópját/ ??a gereblyéjét} is.

Speciális kontextus hiányában is kézenfekvő azt feltételezni, hogy egy adott szituációban egy férfi orvosnak van egy és csakis egy felesége, illetve fonendoszkópja, míg a gereblye licencialásához speciálisabb kontextus kell (pl. a 'dohányzásról leszoktató szanatórium' példájára egy 'orvosoknak hirdetett kertésztanfolyam'). Mindenesetre a (62) és (63) példák azt mutatják, hogy egyes klasszikus HK-igék (pl. *hozni*) mellett is megjelenhetnek esetenként határozott argumentumok. Hogy melyek mellett, az külön kutatást igényel.

A (62) és (63) példák párhuzamba állíthatók a (61)-gyel. A (62) esetben ugyanis a két tagmondatos mini-diskurzus elhangzása és feldolgozása előtt a kontextus tartalmaz egyfajta szabályt, amely előírja (illetve preferálttá teszi), hogy a kontextuálisan szembeötlő kulturális környezetben egy férfi orvosnak létezik egy és csakis egy felesége, illetve fonendoszkópja – hasonlóan ahhoz, ahogy a (61) esetében a vizsgált kétmondatos mini-diskurzus elhangzása és feldolgozása előtt a kontextus tartalmazott egy szabályt, amely előírta, hogy a kontextuálisan szembeötlő szanatóriumba kezelésre érkező emberek magukkal hozzanak egy doboz cigarettát.

Tehát a (62) és (63) példák azt mutatják, hogy bizonyos kontextuális feltételek teljesülése esetén egyes igekötőtlen HK-igék is képesek határozott belső argumentumot tolerálni (l. *hozni*). Ezt figyelembe véve úgy vélem, hogy Németh T. Enikő fentebb idézett ellenvetése – mely szerint, ha az (56)-hoz hasonló típusú kétmondatos mini-diskurzusok esetében találhatók olyan kontextusok, ahol eltűnik a HK, akkor kétséges, hogy itt valóban lehet-e HK-ről beszélni – nem perdöntő erejű.

Továbbá az (59) és (60) definíciókban leírt típusba tartozó szituációk esetében a HK jelentkezése csak a kontextus minimalitása esetén várható el maradéktalanul.

(64) A kontextus minimalitása (az (59)-ben és (60)-ban leírt típusba tartozó nyelvi példák esetében): a beszélő számára ismeretlen kezdőpontból elinduló helyváltoztatást leírni képes igekötős igék (pl. *bejönni, kivenni*) használatához szükséges legminimálisabb nyelvi kontextus legyen csak adva: azaz egy zárt térdarab (ahová a mozgás kezdő- vagy végpontja esik), illetve ezen felül a tranzitív igék esetében egy ágens.

Az (59)–(60) definíciók a (64) definícióval együtt együttesen képesek „mesterségesen” előállítani azt a megszorítást, amelyet például a *találni* ige lexikálisan vált ki: a belső argumentum új diskurzusraferenst kell, hogy bevezessen. Azonban míg a kérdéses téri igekötős igék (pl. *behozni, bejönni, kijönni, kivenni*) esetében ez a „mesterséges” HK felfüggesztődhet, amennyiben a kontextust bővítjük, addig egyes HK-igék (pl. *találni*) esetében ez soha nem következhet be nem-fókuszos perfekív kijelentő mondatokban.

Ha a (64) értelmében vett minimális kontextusokból indulunk ki, majd azokat bővítjük, akkor értelemszerűen azoknak az információdaraboknak a hatását kell vizsgálnunk, amelyek a kérdéses belső argumentumok referenseivel kapcsolatba hozhatók (akár teljes megfelelés, akár fölöttes halmaz formájában, akár pedig olyan objektumok formájában, melyek felől híd építhető a kérdéses belső argumentumok felé, l. (18)-as lábjegyzet). Ezeknek a potenciálisan releváns információ típusoknak a teljes feltérképezése meghaladja a jelen munka határait. Annyit azonban meg kell jegyeznem, hogy az (59) és (60) típusba tartozó példák némelyikénél olyan erős az új diskurzusraferens bevezetésének a kívánalma, hogy úgy tűnik, esetükben még explicit antecedens esetében sem használható határozott névelős NP. Nézzük a következő példát:

- (65) A mai túra során a társak meséltek a tegnapi túrajúkról. Elmondták, hogy akkor valahol láttak **egy medvét**. Aztán a mai túrán dél tájban találtunk egy barlangot.
- (a) *Hirtelen kijött belőle **a medve**.
- (b) ✓Hirtelen kijött belőle **egy medve**, mégpedig ugyanaz a medve, amit a többiek tegnap láttak.

Ahhoz, hogy ebben a példában használható lehessen az *a medve* határozott névelős kifejezés, egy olyan világot kellene feltételeznünk, amelyben minden barlangban lakik egy és csakis egy medve. (Ahhoz hasonlóan, ahogy a (61)-beli „szanatórium” kontextusban feltételezzük, hogy minden újonnan érkező embernél van egy és csakis egy doboz „kidobásra ítélt” cigaretta.) Ez azonban nagyon erőltetett kontextus a barlangok esetében.

A (65) diskurzushoz hasonló példák esetében a határozott névelős NP-t tartalmazó folytatás elvileg akkor is engedélyeződhet, ha a barlangból kijö-

vő lény nemcsak fajtájában, hanem individuusként is könnyen beazonosítható (mint pl. egy ember, l. (66)²⁴):

- (66) Ma a Börzsönyben túráztunk. Volt a túrázók közt egy idős nő, de őt hamar szem elől tévesztettünk. Később találtunk egy barlangot. ✓Hirtelen kijött belőle **az idős nő**.

A medvék és egyéb állatok (hétköznapi szemmel) nem ismerhetők fel könnyen individuusként, míg az emberek igen.²⁵ Feltehetőleg ezért elfogadhatóbb sokkal a (66)-beli folytatás (l. *az idős nő*), mint a (65a)-beli folytatás (l. *a medve*). Maleczki Márta (személyes közlés) rámutatott arra, hogy a (66) példa utolsó mondatában az *az idős nő* határozott NP licenciálásában szerepet játszhat az *idős* jelző jelenléte is. Az ugyanis elősegíti azt az értelmezést, hogy itt egy individuusként is könnyen felismerhető entitásról van szó. Továbbá Maleczki arra is felhívta a figyelmemet, hogy a (65) példában is könnyebben licenciálható az *a medve* határozott NP, amennyiben azt ellátjuk egy speciális jelzővel. Ezek a megfigyelések megerősítik azt a feltételezést, hogy az (59) és (60) típusba tartozó példák esetében a 2. sorszámú mondatokban a határozott belső argumentumok megjelenését elősegítheti az a körülmény, ha az adott határozott NP által denotált entitás individuusként is könnyen felismerhető.

Az, hogy egyes téri igekötőt tartalmazó mondatok alkalmasak lehetnek új diskurzuserferensek bevezetésére, nem újdonság (vö. Maleczki (2001)). A jelen cikk azonban amellet érvel, hogy egy produktív példacsoport definiálható a téri igekötős igéket tartalmazó mondatok halmazán belül, amely új diskurzuserferenst kell, hogy bevezessen. És az új diskurzuserferens

²⁴ Maleczki Márta (személyes közlés) példájának egy saját szavaimmal megfogalmazott változata.

²⁵ Németh T. Enikő (személyes közlés) felhívta a figyelmemet az „egypéldányos fajtákat” tartalmazó kontextusok egy különleges esetére. Mesekontextusban gyakori, hogy határozott névelővel ellátott állatneveket mintegy individuumevekként használnak végig egy egész mesében (l. *Mese a tücsökről és a hangyáról*). Ezt a kontextust nevezhetjük például La Fontaine-kontextusnak, a francia meséíró után.

Az 'individuusként könnyen felismerhető' entitás egy speciális esete az, amikor azt állítja a megelőző nyelvi kontextus vagy a világtudás, hogy (akár az egész világban, akár csak egy tágabb téri szituációban) egy bizonyos entitástípusnak csak egyetlen példánya létezik. Ekkor ugyanis a fajta felismerése egyenértékű a példány felismerésével. Ez esetben is elfogadhatóvá válhat határozott névelős NP-k használata a (65)-höz hasonló diskurzusokban.

bevezetésének a kívánalma a felszínen a HK megjelenéséhez vezet. Mivel azonban ezekben az esetekben a HK kiváltásában kontextuális tényezők is szerepet játszanak, ezért ezt a jelenséget másodlagos határozottsági korlátozásnak nevezem – megkülönböztetendő a például Szabolcsi (1986) által elemzett határozottsági korlátozástól (ez utóbbit bizonyos igék a lexikális tulajdonságaik révén váltják ki). Tehát az általam javasolt elemzés feltételez egy fontos különbséget az olyan klasszikus HK-igék mint a *találni*, illetve az itt elemzett téri igekötős igék között. Nevezetesen: a *találni* ige lexikálisan hordozza a nem-specifikussági követelményt (és ezáltal a HK-t is), míg például a *kijönni* ige csak akkor, ha egy nagyon speciális típusba tartozó kontextusba van beágyazva (l. (67)).

(67) Másodlagos határozottsági korlátozás feltételei (az alábbi értelemben vett y objektum(ka)t megnevező NP-kre nézve):

- (a) egy a diskurzusba nemrég bevezetett *x* objektum belső teréből kerül elő egy (vagy több) *y* objektum;
- (b) az *y* objektum(ok) nincs(enek) tágan értelmezett ontológiai kapcsolatban *x*-szel;
- (c) *y* olyan típusú entitás, amely individuumként nem azonosítható be könnyen;
- (d) kontextus minimalitása (l. (64)).

5. Egy HK-n és SK-n alapuló igeosztályozás vázlata

Fentebb a (18)-as lábjegyzetben szóba került az ún. hídképzés jelensége (vö. Asher–Lascarides (1999)). A hídképzés jelensége a szakirodalomban akkommodáció néven ismert jelenség egy alelete. Az akkommodáció az a folyamat, amikor egy preszuppozíciós összetevőt tartalmazó mondat feldolgozása során a hallgató úgy tesz, mintha a preszuppozíció hozzátartozna a bemeneti kontextushoz. Például az *Elnézést a késésért, de defektem volt* mondat tartalmazza azt a preszuppozíciót, hogy a beszélőnek van egy autója, és azzal szokott közlekedni. A mondat feldolgozása során a hallgató automatikusan elfogadja ezt tényként akkor is, ha a beszélő előzőleg soha nem említette meg az autóját (vö. Heim (1990)).

A hídképzés az akkommodáció és az anafora-feloldás keveréke: az olyan nyelvi példák kapcsán beszélünk hídképzésről, ahol egy anaforikus kifejezés (pl. határozott leírás) sikeresen használható annak ellenére, hogy a megelőző nyelvi környezetben nem szerepel olyan explicit főnévi kifejezés, amely a határozott leírás antecedensül szolgálhatna. Ennek magyarázata a

hídképzés jelensége: a megelőző kontextusban szerepel olyan kifejezés, amelyről kikövetkeztethető, hogy valamilyen (pl. rész-egész vagy ok-okozat stb.) relációban áll az anaforikus kifejezéssel. Ezt példázza az Asher és Lascarides cikkéből (1999) vett (68) példa. Mint azt Asher és Lascarides (1999) írják, a (68) elemzéséhez a mondatokban szereplő szavakhoz kötődő lexikális ismereteken túl a világtudásra is utalnunk kell: a beszélő érkezésének az eseménye okozhatta, hogy egy teve most kinn van a ház előtt (mivel a teve lehet közlekedési eszköz).

(68) Most érkeztem. **A teve** kint van és szomjas.

A hídképzés jelensége tekinthető a HK egyfajta duálisának. Míg a határozottsági korlátozást mutató szerkezetek arra „kényszeríti” (többnyire) a hallgatót, hogy egy adott NP referensét teljesen új diskurzusreferensként interpretálja, addig a HÍDKÉPZÉS annak a folyamatnak a neve, mely során a hallgató egy adott NP referensét megpróbálja minden lehetséges automatikus kognitív eszközzel ismertként interpretálni. Továbbá úgy tűnik, hogy a természetes nyelvek erős eszközökkel rendelkeznek mind a diskurzus szintjén újszerűség, mind a diskurzus szintjén ismertség kikényszerítésére (kódolására): az újszerűséget például az egzisztenciális (= HK-) konstrukciók, az ismertséget például a határozott leírások kódolják. Azonban ez csak tendencia: mint fentebb láttuk, előfordul, hogy egy HK-ige argumentuma specifikus (pl. (7), (8), (36)), illetve az is, hogy egy formailag határozott leírás nem specifikus (pl. (2), (3), (18)).

Mi következik a jelen cikkben olvasható elemzésből az igekötőtlen eventív igékre (egyes elemzésekben: HK-igék), illetve a produktívan képzett igekötős igékre (egyes elemzésekben: SK-igék) nézve?

A PRODUKTÍVAN KÉPZETT IGEKÖTŐS IGEK kapcsán a következő két állítás fogalmazható meg:

- 69) (i) az *összes* produktívan képzett igekötős igének vannak olyan használatai, ahol a belső argumentum kötelezően specifikus;
(ii) *némely* produktívan képzett igekötős igéknek (pl. egyes mozgásigék) vannak olyan kontextusaik, illetve használataik, ahol a belső argumentum tendenciaszerűen nem-specifikus (l. (52)), sőt bizonyos kontextusokban egy-egy produktívan képzett téri igekötős ige belső argumentuma kötelezően nem-specifikus (l. (67)).

Az ESEMÉNYT LEÍRÓ IGEKÖTŐTLEN IGÉK (=HK-IGÉK) esetében is két állítás fogalmazható meg:

- 70) (i) az *összes* igekötőtlen eventív igének vannak olyan használatai, ahol a belső argumentum kötelezően nem-specifikus;
(ii) *némely* igekötőtlen eventív igének (pl. *hozni, kapni, venni*) van olyan használata, ahol a belső argumentum specifikus határozatlan NP (pl. (7), (8), (36)), sőt bizonyos ontológiai feltételek teljesülése esetén egy-egy HK-ige belső argumentuma határozott NP is lehet (pl. (62)).

6. Összegzés

Jelen cikkben magyar nyelvi példák (pontosabban nem kontrasztív fókuszus perpektív kijelentő mondatok) alapján elemeztem a határozottsági korlátozást (HK), illetve a specifikussági követelményt (SK). A HK esetében a következő két (széles körben elterjedt) véleményt vizsgáltam meg: (i) a magyarban a HK-t csak bizonyos *igekötőtlen* igék válthatják ki, (ii) a HK-mondatok belső argumentuma *nem-specifikus* olvasatú. Az SK esetében pedig Maleczki (2001) azon véleményét pontosítottam, mely szerint a magyarban a lokatívuszi (téri) jelentésüket megőrző igekötők nem váltják ki szűkszerűen az SK-t.

A HK-igék határozatlan belső argumentumainak kötelező nem-specifikusságára már Bende-Farkas (2001) is talált ellenpéldát (l. (7), itt), sőt Bende-Farkas olyan példát is ismertet, ahol egy HK-ige belső argumentuma határozott névelős főnév (l. (62), itt). (Sajnos azonban Bende-Farkas ezeket a példákat részletesen nem elemezte.) A jelen elemzés kimutatta, hogy Bende-Farkas két említett példája nem egyedülálló, hanem több magyar HK-igével képezhetők analóg példamondatok.

Az SK kapcsán kimutattam, hogy – szemben Maleczki (2001) javaslatával – bizonyos téri igekötős igék mindig megkövetelik az SK-t (tehát a határvonal nem a pusztán perpektíváló igekötőpéldányok és a perpektivitáson túl lokatívuszi jelentést is kifejező igekötőpéldányok között húzódik, vö. (46)). Továbbá kimutattam, hogy az SK elmaradását produktívan kiválthatja egy bizonyos fajta kontextus (l. (52)), valamint az előbbi kontextustípus egy részhalmaza esetében bizonyos téri igekötős mozgásigék mellett a belső argumentum nem-specifikusságának a követelménye még erősebbé válik (l. (67)). A nem-specifikusság követelménye pedig maga után vonja a felszínen

a (másodlagos) HK jelentkezését. Mindazonáltal a jelen cikkben leírt ún. másodlagos határozottsági korlátozás (l. (67)) megkülönböztetendő a klasszikus HK-tól (l. Szabolcsi (1986)). Ennek oka az, hogy a klasszikus HK-t a magyarban bizonyos igék a lexikális tulajdonságaik révén váltják ki, míg a másodlagos HK-t bizonyos igék csak akkor váltják ki, ha egy igen speciális típusba tartozó kontextusba vannak beágyazva.

HIVATKOZÁSOK

- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 1999: Bridging, *Journal of Semantics* **15**, 83–113.
- Bach, Emmon 1986: The Algebra of Events, *Linguistic and Philosophy* **9**, 5–16.
- Barwise, John – Robin Cooper 1981: Generalized Quantifiers and Natural Language, *Linguistics and Philosophy* **4/2**, 170–229.
- Bende-Farkas Ágnes 2001: *Verb–Object Dependencies in Hungarian and English*. Doktori értekezés. IMS, Universität Stuttgart.
- Cappelle, Bert – Renaat Declerck 2005: Spatial and temporal boundedness in English motion events, *Journal of Pragmatics* **37**, 889–917.
- Carlson, Greg 2000: *Weak Indefinites*. Kézirat.
Web: <http://semanticsarchive.net>
- Dobrovie-Sorin, Carmen – Claire Beyssade 2004: *Définir les indéfinis*, CNRS Éditions, Collection Sciences du Langage.
- Dowty, David 1991: Thematic Proto-Roles and Argument Selection, *Language* **67**, 547–619.
- É. Kiss Katalin 1995: Definiteness Effect Revisited, in Kenesei, István ed.: *Levels and Structures. Approaches to Hungarian* **5**. JATE, Szeged. 63–89.
- Enç, Mürvet 1991: The semantics of specificity, *Linguistic Inquiry* **22**, 1–25.
- Farkas, Donka F. – Henriëtte de Swart 2003: *The Semantics of Incorporation. From Argument Structure to Discourse Transparency*, CSLI Publications, Stanford.
- Heim, Irene 1982: *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. Doktori értekezés. University of Massachusetts, Amherst.
- Heim, Irene 1990: *Presupposition Projection*.
Web: <http://www.semanticsarchive.net>

- Kálmán László 1995: Definiteness Effect Verbs in Hungarian, in Kenesei, István ed.: *Levels and Structures. Approaches to Hungarian 5*. JATE, Szeged. 221–42.
- Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat időszerkezete, in *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 797–886.
- Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség – különös tekintettel a magyar nyelvre*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Krifka, Manfred 1992: Thematic Relations as Links between Nominal Reference and Temporal Constitution, in Ivan Sag–Anna Szabolcsi eds.: *Lexical Matters*, CSLI, Stanford. 29–53.
- Krifka, Manfred 2004: Bare NPs: Kind-referring, Indefinites, Both, or Neither? in R. B. Young–Y. Zhou eds.: *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT) XIII*. University of Washington, Seattle.
- Landman, Fred 2004: *Indefinites and the types of sets*, Blackwell, Oxford.
- Lascarides, Alex–Nicholas Asher 1993: Temporal interpretation, discourse relations and commonsense entailment, *Linguistics and Philosophy* **16**, 437–493.
- Maleczki Márta 2001: Határozatlan argumentumok a magyarban, in Kenesei István szerk.: *Igei vonzatszerkezet a magyarban*, Osiris, Budapest, 287–331.
- Maleczki Márta 2008: A határozottsági korlátozás, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–184.
- McNally, Louise 1998: Existential Sentences without Existential Quantification, *Linguistics & Philosophy* **31**, 353–392.
- Milsark, Gary 1977: Towards an Explanation of Certain Peculiarities of the Existential Construction in English, *Linguistic Analysis* **5/3**, 1–29.
- Moens, Marc–Steedman, Mark 1988: Temporal ontology and temporal reference, *Computational linguistics* **14**, 15–28.
- Partee, Barbara H. 1986/2002: Noun Phrase Interpretation and Type Shifting Principles, in Portner, P.–Partee, B. H. eds.: *Formal semantics. The essential readings*, Oxford (UK), Malden (USA), 2002, 357–381.
- Partee, Barbara H. 1995: Quantificational Structures and Compositionality, in E. Bach–E. Jelinek–A. Kratzer–B. H. Partee eds.: *Quantification in Natural Languages*, Kluwer, Dordrecht–Boston–London, 541–601.

- Piñon, Christopher 2006: Definiteness Effect Verbs, in É. Kiss Katalin eds.: *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*, Springer, Dordrecht.
- de Swart, Henriette 1998: Aspect Shift and Coercion, *Natural Language and Linguistic Theory* **16**, 347–385.
- Strawson, Peter F. 1959: *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*, Routledge, London.
- Szabolcsi, Anna 1986: From the Definiteness Effect to Lexical Integrity, in Abraham, W.–de Meij, S.: *Topic, Focus and Configurationality*, John Benjamins, Amsterdam, 321–348.
- Vendler, Zeno 1967: *Linguistics in Philosophy*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Ward, Gregory–Betty Birner 1994: Definiteness and the English Existential, *Language* **71/4**, 722–742.

ELŐADÁST TART VS. ELŐAD: FŐNÉV + IGE SZERKEZETEK IGEI VARIÁNSAI*

VINCZE VERONIKA

1. Bevezetés

Dolgozatomban pusztá köznév + ige komplexumok egy altípusának, a funkcióigés szerkezeteknek, illetve félig kompozicionális szerkezeteknek (az elnevezéssel kapcsolatban l. Langer 2005) és igei párjaiknak viszonyát vizsgálom. A szerkezetnek legtöbb esetben létezik a főnévi komponenssel azonos tőből származó (igekötős, illetve igekötő nélküli) igei párja, például: *esküt tesz – megesküszik, döntést hoz – dönt, feleletet ad – felel*. Bizonyos esetekben azonban a csere különféle változásokkal jár együtt. A dolgozat célja, hogy részletesen megvizsgálja a főnév + ige konstrukciók és igei variánsaik viszonyát, különös tekintettel az esetlegesen fellépő vonzatkeret-alternációra és az aspektus-, illetve akcióminőség-beli különbségekre.

Ennek megfelelően dolgozatom felépítése a következő. Először a főnév + ige szerkezetek és igei párjaik általános viszonyát vizsgálom meg, majd a szerkezetek és igei variánsaik vonzatkeretét hasonlítom össze. Végül a szerkezetek és igei variánsaik közti aspektuális és akcióminőség-beli különbségekre összpontosítok.

2. A főnév + ige szerkezetek és igei párjaik viszonya

A főnév + ige szerkezetek legtöbbször megfeleltethető egy (a főnévi komponenssel azonos tőből származó) igei variáns,¹ például *döntést hoz – dönt, letartóztatást foganatosít – letartóztat, felelősséget vállal – felel vmiért*, időnként azonban nincs morfológiai kapcsolat a szerkezet és a neki jelentésé-

* Ezúton mondok köszönetet a névtelen lektornak, Kenesei István szerkesztőnek és tőmavezetőmnek, Bibok Károlynak a dolgozat megírásához nyújtott értékes segítségükért, hasznos észrevételeikért. A dolgozatban maradt esetleges tévedésekért azonban csakis engem lehet hibáztatni.

¹ A szerkezet és az ige közti viszonyt nem szinonfiaként, hanem varianciaként fogom fel (vö. Lőrincz 2004), hiszen míg a variánsok alakilag hasonlítanak egymásra, addig a szinonimák alakilag teljesen különböznek egymástól.

ben megfelelő ige között, például *nyilvánosságra hoz – kihirdet*². Részben ez a tény volt annak az oka, hogy a nyelv művelők sokáig kárhoztatták a főnév + ige szerkezeteket, helytelennek, kerüendőnek tartották őket (Dobos 2001; B. Kovács 1999, 2000). Bizonyos esetekben helytálló ez a vélemény, hiszen a *??bevásárlást eszközöl* nyelvhasználati és stilisztikai szempontból kifogásolható, nem szokványos szókapcsolat, helyette a *bevásárol* igei variáns az elfogadott forma. Vannak azonban olyan esetek, amikor csak a főnév + ige szerkezet fogadható el. Egyrészt nem minden szerkezetnek van igei megfelelője: például a **házkutat* forma nem létezik, csak a *házkutatást tart* formula használatos (Dobos 2001). Másrészt a kontextus szerepe is fontos: ha a főnévi komponensnek bővítménye van, ezt legtöbbször nem válthatjuk ki az igei variáns mellett egy határozóval, például: *három nagyon jó tanácsot adott – *háromszor nagyon jól tanácsolt* (B. Kovács 1999).³ Harmadrészt olyan esetre is találhatunk példát, amikor a főnévi komponensből képzett igék jelentése más, mint a főnév + ige szerkezeté, éppen ezért nem is feleltethetők meg egymásnak. Például a *kéz* főnevet tartalmazó szerkezetek (*kézbe vesz, kézbe ad, kézben tart* stb.) egyike sem azonos jelentésű a *kéz* főnévből származó igék valamelyikével (*kezel, kezez*). E dolgozatban azonban csak olyan főnév + ige szerkezetekkel és igei megfelelőikkel foglalkozom, amelyek között létezik morfológiai kapcsolat, és jelentésük is hasonló.

Egy korábbi elemzés (B. Kovács 1999) a jogi szaknyelvben előforduló főnév + ige szerkezetek helyettesíthetőségét vizsgálja. Ezzel szemben a jelen vizsgálat nem csak jogi szaknyelvben előforduló főnév + ige szerkezetekre és igei variánsaikra terjed ki. A vizsgált korpusz ugyan tartalmaz jogi szövegekből származó példákat is, konkrétan a Szeged Korpusz⁴ jogi szövegeiből származó főnév + ige szerkezeteket, azonban más jellegű példák is találhatóak az adatbázisban: ezek a *Nyelvűvelő kézisztótarból* származnak (Grétsy – Kemény 1996).

A források kiválasztásánál egyrészt fontos szempont volt, hogy az eddigi kutatások főként jogi szövegekben vizsgálták a főnév + ige szerkezeteket

² Esetükben ténylegesen lehet szinonímiáról beszélni, vö. 1. lábjegyzet.

³ Vannak azonban olyan esetek is, amikor lehetséges a csere: mind a *gyors döntést hozott*, mind a *gyorsan döntött* elfogadható forma. Úgy tűnik, ha a jelző pusztán a főnévi komponenszt módosítja, akkor nem helyettesíthető határozóval, viszont ha a szerkezetből képezhető főnévben (*döntéshozatal*) kódolt cselekvést, akkor mindkét változat lehetséges. Ennek részletesebb vizsgálatára azonban jelen dolgozatban nem térek ki.

⁴ A Szeged Korpuszról lásd bővebben a <http://www.inf.u-szeged.hu/projectdirs/hlt/> honlapon.

(többek között Dobos 1991, 2001; B. Kovács 1999, 2000), így jelen vizsgálat eredményei könnyen összevethetők a korábbi kutatások hozadékával. Másrészt a főnév + ige szerkezeteket a *Nyelvművelő kéziszótár* helytelennek minősíti, használatukat pedig kerülendőnek tartja: „a terjengős kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; [...] köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótanságra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall [...] mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is” (Grétsy–Kemény 1996: 571). Mivel jelen dolgozat egyik célja, hogy megvizsgálja, alátámasztható-e nyelvi adatokkal a fenti állítás, kézenfekvőnek tűnt, hogy a kéziszótár saját példáit vegyem górcső alá. Az így összegyűjtött adatbázis összesen körülbelül 200 szerkezetet és ezek igei párját tartalmazza, melyeket elsődlegesen a vonzatkeret-alternáció (3. pont) és az aspektusbeli különbségek (4. pont) szempontjából fogok elemezni. A Szeged Korpuszból származó példákat tartalmazó mondatokat a továbbiakban SzK.-val, a *Nyelvművelő kéziszótár* példáit pedig NymKsz.-szel jelölöm.

3. Vonzatkeret-alternáció

A vonzatkeret-alternáció régóta vizsgált probléma a nyelvészeti kutatásokban, különösen az angol nyelvre végeztek részletes vizsgálatokat (l. például Fillmore 1968, 1977; Levin 1993; Beavers 2006). A szintaktikai alternációt a következőképpen határozhatjuk meg: ha egy adott igével lehetséges az A szintaktikai szerkezetű mondat, akkor a B szintaktikai szerkezetű mondat is lehetséges ugyanazzal a hangalakú igével (Kiefer 2000: 232). Lásunk egy példát:

- (1) Béla bólintott.
- (2) Béla bólintott a fejével.

(2)-ben megjelenik egy instrumentalis esetben álló főnév is a változatlan alakú ige mellett.

A szintaktikai alternációt tágabb értelemben is tekinthetjük, azaz nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a két mondatban szereplő ige azonos hangalakú legyen. Azt azonban megköveteljük, hogy legyen köztük morfológiai kapcsolat (pl. az egyik igekötős ige vagy igeképzőt tartalmaz). Erre az esetre látunk példát (3)-(4) alatt:

- (3) Péter szénát rak a szekérre.
- (4) Péter megrakja a szekeret szénával.
- (5) Pisti elmozdította a követ.
- (6) A kő elmozdult.

A (3)-ban még tárgy esetben levő főnév (4)-ben instrumentalis esetben szerepel, a sublativus esetű főnév pedig tárgyesetet kap az igekötős ige mellett. Az (5) tárgya (6)-ban már a mondat alanya lesz, az Ágens szerepű argumentum pedig nincs is kifejezve (6)-ban.

Az osztályozás kiterjeszthető a főnév + ige szerkezetek és igei variánsaik eseteire is, azaz meg lehet vizsgálni, milyen vonzatkeretbeli változásokkal jár együtt az egyik vagy a másik változat használata, jelen dolgozatban azonban nem teszek kísérletet annak a kérdésnek részletesebb megválaszolására, hogy a szerkezet és az ige közül melyik az elsődleges, illetve a levezetett forma.

Nézzük meg a következő példákat!

- (7) a. Zoli elbúcsúzott Sárától. (NymKsz.)
b. Zoli búcsút vett Sárától. (NymKsz.)
- (8) a. Az öreg hölgy látogatást tett mindenkínél. (NymKsz.)
b. Az öreg hölgy mindenkit meglátogatott. (NymKsz.)

A (7a) és (7b) alatti példákban az igei variáns és a főnév + ige szerkezet vonzatszerkezete ugyanaz: ablativus esetű főnév szerepel mellettük. Ezzel szemben (8a)-ban adessivus esetben, míg (8b)-ben tárgy esetben áll a vonzat, azaz a vonzatszerkezet megváltozik.

B. Kovács (1999) a magyar jogi szaknyelvben vizsgálja a főnév + ige szerkezetek igével való helyettesíthetőségét és a helyettesítéssel járó vonzatkeret-változásokat. Három csoportba sorolja a szerkezeteket: (1) lehetséges a helyettesítés mindenféle változtatás nélkül (*döntést hoz vmiről – dönt vmiről*); (2) a helyettesítés a struktúra átrendeződésével jár; és (3) a helyettesítés nem lehetséges. A (2) csoportnak két alesete létezik: a) a meglévő vonzatok rendeződnek át (*különbséget tesz vmik között – vmiket megkülönböztet*), illetve b) új vonzat jelenik meg (*bejelentést tesz⁵ – bejelent vmit*). A (3) csoportban a

⁵ B. Kovács (1999) szerint a szerkezetnek csak az alany a kötelező vonzata, azonban a delativusi bővítmény (*vmiről*) is felfogható vonzatnak – az észrevételért Kenesei Istvánt illeti köszönet.

nem helyettesíthetőség oka lehet például, hogy a jelzői bővítmény nem alakítható át az ige határozói bővítményévé, vagy pedig a főnévi komponensből nem képezhető ige (vö. a korábbi példákkal). Végül az is előfordulhat, hogy szakterminológiai okokból nem lehetséges a csere, mert az adott mondanivalót a jogi szaknyelvben csak egyféleképpen lehet kifejezni.

B. Kovács (1999) alapján a – nem csak a jogi szaknyelvben előforduló – főnév + ige szerkezeteket véleményem szerint hasonló osztályokba lehet sorolni az igei variánssal való viszony alapján.

Az (1) csoportba azok a főnév + ige szerkezetek és igei párjaik sorolhatók, amelyek vonzatstruktúrája teljesen megegyezik. Lássunk néhány példát!

- (9) a. Imre sétát tett. (NymKsz.)
b. Imre sétált. (NymKsz.)
- (10) a. Pali döntést hozott az ügyről. (SzK)
b. Pali döntött az ügyről. (SzK)

(9a)-ban és (9b)-ben se a szerkezetnek, se az igei variánsnak nincs kötelező bővítménye (az alanyon kívül). (10a) és (10b) pedig delativusi esetű bővítményt tartalmaz, azaz teljesen azonos vonzatkerettel rendelkezik a főnév + ige szerkezet és az igei variáns.

A (2) csoportba tartozó igék (amelyek esetében a vonzatszerkezet átrendeződésével jár az igei variánssal való csere⁶) aleteit azonban B. Kovács (1999) osztályozásához képest másképp határozom meg: a) a szerkezetben szereplő ige mellett előfordul tárgyesetű főnévi komponens helyett a meglevő vonzatok egyike szerepel tárgyesetben az igei variáns mellett; b) az igei variáns mellett más esetekben állnak a vonzatok, de számuk változatlan; c) más vonzatok találhatóak meg az igei variáns mellett, mint a szerkezet mellett és d) diatézis, azaz a szerkezet és az ige igeneme eltér egymástól.

B. Kovács (1999) példái az általa feltételezett kétféle aletesre ugyanis abban a tekintetben egyformák, hogy a főnévi komponens mindegyik alka-

⁶ Az igei variáns és a szerkezet vonzatai közti eltérések bizonyos esetekben visszavezethetők arra a tényre, hogy a szerkezet főnévi komponense önálló vonzatkerettel rendelkezik, amely vonzatok megjelennek a szerkezetben is: *megkülönböztet vmit vmitől – különbséget tesz vmik között – különbség vmik között, megparancsol vkinek vmit – parancsol ad vkinek vmire – parancs vmire* stb. Az észrevételért a dolgozat lektorának jár köszönet.

lommal tárgyesetben szerepel a szerkezetben, azonban az igei variáns mellett is jelen van a tárgyeset, igaz, egy másik vonzat kerül tárgyesetbe:

- (11) a. Nem tudott különbséget tenni az ikrek között.
b. Nem tudta megkülönböztetni az ikreket.
- (12) a. Bejelentést tett a jövő heti kirándulás részleteivel kapcsolatban.
b. Bejelentette a jövő heti kirándulás részleteit.

(11a)-ban és (12a)-ban is a szerkezetben előforduló PP-vonzat az igei variáns mellett már tárgyesettel rendelkezik, emiatt nem érzem indokoltnak a két alcsoport elkülönítését: mindegyik az a) alcsoport tagja.

A második csoportba sorolható szerkezetek közül a b) alcsoportba azokat helyezem, amelyek esetében az igei variánssal való helyettesítéskor a főnév + ige szerkezet egyes vonzatai más esetben jelennek meg:

- (13) a. A kocsiórt János egy egyszobás lakást adott cserébe Péternek. (SzK.)
b. János elcserélte Péterrel az egyszobás lakást a kocsira. (SzK.)

(13a)-ban a Beneficiens szerepű argumentum részes esetben áll a főnév + ige szerkezetben, míg az igei variáns mellett instrumentálisban, továbbá az igei variánsnak nincs részes esetű vonzata.

A c) alcsoportban olyan kötelező, illetve választható bővítmények fordulnak elő az igei variáns mellett, amelyek a főnév + ige szerkezetben nincsenek jelen. Néhány példa:

- (14) a. Az asszony ajándékot adott a lányának. (NymKsz.)
b. Az asszony megajándékozta a lányát egy gyűrűvel. (NymKsz.)
c. Az asszony megajándékozta a lányát. (NymKsz.)
d. Az asszony gyűrűt ajándékozott a lányának.
e. Az asszony (egy) gyűrűt adott ajándékba a lányának.
f. *Az asszony adott ajándékba a lányának.
- (15) a. A pszichológus tanácsot adott Máriának. (NymKsz.)
b. A pszichológus óvatosságot tanácsolt Máriának. (NymKsz.)
c. *A pszichológus tanácsolt Máriának. (NymKsz.)

A (14a) alatt található főnév + ige szerkezetben az ajándék mibenléte nincs kifejezve, azonban az igei variáns mellett ez megjelenhet választható

bővítményként instrumentalis esetben: (14b)-ben megjelenik a bővítmény, míg (14c)-ben nem. Azonban meg kell jegyezni, hogy lehetséges olyan főnév + ige szerkezet is, amely mellett kötelezően szerepel az ajándéktárgy is: erre láthatunk példát (14e) és (14f) alatt.⁷ (15a)-ban a tanács tartalma rejtve marad, ezzel szemben (15b)-ből kiderül. Valójában itt is az igenek egy másik vonzata áll tárgyesetben a főnévi komponens helyett, ez a példa mégsem sorolható az a) alcsoportba, hiszen a tranzitív igei variáns mellett tárgyesetben álló kötelező vonzat (l. (15c)) a főnév + ige szerkezetnek nem bővítménye, azaz új vonzatként jelentkezik az igei variáns mellett. Ezzel szemben az a) alcsoportba tartozó párok esetén csak a meglévő vonzatok rendeződnek át.

A d) alcsoportba azok az esetek kerülnek, ahol diatézisváltás megy végbe, azaz az igenem eltér a két esetben: ami a főnév + ige szerkezetben alany, az az igei variáns mellett tárgyként szerepel. Tipikus példák:

- (16) a. Az előadás megrendezésre fog kerülni. (NymKsz.)
- b. Az előadást meg fogják rendezni. (NymKsz.)
- (17) a. Géza jutalomban részesült. (NymKsz.)
- b. Gézát megjutalmazták. (NymKsz.)

A (3) típusba azok a főnév + ige szerkezetek tartoznak, amelyeket nem lehet igével helyettesíteni, még a vonzatszerkezet teljes megváltoztatásával sem. Néhány példa:

- (18) a. A rendőrség házkutatást tartott a lakásán.
- b. *A rendőrség házkutatott a lakásán.
- (19) a. Elsőbbséget adott a villamosnak.
- b. *Elsőbbségezte a villamost.

Látható, hogy (18b) és (19b) agrammatikus, nem létező igealakokat tartalmaznak, így az adott jelentéstartalmat csakis a főnév + ige szerkezetekkel lehetséges kifejezni.

A főnév + ige szerkezetek és igei variánsaik közti alternációk csoportjait és a rájuk hozott példákat a (20) alatti táblázat foglalja össze:

⁷ A példáért köszönet Kenesei Istvánnak.

(20)

Csoport	Jellemzők	Példák
(1)	a szerkezet és az igei variáns vonzatstruktúrája megegyezik	<i>döntést hoz vmiről — dönt vmiről (SzK.)</i> <i>perbe fog vkit — beperel vkit (SzK.)</i> <i>fürdőt vesz — fürdik (NymKsz.)</i>
(2)	a szerkezet és az igei variáns vonzatstruktúrája nem egyezik meg	
	a) a tárgysetű főnévi komponens helyett másik vonzat áll tárgysetben	<i>parancsot ad vkinek vmire — megparancsol vkinek vmít (SzK.)</i> <i>bosszút áll vkin vmiért — megbosszul vkin vmít (NymKsz.)</i>
	b) egyes vonzatok olyan esetben szerepelnek az igei variáns mellett, melyek nincsenek jelen a szerkezetben	<i>cserébe ad vkinek vmit vmiért — elcserél vkivel vmit vmiért (SzK.)</i>
	c) új (kötelező) vonzatok fordulnak elő az igei variáns mellett	<i>ajándékot ad vkinek — megajándékoz vkit vmivel (NymKsz.)</i> <i>büntetést ad vkinek — megbüntet vkit vmivel (NymKsz.)</i> <i>tanácsot ad vkinek — tanácsol vkinek vmít (NymKsz.)</i>
	d) eltérő diatézis (igenem)	<i>megrendezésre kerül vmi — vki megrendez vmit / megrendeznek vmit (NymKsz.)</i> <i>jutalomban részesül vki — vki megjutalmaz vkit / megjutalmaznak vkit (NymKsz.)</i> <i>vigaszt lel vki — vki megvigasztal vkit / megvigasztalnak vkit (NymKsz.)</i>
(3)	a szerkezet nem helyettesíthető igével (még a vonzatstruktúra megváltozása esetén sem)	<i>házkutatást tart</i> <i>bosszút forral vki ellen</i>

A csoportokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy teljes szinonimiáról (azonos értelemről és azonos argumentumokról) csak az (1), illetve a (2a és b)

esetekben beszélhetünk. E csoportoknál az argumentumok száma és minősége megegyezik a főnév + ige szerkezet és az ige esetében – noha esetragjuk különböző lehet. A többi csoportnál viszont eltérhet az argumentumok száma, illetve minősége is: a (2c) esetben más vonzatok szerepelnek az igei variáns mellett, ennél fogva a szerkezet és az ige jelentése nem teljesen esik egybe: az ige a cselekvésről rendszerint többet árul el, mint a főnév + ige szerkezet. A (2d) esetben pedig az igei variáns mellett vagy megjelenik a cselekvés végrehajtója, vagy általános alannal fejeződik ki, míg a főnév + ige szerkezetben nincs kifejezve a cselekvés végrehajtója, azaz ebben az esetben is az igei variánsból derül(het) ki a cselekvésről több részlet.

Ha a különböző csoportokban szereplő igei komponenseket vetjük össze, kiderül, hogy az igei komponens önmagában még nem határozza meg a csoportot. Az *ad* igével alkotott szerkezetek például a (2a-b) és (c) alcsoportokban is szerepelnek. Ezzel szemben diatézisváltás csak bizonyos igéknél lehetséges, például *kerül, részesül, kap, lel...* Ezek az igék a főnév által leírt szituációra alkalmazott **Oper₂** lexikai függvény értékei (Mel'čuk–Clas–Polguère 1995), azaz a főnév + ige szerkezetben az alanyi szerepet a szituáció második szereplője tölti be, míg az igei variáns mellett a szituáció első szereplője az alany, a második szereplő ezért csak tárgy lehet.

Amikor változás történik a vonzatkeretben, gyakran a főnévi komponens esete kerül át az igei variáns egyik bővítményére. Különösen a tárgy-esetre történő váltás gyakori: a főnévi komponens tárgyesete átkerül a következő tematikusan prominens argumentumra. Az argumentumok prominenciáját a következő hierarchia határozza meg (É. Kiss 2002: 38 nyomán):

(21) ágens/experiens > beneficiens > téma > cél > instrumentális > locativus

Egy példán keresztül szemléltetve:

- (22) a. A főnök jutalmat adott a titkárnőnek a sok túlóráért. (SzK.)
b. A főnök megjutalmazta a titkárnőt a sok túlóráért. (SzK.)

(22a)-ban a Beneficiens szerepű bővítmény (*a titkárnőnek*) még részes esetben áll, mivel a tárgyeset foglalt. (22b)-ben viszont a hierarchiában legmagasabban álló Beneficiens kapja meg a tárgyesetet.

4. Aspektuális, illetve akcióminőségbeli különbségek

További szempont a főnév + ige szerkezetek és igei variánsaik egymással való helyettesíthetőségének vizsgálata során az, hogy mennyire azonosak a szemantikai jegyeik. A főnév + ige szerkezetek ugyanis egyéb differenciáló jelentéskomponensekkel is rendelkezhetnek, így több információt közölnek a cselekvésről (Dobos 2001). Megeshet, hogy aspektus-, illetve akcióminőségbeli különbségek miatt nem fordulhatnak elő ugyanabban a szövegkörnyezetben, pontosabban ugyanazon időhatározók mellett.

Nézzünk néhány példát!

- (23) a. Pontosán délben kezelésbe vette az orvos. (SzK)
b. *Pontosan délben kezelte az orvos. (SzK)
- (24) a. Az orvos két hétig kezelte. (SzK)
b. *Az orvos két hétig kezelésbe vette. (SzK)

A *pontosan délben* konkrét időpontra utaló időhatározóval csak a főnév + ige szerkezet kompatibilis, az igei variáns nem használatos (semleges mondatként nem jó a (40)-es példa). Ugyanakkor hosszabb időtartamra utaló időhatározó (*két hétig*) mellett csak az igei variáns használatos. Úgy tűnik, az igei variáns képes hosszabb folyamatra is utalni, míg a főnév + ige szerkezet pillanatnyi cselekvést, a cselekvés elkezdését fejezi ki, azaz inchoatív akcióminőséggel rendelkezik (vö. Kiefer 2003: 293, 2006: 169–170).

Egy másik példa:

- (25) a. Az élelmiszeripari cég csak három hónapig forgalmazza új ízesítésű üdítőitalát. (SzK.)
b. *Az élelmiszeripari cég csak három hónapig hozza forgalomba új ízesítésű üdítőitalát. (SzK.)
- (26) a. Az élelmiszeripari cég csak három nap múlva hozza forgalomba új ízesítésű üdítőitalát. (SzK.)
b. *Az élelmiszeripari cég csak három nap múlva forgalmazza új ízesítésű üdítőitalát. (SzK.)

Hasonlóképpen az előző példához, a főnév + ige szerkezet mellett csak időpontra utaló időhatározó (*három nap múlva*) szerepelhet, míg az igei variáns időtartamra utaló időhatározóval (*három hónapig*) fordulhat együtt elő. A szerkezet inchoatív akcióminőséggel bír (vö. Kiefer 2003: 293, 2006: 169–170).

Más jellegű példák:

- (27) a. Véleményét órákig hangoztatta. (NymKsz.)
b. *Véleményének órákig hangot adott. (NymKsz.)
- (28) a. Délután 3-tól 5-ig pofozta a fiát. (NymKsz.)
b. *Délután 3-tól 5-ig pofont adott a fiának. (NymKsz.)

A példák közül azt láthatjuk, hogy az időtartamra utaló (duratív) időhatározók (*órákig*, *délután 3-tól 5-ig*) csak az igei variánsokkal szerepelhetnek együtt, a főnév + ige szerkezetekkel nem. (27a)-ban és (28a)-ban órákon át, többé-kevésbé rendszeresen ismétlődő hangoztatás-, illetve pofozásesemény történik, azaz az igei variánsokat tartalmazó mondatok iteratív akcióminőséget fejeznek ki (Kiefer 2006: 150–162). Ezzel szemben a főnév + ige szerkezetek ezzel a jelentéskomponenssel nem rendelkeznek.

Az előző példákban a főnév + ige szerkezet és az igei variáns akcióminősége különbözött egymástól. Vannak azonban olyan morfológiai eszközök, amelyek segítségével ugyanazzal az aspektussal, illetve akcióminőséggel rendelkezik a szerkezet és az ige, például megjelenhet igekötő is az igei variánsban (vö. Kiefer 2000, 2006):

- (29) a. A gazda perbe fogta a szomszédját szeptember utolsó napján, mert az birtokháborítást követett el. (SzK.)
b. *A gazda perelte a szomszédját szeptember utolsó napján, mert az birtokháborítást követett el. (SzK.)
c. A gazda beperelte a szomszédját szeptember utolsó napján, mert az birtokháborítást követett el. (SzK.)

(29a) alapján a főnév + ige szerkezet inchoatív akcióminőséggel rendelkezik. Az igekötő nélküli igei variáns (*perel*) nem használható ugyanabban a környezetben, vagyis nem inchoatív. A *beperelel* igekötős ige azonban minden további nélkül előfordulhat az időpontra utaló határozó mellett, és a cselekvés időintervallumának baloldali kezdőpontját – a perelési esemény kezdetét – jelöli, így szintén inchoatív (Kiefer 2006: 169–170).

Az adatbázisban levő példák alapján úgy tűnik, hogy aspektus-, illetve akcióminőségbeli különbségek szempontjából két csoportba lehet sorolni a főnév + ige szerkezetek és igei variánsok alkotta párokat: (1) a szerkezet inchoatív akcióminőséggel rendelkezik; és (2) az igei variáns iteratív akció-

minőséggel bír. Az inchoatív akcióminőséggel rendelkező főnév + ige szerkezet a cselekvés kezdetére, egy pillanatra utal, míg igei párja hosszabb ideig tartó cselekvést fejez ki. Ebbe a csoportba tartoznak a következő főnév + ige szerkezetek:

- (30) *kezelésbe vesz* (SzK.), *nyilvántartásba vesz* (SzK.), *forgalomba hoz* (SzK.), *figyelembe vesz* (SzK.), *gyanúba hoz / fog* (SzK.), *vizsgálat alá vesz* (SzK.), *iskolába ad* (SzK.), *perbe fog* (SzK.) ...

A fenti szerkezetek igei variánsai a következőkben vannak feltüntetve:

- (31) *kezel*, *nyilvántart*, *forgalmaz*, *figyel*, *gyanúsít / gyanakszik*, *vizsgál*, *iskoláztat*, *perel* ...

Az akcióminőség megőrzése érdekében azonban időnként megjelenhet igeikötő is az igei variánsban (Kiefer 2000, 2006), ezekre néhány példa:

- (32) *meggyanúsít*, *beiskoláz*, *beperelel*...

A csoport szerkezeteiben előforduló tipikus igei komponenseknek tekinthetők a *vesz*, *hoz*, *fog* igék. Úgy tűnik, ezek inherensen hordozzák az inchoatív akcióminőséget. Az állítást alátámasztja az a tény is, hogy a szóban forgó igék szótári (ÉKsz.) definíciói is tartalmazzák a *kezd* jelentéselemet, például:

- (33) *vesz*: használni **kezd**, a megnevezett változás **megkezdődik**

- (34) *fog*: **belekezd** vmibe

A második csoportba sorolható főnév + ige szerkezetek egyszeri cselekvést írnak le, míg az igei variánsok ismétlődést fejeznek ki, iteratív akcióminőséggel rendelkeznek. Ide tartozó szerkezetek:

- (35) *kivételt tesz* (SzK.), *pofont ad* (NymKsz.), *hangot ad* (NymKsz.), *verést ad* (NymKsz.) ...

A szerkezetek igei variánsai a következők:

(36) *kivételez, pofoz, hangoztat, ver ...*

Az igekötő megjelenése ebben a csoportban is azt eredményezi, hogy a szerkezet és az igekötős ige ugyanolyan aspektussal, illetve akcióminőséggel rendelkezzen. Néhány igekötős ige:

(37) *megpofoz / felpofoz, megver ...*

Az aspektus és akcióminőség terén jelentkező különbségeket áttekintve azt mondhatjuk, hogy ha vannak köztük különbségek, a főnév + ige szerkezet és igei variánsa nem tekinthető egymás szinonimájának.

5. Összegzés

Jelen dolgozat főnév + ige szerkezeteket és igei párjaikat vetette össze egymással különös tekintettel a vonzatkeret-alternációra és az aspektuális, illetve akcióminőségbeli különbségekre. Az elemzésből kiderült, hogy a főnév + ige szerkezetek és igei variánsaik nem mindig tekinthetők egymással egyenértékűnek több lehetséges okból kifolyólag. Egyrészt eltérés mutatkozhat a vonzatkeretük tekintetében: az igei variáns mellett gyakran több argumentum szerepelhet, mint a szerkezet mellett. Másrészt akcióminőségbeli különbségek is lehetnek köztük: a főnév + ige szerkezet lehet inchoatív, míg igei párja nem rendelkezik ezzel az akcióminőséggel, illetve előfordul, hogy az igei variáns iteratív akcióminőséget fejez ki, a szerkezet azonban nem. Ezekben az esetekben tehát a főnév + ige szerkezetek és igei párjaik nem tekinthetők egymás szabadon felcserélhető variánsának, pusztán az mondható el róluk, hogy azonos tőből származó és rokon jelentésű egységek. Így a főnév + ige szerkezetek használatával kapcsolatban nem igazolható a *Nyelvművelő kézisztár* azon állítása, hogy a szerkezetek használata kerülendő, mivel pontatlanok és jelentéstartalmuk kifejezhető az igei variáns segítségével. Ez nincs így: a szerkezetek és igei párjaik közötti különbségek egyértelműen arra mutatnak, hogy a szerkezetek használatának van létjogosultsága.

A jelen dolgozatban bemutatott elemzés természetesen folytatható tovább. Egyfelől az adatbázis bővíthető más korpuszokból, például a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó főnév + ige szerkezet és igei variáns párokkal, másfelől az aspektus- és akcióminőségbeli különbségeket is érdemes tovább kutatni: fény derülhet más jellegű aspektuális eltérésekre is, ugyanakkor azon morfológiai eszközök vizsgálata is gyümölcsöző lehet, amelyek

segítségével ugyanazzal az aspektussal, illetve akcióminőséggel rendelkezik a szerkezet és az ige. Harmadrészt a főnév + ige szerkezetek, igekötő nélküli igei variánsok és az igekötős igei variánsok jelentés-, aspektus- és akcióminőségbeli azonosságainak, illetve különbségeinek vizsgálata is hasznos eredményeket szolgáltatathat.

HIVATKOZÁSOK

- B. Kovács Mária 1999: A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben, *Magyar Nyelvőr* 123: 388–394.
- B. Kovács Mária 2000: A funkcióigék kérdéséhez, *Magyar Nyelvőr* 124: 370–372.
- Beavers, John Travis 2006: *Argument/Oblique Alternations and the Structure of Lexical Meaning*. Doktori (PhD) értekezés, Stanford University.
- Dobos Csilla 1991: *Leíró kifejezések az orosz jogi szaknyelvben*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Dobos Csilla 2001: *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori (PhD) értekezés, kézirat, Debrecen.
- É. Kiss Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. 1968: The Case for Case, in Bach, Emmon–Robert T. Harms eds.: *Universals in linguistic theory*, New York: Holt, 1–90.
- Fillmore, Charles J. 1977: The case for case reopened, in Cole, Peter–Jerry Sadock eds.: *Syntax and Semantics 8: Grammatical relations*, New York, Academic Press, 59–82.
- Grétsy László–Kemény Gábor 1996: *Nyelvművelő kézikönyvtár*, Budapest, Auktor Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 2000: *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina.
- Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Langer, Stefan 2005: A Linguistic Test Battery for Support Verb Constructions, in *Linguisticae Investigationes* 27/2: 171–184.
- Levin, Beth. 1993: *English Verb Classes and Alternations*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Lórincz Julianna 2004: A funkcióigés szerkezetek és a főnévi taggal azonos tövű igék varianciája, in Kurtán Zsuzsa és Zimányi Árpád szerk.: *A nyelvek vonzásában. Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára*, Eger–Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 104–109.
- Mel'čuk, Igor–André Clas–Alain Polguère 1995: *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*, Louvain-la-Neuve, Duculot.